

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ**

Αρχιμ. Ἰακώβου (Ἰωάννου) Κανάκη

**Ὁ «πάσχων παῖς» στὰ Ἦσ. 42,1-9 καί 52,13-53,12 τοῦ
Δευτεροησαΐα καί ἡ σχέση του μέ τό «παιδίον-Ἐμμανουήλ»
στὰ Ἦσ. 7,14-16 καί Ἦσ. 9,1-7.**

Διατριβή ἐπί διδακτορία

Τριμελῆς Συμβουλευτική Ἐπιτροπή:

- Α) Ἑλένη Παπακώστα-Χριστινάκη (ἐπιβλέπουσα),
- Β) Σωτήριος Δεσπότης,
- Γ) Μητροπολίτης Ἱερεμίας Φούντας

Ἀθήνα 2017

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ συγγραφή μιᾶς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας καί ἰδιαίτερος ἡ ἐκπόνηση διδακτορικῆς διατριβῆς ἀποτελεῖ κομβικό σημεῖο γιά τήν πορεία ἑνός ἐνδιαφερομένου στό γνωστικό ἀντικείμενο πού ἐπιθυμεῖ νά ἐνδιατρίψει. Εἶναι ὁμολογουμένως ἕνα δύσκολο ἐγχείρημα πού ὅμως ἀποτελεῖ μία ἄκρως ἐνδιαφέρουσα προσπάθεια, ἂν πραγματικά ἀγαπᾷ αὐτό πού κάνει καί κυρίως ὅταν αὐτό εἶναι ἡ θεολογία. Τό σημαντικότερο ζήτημα ἐπίσης γιά τήν πορεία καί τήν ὁλοκλήρωση τῆς ἐργασίας εἶναι τό θέμα της, τό ὁποῖο πρέπει ὁ ὑποψήφιος νά ἐγκολπωθεῖ. Στό ζήτημα πού μου δόθηκε πρὸς ἔρευνα, χάριτι Θεοῦ, ἐπιδόθηκα μέ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον.

Ὅπως σέ κάθε ἐργασία, μέ τήν ὑπόδειξη τῶν καθηγητῶν πού ἀποτελοῦν τήν τριμελή ἐπιτροπή πού παρακολουθοῦσαν τήν διατριβή μου, δημιουργήθηκε ἡ βασική δομή της, ἐνῶ στήν συνέχεια σταδιακά ἐμπλουτιζόταν τό καθένα μέρος αὐτῆς. Πραγματικά, ἡ συμβολή καί τῶν τριῶν καθηγητῶν στήν περάτωση τῆς ἐργασίας ἦταν καθοριστική. Ἡ πείρα τους καί ἡ ἀστείρευτη ἐπιστημονική τους γνώση μέ καθοδήγησε μέ ἀσφάλεια στό προσδοκώμενο ἀποτέλεσμα. Οἱ συμβουλές τῆς ἐπιβλέπουσας καθηγήτριας ἐλλογιμωτάτης Κυρίας Ἑλένης Χριστινάκη ὅπως καί ἡ σοφία τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Γόρτυνος κ.Ἱερεμίου, παράλληλα μέ τήν ἐμπιστοσύνη πού μέ ἔδειξαν, ὁδήγησε στήν ὁλοκλήρωση τοῦ ἐγχειρήματος. Ἀκόμα, θεωρῶ ἀναγκαῖο νά εὐχαριστήσω ἐκ βάθους καρδίας τόσο αὐτούς, ὅσο καί τόν ἀξιότιμο καθηγητή κ. Σωτήριο Δεσπότη πού μέ τήν ἀρίστη ἐπιστημονική του κατάρτιση μέ ὁδηγοῦσε στήν ἐπιστημονική προοπτική τῆς ἐργασίας. Ἡ βοήθειά του καί τό ἐνδιαφέρον του ἦταν καταλυτικά γιά τήν θεμελίωση τοῦ ἔργου ἀλλά καί τῆς γενικότερης ἐπιστημονικῆς μας προσέγγισης στά θέματα ἐρμηνείας τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Εὐχαριστίες ὀφείλω στοὺς οἰκείους μου γιά τήν ὑπομονή καί τήν ψυχική στήριξη προκειμένου νά μὴν σταματήσω τήν προσπάθειά μου.

Ἐν κατακλείδι, γίνεται φανερό καί μέ τήν παρούσα διατριβή ὅτι ἡ ἐνασχόληση μέ τά κείμενα τῆς Βίβλου εἶναι μιᾶ μοναδική ἐμπειρία ἡ ὁποία δέν σέ προάγει μόνο ἐπιστημονικά ἀλλά σοῦ προσφέρει τήν δυνατότητα νά εἰσέλθεις στά ἐνδότερα τοῦ καταπετάσματος. Μίλησαν δυνατά μέσα μου οἱ ἐκφράσεις: «Ὁ Χριστός στήν Παλαιά Διαθήκη, ὁ

Χριστός στό βιβλίο τοῦ προφήτη Ἡσαΐα». Εἰδικά ὁ προφήτης Ἡσαΐας σέ βοηθᾷ στήν προσέγγιση μεγάλων ἀληθειῶν ὅπως ἡ παγκοσμιότητα τοῦ Θεοῦ ἀλλά κυρίως στό ἔργο τοῦ Ἐμμανουήλ καί τοῦ «πάσχοντος δούλου». Δέν ἔχει χαρακτηριστεῖ τυχαῖα ὡς ὁ πέμπτος Εὐαγγελιστής. Τά σπουδαῖα κείμενά του σέ ὠθοῦν σέ ἐνασχόληση καί γνωριμία μέ τόν Ἐνα πού βρίσκεται πίσω ἀπό τίς λέξεις.

Δημητσάνα, 1^η Ἰανουαρίου 2015

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	σελίς
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	5
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	9
 ΕΙΣΑΓΩΓΗ	 15
I. Ιστορία της έρευνας	15
α) Ο παῖς τοῦ Γιαχβέ	21
i) Ο Ἰσραήλ	25
ii) Ο Μεσσίας - Ἐμμανουήλ	27
iii) Ἄλλες ὑποθέσεις	29
β) Ο «πάσχων παῖς»	34
II. Ιστορικό πλαίσιο τῶν Ἠσ. 7,14-16 καί 8,23-9,6	38
i) Πολιτικές καί κοινωνικοοικονομικές συνθῆκες	38
ii) Θρησκευτικές συνθῆκες	43
III. Ιστορικό πλαίσιο τῶν Ἠσ. 42,1-9 καί 52,13-53,12	45
i) Πολιτικές συνθῆκες	45
ii) Κοινωνικοοικονομικές συνθῆκες	48
iii) Θρησκευτικές συνθῆκες	49
III. Μέθοδος ἐργασίας	51

Α' ΜΕΡΟΣ

I. Τό πρόσωπο τοῦ παιδός ὅπως παρουσιάζεται στά κεφ. 40-55	54
--	----

Ἦσ. 42, 1-9 - Ὁ παῖς τοῦ Γιαχβέ κομιστής ἐλευθερίας καί εἰρήνης	56
---	----

α) Γενική θεώρηση τῆς περικοπῆς	57
---------------------------------	----

β) Ἦσ. 42,1-4 - Τό ἔργο τοῦ παιδός	60
------------------------------------	----

γ) Ἦσ. 42, 5-9	74
----------------	----

i) Ὁ Θεός προσκαλεῖ τόν Κῦρο	74
------------------------------	----

ii) Ἡ προετοιμασία τοῦ παιδός	76
-------------------------------	----

iii) Ἡ παγκοσμιότητα τοῦ παιδός	78
---------------------------------	----

Ἦσ. 52,13-53,12 - Τό τίμημα τῆς εἰρήνης	82
---	----

α) Γενική θεώρηση τῆς περικοπῆς	85
---------------------------------	----

β) Ἦσ. 52,13-15 - Ἡ ἔκπληξη τῶν λαῶν ἐνώπιον τοῦ παιδός	89
---	----

γ) Ἦσ. 53,1-3 - Ἡ ἀπόρριψη τοῦ παιδός	96
---------------------------------------	----

δ) Ἦσ. 53, 4-6 - Ἡ ἐξιλέωση τοῦ παιδός	105
--	-----

ε) Ἦσ. 53,7-9 - Ἡ ὑποταγή τοῦ παιδός	111
--------------------------------------	-----

στ) Ἦσ. 53,10-12 - Ἡ ἐξύψωση τοῦ παιδός	116
---	-----

II. Το πρόσωπο τοῦ παιδός στά κεφ. 1-39	124
---	-----

Ἦσ. 7,14-16 - Ἡ προφητεία τοῦ Ἐμμανουήλ	125
---	-----

α) Γενική θεώρηση τῆς περικοπῆς	125
β) Ἡσ. 7,14 – «Ἰδοὺ ἡ παρθένος»	128
γ) Τό πρόσωπο τοῦ «Ἐμμανουήλ»	134
δ) Ἡσ. 7,15-16 - Ἡ τροφή τοῦ Ἐμμανουήλ	144
ε) Τό ὄνομα עִמָּנוּئֵל	147
i) Ὡς ἐλληνιστικό λατρευτικό πρότυπο	152
ii) Ἡ ἀπόδοση τῆς «παρθένου» ὡς «μητέρα Σιών»	156
iii) Ἡ παρθένος ὡς πιθανή σύζυγος τοῦ Ἡσαΐα ἢ τοῦ Ἀχαζ	158
iv) Ἡ Παρθένος ὡς μητέρα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ	160
 Ἡσ. 8-23-9,6 – Τά ὀνόματα τοῦ Ἐμμανουήλ	164
α) Γενική θεώρηση τῆς περικοπῆς	165
β) Ἡσ. 8,23 - Ἡ ἰδέα περὶ Ἐμμανουήλ	171
γ) Ἡσ. 9,1 - Τό Μέγα Φῶς	178
δ) Ἡσ. 9,2-4 - Τό πλεῖστον τοῦ λαοῦ	181
ε) Ἡσ. 9,5 - Παιδίον καί Μεγάλῃς βουλῇς ἄγγελος	187
στ) Ἡσ. 9,6 - Ἡ διαφορετική εἰρήνη	199
 Β' ΜΕΡΟΣ	
I. Εἰσαγωγή	202
II. Οἱ διαφορετικὲς μορφές τοῦ προσώπου τοῦ παιδός	
στά Ἡσ. 42,1-9, 52,13-53,12 καί 7,10-16, 8,23-9,6	202

α) Ατομική μορφή τοῦ παιδός	202
i) Ὅμοιότητες καί διαφορές τοῦ Ἠσ. 42,1-4 μέ τό 8,23-9,6	208
β) Ὁ παῖς ὡς συλλογική προσωπικότητα	210
 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	 216
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	 223

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Αβ.	: Ἀββακούμ
Αγγ.	: Ἀγγαῖος
Αμ.	: Ἀμώς
Απ.	: Ἀποκάλυψις Ἰωάννου
Αριθ.	: Ἀριθμοί
Ασμ.	: Ἄσμα Ἀσμάτων
Βαρ.	: Βαρούχ
Α' Βασ.	: Α' Βασιλειῶν
Β' Βασ.	: Β' Βασιλειῶν
Γαλ.	: Πρὸς Γαλάτας
Γεν.	: Γένεσις
Δν.	: Δανιήλ
Δτ.	: Δευτερονόμιον
Ἑβρ.	: Πρὸς Ἑβραίους
Ἑκκλ.	: Ἑκκλησιαστής
Ἑξ.	: Ἑξοδος
Ἑπ. Ἱερ.	: Ἐπιστολή Ἱερεμίου
Ἑσδ.	: Ἑσδρας
Ἑσθ.	: Ἑσθήρ
Ἑφ.	: Πρὸς Ἐφεσίους
Ζαχ.	: Ζαχαρίας
Ἡσ.	: Ἡσαΐας
Α' Θεσσ.	: Πρὸς Θεσσαλονικεῖς Α'
Β' Θεσσ.	: Πρὸς Θεσσαλονικεῖς Β'
Θρ.	: Θρῆνοι
Ἰακ.	: Ἐπιστολή Ἰακώβου
Ἰούδα	: Ἐπιστολή Ἰούδα
Ἰδθ.	: Ἰουδίθ
Ἰεζ.	: Ἰεζεκιήλ
Ἰερ.	: Ἱερεμίας
Ἰησ.	: Ἰησοῦς Ναυῆ
Ἰλ.	: Ἰωήλ
Ἰω.	: Κατὰ Ἰωάννην
Α' Ἰω.	: Ἐπιστολή Α' Ἰωάννου

Β' Ίω.	: Ήπιστολή Β' Ίωάννου
Γ' Ίω.	: Ήπιστολή Γ' Ίωάννου
Ίώβ	: Ίώβ
Ίων.	: Ίωνᾶς
Κολ.	: Πρὸς Κολοσσαεῖς
Α' Κορ.	: Πρὸς Κορινθίους Α'
Β' Κορ.	: Πρὸς Κορινθίους Β'
Κρ.	: Κριταί
Λευ.	: Λευιτικόν
Λκ.	: Κατά Λουκᾶν
Α' Μακ.	: Α' Μακκαβαίων
Β' Μακ.	: Β' Μακκαβαίων
Γ' Μακ.	: Γ' Μακκαβαίων
Μαλ.	: Μαλαχίας
Μιχ.	: Μιχαίας
Μκ.	: Κατά Μᾶρκον
Μτ.	: Κατά Ματθαῖον
Νμ.	: Ναούμ
Νε.	: Νεεμίας
Όβδ.	: Όβδιού
Α', Β' Παρλ.	: Α', Β' Παραλειπομένων
Πρμ.	: Παροιμῖαι
Α' Πετρ.	: Ήπιστολή Α' Πέτρου
Β' Πετρ.	: Ήπιστολή Β' Πέτρου
Πραξ.	: Πράξεις Ἀποστόλων
Ρουθ.	: Ρούθ
Ρωμ.	: Πρὸς Ρωμαίους
Α' Σαμ.	: Α' Σαμουήλ
Β' Σαμ.	: Β' Σαμουήλ
Σειρ.	: Σοφία Σειράχ
Σολ.	: Σοφία Σολομώντος
Σφν.	: Σοφονίας
Α' Τιμ.	: Α' Πρὸς Τιμόθεον
Β' Τιμ	: Β' Πρὸς Τιμόθεον
Τιτ.	: Πρὸς Τίτον
Τωβ.	: Τωβίτ

Φιλ. : Προς Φιλιππησίους
 Φλμ. : Προς Φιλήμονα
 Α' Χρ. : Α' Χρονικῶν
 Β' Χρ. : Β' Χρονικῶν
 Ψλ. : Ψαλμοί
 Ωσ. : Ωσηέ

ἄ. ἐ. : ἄνευ ἐκδότου
 βλ. : βλέπε
 ΓΠ : Γρηγόριος Παλαμᾶς
 ΕΔ : Ἐγκυκλοπαιδεία «Δομή»
 ΕΕΘΣΘ : Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου
 Θεσσαλονίκης
 ἐκδ. : ἐκδόσεις, ἐκδότες
 ἐνθ. ἀν. : ἐνθ' ἀνωτέρω
 ἐξ. : ἐξῆς
 ΕΠΕ : Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας
 ΘΗΕ : Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαιδεία
 ΛΑΓ : Λεξικόν τῶν Ἀγίων Γραφῶν
 ΛΝΕΓ : Λεξικό τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας
 ΜΒΕ : Μετάφραση Βιβλικῆς Ἑταιρείας
 μτφρ. : μετάφραση
 Νο : νούμερο
 πρβλ. : παράβαλε
 σ. : σελίδα
 σσ. : σελίδες
 στ. : στίχος
 στηλ. : στήλη
 τόμ. : τόμος

AASOR : The Annual of the American Schools of Oriental Research
 ABD : The Anchor Bible Dictionary
 AJBI : Annual of the Japanese Biblical Institute
 AJSL : American Journal of Semitic Languages and Literatures
 AOAT : Alter Orient und Altes Testament
 BASOR : Bulletin of the American Schools of Oriental Research

BETL	: Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium
BFCT	: Beiträge zur Förderung christlicher Theologie
BHH	: Biblisch–Historisches Handwörterbuch
BHS	: Biblia Hebraica Stuttgartensia
BJRL	: Bulletin of the John Rylands Library
BKAT	: Biblischer Kommentar Altes Testament
BS	: Bibliotheca Sacra
BSt	: Biblische Studien
BWANT	: Beiträge zur Wissenschaft vom Alten und Neuen Testament
BZ	: Biblische Zeitschrift
BZAW	: Beihefte zur ZAW
CBEOT	: Catholic Biblical Encyclopedia Old Testament
CBET	: Contributions to Biblical Exegesis & Theology
CBQ	: Catholic Biblical Quarterly
CSB	: Holman Christian Standard Bible (2004)
DB	: Dictionary of the Bible
DBSJ	: Detroit Baptist Seminary Journal
DDS	: Dictionnaire De Spiritualite
DJD	: Discoveries in the Judaean Desert
DLB	: Dictionary de la Bible
EBC	: Expositor's Bible Commentary
ESV	: English Standard Version of the Bible(2007)
ETL	: Ephemerides Theologicae Lovanienses
ExpTim	: Expository Times
FRLANT	: Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments
GJ	: Grace Journal
HALOT	: The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament
HAT	: Handbuch zum Alten Testament
HCOT	: Historical Commentary on the Old Testament
HKAT	: Handkommentar zum Alten Testament
HTR	: Harvard Theological Review
IB	: The Interpreter's Bible
ICC	: The International Critical Commentary
IDB	: The Interpreter's Dictionary of the Bible
IJMES	: International Journal of Middle East Studies

ISBE	: The International Standard Bible Encyclopedia
JANES	: Journal of the Ancient Near Eastern Society of Columbia University
JAOS	: Journal of the American Oriental Society
JBL	: Journal of Biblical Literature
JBLMS	: Journal of Biblical Literature Monograph Series
JBTh	: Jarbuch für biblische Theologie
JETS	: Journal of the Evangelical Theological Society
JHS	: Journal of Hebrew Scriptures
JNSL	: Journal of Northwest Semitic Languages
JSPS	: Journal for the study of the Pseudepigrapha
JSS	: Journal of Semitic Studies
JSOT	: Journal for the Study of the Old Testament
KAT	: Kommentar Zum Alten Testament
LQ	: Lutheran Quarterly
LThK	: Lexikon für Theologie und Kirche
LXT	: LXX Septuaginta Rahlfs
MGK	: Modern Greek Bible
MVEOL	: Mededelingen en verhandelingen van her Vooraziatisch – Egyptisch genootschap «Ex orient Lux»
NAS	: New American Standard Bible with Codes (1977)
NCBC	: New Century Bible Commentary
NICOT	: The New International Commentary on the Old Testament
NT	: Novum Testamentum
NUBD	: The New Unger's Bible Dictionary
OTE	: Old Testament Essays
OTP	: Old Testament Pseudepigrapha
OTS	: Oudtestamentische Studiën
PG	: Patrologia Cursus Completus, Series Graeca
RevExp	: Review and Expositor
RevQ	: Revue de Qumran
RGG	: Religion in Geschichte und Gegenwart
RPM	: Reformed Perspectives Magazine
RSR	: Recherches de Science Religieuse
SBET	: Scottish Bulletin of Evangelical Theology
SBL	: Studies in the Biblical Literature
SBLDS	: Studies in the Biblical Literature Dissertation Series

SBLSCS	: Society of Biblical Literature. Septuagint and Cognate Studies
SBS	: Stuttgarter Bibelstudien
SEÅ	: Svensk Exegetisk Årsbok
SJOT	: Scandinavian Journal of the Old Testament
ScJTh	: Scottish Journal of Theology
ST	: Studica Theologica
Sup	: Supplements
SVT	: Supplements to Vetus Testamentum
TDNT	: Theological Dictionary of the New Testament
TG	: Targumim (Aramaic Old Testament)
TOB	: Traduction Œcuménique de la Bible
TRE	: Theologische Realenzyklopädie
TTZ	: Trierer Theologische Zeitschrift
TWNT	: Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament.
TynB	: Tyndale Bulletin
TZ	: Theologische Zeitschrift
TZUB	: Theologische Zeitschrift der Universität Basel
VT	: Vetus Testamentum
V	: Latin Vulgate
WMANT	: Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament
WTJ	: Westminster Theological Journal
WBC	: Word Biblical Commentary
ZAW	: Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft
ZBK	: Zürcher Bibelkommentare

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αντικείμενο τῆς παρούσας διατριβῆς εἶναι ὁ Δευτεροσησαΐας (κεφ. 40-55) καί εἰδικά οἱ περικοπές Ἡσ. 42,1-9 καί 52,13-53,12, ἡ σχέση τους με τίς περικοπές Ἡσ. 7,14-16 καί Ἡσ. 8,23-9,6 καί τό πιθανό χριστολογικό τους περιεχόμενο. Θεωρήσαμε ἐν πρώτοις ἐπιβεβλημένο νά ἀναφερθοῦμε στήν ἱστορία τῆς ἔρευνας καί νά ἐξηγήσουμε τί καινούργιο στοχεύει νά φέρει ἡ συγκεκριμένη ἐργασία, σημειώσαμε τήν μέθοδο ἐργασίας πού χρησιμοποιήσαμε καθώς καί τήν θρησκευτική, πολιτική καί κοινωνική κατάσταση τῆς ἐποχῆς τοῦ Δευτεροσησαΐα προκειμένου νά περιγράψουμε τήν περιορέουσα ἀτμόσφαιρα. Στήν εἰσαγωγή τῆς ἐργασίας ἐρμηνεύεται ἐπίσης ἡ λέξη «παῖς» πού ἀποτελεῖ τό κέντρο τῶν Ἡσ. 42,1-9 καί 52,13-53,12 καί δίδονται οἱ πιθανές ἐρμηνείες της. Γίνεται ἡ πρώτη προσέγγιση τῆς ἔννοιαις στήν εἰσαγωγή διότι ὑπῆρχαν διάφορες ὑποθέσεις γιά τήν ταυτότητά του. Στό πρῶτο μέρος της παρατίθενται καί ἀναλύονται οἱ ἀνωτέρω περικοπές, ἐνῶ στό δεύτερο μέρος γίνεται ἡ σύγκρισή τους μέ τίς Ἡσ. 7,14-16 καί 8,23-9,6, ὅπου ὁ Ἐμμανουήλ ἀποτελεῖ τό κεντρικό πρόσωπο.

Ι) Ἱστορία τῆς ἔρευνας.

Ἦδη ἀπό τόν Ibn Ezra (1092-1167 μ.Χ.) εἶχαν ἐκφραστεῖ ἀμφιβολίες ὡς πρός τήν ἐνότητα τοῦ βιβλίου τοῦ Ἡσαΐα.¹ Τό 1775 μ.Χ. ὁ Döderlein,² καί ὕστερα ἀπ' αὐτόν ὁ Eichhorn,³ ἀρνήθηκαν τήν γνησιότητα τῶν κεφ. 40-66, διαχωρίζοντας αὐτά ἀπό τά κεφάλαια 1-39, τά ὁποῖα ὡς μόνα γνήσια ἀπέδωσαν στόν Ἡσαΐα.⁴ Τό 1892 καί ὁ B. Duhm ἔθεσε τό θέμα τῆς ὑπάρξεως

¹ Σ. Ε. Καλαντζάκη, *Εἰσαγωγή στήν Παλαιά Διαθήκη*, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2006, σ. 833. Ο. Eissfeldt, *The Old Testament: An Introduction* (μτφρ. P.R. Ackroyd), Oxford: Basil Blackwell, New York: Harper & Row 1965, σ. 304.

² J.C. Döderlein, *Esaias*, Altdorf ³1789, σσ. 12-15.

³ J.G. Eichhorn, *Einleitung in das Alte Testament*, τόμ. 3, Leipzig: Weidmann ³1803, σσ. 76-97.

⁴ Πλήν τῶν κεφ. 36 ἕως 39 εἰλημμένων ἐκ τοῦ Δ' Βασ. 18,13-20,19. Τό 1947 μ.Χ. ἀνακαλύφθηκαν τυχαῖα τά χειρόγραφα τοῦ Qumran, ἀνάμεσα στά ὁποῖα ὑπῆρχαν ἀντίγραφα τοῦ βιβλίου τοῦ Ἡσαΐα, ἀποσπάσματα ἀπό τόν Δανιήλ καί ἀπό ἄλλα παλαιοδιαθηκικά βιβλία. Τά χειρόγραφα βρέθηκαν σέ σπηλιά κοντά στήν Νεκρά Θάλασσα, διατηρημένα μέσα σέ πυθάρια ἐπὶ δεκαεννέα αἰῶνες (βλ. Σ. Δεσπότη, Ὁ

Δευτεροησαΐα.⁵ Είναι εκείνος πού διαχώρισε τό βιβλίο τοῦ Ἡσαΐα σέ τρία μέρη, ἐπισήμανε τά τέσσερα ἄσματα τοῦ δούλου⁶ καί ὀνόμασε τόν συγγραφέα τῶν κεφ. 40-55 «Δευτεροησαΐα»⁷, ἐνῶ ἐκείνον τῶν κεφ. 56-66 «Τριτοησαΐα».⁸ Τό 1908

Ἰησοῦς ὡς «Χριστός» καί ἡ πολιτική ἐξουσία στούς συνοπτικούς Εὐαγγελιστές, Αθήνα: Ἀθως 2005, σ. 19). Τό ἔργο τοῦ Ἡσαΐα ἀγαπήθηκε καί μελετήθηκε κατά τήν πάροδο τῶν ἐτῶν, ἰδιαίτερα ἀπό μία ομάδα πιστῶν Ἰουδαίων, πού εἶχαν συγκροτήσει μικρή κοινότητα στό Qumran. Ἡ κοινότητα αὐτή χάθηκε τό 68 μ.Χ., ἀλλά τά μέλη της ἔκρουσαν ἐπιμελῶς τίς πολύτιμες συγγραφές τους (βλ. L. O. Richards, *Illustrated Bible Handbook*, United Kingdom: Nelson, Thomas Inc 2003, σ. 289). Κάποια ἀπό τά χειρόγραφα ἀντγράφηκαν 160 χρόνια πρό Χριστοῦ. Τό σημαντικότερο σέ σχέση μέ τήν εὕρεση αὐτή εἶναι ὅτι τό πρῶιμότερο κείμενο τῆς ἐβραϊκῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τό ὁποῖο διέθεταν οἱ λόγιοι πρίν ἀπό τήν ἀνακάλυψη στήν Νεκρά Θαλάσσια, χρονολογεῖτο περί τό 1100 π.Χ. (βλ. L. O. Richards, *Illustrated Bible Handbook*, United Kingdom: Nelson, Thomas Inc 2003, σ. 290).

⁵ Β. Βέλλα, «Τό πρόβλημα τοῦ Δευτεροησαΐου καί Τριτοησαΐου», *Ἀνάπλασις ΜΖ'* (1934), σ. 47. Βλ. Ἰ. Φούντα, μητροπολίτου Γόρτυνος καί Μεγαλοπόλεως, *Ὁ προφήτης Ἡσαΐας* (κεφ. 1-5), Δημητσάνα 2015.

⁶ Κατά τόν Β. Duhm τά τέσσερα ἄσματα τοῦ δούλου εἶναι τά: Ἡσ. 42,1-9. 49,1-6. 50,4-11. 52,13-53,12. (Β. Duhm, *Das Buch Jesaia, übersetzt und erklärt*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1902, σ. 277).

⁷ Ὁ χρόνος δράσης του τοποθετεῖται περί τά τέλη τῆς Βαβυλώνιας Αἰχμαλωσίας (6ος αἰ. π.Χ.), (Ιω. Μούρτζιου, *Ἡ Παλαιά Διαθήκη. Διάγραμμα περιεχομένου τῶν ποιητικῶν καί προφητικῶν βιβλίων*, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2000, σ. 100). Γιά τό πρόσωπο τοῦ «Δευτεροησαΐα» ὑποστηρίζεται ἀπό τόν Ulrich Berges ὅτι δέν ἐπρόκειτο γιά ἕναν ἀνώνυμο συγγραφέα τῆς ἐξορίας, ἀλλά γιά μία συγγραφική ομάδα πού εἶχε ἐξοριστεῖ στήν Βαβυλώνα. Ἡ ομάδα αὐτή δέν εἶχε κατά νοῦ τήν συνέχιση τοῦ ἔργου τοῦ Ἡσαΐα, ἀλλά κατέγραψε τά γεγονότα πού συνέβησαν περίπου στά 520 π.Χ. προκειμένου νά δώσουν ἐλπίδα γιά τό μέλλον στό κράτος τους. (U. Berges, «The Literary Construction of the Servant in Isaiah 40-55», *SJOT* 24 (2010), σσ. 28-38. H.J. Hermisson, «The Fourth Servant Song in the context of Second Isaiah», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 46. G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 45). Σέ ἀντίθεση μέ αὐτό ὁ Gressmann ὑποστήριξε ὅτι εἶναι ἀπίθανο ὁ Ἡσαΐας ἀπό πατριωτική συμπόνια νά διαιωνίζει μία παραδοσιακή ἐσχατολογική προσδοκία χωρίς νά ἐνδιαφέρεται γιά τήν ἐσωτερική ἐνότητα τῆς διδασκαλίας του (βλ. H. Gressmann, *Der Ursprung der israelitisch-jüdischen Eschatologie*, [FRLANT 6], Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1905).

⁸ Γιά τόν «Τριτοησαΐα» ὑποστηρίχθηκε ὅτι πρόκειται γιά κάποιον πού μαθήτευσε κοντά στόν «Δευτεροησαΐα» (βλ. P. Auvray - J. Steinmann, *Isaie*, Paris: Cerf 1951. J. Fischer, *Das Buch Isaías II. Teil: Kapitel 40-66*, Bonn 1939. E. Power, «Isaías» *A Catholic Commentary on Holy Scripture*, New York: Thomas Nelson and Sons 1953. Α. Φιλιππίδου, *Ἱστορία τῆς θρησκείας τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ*, τόμ. Α', Αθήνα 1938, σ. 329) καί ἔδρασε κατά τούς χρόνους τοῦ προφήτη Ζαχαρία, δηλαδή περί τό 520 π.Χ., ἢ ὅτι αὐτός συνέγραψε τό κείμενό του περί τόν 5^ο π.Χ αἰ. (Π. Μπρατσιώτου, «Ἡσαΐας», *ΘΗΕ*, τόμ. 6 (1965), στηλ. 75) Στά κεφάλαια 56-66, πού ἀποδίδονται στόν «Τριτοησαΐα», δέν περιλαμβάνονται ρητές ἱστορικές ἀναφορές, ἀλλά ἰδέες καί θέματα ἀπό τά κεφάλαια 1-39 καί 40-55 (J. Goldingay - D. Payne, *A Critical and Exegetical Commentary on Isaiah 40-55*, τόμ. 1, Great Britain: T & T Clark International 2007, σ. 2. Βλ. καί R. E. Clements, *Isaiah 1-39*, [The New Century Bible Commentary], Grand Rapids:

οί Ρωμαιοκαθολικοί απέκρουσαν τήν παραδοχή τοῦ «Δευτεροσαΐα» ἐμποδίζοντας κατά κάποιο τρόπο τήν περαιτέρω ἔρευνα ἐπὶ τοῦ θέματος.⁹ Ἀπό τήν ἄλλη, οἱ Διαμαρτυρόμενοι δέχθηκαν τήν ὑπαρξή «Δευτεροσαΐα».¹⁰ Ἐν συνεχείᾳ οἱ συγγραφεῖς Cornill,¹¹ Scraton,¹² Marcus,¹³ Driver,¹⁴ Pfeiffer,¹⁵ Guthrie,¹⁶ Clements,¹⁷ Wegner,¹⁸ Sommer,¹⁹ Coggins,²⁰ Elwell,²¹ Baltzer²² καί Goldingay²³ ὑποστήριξαν τήν ὑπαρξή Δευτεροσαΐα, σέ ἀντίθεση μέ τούς Cobb,²⁴ Ottley,²⁵ Kaminka,²⁶

Eerdmans ²1980. U. Berges, «The Literary Construction of the Servant in Isaiah 40-55», *SJOT* 24 (2010), σσ. 28-38).

⁹ Ἡ παραδοσιακή ἀποψη, χριστιανική καί ἐβραϊκή, εἶχε ἐκφρασθεῖ ἀπό τόν Siracide, ποῦ ἔζησε τόν 11ο μ.Χ. αἰ. Ἀναφέρθηκε στήν προσφορά τοῦ προφήτη πρὸς τόν Ἐζεκία καί ἐν συνεχείᾳ δήλωσε: «ὅτι ὁ προφήτης ζεῖ τό τέλος τῶν καιρῶν καί παρηγόρησε τούς θλιμμένους τῆς Σιών καί ἀνακοίνωσε τό μέλλον καί πράγματα κρυφά πρὶν αὐτά συμβοῦν» (*Isaiah*, [TOB], Paris: Ancien Testament 1975, σ. 731).

¹⁰ E. Sellin, *Einleitung in das Alte Testament*, Leipzig 1920, σ. 90. R.J. Coggins - J.L. Houlden, «Isaiah», *A Dictionary of Biblical Interpretation*, London 1992, σσ. 326-327. Π. Μπρατσιώτου, «Ἡσαΐας», *ΘΗΕ*, τόμ. 6 (1965), στηλ. 75.

¹¹ C.H. Cornil, «Die Composition des Buches Jesaja», *ZAW* 4 (1884), σσ. 103-104.

¹² Ὁ Scranton ἔλεγε ὅτι οἱ προφητεῖες τοῦ Ἡσαΐα καθορίσθηκαν κυρίως ἀπό τίς τέσσερις ἐπιδρομές τῶν Ἀσσυρίων στήν Παλαιστίνη [(734-732 π.Χ.) Θαγλαθφελλασάρ Γ', (725-720 π.Χ.) Salmanassar – Sargon καί πτώση Σαμάρειας, (712-710 π.Χ.) Sargon, 701 π.Χ. Sennacherib] (βλ. D. Marcus, *The Book of Isaiah*, [Exposition of the Bible 3], S.S. Scranton 1910, σ. 615).

¹³ D. Marcus, *The Book of Isaiah*, [Exposition of the Bible 3], S.S. Scranton 1910, σ. 615.

¹⁴ Βλ. S. R. Driver, *An Introduction to the Literature of the Old Testament*, Edinburgh/New York ⁹1913.

¹⁵ R.H. Pfeiffer, *Introduction to the Old Testament*, New York: Harper and Brothers Publishers ²1948, σ. 415.

¹⁶ D. Guthrie, (ἐκδ.), *The New Bible Commentary revised*, Grand Rapids: Eerdmans ³1970, σ. 589. Ν. Παπαδοπούλου, *Σύντομος Εἰσαγωγή εἰς τήν Παλαιάν Διαθήκην*, Ἀθήνα 1994, σ. 129.

¹⁷ R. E. Clements, «Beyond tradition-history: Deutero-Isaianic Development of First Isaiah's Themes», *JSOT* 31 (1985), σσ. 95-113.

¹⁸ P. D. Wegner, *An Exammannon of Kingship and Messianic Expectation in Isaiah 1-35*, New York: The Edwin Mellen Press 1992, σ. 15.

¹⁹ B.D. Sommer, «Allusions and Illusions: The Unity of the Book of Isaiah in Light of Deutero-Isaiah's Use of the Phophetic Tradition», *JSOT* 214 (1996), σσ. 156-186.

²⁰ Ὁ Coggins θεωρεῖ ὅτι οἱ εὐρέως ἀποδεκτές σήμερα ἀπόψεις σχετικά μέ τήν ἐνότητα τοῦ βιβλίου τοῦ Ἡσαΐα ὀφείλονται περισσότερο σέ ἰδεολογικά, παρά σέ ἐπιστημονικά κριτήρια (R.J. Coggins, «Do We Still Need Deutero-Isaiah», *JSOT* 80 (1998), σσ. 77-92).

²¹ P.D. Wegner, «Isaiah, Theology of», *Baker's Evangelical Dictionary of Biblical Theology*, Grand Rapids, Michigan: Baker Book House Company 1996, σ. 376.

²² K. Baltzer, *Deutero-Isaiah (A Commentary on Isaiah 40-55)*, Minneapolis: Fortress 2001, σ. 1.

²³ J. Goldingay - D. Payne, *A Critical and Exegetical Commentary on Isaiah 40-55*, τόμ. 1, Great Britain: T & T Clark International 2007, σ. 1.

²⁴ W.H. Cobb, «On integrating the Book of Isaiah», *JBL* 20 (1901), σσ. 77 ἔξ.

²⁵ Βλ. R.R. Ottley, *The Book of Isaiah According to the Septuagint (Conde Alexandrinus): II, Text and Notes*, Cambridge: Cambridge University Press 1906.

Αντωνιάδη,²⁷ Allis,²⁸ Engnell,²⁹ Young,³⁰ Waldow,³¹ Harrison,³² Μπρατσιώτης,³³ Payne,³⁴ Koch,³⁵ Soggin,³⁶ West,³⁷ Grogan.³⁸ Μία άλλη προσέγγιση κάνουν, οί Richter,³⁹ Gray⁴⁰ και Rendtorff⁴¹ οί οποίοι υποστήριξαν ότι τό σημαντικό δέν εἶναι ὁ νοηματικός διαχωρισμός τοῦ βιβλίου ἀλλά κατά πόσο τά κείμενα αὐτά εἶναι γραπτά τοῦ ἰδίου τοῦ προφήτη καί ποιό εἶναι τό βαθύτερο περιεχόμενό τους.⁴² Ἔτσι ὁ Motyer⁴³ καί ὁ Williamson⁴⁴ υποστηρίζουν ὅτι ὁ Ἡσαΐας ἀποτελεῖ ἕνα ἐνιαῖο βιβλίον, τοῦ οὗ τοῦ οποίου τά ἐπιμέρους κεφάλαια συνδέονται μεταξύ τους καί τό τμήμα

²⁶ A. Kaminka, *Nouvelles Recherches sur le développement des idées du prophète Isaie et l'unité de son livre*, Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner 1925, σσ. 42 – 59 καί 131-169.

²⁷ «ἐνιαχοῦ τῆς συλλογῆς, ποῦ μέν μετεμορφοῦντο ἢ μετετίθεντο τά κείμενα, ποῦ δέ μάλιστα περιετίθεντο τεμάχια ἐκτενέστερα ἢ συντομώτερα ὑπό νεωτέρων ἢ καί ἀρχαιτέρων προφητῶν, τεμάχια φέροντα μᾶλλον ἢ ἥττον σαφῶς τοὺς χαρακτήρας, ἀφ' ὧν προέρχονται χρόνων» (Β. Αντωνιάδου, *Εἰσαγωγή εἰς τήν Παλαιάν Διαθήκην*, Αθήνα 1936, σ. 196).

²⁸ Βλ. O.T. Allis, *The Unity of Isaiah*, Philadelphia 1950.

²⁹ H.H. Schrey, «Die alttestam. Forschung der sogenannten Uppsala-Schule», *TZUB* 5 (1951), σ. 332.

³⁰ E.J. Young, *An Introduction to the Old Testament*, Michigan: Eerdmans 1964, σσ. 202 καί ἐξ.

³¹ H.E. Von Waldow, «The message of the Deutero-Isaiah», *Interpretation* 22 (1968), σσ. 259-287.

³² R. K. Harrison, *Introduction to the Old Testament*, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1969, σ. 780.

³³ Ὁ Π. Μπρατσιώτης υποστηρίζει ὅτι ὅλα τά μέρη καί τά τμήματα τοῦ βιβλίου τοῦ Ἡσαΐα εἶναι γνήσια, χωρίς νά ἀποκλείει τήν εἰσχώρηση σέ αὐτό κάποιων μεταγενέστερων ἀσήμενων προσθηκῶν. Π. Μπρατσιώτου, *Ὁ Προφήτης Ἡσαΐας*, Αθήνα 1993, σσ. 6-12.

³⁴ D. F. Payne, «Isaiah», *A Bible Commentary for Today*, Grand Rapids: Zondervan 1979, σσ. 763-765.

³⁵ K. Koch, «Deuterjesaja», *Die Propheten* 2, Stuttgart: Kohlhammer 1980, σ. 124.

³⁶ J.A. Soggin, *Introduction to the Old Testament*, Philadelphia: Westminster Press 1980, σσ. 255 καί ἐξ.

³⁷ J.K. West, *Introduction to the Old Testament*, New York: Macmillan 1981, σσ. 393 καί ἐξ.

³⁸ G. W. Grogan, «The New Testament and the Messianism of the Book of Isaiah (the Finlayson Lecture for 1985)», *SBET* 3 (1985), σσ. 1-12.

³⁹ A. Richter, «Hauptlinien der Deuterjesaja-forschung von 1964-1979», *Sprache und Struktur der Prophetie Deuterjesajas*, Stuttgart: Calwer Verlag 1981, σσ. 119-120.

⁴⁰ G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T&T Clark 1980, σ. 45.

⁴¹ Βλ. R. Rendtorff, «How to read Isaiah 1-39 against its historical background: some hermeneutical reflections», *OTE* 1/3(1988), σσ. 1-10.

⁴² Πρβλ. Υ. Gitay, «Prophetic Criticism - "What are they doing?": The case of Isaiah – A Methodological Assessment», *JSOT* 96 (2001), σσ. 101-127.

⁴³ J.A. Motyer, *The prophecy of Isaiah: An introduction and Commentary*, Illinois: InterVarsity Press Downers Grove 1993, σσ. 426, 431, 434-435.

⁴⁴ Βλ. H.G.M. Williamson, *The Book Called Isaiah: Deutero-Isaiah's Role in Composition and Redaction*, Oxford: Clarendon 1994.

Ήσ. 40-55 ἀποτελεῖ τό κέντρο τοῦ βιβλίου, ἐνῶ τά κεφ. 1-39 ἀποτελοῦν εἰσαγωγή αὐτῶν. Ἡ ἀποψη πού ταυτίζεται μέ τούς προαναφερόμενους ἐρμηνευτές, μᾶς βρίσκει σύμφωνους ὅτι δηλαδή τά κεφ. 1-39 καί 40-55 ἀποτελοῦν διαφορετικές ἐνότητες μέ διαφορετικό συγγραφέα καί συντάχθηκαν σέ διαφορετικό χρόνο. Ὑπό τό φῶς αὐτό θά οἰκοδομήσουμε τήν ἐρευνά μας.

Ἐπίσης, στήν ἱστορία τῆς βιβλικῆς ἐρμηνείας⁴⁵ ὑπῆρξε διχασμός ὅσον ἀφορᾷ στήν χριστολογική ἢ ὄχι προσέγγιση τῶν Ήσ. 42,1-9, 52,13-53,12 καί 7,14, 8,23-9,6.⁴⁶ Μεγάλο μέρος αὐτῆς τῆς ἀντιπαράθεσης ἐπικεντρώνεται στό ζήτημα τοῦ ἐντοπισμοῦ τῆς χριστολογικῆς ἔννοιας ὅχι μόνο στά κείμενα τοῦ Ἡσαΐα, ἀλλά γενικότερα στήν Παλαιά Διαθήκη.

Τίθεται λοιπόν τό ζήτημα τῆς «χριστολογίας» διά τῆς ὁποίας περιγράφεται ἡ ἔννοια ἐνός προσώπου μέ ἀνθρώπινη ἢ θεϊκή προέλευση, τό ὁποῖο ἔχει σάν σχέδιο νά προσφέρει ἕνα καλύτερο μέλλον.⁴⁷ Ἡ προβληματική ἀναφορικά μέ τόν ὅρο αὐτό δημιουργήθηκε στίς ἀρχές τοῦ 17^{ου} αἰ. μ.Χ.⁴⁸ Ὁ Wilson (1984) στό ἔργο του *Prophecy and Society in Ancient Israel* ὑποστηρίζει ὅτι ἡ χριστολογία ἔχει τήν ἀρχή της πρίν ἀπό τήν βαβυλώνια ἐξορία,⁴⁹ ἐνῶ οἱ Lindblom (1962) καί Heskett (2001) στά ἔργα τους *Prophecy in Ancient Israel* καί *Messianism within the*

⁴⁵ Βλ. J. Coppens, *Le messianisme et sa relève prophétique. Les anticipations vétérotestamentaires. Leur accomplissement en Jésus*, [BETL 38], Leuven: University Press – Peeters 1989. S. Talmon, «Typen der Messiaserwartung um die Zeitenwende», *Problem biblischer Theologie*, München: Kaiser 1971, σσ. 571-588. G. W. Grogan, «The New Testament and the Messianism of the Book of Isaiah (the Finlayson Lecture for 1985)», *SBET* 3 (1985), σσ. 1-12.

⁴⁶ J.H. Hayes - S. A. Irvine, *Isaiah. The Eighth Century Prophet: His Times and His Preaching*, Nashville: Abington 1987, σσ. 180-182. A. Laato, «About Zion I Will not Be Silent»: *The Book of Isaiah as an Ideological Unity*, [Coniectanea Biblica Old Testament Series 44], Stockholm: Almqvist & Wiksell 1998, σσ. 30-44. G. W. Grogan, «The New Testament and the Messianism of the Book of Isaiah (the Finlayson Lecture for 1985)», *SBET* 3 (1985), σσ. 1-12.

⁴⁷ Μέ τόν ὅρο «Χριστός» ἀποδίδουν οἱ Ο' πάντα (ἐξαίρεση ἀποτελεῖ τό Λευ. 4,3 μέ τόν ὅρο κεχωρισμένος) τόν ἀντίστοιχο ἐβραϊκό ὅρο maschiah (מָשִׁיחַ) πού εἶναι παθητική μετοχή τοῦ ἐβραϊκοῦ ρήματος masaha (מָשַׁח) (HALOT, τόμ. I, στηλ. 643β-644α, 645α-645β). Τό ρήμα αὐτό χρησιμοποιεῖται γιά νά δηλώσει τήν διαδικασία ἐπιλογῆς ἀντικειμένων γιά λατρευτική χρήση, ὅπως ἀσπίδων, ἄζυμων ἄρτων, τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου καί τῶν σκευῶν της (Εξ. 40. Σ. Δεσπότης, Ὁ Ἰησοῦς ὡς «Χριστός» καί ἡ πολιτική ἐξουσία στούς συνοπτικούς Εὐαγγελιστές, Ἀθήνα: Ἀθῶς 2005, σ. 91).

⁴⁸ P. Pokorný, «Jesus Christus», *RGG*, τόμ. 4, Tübingen: Mohr Siebeck 2001, σσ. 469-470.

⁴⁹ R. R. Wilson, *Prophecy and Society in Ancient Israel*, Philadelphia: Fortress Press 1984, σσ. 270-273.

Book of Isaiah αντίστοιχα, ύστερα από αυτήν.⁵⁰ Ειδικότερα ο Barton θεωρεί ότι ξεκινᾷ τό 530 π.Χ.⁵¹ Ο Carol (1979) στο ἔργο του *When Prophecy Failed. Reactions and Responses to Failure in the Old Testament Prophetic Traditions*,⁵² καί ἀργότερα ο Wegner (1992) στο ἔργο του *An Examination of Kingship and Messianic Expectation in Isaiah 1-35*⁵³ ισχυρίζονται ὅτι ὁ Ἡσαΐας τοῦ 8^{ου} αἰ. π.Χ. κάνει λόγο γιά ἕναν «Χριστό» τόν ὁποῖο ὁ προφήτης ἀναμένει νά γεννηθεῖ στό ἄμεσο καί ὄχι στό ἀπώτερο μέλλον, γι' αὐτό ἀνήκουν καί αὐτοί στήν ομάδα τῶν ἐρευνητῶν πού θεωροῦν ὅτι ἡ χριστολογική προσδοκία ξεκινᾷ τόν 8ο αἰ π.Χ.⁵⁴ Πάντως, τό προφητικό κήρυγμα ἀφορᾷ στά μέλλοντα νά συμβοῦν εἴτε πρόκειται περί τῆς μεσσιακῆς ἐποχῆς εἴτε ἀναφέρονται στά ἔσχατα.⁵⁵

Οἱ ἰδέες, πού διατυπώθηκαν περί τοῦ θέματος, εἶναι ἀντικρουόμενες, ὥστε ὁ καθ. Μιλτιάδης Κωνσταντίνου στο ἔργο του «Ἡ διαμόρφωση τῆς μεσσιανικῆς ἰδέας στήν Π. Διαθήκη καί ἡ ἐπανερμηνεία τῆς στήν Κ. Διαθήκη» νά καταλήγει στό συμπέρασμα: «Φαίνεται ὀρθότερο νά ἀναζητηθοῦν οἱ ἀπαρχές τῆς μελλοντικῆς προσδοκίας γιά σωτηρία τοῦ Ἰσραήλ στήν ἴδια τήν ἀντίληψη, πού ἡ γιαχβική θρησκεία ἔχει γιά τόν Θεό ὡς ἐνεργοῦντα μέσα στήν ἱστορία. Ἀπό τήν πεποίθηση ὅτι ὁ Γιαχβέ ἦταν παρῶν στήν ἱστορία στό πλευρό τοῦ λαοῦ του, πηγάζει ἡ βεβαιότητα ὅτι θά εἶναι καί στό μέλλον παρῶν (ὁ Θεός) καί ἡ προσδοκία ἑνός χρισμένου ἀπ' αὐτόν ἡγέτη μέ ἐντολή νά σώσει τόν λαό του. Ἡ προσδοκία γιά σωτηρία ὁμῶς πῆρε διάφορες μορφές μέσα σέ διάφορους κύκλους πού

⁵⁰ R. Heskett, *Messianism within the Book of Isaiah as a whole*, Toronto 2001, σ. 50. J. Lindblom, *Prophecy in Ancient Israel*, Oxford: Basil Blackwell 1962, σσ. 368-369, καί τοῦ ἰδίου, *A study on the Immanuel section in Isaiah: Isa. vii,1-ix, 6*, Lund, Sweden: CWK Gleerup 1958, σσ. 80-82.

⁵¹ J. Barton, *Isaiah 1-39*, [Old Testament Guides 19], Sheffield: Sheffield Academic Press 1995, σ. 115.

⁵² R. P. Carroll, *When Prophecy Failed. Reactions and Responses to failure in the Old Testament Prophetic Traditions*, London: SCM Press 1979, σσ. 138-140.

⁵³ P. Wegner, *An Examination of Kingship and Messianic Expectation in Isaiah 1-35*, New York: The Edwin Mellen Press 1992, σσ. 136, 211-212.

⁵⁴ D. Schibler, «Messianism and Messianic Prophecy in Isaiah 1-12 and 28-33», *The Lord's Anointed: Interpretation of the Old Testament Messianic Texts*, Carlisle U.K.: The Paternoster Press 1995, σ. 98.

⁵⁵ Ν. Μπρατσιώτου, *Ἐξ Ἀποκαλύψεως γνώσις Θεοῦ - Σχέσις Θεοῦ καί ἀνθρώπου - Πίστις καί ἀθεΐα*, Ἀθήνα: Ἀποστολική Διακονία 2015, σ. 46.

διαμορφώθηκαν και δέν προϋποθέτει απαραίτητα την αναμονή κάποιου μεσσία.⁵⁶ Σέ πολλά βιβλικά προφητικά έργα, όπως και σέ έξωβιβλικά ιουδαϊκά έργα, έχουμε αναφορές σέ έσχατολογικές προσδοκίες, χωρίς νά αναφέρονται σέ κάποιον μεσσία. Ἡ μεσσιανική αναμονή είναι κατά συνέπεια μία συγκεκριμένη μορφή τῆς ισραηλιτικῆς έσχατολογίας». ⁵⁷

Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι τό βαθύτερο ζήτημα, τό ὅποιο φαίνεται νά λανθάνει στήν έννοια τῆς χριστολογίας σχετίζεται μέ τίς ἀπαρχές τῆς ισραηλιτικῆς έσχατολογικῆς προσδοκίας καί ἔχει ἀπασχολήσει ιδιαίτερα τούς έρμηνευτές, καί μάλιστα ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 19^{ου} αἰ.⁵⁸ ἀλλά καί τοῦ 20^{ου} αἰ. μ.Χ.⁵⁹ Ἐκτός τῶν ἀνωτέρω προσεγγίσεων ἡ έννοια τῆς χριστολογίας πιθανόν ἀφορᾷ στό πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.⁶⁰ Στίς έπόμενες ὑποενότητες θά ἀναφερθοῦν οἱ ὑποθέσεις περί τῆς ταυτότητας τοῦ «παιδός» πού ὡς ὅρος ἔχει συνδεθεῖ μέ τήν χριστολογία στό βιβλίό τοῦ Ἡσαΐα καί ἀναφέρεται στίς ὑπό εξέταση περικοπές.

α) Ὁ παῖς τοῦ Γιαχβέ.

Ἡ έρευνα περί τοῦ «παιδός τοῦ Γιαχβέ» ἔχει ἀπασχολήσει έρμηνευτές ὅπως τόν C.R. North στό έργο του *The Suffering Servant in Deutero- Isaiah* (1948), τόν H. Rowley στό έργο του *The Servant of the Lord* (1952), τόν J. Coppens στό έργο του *Le Messianisme et Sa relève prophétique* (1989) καί τόν S. Mowinckel στό έργο του *He that Cometh* (2005).⁶¹ Γιά τόν Δευτεροησαΐα ἡ κεντρική μορφή τοῦ έργου του εἶναι αὐτή τοῦ «παιδός τοῦ

⁵⁶ Μ. Κωνσταντίνου, *Ἡ διαμόρφωση τῆς μεσσιανικῆς ιδέας στήν Π.Δ. καί ἡ ἐπανερμηνεία της στήν Κ.Δ. (Ἡ μεσσιανική ιδέα καί οἱ μεταμορφώσεις της)*, Ἀθήνα: Ἄρτος Ζωῆς 2011, σ. 18.

⁵⁷ Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 13.

⁵⁸ Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 21-22.

⁵⁹ Gnllka J., «Christologie», *LThK*, τόμ. 2, Freiburg: Herder-Verlag ³1994, σσ. 1170-1174.

⁶⁰ J. Coppens, *Le messianisme et sa relève prophétique. Les anticipations vétérotestamentaires. Leur accomplissements en Jésus*, [BETL 38], Leuven: University Press – Peeters 1989, σσ. 181-194. Ἰ. Φούντα, μητροπολίτου Γόρτυνος καί Μεγαλοπόλεως, *Ἡ Περί προϋπάρξεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διδασκαλία τῆς Αγίας Γραφῆς κατά τόν ἱερόν Χρυσόστομον (Διατριβή ἐπί διδασκαρίᾳ)*, Ἀθήναι 2002, σ. 308.

⁶¹ Βλ. καί I. Engnell, *The Ebed Yahweh Songs and the Suffering Servant in "Deutero-Isaiah"*, Manchester: Manchester University Press 1948.

Κυρίου», ή όποία έπηρεάζει, σύμφωνα μέ τόν Αντωνιάδη, καί τήν γνησιότητά του, άν γίνει αποδεκτό ότι στό περιεχόμενο του μέρους αυτού (κεφ. 40-55), άπαντούν προφητείες περί του «παιδός του Κυρίου» χωρίς συνοχή καί άλληλουχία μεταξύ τους.⁶²

Ως προς τήν μορφή του παιδός ό Engnell ύποστηρίζει ότι πρόκειται για μία βασιλική φυσιογνωμία,⁶³ όπως για παράδειγμα ό Δαβίδ,⁶⁴ ό Έζεκίας⁶⁵ ή ό Κϋρος.⁶⁶ Σημειώνεται όμως ότι ό Κϋρος, όπως καί οί άλλοι βασιλιάδες, δέν μπορούν νά έπιτελέσουν τό έργο του παιδός, αλλά νά χρησιμοποιηθούν από τόν Γιαχβέ μόνο για συγκεκριμένη άποστολή.⁶⁷ Έτσι παριστάνεται ό Κϋρος ως «ποιμένας»,⁶⁸ ως «χριστός» του Θεού,⁶⁹ ως «άνδρας τής βουλής του Θεού»,⁷⁰ για τόν όποιο αναφέρεται:

⁶² Β. Αντωνιάδου, «Έκ των του Ήσαϊου, ό Μεσσίας καί ό Δούλος του Κυρίου», *Όρθοδοξία* 18 (1927), σσ. 329-330. Ό S. Mowinckel, έπεκτείνοντας τήν ιδέα αυτή, ύποστήριξε ότι οί προφητείες «περί του παιδός» δέν έγράφησαν από τόν «Δευτεροησαΐα», αλλά από ένα μαθητή του κύκλου του «Τριτοησαΐα» (R. E. Clements, «Beyond tradition-history: Deutero-Isaianic Development of First Isaiah's Themes», *JSOT* 31 (1985), σσ. 95-113. S. Mowinckel, «Die Komposition des deuterojesajanischen Buches», *ZAW* 49 (1931), σσ. 87-112, 242-260).

⁶³ Πρβλ. O. Kaiser, *Der Königliche Knecht: Eine traditionsgeschichtlich-exegetische über die Ebed-Yahwe Lieder bei Deuterojesaja*, [Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments 70], Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1959, σ. 39. A. Laato, *The Servant of YHWH and Cyrus: A Reinterpretation of the Exilic Messianic Programm in Isaiah 40-55*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International 1992, σσ. 77-78. H.G.M. Williamson, *Variations on A Theme: King, Messiah and Servant in the Book of Isaiah*, [The Didsbury Lectures 1997], Carlisle: Paternoster Press 1998, σσ. 132-135.

⁶⁴ Βλ. I. Engnell, *The Ebed Yahweh Songs and the Suffering Servant in "Deutero-Isaiah"*, Manchester: Manchester University Press 1948.

⁶⁵ H. C. P. Kim, «An intertextual reading of 'a crushed reed' and 'a dim wick' in Isaiah 42.3», *JSOT* 83 (1999), σσ. 113-124.

⁶⁶ U. Berges, «The Literary Construction of the Servant in Isaiah 40-55», *SJOT* 24 (2010), σσ. 28-38. Ό Motyer έπεκτείνοντας τήν έννοια του παιδός αναφέρεται, εκτός από τήν προσέγγισή του ως βασιλιά στά κεφ. Ήσ. 1-37, καί μέ τίς έννοιες του δούλου στά κεφ. Ήσ. 38-55, όπως καί του χρισμένου κατακτητή στά κεφ. Ήσ. 56-66. Ό ίδιος διατείνεται ότι καθεμία από αυτές τίς όψεις άποτελεϊ μεσσιανική προφητεία (J. A. Motyer, *The Prophecy of Isaiah: An Introduction and Commentary*, Illinois: InterVarsity Press, Downers Grove 1993, σ. 13). Βλ. καί Β. Αντωνιάδου, «Έκ των του Ήσαϊου, ό Μεσσίας καί ό Δούλος του Κυρίου», *Όρθοδοξία* 18 (1927), σ. 246.

⁶⁷ Δ. Καϊμάκη, *Σιών καί Ιερουσαλήμ στον Δευτεροησαΐα*, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 52-58. P.D. Wegner, «Isaiah, Theology of», *Baker's Evangelical Dictionary of Biblical Theology*, Grand Rapids, Michigan: Baker Book House Company 1996, σ. 376.

⁶⁸ Ήσ. 44,28.

⁶⁹ Ήσ. 45,1.

⁷⁰ Ήσ. 46,11.

«θά οἰκοδομήσει τὴν πόλιν μου καὶ τοὺς αἰχμαλώτους μου θὰ ἀπολύσει».⁷¹

Ἄλλη προσέγγιση εἶναι ὁ παῖς νά ἐμφανίζεται ὡς προφήτης πού δέν θά ὁμοιάζει μέ τοὺς προηγουμένους του,⁷² ἢ ὡς κάποιος πού πάσχει, καί μάλιστα πεθαίνει θυσιαστικά.⁷³ Ἄλλη θεώρηση τόν περιγράφει ὡς τὴν πλέον ζωντανή παρουσία τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ μεταξύ τοῦ λαοῦ.⁷⁴ Ἐπιπλέον ὁ ὅρος עֶבֶד «παῖς»⁷⁵ χρησιμοποιεῖται στὸν Ἡσαΐα προσδιορίζοντας τόν ἐξόριστο λαό τοῦ Ἰσραήλ.⁷⁶ Στὸν πληθυντικό ἀριθμὸ ἀπαντᾷ ὡς «παῖδες»,⁷⁷ καί μέ ἀντωνυμικό ἐπίθημα α' προσώπου ἐνικοῦ (μου) ὡς עַבְדִּי «παῖς μου». Ἡ ἔννοια ἀναφέρεται στὴν μερίδα ἐκείνη τῶν κατοίκων τοῦ Ἰούδα, πού ἀνταποκρίθηκε στό κάλεσμα τοῦ Γιαχβέ.⁷⁸

Ὡστόσο, ὁ προσδιορισμός τῆς ἔννοιας τοῦ «παιδός» ἦταν πάντοτε ἀσαφής, ἀφοῦ ἡ μορφή τοῦ «παιδός» ταλαντευόταν

⁷¹ Ἡσ. 45,13.

⁷² H. C. P. Kim, «An intertextual reading of 'a crushed reed' and 'a dim wick' in isaiah 42.3», JSOT 83 (1999), σσ. 113-124. U. Berges, «The Literary Construction of the Servant in Isaiah 40-55», SJOT 24 (2010), σσ. 28-38. Βλ. C.R. North, *Isaiah 40-55, Introduction and Commentary*, [The Torch Bible Commentaries Series], London: SCM Press 1992, σ. 62. K. Elliger, *Deuteronesaja*. 1. Teilband: *Jesaja 40,1-45,7*, Neurirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1978, σ. 201. R.P. Merendino, *Der Erste Und Der Letzte: Eine Untersuchung Von Jes 40-48*, [SVT 31], Leiden: Brill 1981, σ. 231.

⁷³ L. O. Richards, *Illustrated Bible Handbook*, United Kingdom: Nelson, Thomas Inc 2003, σ. 307.

⁷⁴ Ι. Φούντα, μητροπολίτου Γόρτυνος καί Μεγαλοπόλεως, Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Ε' 2 (2008), σ. 19. Ἐπιπροσθέτως, ὁ παῖς ὡς «Ἐμμανουήλ» στό Ἡσ. 7,14 δέν ἐμφανίζεται ἐξ ἀρχῆς γεννημένος στήν πορφύρα, ἀλλά ὡς ἄσχημος (Ἡσ. 7, 14-15. Μιχ. 5,1 καί Ζαχ. 9,9). Ὁ Sweeney ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἑβραῖοι ἐρμηνευτές τῶν Ἡσ. 7,14 καί 9,1-6 ὑποστήριζαν τὸν Ἐζεκία ὡς αὐτόν στὸν ὁποῖο ἀναφέρονται τὰ κείμενα περὶ τοῦ Ἐμμανουήλ. M. Sweeney, *Isaiah 1-39 with an Introduction to Prophetic Literature*, [Forms of the Old Testament Literature 16], Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1966, σ. 178. Βλ. D.J.A. Clines, *I, He, We, and They: A Literary Approach to Isaiah 53*, [JSOTSup 1], Sheffield: JSOT Press 1976. T.N.D. Mettinger, *A Farewell to the Servant Songs: A Critical Examination of an Exegetical Axiom*, Lund: Gleerup 1983. H. Haag, *Der Gottesknecht bei Deuteronesaja*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1985.

⁷⁵ Ἡσ. 41,8,9. 42,1. 43,10. 44,1,2,21,26. 45,4. 50,10. 52,13. Βλ. τὸ λήμμα «עֶבֶד» στό HALOT, τόμ. Ι, στηλ. 774β. Ποβλ. F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 126.

⁷⁶ W. H. Bellinger - W. R. Farmer, (ἐκδ.), *Jesus and the suffering servant: Isaiah 53 and Christian Origins*, Harrisburg P.A.: Trinity Press International 1998, σ. 20.

⁷⁷ Ἡσ. 42,19.

⁷⁸ J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66*, [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

μεταξύ ενός ατόμου⁷⁹ και ενός συνόλου.⁸⁰ Κατέστη αίνιγμα-
τώδης εξαιτίας και της μετάφρασης από τους Ο' της έβραϊκής
λέξης כָּבֵד ἄλλοτε ως «παῖς» και ἄλλοτε ως «δούλος»,⁸¹ ὅπως
ἀπαντᾷ και στό Ἡσ. 49,3.⁸² Ὑποστηρίζεται ἀπό τόν J. Jeremias
ὅτι ἡ ἑλληνική λέξη «παῖς» ἀφήνει περιθώρια γιά μιά ἐρμηνεία
τῆς ἔννοιας τοῦ «Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ» πιό ἄμεσα ἀπό ὅ,τι κάνει ἡ
έβραϊκή λέξη כָּבֵד.⁸³ Πάντως, οἱ ἀρχαίες ἰουδαϊκές⁸⁴ και οἱ
πρώιμες χριστιανικές ἐρμηνείες προσδιορίζουν μιά ἀτομική
ἀντίληψη περί τοῦ παιδός, σέ ἀντίθεση μέ τήν συλλογική
ἀντίληψη πού προτιμάται σέ πρόσφατες μελέτες.⁸⁵

⁷⁹ Ἡσ. 42,4. H. C. P. Kim, «An intertextual reading of 'a crushed reed' and 'a dim wick' in Isaiah 42.3», *JSOT* 83 (1999), σσ. 113-124. E.W. Hengstenberg, *Christology of the Old Testament and a Commentary on the Messianic Predictions*, United Kingdom: Kregel Publications 1970, σσ. 250-278.

⁸⁰ J. Bright, *The Kingdom of God: The Biblical Concept and its meaning for the Church*, New York/Nashville: Abingdon-Cokesbury 1953, σσ. 150-151. Βλ. J. Muilenburg, *The Book of Isaiah: Chapters 40-66, [IB]*, τόμ. 5, Nashville: Abingdon 1956, σ. 406.

⁸¹ Β. Βέλλα, «Νεώτεροι ἐκδοχαί περί τοῦ προσώπου τοῦ «Δούλου» τοῦ Θεοῦ», *Ἀνάπλασις ΜΖ'* (1934), σ. 291. Βλ. τό λήμμα «כָּבֵד» στό *HALOT*, τόμ. I, στηλ. 774β.

⁸² M. Hengel, «The Effective History of Isaiah 53 in the Pre-Christian Period», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 82.

⁸³ J. Jeremias, *Abba: Studien zur neutestamentlichen Theologie und Zeitgeschichte*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1966, σσ. 193-94 και 196. Ἐπίσης, ἤδη στόν Παλαιστινιακό Ἰουδαϊσμό ἡ ὀνομασία «Υἱός τοῦ Θεοῦ», μπορεῖ νά ἀφορᾷ συλλογικά στόν Ἰσραήλ, στόν Μεσσία και γενικά σέ κάθε συνετό πρόσωπο (βλ. M. Hengel, *The Son of God: The Origin of Christology and the History of Jewish-Hellenistic Religion* (μτφρ. J. Bowden), Eugene: Wipf and Stock Publishers 1976).

⁸⁴ Ὁ παῖς κατανοεῖται μεσσιανικά στά πρώιμα κείμενα τοῦ ἰουδαϊσμοῦ, ὅπως στό Ἀραμαϊκό Ἀπόκρυφο τοῦ Λευί (*Aramaic Apocryphon of Levi* (4Q540-541), βλ. E. Puech, «Apocryphe de Lévi», *Qumrân Grotte 4 XXII: Textes Araméens, première partie*, 4Q529-549, [DJD] 31], Oxford: Clarendon 2001, σσ. 213-56), Ἀραμαϊκή Διαθήκη τοῦ Ἰακώβ (*Aramaic Testament of Jacob* (4Q537), βλ. E. Puech, «Vision of Jacob (4Q537)», *Qumrân Grotte 4 XXII: Textes Araméens, première partie*, 4Q529-549, [DJD] 31], Oxford: Clarendon 2001, σσ. 171-90) στό Α' Ἐνὼχ 38,22. 46,4. 62,3, στό Ταργκούμ τοῦ Ἡσαΐα 53 (βλ. P. Stuhlmacher, «Isaiah 53 in the Gospels and Acts», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 161).

⁸⁵ Στόν ἰουδαϊσμό ἡ ἀτομική μορφή τοῦ παιδός εἶναι ὁ βασιλιάς πού τόν ὅρισε ὁ Θεός, ἕνας βασιλιάς πού κυβερνάει τόν λαό τοῦ Θεοῦ και ταυτόχρονα τούς ἀντιπροσωπεύει ἐνώπιόν Του (P. Stuhlmacher, «Isaiah 53 in the Gospels and Acts», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 147). Μία παράλληλη προσέγγιση παρατηροῦμε στό Πράξ. 8,26-39. Ἐκεῖ παρατίθεται τό κείμενο τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' τοῦ Ἡσ. 53,7-8. Τό ἐρώτημα τοῦ ἀξιωματοῦχου τῆς Κανδάκης γιά τό ἂν τό κείμενο ἀναφέρεται στόν προφήτη γίνεται κατανοητό ὅταν λάβουμε ὑπ'ὄψιν μας ὅτι ἡ παράδοση τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου τοῦ προφήτη Ἡσαΐα ἦταν εὐρέως διαδεδομένη. Πάντως ὁ ἀπόστολος Φίλιππος ἐφάρμοσε τό

i) Ο Ισραήλ.

Οί Ο' φαίνεται νά προσέθεσαν στόν στ. 42,1 τίς λέξεις «Ίακώβ» καί «Ίσραήλ», μεταφέροντας ἔτσι τήν προφητεία στόν λαό τοῦ Ίσραήλ.⁸⁶ Εἶναι σαφές ὅτι ὁ παῖς τοῦ Θεοῦ εἶναι συχνά τό Ἰσραηλιτικό ἔθνος.⁸⁷ Μία παραλλαγή τῆς ὑπόθεσης αὐτῆς ἀποτελεῖ ἡ ἐκδοχή τοῦ Miller ὅτι ὁ «παῖς» δέν εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Ίσραήλ, ἀλλά ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Ίσραήλ,⁸⁸ ἢ ἓνα ἐκλεκτό ὑπόλοιπο.⁸⁹ Αὐτό τό ὑπόλοιπο θά ἀντιπροσωπεύσει τό σύνολο τοῦ Ίσραήλ ἢ τούς σύγχρονους τοῦ προφήτη.⁹⁰ Τήν θέση αὕτη θέλησαν νά ἀναπτύξουν περαιτέρω καί οἱ Robinson, Eissfeldt, Rowley καί Sigal στά ἔργα τους *The Cross of the Servant* (1926), *Der Gottesknecht bei Deuterjesaja* (1933) καί *The Servant of the Lord*

κεῖμενο τοῦ Ἡσαΐα στόν Ἰησοῦ καί συνεπῶς τό ἐρμήνευσε χριστολογικά (βλ. D. R. A. Hare, *The Lives of the Prophets*, [OTP 2], Garden City NG: Doubleday 1983-85, σ. 386. A.M. Denis (ἐκδ.), *Concordance greque des pseudépigraphes d' Ancien Testament*, Leiden: Brill 1987, σ. 868).

⁸⁶ A. T. Ngunga, *Messianism in the Old Greek of Isaiah*, USA: Vandenhoeck & Ruprecht 2013, σ. 175. H. Gzella, «New Ways in Textual Criticism, Isa 42,1-4 as a Paradigm Case», *ETL* 81/4 (2005), σ. 403.

⁸⁷ Ἡσ. 41,8,9. 42,19. 43,10. 44,1. 44,2. 44,21. 45,4. 48,20. 49,3. Βλ. G. P. Hugenberger, «The Servant of the Lord in the 'Servant Songs' of Isaiah: a Second Moses Figure», *The Lord's Anointed: Interpretation of Old Testament Messianic Texts*, Michigan, Grand Rapids: Baker Books 1995, σ. 107. W.C. Kaiser, *The Messiah in the Old Testament*, Michigan, Grand Rapids: Zondervan Publishing House 1995, σ. 173. G. Sigal, *Isaiah 53, Who is the Servant?*, USA: Xlibris 2007. K. Baltzer, *Deutero-Isaiah (A Commentary on Isaiah 40-55)*, Minneapolis: Fortress 2001, σ. 98.

⁸⁸ A.W. Miller, *Introduction of the Old Testament*, New York: Pillar Books 1976, σσ. 152- 153.

⁸⁹ P. E. Bonnard, *Le second Isaïe. Son disciple et leurs éditeurs. Isaïe 40-66 [Etudes Bibliques]*, Paris: Gabalda et Cie 1972, σ. 270. C. Gore, (ἐκδ.), *A new commentary on Holy Scripture: Including the Apocrypha*, London: Sheffield Academic 1987, σ. 463. Βλ. L.E. Wilshire «The Servant-City: A New Interpretation of the "Servant of the Lord" in the Servant Songs of Deutero-Isaiah», *JBL* 94 (1975), σσ. 356-367.

⁹⁰ C. Gore, (ἐκδ.), *A new commentary on Holy Scripture: Including the Apocrypha*, London: Sheffield Academic 1987, σσ. 458-459. C.C. Torrey, *The Second Isaiah*, New York: Scribner 1928. Σύμφωνα μέ τόν Berges, ἡ μορφή τοῦ παιδός στό Ἡσ. 49 ἐμφανίζεται μέ μία συλλογική ἔννοια πού ἀντιπροσωπεύει ἐκείνους τούς ἐξόριστους πού ἦταν ἔτοιμοι νά ἀφήσουν τήν Βαβυλώνα καί νά ἐπιστρέψουν στήν πατρίδα γῆ (βλ. U. Berges, *Jesaja 40-48 (Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament)*, Freiburg: Herder 2008, σ. 537). Παράλληλα, ὁ Tharekadavil ταυτοποίησε τόν παῖδα μέ «τό μοναδικό κίνημα τοῦ Γιαχβέ», τό ὁποῖο κατὰ τήν ἐξορία διακηρύττει τόν μονοθεϊσμό (βλ. A. Tharekadavil, *Servant of Yahweh in Second Isaiah. Isaianic Servant Passages in Their Literary and Historical Context*, Frankfurt am Main 2007).

(1952), *Isaiah 53, Who is the Servant?* (2007), αντίστοιχα.⁹¹ Μάλιστα προχώρησαν στην άποψη αυτή, γνωρίζοντας την έβραϊκή σκέψη κατά την οποία παρατηρείται μία εύκολη μετάβαση από το σύνολο του λαού σε ένα πρόσωπο και αντίστροφα.⁹² Και στά κείμενα του Ήσαϊα, σύμφωνα με τους Bellinger και Clements, παρατηρείται το ίδιο φαινόμενο, δηλαδή μετάβαση από τον λαό σε ένα πρόσωπο και αντίστροφα.⁹³ Ωστόσο, η υπόθεση να ταυτίζεται ο παῖς με τον Ισραήλ δεν μπορεί να υποστηριχθεί με ευκολία, διότι, αν ο παῖς είναι ο Ισραήλ (Ησ. 49,3), πώς κατανοείται ή ιδέα ότι ο Ισραήλ θα αποκαταστήσει τον Ισραήλ (Ησ. 49,6); Μέ παρόμοιο τρόπο στο Ησ. 42,3, αν ο παῖς ταυτίζεται με τον Ισραήλ και οι εκφράσεις «κάλαμον τεθλασμένον» και «λίνον καπνιζόμενον» αναφέρονται στους εξόριστους Ισραηλίτες, πώς ο Ισραήλ δεν θα διαλύσει ένα χτυπημένο Ισραήλ;⁹⁴ Ακόμα ο ευαγγελιστής Ματθαῖος, σε αντίθεση προς τους Ο', στο Μτ. 12,18 θεωρώντας ότι ο παῖς δεν ταυτίζεται με τον Ισραήλ, δεν αναφέρει την λέξη «Ίακώβ», ενώ ο ίδιος έχει ιουδαϊκή καταγωγή και ακολουθεί το έβραϊκό πρότυπο. Είναι άπίθανο ο παῖς του Κυρίου να είναι ο Ισραήλ,⁹⁵ διότι ο λαός αυτός, παρότι ήταν ο εκλεκτός λαός του Θεού,

⁹¹ Βλ. H.W. Robinson, *The Cross of the Servant: a study in Deutero-Isaiah*, London 1926. O. Eissfeldt, «Der Gottesknecht bei Deuterjesaja (Jes. 40-55) im Lichte der Israelitischen Anschauung von Gemeinschaft und Individuum», *Beiträge zur Religionsgeschichte des Altertums*, τόμ. 2, Halle: Niemeyer 1933. H.H. Rowley, *The Servant of the Lord: and other essays on the Old Testament*, London: B. Blackwell 1952. G. Sigal, *Isaiah 53, Who is the Servant?*, USA: Xlibris 2007.

⁹² H.J. Hermisson, «The Fourth Servant Song in the context of Second Isaiah», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 40 και του ίδιου «Israel und der Gottesknecht bei Deuterjesaja», *ZTK* 79 (1982), σσ. 15-16.

⁹³ W. H. Bellinger - W. R. Farmer, (έκδ.), *Jesus and the suffering servant: Isaiah 53 and Christian Origins*, Harrisburg P.A.: Trinity Press International 1998, σ. 51. R.E. Clements, «Beyond Tradition- history: Deutero-Isaianic development of First Isaiah's themes», *JSOT* 31 (1985), σσ. 95-113. M. Hengel, «The Effective History of Isaiah 53 in the Pre-Christian Period», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 79.

⁹⁴ Κατά τον Schipper ο εξόριστος Ισραήλ παρουσιάζεται ως ασθενής στα Ησ. 42,6 και 52,15. (Βλ. J. Schipper, *Disability and Isaiah's Suffering Servant*, Oxford: Oxford University Press 2011).

⁹⁵ Β. Βέλλα, «Νεώτεροι έκδοχαί περί του προσώπου του «Δούλου» του Θεού», *Ανάπλασις ΜΖ'* (1934), σ. 293.

έδειχνε σημεία άπιστίας⁹⁶ και μάλιστα μέσα στην ιστορία δέν βρέθηκε ότι ήταν άξιος μιās τέτοιας τιμητικής άποστολής.⁹⁷ Επιπροσθέτως, ό θάνατος του παιδός έπέρχεται ύστερα από καταδικαστική άπόφαση, ή όποία είναι άπίθανο νά εφαρμοσθεϊ στον Ισραήλ και παραπέμπει στην καταδίκη ενός προσώπου.⁹⁸ Τέλος, σύμφωνα μέ τον Gore, ή καταγραφή του πάθους για τον παίδα μαρτυρεί την πραγματική οδύνη ενός προσώπου και όχι την άπώλεια της κρατικής ύπόστασης του ισραηλιτικού λαού.⁹⁹

ii) Ο Μεσσίας - Εμμανουήλ.

Όπως έχει σημειώσει ό Bright στο έργο του *The Kingdom of God* (1953)¹⁰⁰ και ό Stuhlmacher στο έργο του *Isaiah 53 in the Gospels and Acts* (2005)¹⁰¹ ό παϊς ταυτοποιείται καλύτερα όχι σέ ένα τυχαίο πρόσωπο, αλλά στο πρόσωπο του μεσσία.¹⁰² Όμοίως ό G. A. Smith ισχυρίζεται ότι ή προφητική ιδέα περί του παιδός περνά σταδιακά από τον ιστορικό Ισραήλ,¹⁰³ στον πνευματικό πυρήνα, στο έκλεκτό υπόλοιπο, και, τέλος, σέ ένα συγκεκρι-

⁹⁶ W.C. Kaiser, *The Messiah in the Old Testament*, Michigan, Grand Rapids: Zondervan Publishing House 1995, σ. 181. C.E. Keil – F. Delitzsch, *Isaiah*, [Commentary on the Old Testament in ten volumes 7], Michigan 1975, σσ. 499-524.

⁹⁷ Β. Αντωνιάδου, «Έκ των του Ησαΐου, ό Μεσσίας και ό Δούλος του Κυρίου», *Όρθοδοξία* 18 (1927), σ. 246. Ωριγένους, «Κατά Κέλσου Α' LV», PG 11, 652A.

⁹⁸ H.J. Hermisson, «The Fourth Servant Song in the context of Second Isaiah», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 39.

⁹⁹ C. Gore, (έκδ.), *A new commentary on Holy Scripture: Including the Apocrypha*, London: Sheffield Academic 1987, σσ. 458-459.

¹⁰⁰ J. Bright, *The Kingdom of God: The Biblical Concept and its meaning for the Church*, New York/Nashville: Abingdon-Cokesbury 1953, σσ. 150-151.

¹⁰¹ P. Stuhlmacher, «Isaiah 53 in the Gospels and Acts», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σσ. 147-162.

¹⁰² Στόν Ιουδαϊσμό για την προϋπαρξη του Μεσσία υπήρχαν δύο τάσεις. Η πρώτη, έπηρεασμένη από τον Δευτεροεσαΐα (49,2), θεωρούσε ότι ό Μεσσίας είναι κρυμμένος (Ενώχ 48,6. 62,7) και ή δεύτερη, έπηρεασμένη από την σοφιολογική γραμματεία, όμιλούσε για την προαιώνια έκλογή και προϋπαρξη του (Πρμ. 8,22-29), κάτι για τό όποιο γίνεται ήδη λόγος στο Μιχ. 5,1 και στον Ψλ. 110,3. (Σ. Δεσπότου, *Ό Ιησούς ως «Χριστός» και ή πολιτική έξουσία στους συνοπτικούς Εὐαγγελιστές*, Αθήνα: Άθως 2005, σ. 115).

¹⁰³ Πρβλ. H. O. Steck, «Deuteriojesaja als theologischer Denker», *Wahrnehmungen Gottes im Alten Testament: Gesammelte Studien*, [TynB 70], München 1982, σσ. 204-220. G. Sigal, *Isaiah 53, Who is the Servant?*, USA: Xlibris 2007.

μένο πρόσωπο, τόν προσδοκώμενο μεσσία.¹⁰⁴ Αὐτός πρόκειται νά εἶναι, σύμφωνα μέ τόν Bright, ὁ ἐρχόμενος ἐλευθερωτής τοῦ Ἰσραήλ.¹⁰⁵ Ἡ προσέγγιση αὐτή ἀλλοιώνει τόν θρησκευτικό χαρακτήρα τοῦ παιδός καί τόν μετατρέπει σέ κοσμικό πρόσωπο, διότι ἐντοπίζεται καί ὁλοκληρώνεται ὅλο τό βάρος τῶν προφητειῶν στήν ἀπελευθέρωση τοῦ Ἰούδα. Ἐτσι δέν προσεγγίζεται ἡ σημαντική τοποθέτηση τοῦ παιδός ὡς ἐργάτη πού θά ἀγωνισθεῖ καί θά θυσιασθεῖ γιά ὅλα τά ἔθνη.¹⁰⁶ Παρόμοια ἐκφράζεται ὁ Mowinckel, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι ἡ μορφή τοῦ παιδός δέν ἦταν σέ συμφωνία μέ τήν ἰουδαϊκή μεσσιανική προσδοκία λέγοντας ὅτι «Ὁ στόχος τοῦ παιδός ἦταν νά κάνει αὐτό πού δέν ἀναμενόταν ἀπό ἕναν μελλοντικό βασιλιά... νά φέρει τόν Ἰσραήλ κοντά στόν Γιαχβέ. Ὁ παῖς θά τό κάνει αὐτό ὄχι ὡς νικητής βασιλιάς, ἀλλά μέ τό μαρτύριο καί τόν θάνατό του. Ἀπό τήν ἰουδαϊκή πλευρά ἕνας πάσχων μεσσίας εἶναι μία ἀντίφαση στίς ἀρχές καί τίς προσδοκίες τοῦ ἔθνους».¹⁰⁷ Ἐτσι, δέν ἦταν ἀκριβῶς ὁ προσδοκώμενος βασιλιάς πού ἀνέμεναν. Σύμφωνα μέ τόν H. C. P. Kim, ἡ ἀποστολή τοῦ παιδός δέν ἀφορᾷ σέ μία στρατιωτική στρατηγική,¹⁰⁸ δέν θά εἶναι κάποιος καταστροφέας ἢ πολεμιστής ἀλλά, ἐνῶ θά μοιάζει ἀδρανής, θά εἶναι ἰδιαίτερος δραστήριος. Ἡ ἰδέα αὐτή κινεῖται πέρα ἀπό τό ὄριο μιᾶς ἐθνικῆς ἰδεολογίας.¹⁰⁹

Παράλληλα, ὁ Talmon προτείνει τρεῖς διαδοχικούς τρόπους ἐκφρασης τῆς μεσσιανικῆς προσδοκίας περί τοῦ παιδός. Τόν «ἱστορικό ρεαλισμό», «τήν ἐννοιολόγηση», καί τόν «ιδεαλισμό». Ὁ «ἱστορικός ρεαλισμός» ἀποτελεῖται ἀπό μία κοινωνικο-οἰκονομική προσδοκία πού πρέπει νά ἀξιολογηθεῖ μέσα

¹⁰⁴ Βλ. C. Gore, (ἐκδ.), *A new commentary on Holy Scripture: Including the Apocrypha*, London: Sheffield Academic 1987, σ. 469.

¹⁰⁵ J. Bright, *The Kingdom of God: The Biblical Concept and its meaning for the Church*, New York/Nashville: Abingdon-Cokesbury 1953, σσ. 150-151.

¹⁰⁶ Βλ. H.W. Wolff, *Jesaja 53 im Urchristentum: Die Geschichte der Prophetie "Siehe, es siegt mein Knecht" bis zu Justin*, Bielefeld: Buchdruckerei der Anstalt Bethel 1942. H. Gunkel, *The Folktales in the Old Testament* (μτφρ. M.D. Ruter), Sheffield: Almond 1987.

¹⁰⁷ S. Mowinckel, *He that cometh, The Messiah concept in the Old Testament and later Judaism* (μτφρ. J.J. Collins), Cambridge: Eerdmans Publishing Company 2005, σ. 255.

¹⁰⁸ P.D. Hanson, *The Diversity of Scripture, [Overtures to Biblical Theology 12]*, Philadelphia: Fortress Press 1982, σσ. 67-74.

¹⁰⁹ H. C. P. Kim, «An intertextual reading of 'a crushed reed' and 'a dim wick' in Isaiah 42.3», *JSOT* 83 (1999), σσ. 113-124.

στό ιστορικό σκηνικό και την θεοκρατική κατανόηση του βιβλικού θεσμού της βασιλείας. Η «έννοιολόγηση» πρέπει να κατανοηθεῖ ἐντός του υπαρξιακού πλαισίου του λαοῦ, ὁ ὁποῖος διαμόρφωσε τὴν ἰδέα ἐνός «θρησκευτικοῦ μεσσία» τοῦ ὁποῖου ἡ ἐξέλιξη καθορίστηκε ἀπὸ τὶς ἀντιλήψεις τους. Στόν «ιδεαλισμό», πού ἀποκορυφώνεται στήν χριστιανική περίοδο, ὁ μεσσίας βρίσκεται στό ἐπίκεντρο, ἀφοῦ ἀναγγέλλει τὴν ἐσχατολογική ἐποχή τῆς σωτηρίας.¹¹⁰ Μέσα σέ μία ἀλληλοδιαδοχή ἀπὸ τόν «ἱστορικό ρεαλισμό» στόν «ιδεαλισμό», ὁ Talmon ἐρμηνεύει τό *Ησ. 7,14* μεσσιανικά, ἀφοῦ τό ὄνομα Ἑμμανουήλ λειτουργεῖ σάν μία «ἐκπλήρωση τῶν Δαβιδικῶν ὁραμάτων πού συγκεντρώνονται στά προηγούμενα κεφάλαια».¹¹¹

iii) Ἄλλες ὑποθέσεις.

Ἄλλες ὑποθέσεις περὶ τῆς μορφῆς τοῦ παιδός ἀφοροῦν στό πρόσωπο τοῦ Μωϋσῆ, ¹¹² σέ Πέρσες ἡγεμόνες πού ἐκδίδουν διατάγματα περὶ τῆς ἀνοικοδόμησης τῆς Ἱερουσαλήμ, ὅπως ὁ Κῦρος, ὁ Δαρείος καί ὁ Ἀρταξέρξης, ¹¹³ ὁ ἴδιος ὁ προφήτης Ἡσαΐας ἢ ὁ Δευτεροησαΐας, ¹¹⁴ ὁ Ἰώβ, ¹¹⁵ ὁ Ἱερεμίας, ¹¹⁶ ὁ Ἰωσίας, ¹¹⁷

¹¹⁰ S. Talmon, «The Concept of Mashiah and Messianism in Early Judaism», *The Messiah: Developments in Earliest Judaism and Christianity: The First Princeton Symposium on Judaism and Christian Origins*, Minneapolis: Fortress Press 1992, σσ. 80-83.

¹¹¹ Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 97.

¹¹² Βλ. E. Sellin, *Mose und seine Bedeutung für die Israelitisch-jüdische Religionsgeschichte*, Leipzig 1922 καί *Israelitisch – jüdische religionsgeschichte*, Leipzig 1933. J. Coppens, *Le messianisme et sa relève prophétique. Les anticipations vétérotestamentaires. Leur accomplissements en Jésus*, [BETL 38], Leuven: University Press – Peeters 1989. J. Ådna, «The Servant of Isaiah 53 as Triumphant and Interceding Messiah: The Reception of Isaiah 52:13-53:12 in the Targum of Isaiah with Special Attention to the Concept of Messiah», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Source* (μτφρ. D. P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 189.

¹¹³ W. H. Bellinger - W. R. Farmer, (ἐκδ.), *Jesus and the suffering servant: Isaiah 53 and Christian Origins*, Harrisburg P.A.: Trinity Press International 1998, σσ. 47-52. R.E. Clements, «Beyond Tradition- history: Deutero-Isaianic development of First Isaiah's themes», *JSOT* 31 (1985), σσ. 95-113.

¹¹⁴ Σύμφωνα μέ τόν J. Blenkinsopp ὁ παῖς ταυτίζεται μέ τόν Δευτεροησαΐα (J. Blenkinsopp, *A History of Prophecy in Israel*, Louisville: Westminster John Knox 1998, σσ. 189-93 καί τοῦ ἰδίου «Isaiah 40-55», *Anchor Bible*, τόμ. 19^Α, New York: Doubleday 2000, σσ. 76-84), ἄν καί ὁ προφήτης εἶναι πιθανόν νά ἀναπαριστᾷ ἐν μέρει τόν «ἀληθινό Ἰσραήλ» κατανοώντας τόν ρόλο του σέ ἀρρηκτη σχέση μέ τὴν κοινωνία του (H.J. Hermisson, «The Fourth Servant Song in the context of Second Isaiah», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 46). Ὁ Blank ἀναφέρει ὅτι ὁ παῖς τοῦ Θεοῦ δέν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὴν προσωποποίηση τοῦ Ἰσραήλ

ὁ Ἰεχονίας,¹¹⁸ ὁ Ζοροβάβελ καί ὁ Νεεμίας.¹¹⁹ Ἐπειδή ὁ θάνατος τοῦ παιδὸς ἦταν μαρτυρικός, προτάθηκαν καί ἄλλα πρόσωπα, πού πιθανῶς ταυτίζονται μέ τόν παῖδα.¹²⁰ Αὐτές οἱ ὑποθέσεις ἀναπτύχθηκαν ἐπειδή τό ἐπέτρεψε ἡ ἔλλειψη σαφῶν ἱστορικῶν ὑπαινιγμῶν.¹²¹ Παράλληλα, σύμφωνα μέ τόν Heskett¹²² καί τόν Oehler,¹²³ ἡ ἀπώλεια τοῦ ἀρχικοῦ ἱστορικοῦ περιβάλλοντος τοῦ παιδὸς μετακινεῖ τήν ἀναφορά σέ ἓνα ἀόριστο πρόσωπο, δημιουργώντας ἐσχατολογικές προοπτικές γιά τόν Ἰσραήλ. Ἔτσι, ὁ παῖς μπορεῖ νά διανοίξει ἓνα νέο δρόμο σέ μία ἐποχή, ὅπου οἱ βασιλεῖς τοῦ Δαβίδ, ἀλλά καί οἱ ἱερεῖς τοῦ Ναοῦ, εἶχαν ἀμφισβητηθεῖ ἐξαιτίας τοῦ ἀποτυχημένου ἔργου τους. Ἄν ἡ περικοπή Ἠσ. 52,13-53,12 ἐρμηνευθεῖ μεσσιανικά, τότε ἡ προσωπικότητα τοῦ παιδὸς πού ὑποφέρει, ἀλλοιώνει τήν εἰκόνα του σέ ὁλόκληρο τό βιβλίον ὡς μεσσία-σωτήρα τοῦ Ἰσραήλ. Ὅμως, ὁ παῖς δέν εἶναι ἀπλῶς ἓνας Δαβιδικός βασιλιάς, ὁ

ὡς προφήτης (S. H. Blank, *Prophetic Faith in Isaiah*, Detroit: Wayne State University Press 1967, σ. 80).

¹¹⁵ Β. Βέλλα, Νεώτεροι ἐκδοχαί περί τοῦ προσώπου τοῦ «Δούλου» τοῦ Θεοῦ», *Ἀνάπλασις ΜΖ'* (1934), σ. 292.

¹¹⁶ L. Alonso-Schokel, «Isaie», *DDS*, τόμ. 7, Paris 1971, σ. 2076.

¹¹⁷ U. Lindblad, «A Note on the Nameless Servant in Isaiah XLII 1-4», *VT* 43/1 (1993), σσ. 115-119.

¹¹⁸ Ἐνθ' ἄνωτ., ὑποσ. 115, σ. 292.

¹¹⁹ K. Baltzer, «Deutero-Isaiah: A Commentary on Isaiah 40-55», *A Journal of Biblical textual Criticism* 8 (2003), σ. 3.

¹²⁰ Γενικά, ὁ παῖς, ὡς αὐστηρός κριτής καί ἐνδοξος βασιλιάς, συναντᾶται στά κεφ. 1-39 καί ὡς πάσχων στά κεφ. 40-55 (Ιω. Μούρτζιου, *Ἡ Παλαιά Διαθήκη. Διάγραμμα περιεχομένου τῶν ποιητικῶν καί προφητικῶν βιβλίων*, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2000, σ. 90). Ἐνῶ οἱ δύο αὐτές ἐννοιες φαίνονται ἀντιφατικές, δέν εἶναι, ἀφοῦ καί οἱ βασιλεῖς εἶναι δούλοι τοῦ Θεοῦ (Ἠσ. 24,29. Κρ. 2,5. Ψλ. 18,1. 36,1. 89,4.21). Πιθανόν, πρόκειται γιά τό ἴδιο πρόσωπο καί στά δύο μέρη (E.W. Hengstenberg, *Christology of the Old Testament and a Commentary on the Messianic Predictions*, τόμ. 1, United Kingdom: Kregel Publications 1970, σσ. 189, 191, 192, 199. U. Berges, «The Literary Construction of the Servant in Isaiah 40-55», *SJOT* 24 (2010), σσ. 28-38). Ἡ χρήση τῶν ἐννοιῶν γίνεται μέ τόν τρόπο αὐτό, διότι ἔτσι τό ἀπαιτοῦσαν οἱ ἱστορικές στιγμές καί περιστάσεις, ἀφοῦ ὁ παῖς παρουσιάζεται ὡς κραταιός στά κεφ. 1-39, ὅταν καί τό κράτος ἦταν ἰσχυρό, καί παρηγορητικός στά κεφ. 40-55, τότε πού ὁ λαός βρισκόταν ἐξόριστος (Β. Ἀντωνιάδου, «Ἐκ τῶν τοῦ Ἡσαΐου, ὁ Μεσσίας καί ὁ Δούλος τοῦ Κυρίου», *Ὁρθοδοξία* 18 (1927), σ. 246).

¹²¹ Σύμφωνα μέ τόν Mailliet ὑπάρχει σκόπιμη ἀσάφεια ἀκόμα καί ὡς πρὸς τήν ἀπόδοση τοῦ עֶבֶד μέ τήν λέξη παῖς ἢ δούλος (P. Mailliet, *The Servant Songs of Deutero-Isaiah in the MT and the LXX: A Comparison of Their Portrayals of God*, ἀ. ἐ. 2010, σ. 71).

¹²² R. Heskett, *Messianism within the Book of Isaiah as a whole*, Toronto 2001, σ. 305.

¹²³ C.E. Keil – F. Delitzsch, *Isaiah*, [Commentary on the Old Testament in ten volumes 7], Michigan 1975, σσ. 499-524.

όποιος εκπληρώνει τίς υποσχέσεις πρὸς τὸν Δαβὶδ μετὰ τὸ τέλος τῆς μοναρχίας, ἀλλὰ κάποιος ὁ ὅποιος ὑποφέρει καὶ ἐπανορθώνει τὸ κακὸ ἀπὸ τίς ἁμαρτίες τῶν ἀνθρώπων.¹²⁴ Αὐτός θά εἶναι ἓνας καινούργιος βασιλιάς, ὁ ὅποιος θά φέρει ἐντελῶς καινούργια βασιλεία.¹²⁵

Πράγματι, οἱ βασιλεῖς-ἥρωες ἀπέβησαν ἀποτυχημένοι, ἐνῶ μία σημαντική προσωπικότητα ἐμφανίσθηκε ὡς ἡ ἡγετική μορφή ὅλης τῆς ἱστορίας.¹²⁶ Ἡ μορφή αὐτή ὑποστηρίχθηκε ὅτι ταυτίζεται μέ τὸ πρόσωπο τοῦ Μωϋσῆ.¹²⁷ Αὐτό πιθανόν ἐξηγεῖται ἀφοῦ κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἐξορίας μετὰ τὴν πανωλεθρία τοῦ 598 π.Χ. καὶ τοῦ 587 π.Χ., παρατηρεῖται μεγέθυνση τοῦ ρόλου τοῦ Μωϋσῆ¹²⁸ ὡς πολιτικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ ἡγέτη γιὰ τὴν διαμόρφωση τοῦ ἰσραηλιτικοῦ ἔθνους.¹²⁹ Ἡ ἐπίδραση τοῦ G. von Rad¹³⁰ ἀφύπνισε τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἱστορική μορφή τοῦ Μωϋσῆ καὶ τὴν ἐπιρροή του στὴν διαμόρφωση τῆς εἰκόνας τοῦ παιδὸς τοῦ Θεοῦ στὸ Ἦσ. 40-45.¹³¹ Ὡστόσο, οἱ θεολογικὲς ἀναφορὲς πού συνέβαλαν στὸν σχηματισμὸ τῆς

¹²⁴ R. Heskett, *Messianism within the Book of Isaiah as a whole*, Toronto 2001, σ. 305.

¹²⁵ W. H. Bellinger - W. R. Farmer, (ἐκδ.), *Jesus and the suffering servant: Isaiah 53 and Christian Origins*, Harrisburg P.A.: Trinity Press International 1998, σ. 12.

¹²⁶ Β. Βέλλα, *Θρησκευτικαὶ Προσωπικότητες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, μέρος Α', Αθήνα: Ἑννοια 2008, σ. 291.

¹²⁷ Ἐνθ' ἄνωτ., ὑποσ. 125, σσ. 47-48. R.E. Clements, «Beyond Tradition- history: Deutero-Isaianic development of First Isaiah's themes», *JSOT* 31 (1985), σσ. 95-113.

¹²⁸ Σημειώνεται ὅτι τὸ σημαντικότερο χαρακτηριστικὸ τοῦ ρόλου, πού ἀποδίδεται στὸν Μωϋσῆ, εἶναι ὅτι ὑπῆρξε ὁ μεγαλύτερος καὶ ὁ ἀποτελεσματικότερος ἀπ' ὅσους μεσολάβησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Ἰσραὴλ (P.D. Miller, «Moses My Servant. The Deuteronomic Portrait of Moses», *Interpretation* 41 (1987), σσ. 251-253. Βλ. C. Chavasse, «The Suffering Servant and Moses» *Church Quarterly Review* 165 (1964), σσ. 152-163. Ἐνθ' ἄνωτ., ὑποσ. 125, σ. 49. R.E. Clements, «Beyond Tradition- history: Deutero-Isaianic development of First Isaiah's themes», *JSOT* 31 (1985), σσ. 95-113).

¹²⁹ D.C. Allison, *The New Moses. A Matthean Typology*, Minneapolis: Fortress Press 1993, σ. 68. Βλ. Δτ. 1-11, 29-34.

¹³⁰ G. von Rad, *Old Testament Theology* (μτφρ. D.M.G. Stalker), τόμ. 2, New York: Harper & Row 1962-1965, σ. 261. Βλ. W. H. Bellinger - W. R. Farmer, (ἐκδ.), *Jesus and the suffering servant: Isaiah 53 and Christian Origins*, Harrisburg P.A.: Trinity Press International 1998, σσ. 47-48. R.E. Clements, «Beyond Tradition-history: Deutero-Isaianic development of First Isaiah's themes», *JSOT* 31 (1985), σσ. 95-113.

¹³¹ Ἀκόμη, κάποια ὑφιστάμενη σύνδεση μετὰ τοῦ παιδὸς καὶ Μωϋσέως προδιαγράφηκε ἀρχικά, ἀλλὰ στὴν συνέχεια ἐγκατελείφθηκε ἀπὸ τὸν Ernest Sellin (βλ. E. Sellin, *Mose und seine Bedeutung fur die Israelitisch-judische Religionsgeschichte*, Leipzig 1922 καὶ *Israelitisch – judische religionsgeschichte*, Leipzig 1933). Ἡ προταθεῖσα θεωρία δὲν ἀποτελεῖ τὴν ἄμεση πρόθεση νὰ χρησιμοποιηθοῦν οἱ ἱστορικὲς παραδόσεις περὶ τοῦ Μωϋσῆ ὡς προτύπου τοῦ πάσχοντος παιδὸς.

δευτερονομικῆς εἰκόνας τοῦ Μωϋσῆ, ἴσως ἐπέδρασαν στήν διαμόρφωση τῆς εἰκόνας τοῦ πάσχοντος παιδός. Εἰδικότερα, ἡ θεωρία αὐτή παρουσιάζει τόν Μωϋσῆ ὡς ἐνάρετο ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος ἐποπτεύει τόν λαό του καί ὑποφέρει μαζί του. Ὡς ἐκ τούτου ἡ εἰκόνα αὐτή θά μπορούσε ἀναμφίβολα νά ὀδηγήσει στήν ἰδέα ὅτι ὁ θάνατος ἐνός ἐνάρετου ἀνθρώπου κατέστη ἀναγκαῖος ἀπό τήν φαυλότητα τῶν πολλῶν. Περί τοῦ θέματος ὁ ραββί Σιμλαί θεωρεῖ ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ κειμένου ἀναφερόταν στόν Μωϋσῆ στό Ἠσ. 53,12 συσχετίζοντάς το μέ τό Ἐξ. 32,32. Ἐξηγεῖ ὅτι ὁ Μωϋσῆς συναριθμήθηκε μέ «τούς παραβάτες», καταδικάστηκε νά πεθάνει καί «μεσολάβησε γιά τούς παραβάτες».¹³² Ἀλλά ὑπάρχουν καί ἀντίθετες περὶ αὐτοῦ ἀπόψεις πού ἀφοροῦν στόν ἰσχυρισμό ὅτι ὑπάρχουν μωσαϊκοί ὑπαινιγμοί στά ἄσματα τοῦ παιδός χωρίς νά ὀδηγοῦν στήν ταύτιση παιδός καί Μωϋσέως.¹³³ Παράλληλα, ὁ Μωϋσῆς δέν ἦταν ἀναμάρτητος, ἀφοῦ, παρὰ τόν ἡγετικό καί μεσολαβητικό ρόλο του, ἀπέτυχε νά διατηρήσει τήν ἀγιότητα τοῦ λαοῦ του.¹³⁴ Ἐτσι παρατηρεῖται ὅτι καί ὁ Μωϋσῆς, παρὰ τήν ὅποια ἀρετή του, εἶναι δέσμιος τῶν παθῶν του.¹³⁵ Ἡ εἰκόνα ὅμως αὐτή δέν ταυτίζεται μέ τό ἔργο πού συντελέσθηκε διά τοῦ παιδός.

Ἄλλη ἐκδοχή εἶναι ὅτι ὁ παῖς ταυτίζεται μέ τόν Δευτεροησαΐα ἢ μέ ἕνα ἐξέχον πρόσωπο, σύγχρονο τοῦ Δευτεροησαΐα ἢ μέ κάποιον ἐκ τῶν μαθητῶν του.¹³⁶ Πιθανῶς πρόκειται γιά ἕνα σύγχρονο πρόσωπο τοῦ Δευτεροησαΐα, πού ἔζησε στήν Βαβυλώνα, τόν ὁποῖο ἔβλεπαν ὡς λυτρωτή τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ.¹³⁷

¹³² *Babylonian Talmud, tractate, b. Sotah 14a.*

¹³³ Βλ. J. L. McKenzie, *Second Isaiah*, [Anchor Bible 20], Garden City: Doubleday 1968, σ. 38. R.J. Clifford, «Isaiah 40-66». *Harper's Bible Commentary*, San Francisco: Harper & Row 1988, σσ. 572 καί 580.

¹³⁴ W. H. Bellinger - W. R. Farmer, (ἐκδ.), *Jesus and the suffering servant: Isaiah 53 and Christian Origins*, Harrisburg P.A.: Trinity Press International 1998, σσ. 47-48. R.E. Clements, «Beyond Tradition-history: Deutero-Isaianic development of First Isaiah's themes», *JSOT* 31 (1985), σσ. 95-113.

¹³⁵ Ἐξ. 17,1-7.

¹³⁶ S. Mowinckel, *He that cometh, The Messiah concept in the Old Testament and later Judaism* (μτφρ. J.J. Collins), Cambridge: Eerdmans Publishing Company 2005, σ. 253 καί τοῦ ἰδίου *Der Knecht Jahwäs*, Giessen: Töpelmann 1921. C. R. North, *The Suffering Servant in Deutero-Isaiah: An Historical and Critical Study*. London: Oxford University Press 1956, σ. 25.

¹³⁷ Ὁ Mowinckel ὑποστήριξε ὅτι οἱ περὶ τοῦ παιδός προφητεῖες δέν ἐγράφησαν ἀπό τόν Δευτεροησαΐα, ἀλλά ἀπό κάποιον μαθητή του, τόν Τριτοησαΐα (S. Mowinckel, «Die Komposition des deuterojesajanischen Buches», *ZAW* 49 (1931), σσ. 87 ἔξ., 242 ἔξ.).

Αὐτός θεωρήθηκε ὑποπτος ἀπό τοὺς Βαβυλωνίους καί γι' αὐτό φυλακίσθηκε καί θανατώθηκε.¹³⁸ Σύμφωνα μέ τήν ἐκδοχή αὐτή, τήν ὁποία ἀνέπτυξε κυρίως ὁ Mowinckel, ὁ Δευτεροησαΐας πού ζοῦσε στήν Βαβυλώνα, ἐνθουσιασμένος ἐκ τῶν πρώτων ἐπιτυχιῶν τοῦ Κύρου, ἐμφανίσθηκε στήν πόλη καί ἀνακοίνωσε ὡς προφητεία τήν πτώση της καί τήν ἀπελευθέρωση τῶν Ἰουδαίων. Γιά τίς δύο αὐτές προφητεῖες συνελήφθη, φυλακίσθηκε, βασανίσθηκε καί τελικά θανατώθηκε. Ἐπομένως, κατά τήν ἄποψη αὐτή, πρόκειται γιά αὐτοβιογραφία τοῦ προφήτη.¹³⁹

Ἡ ἀνωτέρω ὑπόθεση δέν θεωρήθηκε πιθανή, ἀφοῦ ὡς ἀπλός προφήτης ὁ Δευτεροησαΐας, δέν θά μπορούσε νά εἶναι ὁ ἴδιος λυτρωτής τῶν Ἰουδαίων.¹⁴⁰ Ἐτσι, ἐνῶ ὁ H.G. Reventlow ἀρχικά ὑποστήριξε ὅτι ἡ μεσολάβηση Θεοῦ καί ἀνθρώπων ὡς προφητικό καθῆκον θεωρεῖται ἀπίθανη,¹⁴¹ σταδιακά ἡ ἰδέα αὐτή ἀλλάζει καί οἱ προφῆτες θεωροῦνται δοῦλοι τοῦ Γιαχβέ, πού ἔργο ἔχουν νά προειδοποιοῦν τό ἔθνος νά μετανοήσῃ.¹⁴² Ἐνῶ δηλαδή εἶναι ἐκλεκτά ὄργανα στό ἔργο τοῦ Γιαχβέ, δέν ἔχουν ρόλο λυτρωτή. Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι στά κέφ. 40-55 δέν χρησιμοποιοῦται ἀ' πρόσωπο πού νά ἀφορᾷ στόν συντάκτη τοῦ κειμένου καί ἔτσι, σύμφωνα μέ τόν Dekker, αὐτό ἀποτελεῖ ἐπιχείρημα ὅτι ὁ παῖς δέν ταυτίζεται μέ τόν Δευτεροησαΐα.¹⁴³

Οἱ προηγούμενες ὑποθέσεις περὶ τῆς μορφῆς τοῦ παιδός δέν μποροῦν νά θεωρηθοῦν ἱκανές γιά τήν ἐκπλήρωση τοῦ ἔργου του, ἀφοῦ τό πρόσωπο τοῦ «παιδός» δέν μπορεῖ νά ταυτίζεται μέ ἕναν κοινό ἄνθρωπο, οὔτε μέ τήν ἱστορία ἑνός μόνο λαοῦ.¹⁴⁴ Ἡ διδασκαλία τῶν Πατέρων καί ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων ταυτίζει τό πρόσωπο μέ τόν Ἰησοῦ Χριστό.¹⁴⁵ Χα-

¹³⁸ Β. Βέλλα, *Ὁ παῖς τοῦ Κυρίου*, Ἀθῆναι 1969, σ. 16.

¹³⁹ S. Mowinckel, «Die Komposition des deuterocesajanischen Buches», *ZAW* 49 (1931), σσ. 87 ἔξ., 242 ἔξ.

¹⁴⁰ H.H. Rowley, *The Servant of the Lord: and other essays on the Old Testament*, London: B. Blackwell 1952, σσ. 11 ἔξ.

¹⁴¹ H.G. Reventlow, *Gebet im Alten Testament*, Stuttgart: Kohlhammer 1986, σ. 229.

¹⁴² S.E. Balentine, «The Prophet as Intercessor: A Reassessment», *JBL* 103 (1984), σσ. 161-173.

¹⁴³ J. Dekker, «The Servant and the Servants in the Book of Isaiah», *Sárospataki Füzetek* 3-4 (2012), σ. 40.

¹⁴⁴ Βλ. H. Blocher, *Songs of the Servant*, London: Inter-Varsity 1975 καί F.D. Lindsey, *The Servant Songs: A Study in Isaiah*, Chicago: Moody Press 1985.

¹⁴⁵ Εὐσεβίου Καισαρείας, «Ἐκλογαί Προφητικά (ἀποσπάσματα) κεφ. Κ'», PG 22, 1077E καί τοῦ ἰδίου «Υπόμνημα εἰς τόν προφήτην Ἡσαΐαν», PG 24, 89-528. Θεοδώρητου Κύρου, «Εἰς

ρακτηριστικά ὁ Προκόπιος Γάζης σημειώνει: «τό κατά γένος, τό ἐξ Ἰσραήλ, Ἰσραήλ ὁ Χριστός».¹⁴⁶ Ἀφοῦ ἀναφέραμε τίς πιθανές ἐρμηνεῖες περὶ τοῦ παιδός θά ἐστιάσουμε στήν ἔννοιά του ὡς πάσχοντος.

β) Ὁ «πάσχων παῖς».

Ὁ βασανισμένος καί συνάμα θριαμβευτής «παῖς» τοῦ Κυρίου περιγράφεται ἀπό τόν Ἡσαΐα σέ πέντε στροφές τῶν τριῶν στίχων ἢ καθεμιά.¹⁴⁷ Ὁ προφήτης ἀρχίζει καί τελειώνει τήν περιγραφή του μέ διαβεβαιώσεις ὅτι ὁ παῖς θά θριαμβεύσει καί τό ἔργο του θά στεφθεῖ ἀπό ἐπιτυχία.¹⁴⁸ Ὁ Clines ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ταυτότητα τοῦ πάσχοντος παιδός εἶναι ἓνα «πάζλ πού πρέπει νά συναρμολογηθεῖ» καί γι' αὐτό οἱ ὑποθέσεις περὶ τοῦ θέματος πάντα θά ὑφίστανται.¹⁴⁹ Παράλληλα, οἱ Gunkel,¹⁵⁰ Gressmann,¹⁵¹ Ådna,¹⁵² Wilcox καί Patton¹⁵³ ἐπεσήμαναν ἓνα στοιχεῖο μυστηρίου καί μία ἠθελημένη ἀοριστία περὶ τῆς ταυτότητας τοῦ πάσχοντος παιδός. Ὁ Gerald Sheppard, ἀναφερόμενος σέ αὐτήν τήν ἀοριστία, τήν διακρίνει σέ «συστηματική ἀοριστία» καί σέ «λειτουργική ἀμφισημία».¹⁵⁴ Γιά τήν «συστηματική

τόν Ἡσαΐαν προφήτην ἐρμηνεῖα κατ' ἐκλογήν», PG 81, 872. Εὐθυμίου Ζιγαβηνοῦ, «Ἀρχή τῆς ἐξηγήσεως, Ψαλμός Β'», PG 128, 84.

¹⁴⁶ Προκοπίου Γάζης, «Εἰς τόν Ἡσαΐαν», PG 87 (II), 2464-2465.

¹⁴⁷ Βλ. Τό ἔργο τοῦ R. D. Culver, *The Sufferings and the Glory of the Lord's Righteous Servant*, Illinois: Christian Service Foundation, Moline 1958.

¹⁴⁸ W.C. Kaiser, *The Messiah in the Old Testament*, Michigan, Grand Rapids: Zondervan Publishing House, 1995, σ. 178.

¹⁴⁹ D.J.A. Clines, *I, He, We, and They: A Literary Approach to Isaiah 53*, [JSOTSup 1], Sheffield: JSOT Press 1976, σ. 25.

¹⁵⁰ H. Gressmann, *Der Ursprung der israelitisch-jüdischen Eschatologie*. [FRLANT 6], Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1905, σσ. 317-320.

¹⁵¹ H. Gunkel, «Knecht Jahwes», RGG, τόμ. 3, Tübingen: Mohr/Siebeck 1927-32, σσ. 1100-1103.

¹⁵² J. Ådna, «The Servant of Isaiah 53 as Triumphant and Interceding Messiah: The Reception of Isaiah 52:13-53:12 in the Targum of Isaiah with Special Attention to the Concept of Messiah», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Source* (μτφρ. D. P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σσ. 189-224.

¹⁵³ B.L. P. Wilcox, D. Paton-Williams, «The Servant Songs in Deutero-Isaiah», *JSOT* 42 (1988), σσ. 79-102.

¹⁵⁴ G.T. Sheppard, «Issues in Contemporary Translation: Late Modern Vantages and Lessons From Past Epochs», *On the Way to Nineveh: Studies in Honour of George M. Landes*, Atlanta: American Schools of Oriental Research-Scholars Press 1999, σσ. 257-285.

ἀοριστία» ὑποστηρίζεται ὅτι περιγράφει ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα τοῦ κειμένου τὰ ὅποια, ὅταν ἔβλεπαν οἱ συγγραφεῖς ἢ οἱ συντάκτες τους, κατανοοῦσαν τό κείμενο. Αὐτό ὅμως δέν ἴσχυε γιά τούς ἀναγνῶστες, εἰδικά τούς σύγχρονους, ἐξαιτίας τῆς χρονολογικῆς ἀπόστασής τους ἀπό τούς ἀρχαίους συγγραφεῖς. Ωστόσο, ἡ «λειτουργική ἀμφισημία» εἶναι ἓνα ρητορικό χαρακτηριστικό τῆς ποίησης πού ἔχει τοποθετηθεῖ γιά κάποιο σκοπό σέ συγκεκριμένο σημεῖο τοῦ κειμένου καί εἶναι οὐσιώδης ἡ ὕπαρξή του γιά τό ἴδιο τό ποίημα. Ἔτσι, στό Ἡσ. 53 ἡ ἀμφισημία ὑφίσταται ὡς πρὸς τήν ταυτότητα τοῦ παιδός.¹⁵⁵ Αὐτή ἡ ἀμφισημία τοῦ κειμένου γεννᾷ πιθανή μεσσιανική ἐρμηνεία, ἀφοῦ ὁ παῖς καταπιέζεται καί πλήττεται γιά τίς ἀμαρτίες τῶν πολλῶν.¹⁵⁶

Ἡ μορφή αὐτή τοῦ παιδός ἀπαντᾷ καί μέ τήν ἰδέα τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ μαρτυρίου. Ἡ ἐρευνα γιά τήν ἰδέα αὐτή ἐντοπίζεται στόν 7^ο καί στίς ἀρχές τοῦ 6^{ου} αἰ π.Χ.¹⁵⁷ Ἔτσι, ἡ θυσιαστική μεσολάβηση αὐτή τοῦ ἐνός γιά τίς ἀμαρτίες τῶν πολλῶν καί ἡ μέριμνα τοῦ Θεοῦ γι' αὐτό, ἐντοπίζονται σαφῶς στό κεφ. Ἡσ. 53.¹⁵⁸ Ἐν συνεχείᾳ κατὰ τόν H. Spieckermann τό θέλημα τοῦ Θεοῦ γιά τόν βασανισμό τοῦ παιδός δέν παραπεμπεῖ στήν ἔννοια τοῦ σαδισμού, ἀλλά στήν ἐκδήλωση τῆς στοργικῆς Του πρόθεσης γιά τήν ἐξάλειψη τῆς ἐνοχῆς τῶν πολλῶν μέσῳ τοῦ μαρτυρίου: «Διασαφηνίζεται ὅτι ἡ κύρια ἰδέα πίσω ἀπό αὐτό πού ὀνομάσαμε «ἀντιπροσωπευτικό μαρτύριο» εἶναι ἡ ταύτιση τοῦ θελήματος Θεοῦ καί παιδός, μέ τήν πρόθεση τῆς ἐξάλειψης τῆς ἐνοχῆς τῶν πολλῶν».¹⁵⁹

¹⁵⁵ Ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 257-285.

¹⁵⁶ R. Heskett, *Messianism within the Book of Isaiah as a whole*, Toronto 2001, σ. 305.

¹⁵⁷ D. P. Bailey, «"Our Suffering and Crucified Messiah" (Dial. 111.2)», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 328.

¹⁵⁸ H. Spieckermann, «The Conception and Prehistory of the Idea of Vicarious Suffering in the Old Testament, *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D. P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 10.

¹⁵⁹ H. Spieckermann, «The Conception and Prehistory of the Idea of Vicarious Suffering in the Old Testament, *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D. P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σσ. 9-10. Μία ἄλλη συναφῇ ἰδέα ἐκφέρει ὁ Girard, σύμφωνα μέ τόν ὅποιο ἡ ἀνωνυμία τοῦ παιδός πού ὑποφέρει εἶναι μέ βάση τίς ιδέες τῆς εἰδωλολατρικῆς θρησκείας ζωτικό στοιχεῖο τῶν τελετουργειῶν τοῦ ἀποδιοπομπαίου τράγου (βλ. R. Girard, *La Violence et le sacré*, Paris 1972. Πρβλ. R. Gundry, *The use of the Old Testament in the st. Matthew's Gospel*, [Supplements NT 18], Leuven: Brill 1967).

Στόν αντίποδα αὐτοῦ ὑποστηρίχθηκε ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ αὐτοῦ μαρτυρίου δέν πρέπει νά προσεγγιστεῖ μεσσιανικά, ἀφοῦ αὐτό ἀποτελεῖ λανθασμένη προσπάθεια τῶν χριστιανῶν πού ἐπιθυμοῦν νά συνδέσουν τόν παῖδα μέ τό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ καί μάλιστα μέ τήν δικαιολογία ὅτι καί αὐτός ἔπαθε.¹⁶⁰ Παράλληλα, ὁ Stuhlmacher διατύπωσε τήν ἄποψη ὅτι ὁ Ἰησοῦς χρησιμοποίησε τίς προφητεῖες τοῦ Ἡσαΐα γιά τόν ἴδιο.¹⁶¹ Κατά τόν Watts, ὁ Ματθαῖος ἔχει γνώση τῶν προφητειῶν τοῦ Ἡσαΐα λαμβάνοντας αὐτές ὑπ' ὄψιν του στό κείμενό του καί πιθανόν ἀφαιρώντας τό δεύτερο τμήμα του στίχου Ἡσ. 53,4 πού θά προκαλοῦσε προβληματισμό στούς συμπατριῶτες του.¹⁶² Μόλις ἀπό τόν 2ο αἰ. μ.Χ., ὁ Εἰρηναῖος ὑποστήριξε ὅτι κάθε προφητεία εἶναι αἰνιγματική καί ἀμφίσημη γιά τόν ἀνθρώπινο νοῦ προτοῦ νά ἐκπληρωθεῖ. Ἀλλά ὅταν ἔρθει ὁ καιρός καί ἡ προφητεία αὐτή βγεῖ ἀληθινή, τότε οἱ προφητεῖες βρίσκουν τήν σαφή καί ξεκάθαρη ἐρμηνεία τους.¹⁶³ Ἔτσι, κατά τόν Heskett, στό Ἡσ. 53 οἱ χριστιανοί ξεκίνησαν μέ τήν πραγματικότητα μιᾶς ἐκπλήρωσης καί ἀπό ἐκεῖ ἐπιδίωξαν νά βροῦν τίς βιβλικές ὑποσχέσεις.¹⁶⁴

Ἀλλά, σύμφωνα μέ τόν Watts, ἡ περικοπή Ἡσ. 52,13-53,12 θέτει μία βασική παγκόσμια ἀλήθεια γιά τήν πίστη τῶν Ἰουδαίων καί τῶν Χριστιανῶν στόν Θεό, ὅπου ἡ μετάνοια γιά τίς ἁμαρτίες δέν ἀφορᾷ πλέον μόνο σέ θυσίες ζώων, ἀλλά καί στήν ἄκρα καί ἐκούσια θυσία ἑνός προσώπου.¹⁶⁵ Αὐτό τό πρόσωπο, κατά τόν Mowinckel, εἶναι ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τήν ἐκπλήρωση τῆς προφητείας τοῦ παιδός καί ταυτόχρονα εἶναι ἀνώτερος ἀπό τόν μεσσία κατά τήν Ἰουδαϊκή

¹⁶⁰ R. Heskett, *Messianism within the Book of Isaiah as a whole*, Toronto 2001, σ. 301.

¹⁶¹ P. Stuhlmacher, «Isaiah 53 in the Gospels and Acts», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 147.

¹⁶² R. Watts, «Messianic Servant or the End of Israel's Exilic Curses? Isaiah 53,4 in Matthew 8,17», *JSOT* 38/1 (2015), σσ. 81-95.

¹⁶³ A. Roberts – J. Donaldson, (ἐκδ.), *Irenaeus. Against Heresies. [Ante-Nicene Fathers: Translations of the Writings of the Fathers Down to AD 325]*, τόμ. 1, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1981, σ. 496. Βλ. Σ. Δεσπότη, *Ὁ Κώδικας τῶν Εὐαγγελίων*, Ἀθήνα 2007, σ. 292.

¹⁶⁴ Γι' αὐτό ὁ Heskett δηλώνει ὅτι ἀδίκως οἱ χριστιανοί κατηγοροῦν τοὺς Ἰουδαίους ὅτι δέν ταυτίζουν τόν Ἰησοῦ Χριστό μέ τόν παῖδα στό Ἡσ. 53 (R. Heskett, *Messianism within the Book of Isaiah as a whole*, Toronto 2001, σ. 304).

¹⁶⁵ J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66, [WBC 25]*, Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

θεώρηση.¹⁶⁶ Ἐτσι ἀναγνωρίσθηκαν χριστολογικὲς προφητεῖες, οἱ ὁποῖες ἐκπληρώθηκαν στήν Κ. Διαθήκη.¹⁶⁷ Ὁ F. Delitzsch ἀναφέρει χαρακτηριστικά: «Σέ πόσους ἀνθρώπους ἡ περικοπὴ Ἠσ. 52,13 ἕως 53,12 δέν ἔχει μιλήσει οὐσιαστικά στήν καρδιά τους;».¹⁶⁸ Συχνά στά κεφ. 1-55 διαφαίνεται ὅτι ὁ Χριστός εἶναι ὁ παῖς στόν ὁποῖο ἀναφέρεται ὁ προφήτης,¹⁶⁹ ὁ ὁποῖος ἐμφανιζόταν ὡς «ἄγγελος Κυρίου»¹⁷⁰ στούς δικαίους ἀνθρώπους πρὶν ἀπό τήν Ἐνανθρώπησή Του.¹⁷¹

Ἐν συνεχείᾳ, γιά τήν κατανόηση τῶν γεγονότων καί τῶν ἐννοιῶν πού μᾶς ἐνδιαφέρουν εἶναι ἀναγκαῖο νά καταγραφοῦν τά στοιχεῖα τοῦ ἱστορικοῦ πλαισίου τῶν Ἠσ. 7,14-16, 9,1-7 καί 42,1-9, 52,13-53,12.

¹⁶⁶ S. Mowinckel, *He that cometh, The Messiah concept in the Old Testament and later Judaism* (μτφρ. J.J. Collins), Cambridge: Eerdmans Publishing Company 2005, σ. 257. H.J. Hermisson, «The Fourth Servant Song in the context of Second Isaiah», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 47.

¹⁶⁷ R. T. France, *Jesus and the Old Testament*, London: Tyndale Press 1971, σσ. 110–32. H. Straub, «Messias», *TRE*, τόμ. 22, New York 1992, σ. 617. W.C. Kaiser, *The Messiah in the Old Testament*, Michigan, Grand Rapids: Zondervan Publishing House 1995, σ. 178. E.W. Hengstenberg, *Christology of the Old Testament and a Commentary on the Messianic Predictions*, τόμ. 1, Edinburgh: T&T Clark 2009, σσ. 162-165.

¹⁶⁸ «Ἡ περικοπὴ ὄντως ὁμοιάζει σάν νά ἔχει γραφθεῖ κάτω ἀπό τόν Σταυρό τοῦ Χριστοῦ καί ἀποτελεῖ ἐπίσης τόν ἰδιαίτερο σύνδεσμο μέ τούς Ψαλμούς 22 καί 110. Ὅμως δέν ἀφορᾷ μόνο στό βιβλίον τῶν Ψαλμῶν ἀλλά πρόκειται γιά βαθύ καί ὑψηλό μήνυμα, πού ἡ προφητεία τῆς Π. Διαθήκης ἔχει κατορθώσει νά δώσει, ξεπερνώντας ἀκόμη καί τόν ἑαυτό της» (F. Delitzsch, *Biblical Commentary on the Prophecies of Isaiah*, τόμ. 2, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1957, σ. 303).

¹⁶⁹ Α. Παπαρνάκη, *Ἡ ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν στή θεολογία τοῦ βιβλίου τοῦ προφήτου Ἠσαΐα*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 64.

¹⁷⁰ Βλ. Ἰ. Φούντα, μητροπολίτου Γόρτυνος καί Μεγαλοπόλεως, *Ἡ περί προϋπάρξεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διδασκαλία τῆς Ἁγίας Γραφῆς κατὰ τόν ἱερόν Χρυσόστομον (Διατριβή ἐπὶ διδακτορία)*, Ἀθήναι 2002.

¹⁷¹ Ὁ ὅρος «Χριστός», ὁ ὁποῖος στήν Π.Δ. προσδιόριζε κατὰ βάση τόν ἐκάστοτε βασιλέα τοῦ Ἰσραὴλ, ἐγίνε ἀπό τίτλος τιμῆς τό κατεξοχὴν συνοδευτικὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ (Σ. Δεσπότης, *Ὁ Ἰησοῦς ὡς «Χριστός» καί ἡ πολιτικὴ ἐξουσία στούς συνοπτικούς Εὐαγγελιστές*, Ἀθήνα: Ἀθῶς 2005, σ. 26).

II) Ιστορικό πλαίσιο τῶν Ἠσ. 7,14-16 καί 8,23-96.

ι) Πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες.

Τά κεφ. 1-39 ἐντάσσονται στήν προαιχμαλωσιακή περίοδο¹⁷² καί τά κεφ. 7 καί 9 στήν δεύτερη περίοδος δράσης τοῦ Ἡσαΐα πού ἐκτείνεται ἀπό τήν ἀρχή τῆς βασιλείας τοῦ Ἀχαζ ἕως τήν βασιλεία τοῦ Ἐζεκία.¹⁷³ Μόλις ὁ Ἀχαζ (736-725 π.Χ.) ἀνέβηκε στόν θρόνο εἰσήχθη πολύμορφη εἰδωλολατρία μέ ἀπεχθεῖς ἐκφάνσεις.¹⁷⁴ Ἐναντίον τοῦ βασιλιά αὐτοῦ θά κινηθοῦν ἄλλοι βασιλεῖς, ὅπως ὁ Ραασών (750-732 π.Χ.) τῆς Συρίας, καί ὁ Φακεέ (736-732 π.Χ.) τῆς Σαμάρειας, οἱ ὅποιοι εἶχαν συνάψει μεταξύ τους συμμαχία περί τό 735 π.Χ.¹⁷⁵ Ἐχοντας αὐτούς ἀπέναντί του ὁ Ἀχαζ, γιά νά σώσει τόν λαό του, προχώρησε σέ σύναψη φιλίας μέ τόν Θαγλαφθελλασάρ Γ', τόν τότε βασιλιά τῶν Ἀσσυρίων.¹⁷⁶ Αὐτό ἔγινε, ἀφοῦ συναποφασίστηκε ὅτι ὁ Ἀχαζ θά εἶναι φόρου ὑποτελῆς στόν Ἀσσύριο ἡγεμόνα.

Κατά τήν ἱστορική αὐτή στιγμή ἐμφανίζεται ὁ Ἡσαΐας, ὁ ὅποιος τότε δέχεται τήν ἐντολή τοῦ Θεοῦ νά ἀποτρέψει τόν Ἀχαζ ἀπό μία τέτοια συμμαχία, πού ἰσοδυναμοῦσε μέ πραγματική ἀποστασία, ἀλλά καί πασιφανῆ ἄρνηση τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ.¹⁷⁷ Τό ζήτημα πού τίθεται, εἶναι τί θά ἀποφάσιζε ὁ βασιλιάς τήν συγκεκριμένη στιγμή. Θά ἔκανε συμμαχία ὡς

¹⁷² Ποβλ. M. Sweeney, *Isaiah 1-4 and the Post-Exilic Understanding of the Isaiah Tradition*, [BZAW 171], Berlin: W. de Gruyter 1988, σσ. 166-168, 173.

¹⁷³ B. Kolberg, *Redating the Hebrew Kings*, Australia 2010, σσ. 53-55. Ἡ ἱστορικότητα τῶν κεφ. 1-39, κατά τόν R. Rendtorff ἀπαντᾷ καί σέ περικοπές τοῦ Β' Βασιλειῶν (R. Rendtorff, «How to read Isaiah 1-39 against its historical background: some hermeneutical reflections», OTE 1/3(1988), σ. 3).

¹⁷⁴ C.E. Keil – F. Delitzsch, *Isaiah*, [Commentary on the Old Testament in ten volumes 7], Michigan 1975, σ. 32.

¹⁷⁵ Ἠσ. 7,6.

¹⁷⁶ H. Wilderberger, *Isaiah 1-12: A Commentary* (μτφρ. T. H. Trapp), [Continental Commentaries], Minneapolis: Fortress 1991, σ. 328.

¹⁷⁷ Δ. Καϊμάκη, «Ἰδοῦ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει καί τέξεται υἱόν καί καλέσεις τό ὄνομα αὐτοῦ Ἑμμανουήλ (Ἠσ. 7,14)», *Γρηγόριος Παλαμάς* 69 (1986), σ. 515. Ἡ συνάντηση Ἡσαΐα-Ἀχαζ κατά τόν R. Rendtorff καθίσταται «περισσότερο ἱστορική» μόνο ἀπό τήν ὑπαρξη ἐξωβιβλικῶν πηγῶν (R. Rendtorff, «How to read Isaiah 1-39 against its historical background: some hermeneutical reflections», OTE 1/3(1988), σσ. 3-4).

λύση ανάγκης για τόν λαό του ἢ θά ἄκουγε τά λόγια τοῦ προφήτη, ὁ ὁποῖος τόν συμβούλευε νά μήν συμμετάσχει σέ τέτοια συμμαχία; Τό ἐρώτημα, δηλαδή, εἶναι: Δυνατή πίστη καί ἐμπιστοσύνη στόν Θεό ἢ «λογική» καί ἀπεγνωσμένη συμμαχία;¹⁷⁸ Εἶναι σαφές ὅτι, ἂν προχωροῦσε σέ συμμαχία, αὐτό θά ἀποτελοῦσε ἀπιστία πρὸς τήν παντοδυναμία τοῦ Γιαχβέ.¹⁷⁹ Ἀπαιτεῖ λοιπόν ὁ προφήτης ἀπό τόν βασιλιά νά ἔχει ἀκλόνητη τήν πίστη του στόν Θεό, καί μάλιστα νά ζητήσῃ ἀπό Ἐκεῖνον θαυμαστό σημεῖο, γιά νά πιστέψῃ μέ σταθερότητα καί νά στηριχθεῖ.¹⁸⁰ Ὁ βασιλιάς ὅμως δέν τόν ἄκουσε καί τότε ὁ προφήτης προεῖπε τήν τιμωρία τοῦ «βασιλεύοντος οἴκου»,¹⁸¹ γεγονός πού πράγματι συνέβη, ἀφοῦ ὁ Ἀσσύριος βασιλιάς ἀργότερα ταπείνωσε τόν Ἀχαζ.¹⁸² Τό ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ὅτι ὁ Γιαχβέ παρ' ὅλα αὐτά ὑποσχέθηκε τήν ἀποκατάσταση ἑνός ὑπολοίπου¹⁸³ τοῦ ἔθνους στό μέλλον, στό ὁποῖο θά αὔξανε τήν πίστη καί τό ὁποῖο θά εὐλογοῦσε.¹⁸⁴ Πρόκειται οὐσιαστικά γιά τήν ἀνανέωση τῶν ὑποσχέσεων τοῦ Θεοῦ πρὸς τόν Ἀβραάμ, ἀφοῦ μέ τό ὑπόλοιπο αὐτό θά μπορούσε νά συνεχισθεῖ ἢ διαθήκη.¹⁸⁵

Καί πάλι σέ σχέση μέ τήν πολιτική κατάσταση, κατά τήν ἐποχή τῆς δράσης τοῦ προφήτη, ἀναφέρονται ἀναλυτικότερα δύο σημαντικά πολιτικά γεγονότα, πού ἐπηρέασαν καταλυτικά τό ἱστορικό γίγνεσθαι: Ὁ Συροεφραϊμιτικός πόλεμος¹⁸⁶ καί ἡ εἰσβολή τῶν Ἀσσυρίων στό νότιο βασίλειο μέ ἐπικεφαλῆς τόν

¹⁷⁸ D. Guthrie, (ἐκδ.), *The New Bible Commentary revised*, Grand Rapids: Eerdmans ³1970, σ. 588.

¹⁷⁹ Λ. Φιλιππίδου, *Ιστορία τῆς Θρησκείας τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ*, τόμ. Α', Ἀθήνα: Πυρσός 1938, σ. 332.

¹⁸⁰ P.D. Wegner, «Isaiah, Theology of», *Baker's Evangelical Dictionary of Biblical Theology*, Grand Rapids, Michigan: Baker Book House Company 1996, σ. 376.

¹⁸¹ Π. Μπρατσιώτου, *Εἰσαγωγή εἰς τήν Παλαιάν Διαθήκην*, Ἀθήναι ²1975, σ. 376.

¹⁸² Β' Παρλ. 28,20.

¹⁸³ Περί τοῦ «ὑπολοίπου» εὐρύς λόγος γίνεται στό ἔργο τοῦ καθηγητοῦ κ. Χρήστου Καραγιάννη: *Ἡ ἔννοια τοῦ ὑπολοίπου στήν Παλαιά Διαθήκη (Διατριβή ἐπὶ διδακτορία)*, Ἀθήνα 2004.

¹⁸⁴ *Ἠσ.* 54,10. 53,3-5, 56, 4-5, 59,21 καί 61,8.

¹⁸⁵ P.D. Wegner, «Isaiah, Theology of», *Baker's Evangelical Dictionary of Biblical Theology*, Grand Rapids, Michigan: Baker Book House Company 1996, σ. 376. R. E. Clements, «Beyond tradition-history: Deutero-Isaianic Development of First Isaiah's Themes», *JSOT* 31 (1985), σσ. 95-113.

¹⁸⁶ 734-733 π.Χ.

ήγεμόνα τους Σενναχηρίμ.¹⁸⁷ Τά δύο αὐτά σημαντικά γεγονότα σκόπιμο εἶναι νά ἀναλυθοῦν, ὥστε νά διαφωτισθεῖ περαιτέρω ἡ κατάσταση τῆς ἐποχῆς καί νά κατανοηθοῦν πληρέστερα τά γεγονότα.

Ὁ Συροεφραϊμιτικός πόλεμος ἔγινε τό 734/3 π.Χ., ὅταν τά δύο ἰσραηλιτικά βασίλεια ὀδηγήθηκαν σέ ἀνοικτή ρήξη. Οἱ λαοί πού κατοικοῦσαν στά νότια, δηλαδή οἱ Ἀραμαῖοι, οἱ Βορειοἰσραηλῖτες, οἱ Φιλισταῖοι, οἱ Ἀμμωνῖτες καί οἱ Ἰδουμαῖοι συνασπίζονται γιά τήν ἀντιμετώπιση τοῦ κινδύνου ἀπό τοὺς Ἀσσυρίους, καί μάλιστα γιά τόν σκοπό αὐτό ἔρχονται σέ συνεννόηση μέ τοὺς Αἰγυπτίους. Ἀντιθέτως ὁ Ἀχαζ, ὁ υἱός καί διάδοχος τοῦ Ἰωάθαμ καί ἐγγονός τοῦ Ὀζία, ἀκολούθησε τήν φιλοασσυριακή πολιτική τοῦ πατρός του¹⁸⁸ καί ἀρνήθηκε νά προσχωρήσει στόν συνασπισμό αὐτό. Γι' αὐτό ἀκριβῶς προκλήθηκε ὁ Συροεφραϊμιτικός πόλεμος.¹⁸⁹ Κατ' αὐτόν, ὁ βασιλιάς τῆς Συρίας Ραασών, πού εἶχε τήν ἔδρα του στή Δαμασκό, καί ὁ Φακεέ, ὁ βασιλιάς τοῦ βορειοἰσραηλιτικοῦ κράτους, πού λεγόταν βασιλεῖο τοῦ Ἰσραήλ ἢ τοῦ Ἐφραΐμ, συνασπίσθηκαν κατὰ τοῦ Ἀχαζ καί εἰσέβαλαν μέ ἰσχυρές δυνάμεις στήν χώρα. Ἐνῶ αὐτοί βάδιζαν κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ, οἱ Φιλισταῖοι ἀπό τά δυτικά καί οἱ Ἰδουμαῖοι ἀπό τά νότια εἰσέβαλαν στήν Ἰουδαία.¹⁹⁰ Ὁ Ἀχαζ,¹⁹¹ ὁ βασιλιάς τοῦ Ἰούδα, βλέποντας τόν κίνδυνο ἀπό τίς συνασπισμένες δυνάμεις ζήτησε βοήθεια ἀπό τόν Θαυλαφθελλασάρ,¹⁹² ὁ ὁποῖος δέν ἔχασε τήν εὐκαιρία, ὥστε, παρέχοντας βοήθεια, νά ἐξυπηρετήσῃ συνάμα καί τά δικά του συμφέροντα.¹⁹³ Ἡ πράξη αὕτη τοῦ Ἀχαζ ἦταν πάρα πολύ κρίσιμη, ἀφοῦ ἔτσι

¹⁸⁷ 705-682 π.Χ.

¹⁸⁸ *Isaiah, [TOB]*, Paris: Ancien Testament 1975, σ. 732.

¹⁸⁹ 736-735 π.Χ. Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εἰς τόν προφήτην Ἡσαΐαν*, Αθήνα 1990, σ. 4.

¹⁹⁰ Σ. Ε. Καλαντζάκη, *Εἰσαγωγή στήν Παλαιά Διαθήκη*, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2006, σ. 829.

¹⁹¹ 735-715 π.Χ.

¹⁹² 745-728 π.Χ. Ὁ βασιλιάς αὐτός κατέστησε ὑποτελεῖς τοὺς Βαβυλωνίους καί εὐχερῶς ὑπέταξε τά περὶ τήν Νινευῖ γειτονικά κράτη, ἀλλά συνάντησε μεγάλη δυσκολία νά καταλάβῃ τήν Συρία.

¹⁹³ Δ. Καϊμάκη, «Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει καί τέξεται υἱόν καί καλέσεις τό ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ (Ἠσ. 7,14)», *Γρηγόριος Παλαμᾶς* 69 (1986), σ. 514, καί *Πρακτικά Θεολογικοῦ Συνεδρίου Ἱ.Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης πρὸς τιμὴν τοῦ Παμβασιλέως Χριστοῦ* (1990), Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 253-262.

διανοίχθηκε για τούς Ασσυρίους ο δρόμος για την άνευ όρων ύποταγή του ιουδαϊκού βασιλείου. Εύλογα έτσι συντελέσθηκε και η διάνοιξη του δρόμου για εισβολή στο βασίλειο του Ισραήλ.¹⁹⁴ Τό Ισραήλ πλήρωσε για την ανταρσία του αυτή μέ την πτώση του τό 722 π.Χ. και μέ την αιχμαλωσία μέρους του πληθυσμού του,¹⁹⁵ ενώ η Ιουδαία συνόρευε πλέον μέ μία κοσμοπολιτική ασσυριακή περιοχή σέ ἔδαφος, τό ὅποιο ἀνήκε κάποτε στό Ισραήλ.¹⁹⁶

Μετά τά γέγονότα αὐτά, πού χρονολογοῦνται περί τό 734 π.Χ., ὁ προφήτης φαίνεται νά ἀποσύρεται ἀπό τήν δημόσια δράση ἐπί μία περίπου δεκαετία. Πράγματι, ἐφόσον ὁ Ἀχαζ δέν δέχθηκε τήν συμβουλή του νά μήν ἐπιδιώξει τήν βοήθεια τοῦ βασιλέως τῶν Ασσυρίων, ὁ προφήτης πικραμένος ἀποσύρεται ἀπό τήν δημόσια δράση. Ὡστόσο, συλλέγει τίς προφητεῖες του, τίς παραδίδει πρὸς φύλαξη στούς μαθητές του καί ἀφιερώνεται στήν ἐκπαίδευσή τους,¹⁹⁷ ἐνῶ ἡ προσοχή του στρέφεται πρὸς τό βόρειο βασίλειο, τό ὅποιο διερχόταν τήν κρισιμότερη περίοδο τῆς ἱστορίας του, ἡ ὁποία θά κατέληγε στήν κατάλυσή του ἀπό τούς Ασσυρίους (722/721 π.Χ.).¹⁹⁸ Βρίσκεται, λοιπόν, ὁ προφήτης ἀδύναμος πρὸ τῆς σταδιακῆς ἀνόδου τῆς ασσυριακῆς ἐξουσίας, ἡ ὁποία θά γίνεαι αἰσθητή στό βασίλειο τοῦ Ισραήλ καί θά προκαλέσει τήν πτώση του τό 722 π.Χ., ὅπως ἤδη σημειώθηκε.¹⁹⁹

Οἱ Ασσύριοι ἔχουν πλέον ἐπικρατήσει καί, προϊόντος τοῦ χρόνου, ὁ ζυγός τους καθίσταται ἀνυπόφορος. Ἐτσι ἡ Αἴγυπτος συνεχῶς ὑποκινεῖ τά κράτη τῆς Παλαιστίνης νά ἀντιδράσουν. Ὁ βασιλιάς Ἐζεκίας (715-687 π.Χ). ἐπειδή εἶχε πιστέψει στίς δυνάμεις καί στήν βοήθεια τῶν Αἰγυπτίων, ἔλαβε τήν ἀπόφαση νά μετάσχει στήν ἐπαναστατική τους κίνηση ἐναντίον τῶν

¹⁹⁴ 722 π.Χ.

¹⁹⁵ *Ἡ Αγία Γραφή*, Ἑλληνική Βιβλική Ἑταιρεία, Αθήνα 1997, σσ. 1193-1194. Πρβλ. E. Ortlund, «Reversed (Chrono-)Logical Sequence in Isaiah 1-39: Some Implications for Theories of Redaction», *JSOT* 35 (2010), σσ. 212-213.

¹⁹⁶ D. Guthrie, (ἐκδ.), *The New Bible Commentary revised*, Grand Rapids: Eerdmans ³1970, σ. 588.

¹⁹⁷ Βλ. Π. Ἀνδριοπούλου, *Μαθήματα Βιβλικῆς Ἱστορίας*, Αθήνα 1989, σ. 26.

¹⁹⁸ Πρβλ. E. Ortlund, «Reversed (Chrono-)Logical Sequence in Isaiah 1-39: Some Implications for Theories of Redaction», *JSOT* 35 (2010), σσ. 213-214.

¹⁹⁹ *Isaiah*, [TOB], Paris: Ancien Testament 1975, σ. 733.

Ασσυρίων. Ἡ πράξις του αὐτῆ ἔφερε τό βασίλειο τοῦ Ἰούδα στό χεῖλος τῆς καταστροφῆς. Ὁ ἡγεμόνας τῶν Ασσυρίων, Σενναχηρίμ, πού μόλις πρό ὀλίγου εἶχε ἀνέβει στόν θρόνο, εἰσέβαλε στήν Ἰουδαία καί πολιορκήσε τήν Ἱερουσαλήμ (701 π.Χ.), ἐνῶ οἱ εἰρηνικές διαπραγματεύσεις, πού ἀνέλαβε νά κάνει ὁ Ἐζεκίας, ἀπέβησαν ἄκαρπες. Τελικά ἐξαιτίας ἐνός πιθανοῦ λοιμοῦ λύθηκε ἡ πολιορκία καί σώθηκε ἡ πόλις. Καί στίς δύο περιπτώσεις, καί στήν περίπτωση τοῦ Ἀχαζ καί σέ ἐκείνη τοῦ Ἐζεκία, ὁ Ἡσαΐας ἀντέδρασε δριμύτατα καί δυναμικά.²⁰⁰

Ὅπως ἤδη σημειώθηκε, ὁ Ἀχαζ ἀπευθύνθηκε στόν Θαυλαφθελλασάρ, τόν βασιλιά τῆς Ἀσσυρίας, ὥστε νά σωθεῖ ὁ ἴδιος καί ὁ λαός του. Ὡστόσο, πίσω ἀπό τήν συμμαχία αὐτή, ὁ προφήτης προεῖδε κάτι ἄλλο σημαντικό· τήν ἀνάμειξη τοῦ κράτους τοῦ Γιαχβέ μέ τό βασίλειο τοῦ κόσμου, δηλαδή τό εἰδωλολατρικό κράτος. Πρόκειται γιά φοβερή ταύτιση-συνάφεια, γιά σημεῖο ἐκκοσμίκευσης, κατά τήν σύγχρονη ὀρολογία. Αἰώνιος σκοπός τοῦ εἰδωλολατρικοῦ αὐτοῦ βασιλείου ἦταν νά ἐπεκτείνει τά σύνορά του μέ συνεχεῖς ἐπιθέσεις μέχρι νά ἐξελιχθεῖ σέ ἕναν παγκόσμιας ἐμβέλειας κολοσσό. Καί γιά νά ἐπιτύχει αὐτό, ὑπερέβαινε διαρκῶς τά φυσικά του σύνορα, ἐπέπιπτε ἐπάνω στά ξένα ἔθνη, ὄχι ἀπλῶς γιά τήν αὐτοῦπεράσπισή του, ἀλλά ἀποβλέποντας στήν κατάκτηση καί στήν ἐπέκτασή του.²⁰¹

²⁰⁰ Σ. Ε. Καλαντζάκη, *Εἰσαγωγή στήν Παλαιά Διαθήκη*, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2006, σ. 829.

²⁰¹ C.E. Keil – F. Delitzsch, *Isaiah*, [Commentary on the Old Testament in ten volumes 7], Michigan 1975, σ. 32.

ii) Θρησκευτικές συνθήκες.

Ὁ Ἡσαΐας²⁰² βλέπει τούς Ἀσσυρίους ὡς ὄργανο στά χέρια τοῦ Γιαχβέ, μέ σκοπό νά συνετίσει τόν Ἰσραήλ. Πρόκειται γιά μία «ὑπέρβαση» ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ, ὁ Ὅποιος χρησιμοποιεῖ ἕναν εἰδωλολατρικό λαό, γιά νά προωθήσει τό σχέδιό Του. Ἀπό τήν ἄλλη οἱ Ἀσσύριοι, ἐξαιτίας τῆς ἐπαρσης καί τοῦ ἐγώϊσμοῦ, πού θά ἐπεδείκνυαν, θά ὑποστοῦν ἐπίσης τήν κρίση τοῦ Γιαχβέ, ὅπως ρητῶς προλέγεται στά Ἡσ. 10,5 ἔξ. καί 14,24-27.²⁰³

Ὁ προφήτης ἔδωσε ἕνα θαυμαστό σημεῖο, γιά νά πείσει τόν βασιλιά γιά τήν βεβαιότητα τῶν λεγομένων του. Πρόκειται γιά τήν περίφημη καί πασίγνωστη προφητεία περί τοῦ «Ἐμμανουήλ»,²⁰⁴ ὁ ὅποιος δέν θά προέρχεται ἀπό τήν βασιλική οἰκογένεια, ἀλλά θά εἶναι ὁ ἴδιος ἐγγυητής γιά τήν διάσωση τῆς δαβιδικῆς δυναστείας.²⁰⁵ Ὁ βασιλιάς δέν πείσθηκε ἀπό τούς λόγους τοῦ προφήτη. Ὅμως ὁ προφήτης θά δικαιωθεῖ, ἀφοῦ αὐτός ἀποτελεῖ τό ἀληθινό στόμα τοῦ Θεοῦ στήν γῆ.²⁰⁶ Ὀντως ὁ προφήτης δικαιώθηκε, διότι ὁ Ἀχαζ προσκολλήθηκε στήν εἰδωλολατρία καί ἀνύψωσε τήν λατρεία τοῦ Βάαλ, φθάνοντας μάλιστα σέ σημεῖο νά κλείσει τόν Ναό τοῦ Θεοῦ.²⁰⁷ Εἰδικότερα, εἰσήγαγε τήν εἰδωλολατρική λατρεία τοῦ βασιλικοῦ ζεύγους τοῦ βορείου Ἰσραήλ, Ἀχαάβ καί Ἰεζάβελ,²⁰⁸ ἐνῶ μετεῖχε σέ ἱεροτελεστίες τῶν Βαμώθ²⁰⁹ μέ νέες λατρευτικές πρακτικές.²¹⁰

²⁰² Ἡ δημόσια δράση τοῦ συγγραφέα τῶν κεφ. 1-39 εἶναι περισσότερο ἐνεργῆς ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἐζεκία (725-696 π.Χ.), τοῦ ὁποῦ ὑπῆρξε σύμβουλος, χωρίς ὅμως νά παύσει νά ἐπικρίνει καί νά ἐλέγχει τήν πολιτική του, ὅσες φορές αὐτή δέν ἦταν σύμφωνη μέ τό θέλημα τοῦ Θεοῦ (Π. Ἀνδριοπούλου, *Μαθήματα Βιβλικῆς Ἱστορίας*, Ἀθήνα 1989, σ. 22). Πρβλ. R. Rendtorff, «How to read Isaiah 1-39 against its historical background: some hermeneutical reflections», *OTE* 1/3(1988), σ. 7.

²⁰³ H. D. Preub, *Θεολογία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης* (μτφρ. Ἰω. Μούρτζιου), τόμ. Α', Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2011, σ. 1055.

²⁰⁴ Ἡσ. 7,1 ἔξ.

²⁰⁵ D. Guthrie, (ἐκδ.), *The New Bible Commentary revised*, Grand Rapids: Eerdmans 1970, σ. 588.

²⁰⁶ Ἰ. Φοῦντα, μητροπολίτου Γόρτυνος καί Μεγαλοπόλεως, *Οἱ προφῆτες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, Ἀθήνα 2005, σ. 4.

²⁰⁷ Δ' Βασ. 16,2-10, Β' Παρλ. 28,23.

²⁰⁸ Α' Βασ. 16,31-32.

²⁰⁹ Τά βαμώθ (bamoṯh) ἦταν τόποι λατρείας τῆς θρησκείας τῶν Χαναναίων καί ἡ κύρια αἰτία σύγκρουσης μεταξύ τῆς θρησκείας τους καί τῆς πίστεως τοῦ Ἰσραήλ· διότι σχετίζονταν μέ μέρη πού τελοῦνταν μαγικές τελετές (J. T. Whitney, «"Bamoṯh" in the Old Testament», *TynB* 30 (1979), σσ. 125-148).

Ἔτσι ἦταν ἀδύνατον νά δεχθοῦν ὅποιαδήποτε συμβουλή ἀπό τόν προφήτη.²¹¹

Ἐν κατακλείδι σημειώνεται καί ἄλλη μία ἰδέα περὶ τοῦ θέματος. Στό *Ἠσ.* 39,5-7 ὁ προφήτης εἶχε προβλέψει τήν αἰχμαλωσία τοῦ ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ στήν Βαβυλώνα ὡς συνέπεια τῆς ἀνυπακοῆς τοῦ βασιλιᾶ.²¹² Ἡ συμπεριφορὰ δηλαδή τοῦ ἡγέτη ἦταν αὐτή ἢ ὁποία ὁδήγησε τόν λαό στήν αἰχμαλωσία.

²¹⁰ Π. Ν. Ὀλυμπίου, *Τό βαμά ὡς χώρος λατρείας στό ἀρχαῖο Ἰσραήλ*, Ἀθήνα 1991, σ. 132.

²¹¹ *Isaiah*, [TOB], Paris: Ancien Testament 1975, σ. 733.

²¹² Ἐνθ' ἄνωτ.

III) Ιστορικό πλαίσιο τῶν Ἠσ. 42,1-9 καί 52,13-53,12.

i) Πολιτικές συνθήκες.

Ὡς πρὸς τὴν ἐξέταση τῶν ἱστορικῶν θρησκευτικοκοινωνικῶν γεγονότων τῶν κεφ Ἠσ. 40-55, ὁ συγγραφέας φαίνεται ὅτι ἔχει ὑπ' ὄψιν τὴν Βαβυλώνια αἰχμαλωσία.²¹³ Ἐπίσης στὰ κεφάλαια 40-48 διαφαίνεται ἡ πιθανότητα νὰ εἶναι ὅλο τὸ βασίλειο τοῦ Ἰούδα αἰχμάλωτο καί ὁ συγγραφέας νὰ ζοῦσε μαζί μέ ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἐξορίσθηκαν.²¹⁴ Ἡ ἰδέα αὕτη ἀμφισβητεῖται ἀπὸ τὸν B. Childs ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι τὰ ἀναφερόμενα στὰ κεφ Ἠσ. 40-55 δέν ἀφοροῦν σέ ἱστορικά γεγονότα, ἀλλὰ στὰ Ἑσχατα. Ἡ μοναδική ἀναφορὰ ἐπὶ τῶν κεφαλαίων πού θεωρεῖ ἱστορική, εἶναι ἡ ἐμφάνιση τοῦ Κύρου (Ἠσ. 41,25, 44,28-45).²¹⁵

Κατὰ τὴν περίοδο αὕτη, οἱ Βαβυλώνιοι ὑπὸ τὸν Ναβουχοδονόσορα (604-562 π.Χ.) κατέστρεψαν τὴν Ἱερουσαλήμ καί μεγάλο μέρος τῶν κατοίκων της ὠδηγήθηκε σέ αἰχμαλωσία στὴν Βαβυλώνα (586 π.Χ.).²¹⁶ Ὁ Watts ὅμως ἀναφέρει ὅτι τὰ ὅσα περιγράφονται στό Ἠσ. 41,11-12 γιὰ ἐκείνους πού ἀντιτίθενται στὸν λαό τοῦ Θεοῦ ἀφοροῦν στοὺς «ἀντιπάλους τοῦ Ἰσραὴλ σέ ὅλες τίς διαμάχες τοῦ παρελθόντος» καί ὄχι ἀποκλειστικά στοὺς Βαβυλωνίους.²¹⁷ Αὐτὸ ὅμως ἀμφισβητεῖται, ἀφοῦ τὰ τρία

²¹³ G. V. Smith, «Isaiah 40-55: Which Audience Was Addressed?», *JETS* 54/4 (2011), σ. 701. Βλ. J. N. Oswalt, «Who Were the Addressees of Isaiah 40-66?», *BS* 169/673 (2012), σσ. 33-47. Ἀντίθετα ὁ Alberty στο ἔργο του «Darius in Place of Cyrus» ὑποστηρίζει ὅτι τὰ ἀναφερόμενα στὰ προαναφερθέντα κεφάλαια, ἀφοροῦν σέ πρὸ τῆς ἐξορίας τῆς Βαβυλώνας γεγονότα. (R. Alberty, «Darius in Place of Cyrus: The First Edition of Deutero-Isaiah (Isaiah 40.1-52.12) in 521 BCE», *JSOT* 27/3 (2003), σσ. 371-381.

²¹⁴ J. E. Smith, *An Expository Commentary on the Book of Isaiah (A work in Progress)*, ἄ. ἐ. 2005, σ. 150. Ἀντίθετη γνώμη ἔχει ὁ Goulder ὁ ὁποῖος ταυτίζει τὴν Σιών μέ τὴν Ἱερουσαλήμ καί ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Δευτεροισαΐας ἔμεινε σ'αὐτὴν μετὰ τῶν Ἰουδαίων πού δέν ἐξορίστηκαν στὴν Βαβυλώνα (M. Goulder, «Deutero-Isaiah of Jerusalem», *JSOT* 28/3 (2004), 351-362).

²¹⁵ B. Childs, *Introduction to the Old Testament as Scripture*, Philadelphia: Fortress 1979, σ. 325.

²¹⁶ Πρὸβλ. A. Schoors, *I Am God Your Savior: A Form Critical Study of the Main Genres of Is. XL-LV, [SVT XXIV]*, Leiden: Brill 1973, σσ. 57-58.

²¹⁷ J.D. Watts, *Isaiah 34-66, [WBC 22]*, Waco: Word Books 1987, σ. 94. Βλ. J. L. Koole, *Isaiah III: Volume 1/Isaiah 40-48, [HCOT]*, Kampen: Kok Pharos 1998, σ. 160.

ρήματα στό Ήσ. 41,12 βρίσκονται όλα σέ μή τετελεσμένο χρόνο πού δέν παραπέμπει σέ γεγονότα τοῦ παρελθόντος.²¹⁸

Τά πράγματα θά ἀρχίσουν νά ἀλλάζουν ἀπό τό ἔτος 562 π.Χ., κατά τό ὁποῖο πεθαίνει ὁ βασιλιάς Ναβουχοδονόσορας, τόν ὁποῖο διαδέχεται στόν θρόνο ὁ υἱός του, ὁ Εὐιαλμαρωδέκ (562-560 π.Χ.), ὁ ὁποῖος τό 561 π.Χ. ἐλευθερώνει τόν βασιλιά Ἰεχονία προσφέροντάς του τιμητική θέση στό ἀνάκτορό του.²¹⁹ Αὐτό ὑποδηλώνει ὅτι οἱ Βαβυλώνιοι τηροῦσαν πλέον διαφορετική στάση ἔναντι τῶν αἰχμαλώτων.²²⁰ Ἡ πράξη ὅμως αὐτή δέν σήμαινε ἀναγνώριση τοῦ Ἰουδαϊκοῦ βασιλείου, ἀλλά ἦταν μία κίνηση πολιτικῆς τακτικῆς. Συνέβησαν ὅμως καί ἄλλα γεγονότα, πού δημιούργησαν στούς Ἰουδαίους ἕνα ἐνθουσιαστικό κλίμα. Τό 538 π.Χ. συντελεῖται ἡ κατάλυση τοῦ Βαβυλωνιακοῦ κράτους ἀπό τόν Κῦρο,²²¹ μετά τήν ὁποία ἐκδίδεται διάταγμα, πού ὀρίζει τήν ἐπιστροφή τῶν Ἰουδαίων στήν Παλαιστίνη, τήν ἀνοικοδόμηση τοῦ Ναοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ²²² καί τήν ἐπιστροφή τῶν διαρπαγέντων ἱερῶν σκευῶν του.²²³ Ἐνῶ τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ λαοῦ ἐπέστρεψε στήν Παλαιστίνη,²²⁴ ἕνα ἄλλο παρέμεινε στήν Βαβυλώνα.²²⁵ Ὁ Κῦρος ἐκπληρώνει μέ

²¹⁸ G. V. Smith, «Isaiah 40-55: Which Audience Was Addressed?», *JETS* 54/4 (2011), σ. 705.

²¹⁹ Δ' Βασ. 25,27 ἑξ.

²²⁰ Βλ. C. Westerman, *Isaiah 40-66*, Philadelphia: Westminster 1969, σ. 112. J. L. McKenzie, *Second Isaiah*, [Anchor Bible 20], Garden City: Doubleday 1968, σσ. 160-161. Β. Βέλλα, *Θρησκευτικαί Προσωπικότητες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, μέρος Α', Ἀθήνα: Ἐννοια 2008, σ. 274.

²²¹ K. Baltzer, *Deutero-Isaiah (A Commentary on Isaiah 40-55)*, Minneapolis: Fortress 2001, σ. 169. C. Westerman, *Isaiah 40-66*, Philadelphia: Westminster 1969, σ. 125.

²²² Β' Παρλ. 36,22 ἑξ. Β' Ἑσδ. 1,1 ἑξ.

²²³ Β' Παρλ. 36,22 ἑξ. Β' Ἑσδ. 1,1 ἑξ. βλ. καί 6,1 ἑξ. Ἔτσι, οἱ Ἰσραηλίτες, στόν «κύλινδρο τοῦ Κύρου», ἀποκαλύπτουν ὅτι αὐτή ἦταν ἡ γενική στρατηγική τοῦ Κύρου, μέ σκοπό νά ἐπαναφέρει τοὺς θεοὺς τῆς κάθε τοπικῆς κοινωνίας στά ἱερά τους (Βλ. J. Pritchard, (ἐκδ.), *The Ancient Near East Relating to the Old Testament*, Princeton: Princeton University Press 1969.)

²²⁴ Οἱ ἐξόριστοι σύντομα ἦλθαν σέ σύγκρουση μέ τοὺς αὐτόχθονες, ἀπορρίπτοντας τήν βοήθειά τους στήν ἀνακατασκευή τοῦ ναοῦ. Ὁλόκληρο τό ἔργο περί τοῦ ναοῦ ἀναβαλλόταν γιά περίπου εἴκοσι χρόνια, μέχρι πού οἱ προφῆτες Ἀγγαῖος καί Ζαχαρίας ἐνέπνευσαν μία νέα ἀπόπειρα ἀνοικοδόμησης τό 520 π.Χ., ἡ ὁποία ὁλοκληρώθηκε τό 516 π.Χ.

²²⁵ Βλ. A. Tharekadavil, *Servant of Yahweh in Second Isaiah. Isaianic Servant Passages in Their Literary and Historical Context*, Frankfurt am Main 2007. Β. Βέλλα, *Θρησκευτικαί Προσωπικότητες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, μέρος Α', Ἀθήνα: Ἐννοια 2008, σ. 275.

αυτό τον τρόπο τό Ήσ. 41,2-3, 25.²²⁶ Αυτό αποτελεί για τους B. Childs και H. G. Williamson ένα ισχυρό επιχείρημα για την εκπλήρωση και του μελλοντικού έργου του Κύρου στά Ήσ. 44,24-45,7.²²⁷

Άφου ή επέλαση του Κύρου²²⁸ συνέβη μέ έντυπωσιακό τρόπο, στό Ήσ. 41,5-7 φαίνεται ότι και οί απόμακρες χῶρες τρώμαξαν και γι' αυτό ένώθηκαν, για νά προστατευθοῦν.²²⁹ Επιχείρησαν νά κάνουν συνασπισμό, για νά αντιμετωπίσουν από κοινού τόν επικείμενο κατακτητή.²³⁰ Στό Ήσ. 41,10 γίνεται σαφής ύπαινιγμός μέ την έκφραση «μή φοβοῦ», ένῶ στήν συνέχεια ό συγγραφέας, για νά περιγράψει την δύναμη του άνδρος, χρησιμοποιεῖ τά παραδείγματα του χρυσοχόου, του ξυλουργού και του χαλκοπλάστη.²³¹ Παρόλα αυτά, ή αυτοκρατορία του Κύρου φαίνεται σταδιακά αποδυναμωμένη, διχασμένη και διηρημένη. Αυτή ή έναρξη της παρακμής της αυτοκρατορίας του Κύρου διαμορφώνει και την περιορέουσα ατμόσφαιρα της έποχης, την όποία φαίνεται νά βιώνει ό συγγραφέας των κεφαλαίων 40 έως 55 και γι' αυτό αναφέρει την επικείμενη λύτρωση των Ίουδαίων.²³²

²²⁶ Αντίθετη στήν έρμηνεία αυτή για τό Ήσ. 41,25 («κληθήσονται τῷ ὀνόματί μου») θεωρεῖται τό Ήσ. 45,4-5 («σύ δέ οὐκ ἔγνων με») γιατί στό μέν πρώτο ό Κύρος καλεῖται ἐξ ὀνόματος του Θεοῦ, ένῶ στό δεύτερο φαίνεται νά μήν τόν γνωρίζει (G. V. Smith, «Isaiah 40-55: Which Audience Was Addressed?» *JETS* 54/4 (2011), σ. 704). Παρομοίως, ό Albertz ἀμφισβητεῖ ότι ό Κύρος εἶναι ό βασιλιάς πού εκπληρώνει τά Ήσ. 42,5-7, 45,11-13, 48,12-16, προβάλλοντας τόν βασιλιά Δαρεῖο (R. Albertz, «Darius in Place of Cyrus: The First Edition of Deutero-Isaiah (Isaiah 40.1-52.12) in 521 BCE», *JSOT* 27/3 (2003), σσ. 371-381).

²²⁷ B. S. Childs, *Isaiah: A Commentary*, Louisville: Westminster John Knox Press 2001, σσ. 290, 322. H.G.M. Williamson, *The Book Called Isaiah: Deutero-Isaiah's Role in Composition and Redaction*, Oxford: Clarendon 1994, σσ. 2-3. B.L. P.D. Wegner, «Isaiah, Theology of», *Baker's Evangelical Dictionary of Biblical Theology*, Grand Rapids, Michigan: Baker Book House Company 1996, σ. 376.

²²⁸ Έξαιτίας των πολλών αναφορών στον Πέρση κατακτητή, πού γίνονται στά κεφ. Ήσ. 40-48, τό τμήμα αυτό θά ήταν δυνατόν νά ὀνομασθεῖ «τό βιβλίο του Κύρου». Για τόν Κύρο, ἀπαντοῦν ἄμεσες αναφορές (Ήσ. 44,28. 45,1), αλλά και πιθανοί ύπαινιγμοί περί του προσώπου του (Ήσ. 41, 2-5. 41,25. 43,14. 45,13. 46,1. 48,14). (J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66*, [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998).

²²⁹ J. E. Smith, *An Expository Commentary on the Book of Isaiah (A work in Progress)*, ἄ. ἔ. 2005, σ. 158.

²³⁰ Ένθ' ἄνωτ.

²³¹ Ήσ. 41,7.

²³² B. Βέλλα, *Θρησκευτικά Προσωπικότητες της Παλαιᾶς Διαθήκης*, μέρος Α', Αθήνα: Έννοια 2008, σ. 274.

ii) Κοινωνικοοικονομικές συνθήκες.

Οί Ιουδαῖοι, ἂν καί ἔζησαν αἰχμάλωτοι σέ ξένη χώρα, δέν ἔχασαν τόν μεταξύ τους δεσμό, ἀλλά παρέμειναν συσπειρωμένοι στήν Βαβυλώνα. Τά πρῶτα χρόνια τῆς νέας ζωῆς τους ἦταν δύσκολα, ἀφοῦ ὁ λαός, μέ τόν ὁποῖο συγκατοικοῦσαν ἦταν ἐχθρικός καί εἶχε διαφορετική γλῶσσα, ἦθη καί ἔθιμα.²³³ Ὡστόσο, οἱ φτωχότεροι ἀπό τούς αἰχμαλώτους πέρασαν περισσότερες στερήσεις,²³⁴ ὅπως μαρτυρεῖ καί ὁ προφήτης Ἰεζεκιήλ.²³⁵ Προϊόντος τοῦ χρόνου, οἱ συνθήκες βελτιώνονταν καί δέν αποκλείεται οἱ πλούσιοι ἔμποροι Ιουδαῖοι νά ἀνέπτυξαν κάποιες δραστηριότητες, μέ τίς ὁποῖες ἔγιναν σημαντικοί παράγοντες τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας.²³⁶ Ἐτσι, ὁ Ἱερεμίας ἀναφέρει τήν δυνατότητα τῶν αἰχμαλώτων νά ἔχουν οἰκία ἢ νά καλλιεργοῦν ἀγρούς.²³⁷ Ἐπίσης, καταγράφεται κάποια οἰκονομική εὐχέρεια, ἀφοῦ κατά τά πρῶτα ἔτη τῆς ἐπανόδου τῶν Ιουδαίων ἀπό τήν αἰχμαλωσία ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα τῆς ἀποστολῆς δωρεῶν στήν Ἱερουσαλήμ.²³⁸ Ἐπισημειώνεται καί μία διοικητική αὐτοτέλεια τῶν αἰχμαλώτων, διότι ἀναφέρεται ὁμάδα, πού προΐστατο τῶν ἄλλων καί ἀποτελεῖτο ἀπό τούς ὀνομαζόμενους «πρεσβυτέρους,» χωρίς ὅμως νά εἶναι ἐπακριβῶς γνωστές οἱ δικαιοδοσίες τους.²³⁹ Ἐπίσης εἶχαν τό δικαίωμα νά συνάζονται, γιά νά τελοῦν τά τῆς λατρείας τους δημοσίως ἢ κατ' ἰδίαν.²⁴⁰ Ἐπιπλέον σημειώνεται ὅτι ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα ἐπικοινωνίας τῶν αἰχμαλώτων μέ τούς εὐρισκόμενους στήν Παλαιστίνη Ιουδαίους μέσῳ ἐπιστολῶν ἢ ἀπεσταλμένων.²⁴¹

²³³ Β. Βέλλα, *Θρησκευτικά Προσωπικότητες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, μέρος Α', Αθήνα: Ἑννοια 2008, σ. 272.

²³⁴ Ἀναφέρεται μάλιστα ὅτι ζοῦσαν σέ ἐλεεινά ἐνδιατήματα καί σέ σπήλαια τῆς γῆς (Ησ. 51,23 ἑξ.).

²³⁵ Ἰεζ. 4,10.

²³⁶ Βλ. L. Wood, *A Survey of Israel's History*, Michigan: Zondervan Publishing House 1986.

²³⁷ Ἰερ. 36,5.

²³⁸ Ζαχ. 6,10 ἑξ. Β' Ἑσδ. 8,25. Νε. 7,96.

²³⁹ Ἰερ. 36,1. Ἰεζ. 8,1. 14,1. 20,1.

²⁴⁰ Ἰεζ. 8,1. 20,1. Ψλ. 136. Ἀναφέρεται ὅτι ἔφθαναν ἀκόμη καί σέ σημείο νά ἀσκοῦν προσηλυτισμό (Ἰεζ. 14,7).

²⁴¹ Ἰερ. 36,1 ἑξ.

iii) Θρησκευτικές συνθήκες

Ὅσον ἀφορᾷ στό θρησκευτικό φρόνημα τῶν αἰχμαλώτων, στήν μεγάλη πλειονότητά τους, οἱ Ἰουδαῖοι παρέμειναν πιστοί στίς θρησκευτικές τους παραδόσεις καί στήν πίστη τῶν πατέρων τους, ἐνῶ λίγοι μόνο ἐξέπесαν στήν εἰδωλολατρία.²⁴² Οἱ Ἰουδαῖοι πάντοτε ζοῦσαν μέ τήν ἐλπίδα τῆς ἐπιστροφῆς τους στήν πατρώα γῆ.²⁴³ Χαρακτηριστικά εἶναι ὅσα ἀναφέρονται στόν Ψαλμό 136ο, ὅπου οἱ αἰχμάλωτοι δέν μπορούσαν νά τραγουδήσουν τά ἄσματά τους στήν ξένη χώρα, ἀλλά λαχταροῦσαν μέ πάλλουσα καρδιά νά τό πράξουν στήν γῆ τῶν προγόνων τους.²⁴⁴ Γνώριζαν ὅμως ὅτι ἡ αἰτία τῶν δεινῶν πού ὑφίσταντο ἦταν ἡ παιδαγωγία ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ γιά τίς ἁμαρτίες τους.²⁴⁵ Ἀπογοητευμένοι ἀπό τά ὑποκατάστατα τῆς θρησκείας τῶν ψευδοπροφητῶν, ἀναζητοῦν τήν ἀλήθεια. Παρ' ὅλες τίς δυσκολίες, δέν ἔχασαν τήν ἐλπίδα, ὅτι ὁ Θεός θά τοὺς βοηθοῦσε, ὥστε νά ἐπανέλθουν στήν χώρα τους.²⁴⁶ Τόν πόθο γιά τόν ἐπαναπατρισμό τῶν αἰχμαλώτων ἐνίσχυαν καί οἱ προφῆτες Ἰερεμίας καί Ἰεζεκιήλ.²⁴⁷ Ὁ Δευτεροσηαΐας διέβλεπε τήν ἀπελευθέρωση ἀπό τήν ἐξορία, ἀλλά καί τήν ἀπελευθέρωση ἀπό τήν ἁμαρτία.²⁴⁸ Μέ τόν τρόπο αὐτό τά ἀναφερόμενα στό Ἠσ. 52,13-53,12 σύμφωνα μέ τόν Smith δέν παρέχουν στοιχεῖα γιά τήν κατάσταση τῆς ἐποχῆς οὔτε καί γιά τό

²⁴² Ἰεζ. 14,1 ἐξ. Ἡ ἐννοια τῆς εἰδωλολατρίας χλευάζεται τέσσερις φορές στό κείμενο τοῦ Ἠσαΐα (Ἠσ. 40,19. 41,6-7. 44,9-20. 46,5-7. L. Alonso-Schokel, «Isaie», DDS, τόμ. 7, Paris 1971, σ. 2074).

²⁴³ Β. Βέλλα, *Θρησκευτικά Προσωπικότητες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, μέρος Α', Ἀθήνα: Ἑννοια 2008, σ. 273.

²⁴⁴ Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 272.

²⁴⁵ G. V. Smith, «Isaiah 40-55: Which Audience Was Addressed?», *JETS* 54/4 (2011), σ. 713. Βλ. J. Blenkinsopp, *Isaiah 40-55, [Anchor Bible 19A]*, New York: Doubleday 2002, σσ. 229-230.

²⁴⁶ Ἐνθ' ἄνωτ., ὑποσ. 243, σ. 273.

²⁴⁷ Ἰερ. 36,1 ἐξ. Ἰ. Φοῦντα, *μητροπολίτου Γόρτυνος καί Μεγαλοπόλεως, Ἡ Παλαιά Διαθήκη (περιεχόμενο καί θεολογία της)*, Ἀθήνα 2005, σ. 157. Τό ἴδιο ἔκαναν, μέ προσωπικό τους συμφέρον καί οἱ ψευδοπροφῆτες, ὡς δημαγωγοί καί λαοπλάνοι προφήτευαν τήν ἄμεση πτώση τῆς Βαβυλώνας καί κατ' ἐπέκταση τήν ἐπιστροφή τοῦ Ἰεχονία, καί ἔτσι προκαλοῦσαν τήν ὀργή τῶν Βαβυλωνίων, οἱ ὅποιοι σέ κάποιες περιπτώσεις θανάτωσαν αἰχμαλώτους διά πυρός (Ἰερ. 36,22).

²⁴⁸ J. E. Smith, *An Expository Commentary on the Book of Isaiah (A work in Progress)*, ἄ. ἐ. 2005, σ. 150.

ἀκροατήριο τοῦ προφήτη, ἀλλά ἔχουν ἐσχατολογική προοπτική γιά τόν λαό τοῦ Θεοῦ.²⁴⁹

Μετά τήν σκιαγράφηση τοῦ ἱστορικοῦ πλαισίου καθ' ὅλην τήν περίοδο τῆς δράσης τοῦ συγγραφέα, πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ Δευτεροσηαΐας ἔζησε καί ἔδρασε ἴσως στήν χειρότερη περίοδο τῆς ἱστορίας τῶν Ἰουδαίων ὡς ἔθνους.²⁵⁰

Συμπερασματικά, ἡ ἀναφορά μας στό ἱστορικό πλαίσιο τῶν ἐποχῶν ἐκείνων ἔγινε διότι στίς ἴδιες αὐτές συνθήκες ἀναζωπυρώνεται ἡ ἰδέα ἐνός Μεσσία μέ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά ὅπως θά ἀναφερθοῦν στήν ἀνάλυση τοῦ κειμένου. Ἔτσι, φάνηκε ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ σέ ἐθνικό, κοινωνικό καί θρησκευτικό επίπεδο. Τό δημιουργηθέν κενό καλύπτεται τώρα ἀπό τόν ἀναμενόμενο Ἐμμανουήλ καί στήν συνέχεια τόν πάσχοντα παῖδα.

²⁴⁹ G. V. Smith, «Isaiah 40-55: Which Audience Was Addressed?», *JETS* 54/4 (2011), σ. 711.

²⁵⁰ P.D. Wegner, «Isaiah, Theology of», *Baker's Evangelical Dictionary of Biblical Theology*, Grand Rapids, Michigan: Baker Book House Company 1996, σ. 376.

III) Μέθοδος εργασίας.

Προκειμένου νά φθάσουμε στην κατανόηση τοῦ κειμένου, λαμβάνοντας τό μήνυμα πού αὐτό θέλει νά μᾶς προσφέρει χρησιμοποιήσαμε τήν Ἱστορικο-κριτική μέθοδο, τόν κεντρικό κίονα τῆς ἐπιστημονικῆς μελέτης τῆς Βίβλου. Ἡ χρήση τῆς μεθόδου αὐτή μᾶς ὁδήγησε σέ πρωτότυπα συμπεράσματα πού ἀναφέρουμε στό πέρας τῆς ἐργασίας. Μέσω τῆς μεθόδου αὐτῆς ἐφαρμόσαμε ἕνα «φάσμα τεχνικῶν» πού τήν ἀπαρτίζουν, λαμβάνοντας ὑπόψη τά διαφορετικά περιβάλλοντα, ὅπου παράχθηκαν τά κείμενα καί τίς πηγές πού τά συναπαρτίζουν.²⁵¹ Προσπαθήσαμε νά καταλάβουμε τό κοινωνικό πλαίσιο στό ὁποῖο ἔζησε ὁ Ἡσαΐας καί ἔτσι νά προχωρήσουμε στην σύγκριση τεσσάρων περικοπῶν ἀπό τό βιβλίο του, πού ἀφοροῦν σέ διαφορετικές ἱστορικές στιγμές. Καθῶς ὁ στόχος αὐτῆς τῆς μεθόδου εἶναι ἡ ἀνακάλυψη τοῦ αὐθεντικοῦ νοήματος πού εἶχε τό κείμενο τήν περίοδο πού γράφτηκε.²⁵²

Ἐτσι με βάση τά βήματα τῆς ἱστορικοκριτικῆς μεθόδου, τά ὁποῖα ἔχει δανειστεῖ ἀπό τήν κλασσική φιλολογία, ἀρχικά προσπαθήσαμε νά ἀπαντήσουμε βασικά ἐρωτήματα πού ἀφοροῦν στίς ὑπό ἐξέταση περικοπές: α) στην αὐθεντικότητα τῆς σύνταξίς τους (εἶναι ὁ Ἡσαΐας ὁ βασικός συγγραφέας τους;) β) στην ἐνότητα σύνταξίς τους (γράφτηκαν ὅλες ἀπό τόν Ἡσαΐα ἢ ὑπῆρχαν καί προσθήκες ἀπό ἄλλους συγγραφεῖς), γ) τή χρονική περίοδο καί τόν τόπο συγγραφῆς τους, δ) τό περιεχόμενό τους αναλυόμενο ὡς πρός τήν δομή καί τή φιλολογική μορφή τους, ε) τήν περίσταση καί τόν σκοπό γιά τόν ὁποῖο γράφτηκαν ἀπό τόν συγγραφέα, στ) τό ὑπόβαθρο ἐπιρροῆς ἀπό ἄλλα γραπτά κείμενα τῆς ἴδιας ἐποχῆς. Ἐν συνεχείᾳ, ἐπιχειρήσαμε νά κάνουμε κριτική τοῦ κειμένου πού ἀφορᾷ στή μελέτη τοῦ βιβλικοῦ κειμένου στην πρωτότυπη γλῶσσα του καί σέ μετέπειτα ἐκδόσεις καί τή συγκριτική

²⁵¹ P. Gooder, *Ἀναζητώντας τό νόημα*, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2011, σ. 8.

²⁵² M. Oeming, *Contemporary Biblical Hermeneutics: An Introduction* (μτφρ. J. Vette), Aldershot: Ashgate 2006, σσ. 31-32

ἀνάλυσή τους.²⁵³ Στά πλαίσια τῆς μεθόδου ἐξετάστηκαν, ἐπίσης, γραμματικά καί συντακτικά φαινόμενα πού περιέλαβαν ἀναλύσεις ὄρων, ἐννοιῶν, χωρίων καί περικοπῶν καί ὁδήγησαν σέ συγκεκριμένα συμπεράσματα. Ἐπίσης, πραγματοποιήθηκε σύγκριση μεταξύ τῶν ὑπό ἐξέταση χωρίων καί ἄλλων παρομοίων που βρίσκονται τόσο στό βιβλίο τοῦ Ἡσαΐα, ὅσο καί σέ ἄλλα βιβλία τῆς Ἀγίας Γραφῆς.

Ἐστιάσαμε στήν ἱστορική διάσταση τῶν περικοπῶν καί ἔγινε ἀντιληπτό ὅτι σέ κάποιους ὄρους δίνεται ἡ δυνατότητα στόν ἐξηγητή νά ἀποκαλύψει-ἀναδείξει τό πρόσωπο τοῦ μεσσία ὡς πρόσωπο δοξασμένο ἀλλά καί ὡς πάσχων «χάριν τῶν πολλῶν». Οἱ πιθανές ταυτήσεις περί τῶν ὑπό ἐξέταση ἐννοιῶν ὁδήγησαν, ὅπως προσεγγίζεται καί ἀπό τήν διδασκαλία τῶν ἁγίων Πατέρων, στήν μορφή τοῦ Χριστοῦ. Ἡ χρήση τῆς πατερικῆς ἐρμηνείας ἐφαρμόστηκε στή μελέτη μας, διότι δέν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀόριστου στοχασμοῦ ἀλλά σύνθεση ποιμαντικῆς μέριμνας, πνευματικῶν βιωμάτων, ἀποκαλύψεων ἀλλά καί ἐπιστήμης. Αὐτό ὑποστηρίζεται καί ἀπό τήν μακροσκοπική (καί ὄχι μικροσκοπική) θεώρηση τῶν βιβλικῶν κειμένων πού ἀποτελεῖ βασικό χαρακτηριστικό τῆς ὀρθόδοξης ἐρμηνείας τους.²⁵⁴ Παράλληλα, δέν λησμονήσαμε στήν ἐρμηνευτική διαδικασία ὅτι ἡ Βίβλος δέν ἀποτελεῖ ἕνα νεκρό φιλολογικό μνημεῖο τέχνης, ἀλλά προκαλεῖ τόν ἀκροατή ἢ ἀναγνώστη της σέ ἕναν διάλογο με ὑπαρξιακές προεκτάσεις ζωῆς καί θανάτου.²⁵⁵

Ἐπιπροσθέτως δέν ἀγνοοῦμε τά ὅσα ὁ π. Ἰ. Ρωμανίδης ἔχει σημειώσει: «Ὅχι μόνο ὁ γράφων, ἀλλά καί ὁ διαβάζων πρέπει νά ξέρεي γράμματα. Ὅχι μόνο ὁ γράφων περί μαθηματικῆς πρέπει νά γνωρίζει μαθηματικήν, ἀλλά καί ὁ διαβάζων καί ἐρμηνεύων τά γραφόμενα τοῦ μαθηματικοῦ πρέπει νά γνωρίζει τήν μαθηματικήν. Τό ἴδιο ἀκριβῶς ἰσχύει διά τήν διά κειμένων μετάδοσιν οἰασδήποτε ἐπιστήμης. Καί διά ποῖον λόγον

²⁵³ J. A. Fitzmyer, «Historical Criticism: Its Role in Biblical Interpretation and Church Life», *Theological Studies* 50 (1980), σ. 249.

²⁵⁴ Σ. Δεσπότη, *Ὁ Κώδικας τῶν Εὐαγγελίων*, Ἀθήνα 2007, σ. 354.

²⁵⁵ Βλ. Στ. Παπαδοπούλου, *Πατρολογία Α΄*, Ἀθήνα 1982, σ. 38. Σ. Δεσπότη, *Ὁ Κώδικας τῶν Εὐαγγελίων*, Ἀθήνα 2007, σ. 354.

νά ἐξαιρεῖται ἡ Γραφή; Ἐν αὐτῇ ἀναγράφεται ἡ περί Θεοῦ καί τῆς βασιλείας καί δόξης Αὐτοῦ ἐμπειρία τῶν θεουμένων προφητῶν καί ἀποστόλων... Ἔτσι ἡ βιβλική ἐρμηνεία δέν εἶναι ἀπλῶς τέχνη κατανόησεως γραπτῶν κειμένων καί ἱστορικῶν γεγονότων, ἀλλά καθαρά «θεολογική» καί ὑπαρξιακή ὑπόθεση». ²⁵⁶ Τήν ιδέα αὐτή συμπληρώνει καί ὁ Ἰ. Παναγόπουλος λέγοντας: « ...δέν εἶναι ἀπλῶς ἐρμηνευτική μέθοδος ἀλλά ἐνέργεια, κίνηση τῆς ὑγιοῦς διανοίας πρός γνώση καί ἐποπτεία τῶν ὄντων, ἀφορᾷ δηλαδή τελικά τήν ἔσχατη γνώση, δηλαδή τήν ἀλήθεια τοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ». ²⁵⁷

²⁵⁶ Ἰ. Ρωμανίδη, *Δογματική καί Συμβολική Θεολογία τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. Α΄, Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 174-175.

²⁵⁷ Ἰ. Παναγοπούλου, *Ἡ Ἑρμηνεία τῆς Ἀγίας Γραφῆς στήν Ἐκκλησία τῶν Πατέρων*, τόμ. Β΄, Ἀθήνα: Ἄθως 2003, σ. 18.

Α' ΜΕΡΟΣ

Ι. Τό πρόσωπο τοῦ παιδός ὅπως παρουσιάζεται στά κεφ. 40-55.

Τό πρόσωπο πού δρᾷ στά κεφ. 40-55, εἶναι τοῦ πάσχοντος παιδός.²⁵⁸ Παρατηρεῖται ὅμως ὅτι σέ ἀντίθεση μέ τό Μ.Κ., οἱ Ο' προσέθεσαν τήν λέξη «Ἰακώβ», μεταφέροντας τήν προφητεία ἀπό τόν Μεσσία ὡς παῖδα στόν Ἰσραήλ.²⁵⁹ Στήν συνέχεια, θά ἐξετάσουμε τήν ταυτότητα τοῦ παιδός αὐτοῦ στίς ὑποδεικνυόμενες ἀπό τούς ἐλλογιμώτατους καθηγητές τῆς Συμβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς περικοπές Ἡσ. 42,1-9 καί 52,13-53,12 οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν δύο ἀπό τά λεγόμενα «ἄσματα τοῦ παιδός».²⁶⁰ Παρατηροῦμε ὅτι μετά τήν παρουσίαση τοῦ παιδός ἐνώπιον τοῦ θρόνου του Γιαχβέ καί τήν διακήρυξη τῆς ἀποστολῆς του πρὸς τά ἔθνη στό Ἡσ. 42,1-9, ὁδηγούμαστε στό 52,13-53,12, στό

²⁵⁸ Ἡ πρωταρχική ἔννοια τοῦ παιδός (עֶבֶד, δούλος) προέρχεται ἀπό τήν ζωή στά βασιλικά ἀνάκτορα, ὅπου φέρεται νά εἶναι ὁ ἀπόλυτα ἔμπιστος ἄνθρωπος τοῦ βασιλιᾶ (W.D. Davies, «Torah in the Messianic Age and/or the Age to come», *JBLMS* 7 (1952), σ. 29. Βλ. F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [*Forschungen zum Alten Testament* 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 96). Ὁ ὅρος עֶבֶד χρησιμοποιεῖται εὐρέως στήν ΠΔ. Μέσα στόν Ἡσαΐα καί μόνο, αὐτό συμβαίνει 40 φορές καί προσδιορίζει πρόσωπα ὀνοματισμένα καί μὴ ὀνοματισμένα, συμπεριλαμβανομένων τῶν: Ἡσαΐα (Ἡσ. 20,3), Ἐλιακείμ (Ἡσ. 22,20), Δαβίδ (Ἡσ. 37,35), Ἰσραήλ-Ἰακώβ (Ἡσ. 41,8. 44,1, 2, 21. 45,4. 48,20. 49,3), ἐνός ἀνώνυμου δούλου (Ἡσ. 42,1. 44,26. 49,5, 6, 7. 50,10. 52,13. 53,11) καί δούλων (Ἡσ. 14,2. 36,9, 11. 37,5, 24. 54,17. 56,6. 63,17. 65,8, 9, 13, 14, 15. 66,14). Σέ ἄλλα βιβλία τῆς ΠΔ ὁ Γιαχβέ συχνά ἀποκαλεῖ ἐξέχοντα πρόσωπα «δοῦλε μου»: τόν Ἀβραάμ (Γεν. 26, 24), τόν Μωυσῆ (Ἀρ. 12,7-8. Ἠσ. 1,2. Μαλ. 4,4), τόν Δαβίδ (Α' Βασ. 27,12. Β' Βασ. 3,18. Ψλ. 89,3, 20), τόν Ἰώβ (Ιωβ. 1,8. 2,3. 42,7, 8), τόν Ναβουχοδονόσορ (Ιερ. 25,9. 27,6. 43,10), τόν Ζοροβάβελ (Αγγ. 2,23) (Βλ. F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [*Forschungen zum Alten Testament* 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 97). Ἡ λέξη παῖς κατὰ τό λεξικό τοῦ Muraoka ἔχει εὐρύτερο σημασιολογικό εὖρος συγκριτικά μέ τήν λέξη δούλος (T. Muraoka, «παῖς», *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Leuven: Peeters 2009, σσ. 519-520). Σημειώνεται ὅτι στήν παροῦσα διατριβή μας θά χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος παῖς μέ βάση τούς Ο'.

²⁵⁹ H. Gzella, «New Ways in Textual Criticism, Isa 42,1-4 as a Paradigm Case», *ETL* 81/4 (2005), σ. 402.

²⁶⁰ H. Kim, «Textual Tradition in Hebrew and Greek: Isaiah 52:13-53:12», *Textual Traditions of the Old Testament (Seminar)* 2008, σ. 4. Πρβλ. S. Mowinckel, «Zur Komposition des deuterojesajanischen Buches», *ZAW* 49 (1931), σσ. 87-112, 242-260.

μαρτύριο, τόν θάνατο, αλλά και την μελλοντική εξύψωσή
του.²⁶¹

²⁶¹ H.J. Hermisson, «The Fourth Servant Song in the context of Second Isaiah», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 47.

MK

1 הֵן עַבְדִּי אֶתְמַדְּבוּ בְּחִירֵי רָצְתָה נַפְשִׁי נָתַתִּי רוּחִי עָלָיו מִשְׁפָּט
לְגוֹיִם יוֹצִיא: 2 לֹא יִצְעַק וְלֹא יִשָּׂא וְלֹא יִשְׁמִיעַ בַּחוּץ קוֹלוֹ: 3 קָנָה
רְצוֹן לֹא יִשְׁבּוֹר וּפְשָׁתָה כְּהָה לֹא יִכְבֶּנָה לְאַמֶּת יוֹצִיא מִשְׁפָּט: 4 לֹא
יִכְהָה וְלֹא יִרוּץ עַד-יִשִּׁים בְּאֶרֶץ מִשְׁפָּט וּלְתוֹרָתוֹ אֵיִם יִיחִילוּ: 5
כֹּה-אָמַר הָאֵל ׀ יִהְיֶה בּוֹרֵא הַשָּׁמַיִם וְנוֹטִיָּהֶם רִקְעַ הָאָרֶץ וְצֹאצְאֶיהָ נֹתֵן
נִשְׁמָה לָעָם עָלֶיהָ וְרוּחַ לַהֲלָכִים בָּהּ: 6 אֲנִי יִהְיֶה קָרְאֲתִיךָ בְּצֶדֶק
וְאַחֲזֶק בְּיָדְךָ וְאַצְרֶךָ וְאַתְּנֶךָ לְבְרִית עִם לְאוֹר גּוֹיִם: 7 לִפְקֹחַ עֵינַיִם
עוֹרוֹת לְהוֹצִיא מִמִּסְגָּר אֲסִיר מִבֵּית כְּלָא יִשְׁבִּי חֹשֶׁךְ: 8 אֲנִי יִהְיֶה הוּא
שְׁמִי וְכִבְדִּי לְאַחֵר לֹא-אֶתֵּן וְתַהֲלֹתִי לִפְסִילִים: 9 הָרֵאשִׁנוֹת הִנֵּה-בָאוּ
וְחִדְשׁוֹת אֲנִי מִגִּיד בְּטָרָם תִּצְמַחְנָה אֲשָׁמִיעַ אֶתְכֶם:

O'

1. Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ· Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου προσεδέξατο αὐτόν ἢ ψυχὴ μου· ἔδωκα τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν, κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει. 2 οὐ κεκράξεται οὐδὲ ἀνήσει, οὐδὲ ἀκουσθήσεται ἔξω ἢ φωνὴ αὐτοῦ. 3 κάλαμον τεθλασμένον οὐ συντρίψει καὶ λίνον καπνιζόμενον οὐ σβέσει, ἀλλὰ εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει κρίσιν. 4 ἀναλάμψει καὶ οὐ θραυσθήσεται, ἕως ἂν θῇ ἐπὶ τῆς γῆς κρίσιν· καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἑλπιούσιν. 5 οὕτως λέγει κύριος ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ πῆξας αὐτόν, ὁ στερεώσας τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ καὶ διδοὺς πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς καὶ πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν

αὐτήν· 6 ἐγὼ κύριος ὁ Θεὸς ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ καὶ κρατήσω τῆς χειρὸς σου καὶ ἐνισχύσω σε καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν 7 ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει. 8 ἐγὼ κύριος ὁ Θεός τοῦτό μου ἐστὶν τὸ ὄνομα· τὴν δόξαν μου ἐτέρω οὐ δώσω οὐδὲ τὰς ἀρετάς μου τοῖς γλυπτοῖς. 9 τὰ ἀπ' ἀρχῆς ἰδοὺ ἤκασιν, καὶ καινὰ ἃ ἐγὼ ἀναγγελῶ, καὶ πρὸ τοῦ ἀνατεῖλαι ἐδηλώθη ὑμῖν.

α) Γενικὴ θεώρηση τῆς περικοπῆς.

Ἀρχικῶς, τό κεφ. 42 μπορεῖ νά χωρισθεῖ ὡς ἑξῆς: α) Στούς στίχους 1 ἕως 4, ὅπου γίνεται περιγραφή τοῦ «χαρακτήρα» τοῦ Γιαχβέ καὶ ὁ παῖς τοῦ Γιαχβέ παρουσιάζεται σέ δικαστήριον ὡς κάποιος πού ἐφάρμοσε τὴν κρίση του (יְפַדֵּי) ²⁶² μεταξύ τῶν ἐθνῶν (στ. 1) καὶ ὁλόκληρης τῆς γῆς (στ. 4), β) στοὺς στίχους 5-7, ὅπου ὁ Γιαχβέ ἀπευθύνεται ἄμεσα στὸν ἑαυτό του καὶ στὸν ρόλο καὶ τὴν ἀποστολή τοῦ παιδός ὡς διαθήκη γιὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὡς φῶς γιὰ τὰ ἔθνη, γ) στοὺς στίχους 8-9 προσδιορίζεται μία δίκη, στήν ὁποία ὁ Γιαχβέ θά βρεθεῖ ἀντιμέτωπος μέ τὰ εἰδῶλα, τὰ ὁποῖα θά νικήσει, δίνοντας παράλληλα προφητεῖες, καὶ δ) στοὺς στίχους 10-25, ὅπου καλεῖ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἰδιαίτερος τοὺς ἐξόριστους Ἰουδαίους, νά χαροῦν γιὰ τὴν ἐπικείμενη ἀπελευθέρωσή τους. ²⁶³

Ὁ Watts, ἀναλύοντας τό μοτίβο τῆς περικοπῆς, σχολιάζει ὅτι ἡ δίκη στοὺς στ. 8-9 ὁμοιάζει νά εἶναι βαβυλωνιακή. ²⁶⁴ Τὴν περίοδο τῆς βαβυλωνιακῆς αἰχμαλωσίας ὑπῆρχε ἡ προσδοκία ἑνὸς ἐρχόμενου μεσσία-λυτρωτῆ. Συγκεκριμένα, ὁ Ναμπουνάιντ (609 π.Χ. - 539 π.Χ.), ²⁶⁵ εἶδε ἓνα ὄνειρον τό 550 π.Χ., στό

²⁶² Βλ. HALOT, τόμ. 1, στηλ. 651α-652α.

²⁶³ A. T. Ngunga, *Messianism in the Old Greek of Isaiah*, USA: Vandenhoeck & Ruprecht 2013, σ. 165. C.E. Keil – F. Delitzsch, *Isaiah*, [Commentary on the Old Testament in ten volumes 7], Michigan 1975, σσ. 499-524. R. Jamieson, A.R. Fausset, D. Brown, *Commentary Practical and explanatory On the Whole Bible*, Michigan, Grand Rapids: Zondervan 1961, σ. 561.

²⁶⁴ J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66*, [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

²⁶⁵ Ὁ Ναμπουνάιντ (609 π.Χ. - 539 π.Χ.) ἦταν βασιλιάς τῆς Βαβυλώνας. Τό ὄνομά του σημαίνει «δοξάστε τὸν Ναμποῦ». Βασίλευσε ἀπὸ τό 555 π.Χ. ἕως τό 539 π.Χ. καὶ ἦταν ὁ

όποιο ο Μαρδούκ²⁶⁶ τόν καθοδηγοῦσε νά ἀποκαταστήσει τόν ναό στήν Χαράν, διαμαρτυρόμενος ὅτι αὐτός ἐλέγχεται ἀκόμη ἀπό τούς Μήδους.²⁶⁷ Ὁ ἴδιος προβλέπει ὅτι ὁ Κῦρος θά νικήσει τούς Μήδους σέ μία τριετία. Στά χρονικά τοῦ Ναμπόνιμπους²⁶⁸ ἀναφέρεται ἡ ἀνοδος τοῦ Κύρου ἀπό τό ἕκτο ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ναμπουνάιντ μέχρι τήν εἰσοδό του στήν Βαβυλώνα τόν δέκατο ἑβδομο χρόνο. Σύμφωνα μέ αὐτήν, ὁ Μαρδούκ ἐνδιαφέρεται γιά τό καθεστώς στίς περιοχές Σούμερ καί Ἀκκάδ²⁶⁹ ὑπό τόν Ναμπουνάιντ: «Ἐψαξε σέ ὅλες τίς χῶρες, γιά νά βρεῖ ἓνα δίκαιο κυβερνήτη, θέλοντας νά τόν καθοδηγήσει. Ἐπειτα ἀνακοίνωσε τό ὄνομα τοῦ Κύρου, καί τόν ἀνακήρυξε κυβερνήτη ὅλου τοῦ κόσμου». ²⁷⁰ Ἔτσι, ὁ Μαρδούκ φαίνεται νά κάλεσε τόν Κῦρο γιά νά ἀποκατάστησει τή λατρεία του στήν πρότερή της θέση. ²⁷¹ Παράλληλα, ὁ λαός γνώριζε ὅτι ὁ Κῦρος εἶχε ἐπιβληθεῖ στήν Μέση Ἀνατολή καί ἐπεκτεινόταν πρὸς τά δυτικά καί τά βόρεια. ²⁷² Οἱ εἰδωολάτρες, καθὼς καί ὁ ἐξόριστος λαός τοῦ Ἰσραήλ, καλοῦνται νά βεβαιώσουν ὅτι ὁ Γιαχβέ καί ὄχι ὁ Μαρδούκ ἦταν ἐκεῖνος ποῦ κάλεσε τόν κατακτητὴ ἀπὸ τήν

τελευταῖος βασιλιάς τῆς Βαβυλώνας. Λόγω τῆς ἀσσυριακῆς του καταγωγῆς ἐπέβαλε θρησκευτικές μεταρρυθμίσεις, οἱ ὁποῖες περιελάμβαναν τήν ἐπαναφορὰ τῆς λατρείας ἀσσυριακῶν θεοτήτων, καθὼς καί τήν ἐπανόρθωση ἀρχαίων ναῶν. Οἱ μεταρρυθμίσεις του αὐτές ἐπέφεραν ρήξη μέ τούς ἱερεῖς τῆς λατρείας τοῦ Μαρδούκ (βλ. P. A. Beaulieu, *The reign of Nabonidus king of Babylon 556-539 B.C.*, New Haven CT: Yale University Press 1989).

²⁶⁶ Ὁ Μαρδούκ εἶναι ὁ θεὸς τῆς Βαβυλώνας καί εἶναι γνωστός ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς τρίτης δυναστείας τῆς Οὐρ, 2050-1950 π.Χ. («Μαρντούκ», *Ἐγκυκλοπαίδεια τῶν Θρησκειῶν*, τόμ. 3, Ἀθήνα: Ἀλκύων 1994, σ. 286).

²⁶⁷ Βλ. A.T. Olmstead, *History of the Persian Empire*, Chicago and London: University of Chicago Press 1963, σ. 36.

²⁶⁸ Πρόκειται γιά ἀρχαῖο βαβυλωνιακὸ κείμενο, μέρος τῆς σειρᾶς τῶν «Βαβυλωνιακῶν χρονικῶν» ποῦ φυλάσσεται στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο στὸ Λονδίνο.

²⁶⁹ Περιοχὲς τῆς ἀρχαίας Μεσοποταμίας.

²⁷⁰ J. Pritchard (ἐκδ.), *Ancient Near Eastern Texts Related to the Old Testament*, Princeton: Princeton University Press 1969³, σσ. 315-316.

²⁷¹ L. Alonso-Schokel, «Isaie», *DDS*, τόμ. 7, Paris 1971, σ. 2074.

²⁷² Ὁ John Calvin σημειώνει ὅτι, ὅταν οἱ προφῆτες ἀναγγέλλουν κάτι, τό ὅποιο εἶναι δύσκολο νά γίνει πιστευτό, ὅπως στήν περίπτωση τῆς ἐξύψωσης τοῦ ἀνδρα ἀπὸ τὴν Ἀνατολή (Κύρου) στὸ Ἦσ. 41, συχνά τό συνοδεύουν μέ μία ὑπόσχεση - προφητεία γιά τόν Χριστό, ἐπεὶδὴ στὸ Πρόσωπο Ἐκείνου ὅλες αὐτές οἱ ὑποσχέσεις - προφητεῖες ἐκπληρώνονται, ὅπως στὸ Β' Κορ. 1,20 (J. Calvin, *Commentary on Isaiah* (μτφρ. W. Pringle), τόμ. 3, Michigan: Baker 2009, σ. 566).

Ἀνατολή.²⁷³ Ὁ Γιαχβέ ἐπιμένει ὅτι τὰ χωματένια εἶδωλα, ὅπως ὁ Μαρδούκ, στεροῦνται ὅποιασδήποτε ἐνέργειας.²⁷⁴ Εἶναι ἀπλῶς σύμβολα τῶν ἰδεῶν καί τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν ὑποστηρικτῶν τους, τὰ ὅποια χρησιμοποιοῦσαν οἱ ἱερεῖς τους, γιά νά ἱκανοποιοῦν τίς ἐπιθυμίες καί τίς φιλοδοξίες τους.²⁷⁵

Ἡ σαφής ἀναφορά τοῦ Μτ. 12,18-20 στόν παῖδα τοῦ Ἡσ. 42,1-9 καί ἡ ἀντίστοιχη ἔκφραση «ὁ παῖς μου», συνεπάγεται σύμφωνα μέ τόν Smith καί τόν Dekker, ὅτι ὁ «παῖς» αὐτός πιθανόν συνδέεται μέ τόν Γιαχβέ καί μπορεῖ νά ἀφορᾷ στόν μεσσία.²⁷⁶ Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα μέ τόν Poulsen, ὁ σύνδεσμός τους εἶναι μεταξύ πατρός καί υἱοῦ.²⁷⁷

²⁷³ U. Berges, «The Literary Construction of the Servant in Isaiah 40-55», *SJOT* 24 (2010), σσ. 28-38.

²⁷⁴ Σ. Δεσπότης, Ὁ Ἰησοῦς ὡς «Χριστός» καί ἡ πολιτική ἐξουσία στούς συνοπτικούς Εὐαγγελιστές, Ἀθήνα: Ἀθῶς 2005, σ. 61.

²⁷⁵ J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66*, [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

²⁷⁶ J.E. Smith, *An Expository Commentary on the Book of Isaiah (A work in Progress)*, ἄ. ἐ. 2005, σ. 164. J. Dekker, «The Servant and the Servants in the Book of Isaiah», *Sárospataki Füzetek* 3-4 (2012), σ. 37.

²⁷⁷ F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 195.

β) Ησ. 42,1-4

Τό ἔργο τοῦ παιδός

МК

1 הֵן עֲבָדַי אֶת־מֶלֶךְ בּוֹ בְּחִירִי רָצְתָה נַפְשִׁי נִתְּתִי רוּחִי עָלָיו מִשְׁפָּט לְגוֹיִם יוֹצִיא: 2 לֹא יִצְעַק וְלֹא יִשָּׂא וְלֹא יִשְׁמִיעַ בַּחוּץ קוֹלוֹ: 3 קָנָה רָצוֹן לֹא יִשְׁבּוֹר וּפְשָׁתָה כִּהְיָה לֹא יִכְבְּנָה לְאַמֶּת יוֹצִיא מִשְׁפָּט: 4 לֹא יִכָּה וְלֹא יְרוּץ עַד־יָשִׁים בְּאַרְץ מִשְׁפָּט וּלְתוֹרָתוֹ אֵיִם יִיחִילוּ:

Ο´

1. Ἰακώβ ὁ παῖς μου ἀντιλήψομαι αὐτοῦ Ἰσραήλ ὁ ἐκλεκτός μου προσεδέξατο αὐτόν ἢ ψυχὴ μου· ἔδωκα τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν, κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει. 2 οὐ κεκράξεται οὐδὲ ἀνήσει, οὐδὲ ἀκουσθήσεται ἔξω ἢ φωνὴ αὐτοῦ. 3 κάλαμον τεθλασμένον οὐ συντρίψει καὶ λίνον καπνίζόμενον οὐ σβέσει, ἀλλὰ εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει κρίσιν. 4 ἀναλάμψει καὶ οὐ θραυσθήσεται, ἕως ἂν θῇ ἐπὶ τῆς γῆς κρίσιν· καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιούσιν.

Στὴν προφητεία (Ησ. 42, 1-9) ὁμιλεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἕως τὸ τέλος ὁ ἴδιος ὁ Θεός καὶ ἐμφανίζεται νὰ ἐγκαθιστᾷ στοῦ ἀξίωμα τὸν παῖδα του.²⁷⁸ Ἀκολουθῶς καθορίζει τὸν σκοπὸ τῆς ἔλευσής του, πού εἶναι νὰ φέρει νέο νόμο, ὁ ὁποῖος θά ἰσχύσει γιὰ ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς γῆς.²⁷⁹

Στοὺς στ. 42,1-4 παρουσιάζεται ὁ παῖς ὡς ἀγγελιαφόρος τοῦ οὐράνιου δικαστηρίου, ὁ ὁποῖος θά ἀνακοινώσει τίς

²⁷⁸ A. T. Ngunga, *Messianism in the Old Greek of Isaiah*, USA: Vandenhoeck & Ruprecht 2013, σ. 175.

²⁷⁹ W.H. Bellinger - W.R. Farmer, (ἐκδ.), *Jesus and the suffering servant: Isaiah 53 and Christian Origins*, Harrisburg P.A.: Trinity Press International 1998, σ. 12.

ἀποφάσεις του στά ἔθνη.²⁸⁰ Ἡ περικοπή 42,1-4 δέν σχετίζεται μέ τήν προηγούμενη 41,21-29, ὅπου ὁ λόγος περί τῆς κρίσης τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ πλήρης καί ὁλοκληρωμένος.²⁸¹ Ἡ γλώσσα τῶν στ. 1-4 εἶναι ἐξατομικευμένη καί ὁδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι ὁ συγγραφέας προέβλεπε τήν ἄνοδο ἑνός προσώπου.²⁸²

Στό Ἠσ. 42,1 ὁμιλεῖ ὁ Κύριος καί ἀπευθύνεται πρὸς τόν λαό.²⁸³ Τό δεικτικό ἐπίρρημα «Ἰδού» (יִי) ²⁸⁴ πού βρίσκεται μόνο στό ΜΚ, εἶναι τοποθετημένο στήν ἀρχή τῆς πρότασης,²⁸⁵ γιά νά προκαλεῖ τήν προσοχή καί μπορεῖ νά εἰσάγει μία ἐξήγηση, μία νέα ἄποψη, ἢ ἕνα συμπέρασμα γιά κάτι πού προηγεῖται.²⁸⁶ Εἰδικά μέ τήν λέξη αὕτη ὁ Γιαχβέ δείχνει τόν παῖδα Του στόν λαό, ἀλλά τελικά ἡ ταυτότητα τοῦ παιδός καί τοῦ κοινουῦ στό ὁποῖο ἀπευθύνεται ἀποτελεῖ ἕνα ἰδιαίτερο ζήτημα.²⁸⁷ Σύμφωνα μέ τόν Blenkinsopp, ἂν ὁ παῖς ταυτίζεται μέ τόν Κῦρο ἢ τόν μεσσία, τό κοινό μπορεῖ νά νοηθεῖ ὡς ὁ Ἰσραήλ ἢ «τό ἐκκλησίασμα» πού θά ὠφεληθεῖ ἀπό τήν ἐμφάνισή του.²⁸⁸ Ἄν ὁ παῖς ταυτιστεῖ μέ τόν προφήτη, τό κοινό μπορεῖ νά γίνει κατανοητό

²⁸⁰ A. T. Ngunga, *Messianism in the Old Greek of Isaiah*, USA: Vandenhoeck & Ruprecht 2013, σ. 175.

²⁸¹ Εἰρ. Χατζηγεφραιμίδου, Ἀρχιμ., *Ὁ προφήτης Ἡσαΐας στήν Καινή Διαθήκη*, Φλώρινα 2000, σ. 116.

²⁸² Γιά τό ζήτημα αὐτό ὁ Βέλλας θεωρεῖ τήν προσθήκη αὕτη ὡς πρώτη ἀπόπειρα κατανόησεως τοῦ προσώπου τοῦ παιδός τοῦ Κυρίου (Β. Βέλλας, *Ὁ παῖς τοῦ Κυρίου*, Ἀθήναι 1969, σ. 35). Σύμφωνα μέ τόν Kim, μέ τήν χρήση ἀρνητικῶν μορίων στήν συγκεκριμένη περικοπή ἐντείνεται ἡ σχέση ἀντίθεσης μεταξύ τοῦ παιδός καί τῶν ἐξορίστων Ἰουδαίων (H. C. P. Kim, «An intertextual reading of 'a crushed reed' and 'a dim wick' in Isaiah 42.3», *JSOT* 83 (1999), σσ. 113-124).

²⁸³ Τό יִי (Ἰδού) ἀπαντᾷ καί σέ ὅμοια ἐκφραση στό Ἠσ. 41,29 καί χρησιμοποιεῖται γιά πιθανή σύνδεση μέ τό Ἠσ. 42,1. Ἡ χρήση του δέν ὑποδηλώνει μόνο τήν συνέχιση, ἀλλά καί τήν ἀντίθεση μεταξύ τῶν εἰδώλων καί τοῦ ἔργου τοῦ παιδός (Ἠσ. 41,24 καί 29) (F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 96).

²⁸⁴ Βλ. Ε. Χριστινάκη, *Γραμματική τῆς Ἀρχαίας Εβραϊκῆς Γλώσσας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, Ἀθήνα: Συμμετρία 2008, σ. 351.

²⁸⁵ Μέ τό ἴδιο τρόπο ἀρχίζει καί τό Ἠσ. 52,13.

²⁸⁶ W.C. Kaiser, *The Messiah in the Old Testament*, Michigan, Grand Rapids: Zondervan Publishing House 1995, σ. 174. F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 96.

²⁸⁷ F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 96.

²⁸⁸ J. Blenkinsopp, *Isaiah 40-55*, [Anchor Bible 19A], New York: Doubleday 2002, σ. 211.

ὥς μία οὐράνια σφαῖρα ἢ δικαστήριο.²⁸⁹ Ἄν ὁ παῖς ταυτιστεῖ μέ τό Ἰσραήλ, τό κοινό μπορεῖ νά νοηθεῖ ὡς ἡ συνέλευση τῶν ξένων ἐθνῶν καί τά εἰδωλά τους νά κληθοῦν σέ δίκη.²⁹⁰ Σύμφωνα μέ τήν Ἐ. Δάφνη, ἡ ἀπόδοση τοῦ עֶבֶד διά τοῦ «παῖς» ἀπό τούς Ο' μπορεῖ νά συγκριθεῖ μέ τό ἀρχαῖο ἑλληνικό «παῖς Διός» πού ἀφοροῦσε στόν Ἡρακλή²⁹¹ καί συμπεραίνεται ὅτι κατ' ἀναλογία ὁ «παῖς Κυρίου» μπορεῖ νά ἐρμηνευθεῖ ὡς «υἱός Κυρίου», συνδέοντας ταυτόχρονα τό Ἡσ. 42,1 μέ τίς ψαλμικές ἐκφράσεις μεσσιανικοῦ χαρακτήρα στά Ψλ. 2,7 καί 88,27.²⁹²

Οἱ Ο' δέν ἀποδίδουν μέ τό «ιδού», ἀλλά μέ τήν λέξη «Ἰακώβ», καί πρό τῆς φράσης «ὁ ἐκλεκτός μου» παρεμβάλλουν τήν λέξη «Ἰσραήλ».²⁹³ Ἡ ἀπουσία τῶν λέξεων αὐτῶν στό ΜΚ, τήν Peshitta καί τήν Βουλγάτα καθιστᾷ πιθανό νά μήν ἀπαντοῦν στό ἀρχικό ἐβραϊκό κείμενο.²⁹⁴ Κατά τόν Gzella δέν μπορεῖ νά εἰπωθεῖ μέ βεβαιότητα, πότε καί ἀπό ποῦ προῆλθε ἡ ταύτιση τοῦ παιδός μέ τόν λαό τοῦ Ἰσραήλ, ἀλλά φαίνεται ἀρκετά

²⁸⁹ Βλ. Ἡσ. 40,6-8, 6,1-13. K. Elliger, *Deuteriojesaja. 1. Teilband: Jesaja 40,1-45,7*, Neurirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1978, σ. 200. C.R. North, *Isaiah 40-55, Introduction and Commentary*, [The Torch Bible Commentaries Series], London: SCM Press 1992, σ. 60. R.N. Whybray, *Isaiah 40-66*, [NCBC], London: Marshall, Morgan and Scott 1975, σ. 71.

²⁹⁰ Πρβλ. Ἡσ. 41,1-7, 21-29. U. Berges, *Jesaja 40-48 (Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament)*, Freiburg: Herder 2008, σσ. 225-226. J. Goldingay – D. Payne, *A Critical and Exegetical Commentary on Isaiah 40-55*, τόμ. 1, Great Britain: T & T Clark International 2007, σ. 209. Ἀκόμα καί ἂν τό σκηνικό δέν ἀφορᾷ σέ μία πραγματική κλήση, ἀλλά μάλλον ἐπιβεβαιώνει τό κάλεσμα σέ μεταγενέστερη ἐποχή, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Elliger, αὐτό δέν ἀποκλείει καμία ἀπό τίς προτεινόμενες ταυτότητες περί τοῦ παιδός, στόν βαθμό πού ὁ προφήτης παρουσιάστηκε στό Ἡσ. 40, 6-8 καί 41,27, ὁ Κύριος στό Ἡσ. 41,24, 25, ὁ Μεσσίας στό Ἡσ. 11,1-5, καί τό Ἰσραήλ στό Ἡσ. 41,8-10 (K. Elliger, *Deuteriojesaja. 1. Teilband: Jesaja 40,1-45,7*, Neurirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1978, σ. 200).

²⁹¹ Ὅμηρος, *Ὀδύσσεια*, λ64. Ἡσίοδος, *Θεογονωσία*, 952.

²⁹² E. Δάφνη, «Die Sogennanten “Ebed-Jahwe-Lieder” in der Septuaginta», *XII Congress of the International Organization for Septuagint and Cognate Studies, Leiden 2004*, [SBLSCS 54], Leiden: Brill 2006, σ. 193.

²⁹³ Εὐσεβίου Καισαρείας, *Εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως*, κεφ. τοῦ Θ' βιβλίου, *Ἀπό τοῦ Ἡσαΐου – Περί τοῦ μή φανητιᾶν ἐν τῷ παραδοξοποιεῖν τόν Χριστόν*, PG 22, 704C. Βλ. ἐπίσης R.R. Ottley, *The Book of Isaiah According to the Septuagint (Codex Alexandrinus): II, Text and Notes*, Cambridge: Cambridge University Press 1906. F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 125.

²⁹⁴ H. Gzella, «New Ways in Textual Criticism, Isa 42,1-4 as a Paradigm Case», *ETL* 81/4 (2005), σ. 402. Πρβλ. γιά ἀντίθετη ἄποψη N.L. Tidwell, «My Servant Jacob, Is xlii 1: A Suggestion», *Studies on Prophecy: A Collection of Twelve Papers* [SVT 26], Leiden: E.J. Brill 1974, σσ. 90-91.

εὐλογο ὅτι προκύπτει ἀπό μία σύνθεση τῶν δύο ἐννοιῶν τοῦ «παιδὸς Ἰσραὴλ» (ὅπως στὰ Ἡσ. 41,10,13, 44,2,21, 45,4)²⁹⁵ καὶ τοῦ «παιδὸς τοῦ Θεοῦ» (ὅπως στὰ Ἡσ. 42,18-23, 43,8-13, 50,4-9, 53). Αὐτές οἱ ἐννοιες ἦταν ἀρχικά διακριτές στό βιβλίον τοῦ Ἡσαΐα, ἀλλά ἐμφανίζονται κοντά ἢ μία στήν ἄλλη στό Ἡσ. 42,1. Καί οἱ δύο σχετίζονται μέ τήν ἐκλογή ἀπό τόν Γιαχβέ καί τήν ὑποστήριξή του. Ἄρα, μία ὑποκειμενική ἀνάγνωση τοῦ ἴδιου τοῦ κειμένου θά μπορούσε νά ἀγνοήσει αὐτήν τήν διάκριση καί νά φέρει τίς δύο αὐτές ἐννοιες μαζί, δηλαδή, οἱ ἐπόμενες ἐρμηνευτικές παραδόσεις προέρχονται σέ αὐτήν τήν περίπτωση ἀπό τήν καθιέρωση «ἐσωτερικά» μιᾶς σχέσης μεταξύ τῶν δύο «παίδων». Εἶναι σέ κάθε περίπτωση ἀξιοσημεῖωτο ὅτι οἱ προσθήκες «Ἰακώβ» καί «Ἰσραὴλ» στούς Ο', ἂν καί προφανῶς καταλαμβάνουν μία ἀρχαία καί διαδεδομένη ἐξηγητική παράδοση, δέν εἰσάγονται στό κείμενο ὡς ἐπεξηγηματικές λέξεις, ἀλλά γιά νά «ὑπηρετήσουν» τόν συνωνυμικό παραλληλισμό.²⁹⁶ Ἕνας ἄλλος ἰσχυρισμός γιά τήν προσθήκη τῶν λέξεων αὐτῶν ἀπό τοὺς Ο', ἀφορᾷ στήν κατάσταση τῶν Ἰουδαίων στήν Ἀλεξάνδρεια καί στήν προσπάθεια στήριξής τους στήν πίστη τοῦ Γιαχβέ μέσω ἑνός ἐρχόμενου μεσσία.²⁹⁷ Ὁ Θεοδώρητος θεωρεῖ ὅτι τό ἀπόσπασμα πιθανόν νά ἀναφέρεται στόν Χριστό ὑπό τὰ ὀνόματα Ἰακώβ καί Ἰσραὴλ.²⁹⁸

²⁹⁵ Βλ. A. van der Kooij, «The Servant of the Lord: A Particular Group of Jews in Egypt According to the Old Greek of Isaiah. Some Comments on LXX Isa 49,1-6 and Related Passages», *Studies in the Book of Isaiah: Festschrift Willem A.M. Beuken [BELT 132]*, Leuven: Leuven University Press 1997, σσ. 382-383. R.R. Ottley, *The Book of Isaiah According to the Septuagint (Condex Alexandrinus): II, Text and Notes*, Cambridge: Cambridge University Press 1906, σ. 306.

²⁹⁶ H. Gzella, «New Ways in Textual Criticism, Isa 42,1-4 as a Paradigm Case», *ETL* 81/4 (2005), σσ. 403-404.

²⁹⁷ Βλ. G. Dorival, M. Harl, O. Munnich, *La Bible grecque des Septante. Du judaïsme hellénistique au christianisme ancien*, Paris: Editions du Cerf 1988, σσ. 218-220. Γ. Πατρώνου, *Μεσσιανισμός καί ἐσχατολογικές προσδοκίες*, Αθήνα 2014, σ. 17. Κατά τόν Gundry οἱ λέξεις «Ἰακώβ» καί «Ἰσραὴλ» παρενεβλήθησαν ἀπό ὑποστηρικτές τῆς μεσσιανικῆς ἐκδοχῆς τοῦ χωρίου. (R. Gundry, *The use of the Old Testament in the st. Matthew's Gospel*, [Supplements NT 18], Leuven: Brill 1967, σσ. 111-112. J. Goldingay, D. Payne, *A Critical and Exegetical Commentary on Isaiah 40-55*, τόμ. 1, Great Britain: T & T Clark International 2007, σ. 213. J. Collins, *Jewish Cult and Hellenistic Culture: Essays on the Jewish Encounter with Hellenism and Roman Rule*, Leiden: Brill 2005, σ. 80).

²⁹⁸ Θεοδώρητου Κύρου, «Εἰς τόν Ἡσαΐαν προφήτην ἐρμηνεία κατ' ἐκλογήν», PG 81, 412.

Ἡ συνέχεια τῆς πρότασης, σέ ἐνικό ἀριθμό, δηλώνει τή μοναδικότητα τοῦ Θεοῦ.²⁹⁹ «Ἡ ψυχὴ μου» (נַפְשִׁי) κατὰ κυριολεξία, σύμφωνα μέ τόν Watts, ἀναφέρεται στό κέντρο τῆς ὑπαρξῆς τοῦ ἀνθρώπου,³⁰⁰ ἐνῶ κατὰ τόν Muraoka στό 42,1 ἔχει τήν ἔννοια τῆς συναισθηματικῆς ἢ ψυχικῆς ἀντίδρασης.³⁰¹ Ὁ Young³⁰² παραφράζει τήν πρόταση ὡς «μέ ὅλη τήν πληρότητα τῆς ὑπαρξῆς μου», ἐνῶ ὁ Duhm³⁰³ θεωρεῖ ὅτι ἡ φράση ὑπαινίσσεται τήν παντοδυναμία τοῦ Γιαχβέ. Τό Targum ἀντικαθιστᾷ τό «ἡ ψυχὴ μου» μέ τό «ὁ λόγος μου» (דְּבַרִּי).³⁰⁴ Στό MK διαβάζεται «ὁ ἐκλεκτός μου, ὃν ἐγὼ αὐτὸς προσεδεξάμην (εἰς ὃν ἡ ψυχὴ μου εὐηρεστήθη)».³⁰⁵ Ἡ ἐπόμενη φράση «בְּחַיִּי רָצִיתָ» («ὁ ἐκλεκτός μου προσεδέξατο αὐτόν») περιέχεται στήν προηγούμενη «וְיָאֲבֹדְךָ עַבְדִּי יִשְׂרָאֵל» («Ἰακώβ ὁ παῖς μου ἀντιλήμψομαι αὐτοῦ»).³⁰⁶ Τό ρῆμα «προσδέχομαι» ἀναφέρεται στήν ἀγάπη τοῦ Γιαχβέ γιά τόν παῖδα του.³⁰⁷ Ὡς πρὸς τήν δομή τοῦ Ἠσ. 42,1 παρατηρεῖται ὅτι, στήν ἀρχή τοῦ στ. 1 ἐπιβεβαιώνεται ἡ σχέση τοῦ Γιαχβέ μέ τόν παῖδα του. Στόν στίχο αὐτό δημιουργεῖται σχῆμα χιαστό ὅπου τά δύο μεσαῖα ρήματα τοῦ στίχου (רָצִיתָ «προσεδέξατο» καί נָתַתִּי «ἔδωκα») ἀναφέρονται στήν παρελθούσα ἐνέργεια τοῦ Γιαχβέ νά ἐπιλέξει καί νά ἐνισχύσει τόν παῖδα, ἐνῶ τά ἀκραῖα ρήματα (אָנְחִי «ἀντιλήμψομαι» καί יִצִּי «ἐξοίσει») ἀναφέρονται στήν παρούσα ἐν ἐξελίξει ὑποστήριξη

²⁹⁹ W.C. Kaiser, *The Messiah in the Old Testament*, Michigan, Grand Rapids: Zondervan Publishing House, 1995, σσ. 173-174.

³⁰⁰ J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66*, [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

³⁰¹ T. Muraoka, «ψυχὴ», *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Leuven: Peeters 2009, σσ. 743-745.

³⁰² Βλ. E. J. Young, *The Book of Isaiah*, τόμ. 3, [NICOT], Grand Rapids: Eerdmans 1972.

³⁰³ Βλ. B. Duhm, *Das Buch Jesaja, übersetzt und erklärt*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1922.

³⁰⁴ B.D. Chilton, *The Isaiah Targum*, Edinburg: Michael Glazier 1987, σ. 138.

³⁰⁵ Ὁ «παῖς» τοῦ βασιλέως εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ ἐκεῖνος, τόν ὁποῖο ὁ βασιλιάς ὑποστηρίζει, ὁ ἐκλεκτός (J. Goldingay, D. Payne, *A Critical and Exegetical Commentary on Isaiah 40-55*, τόμ. 1, Great Britain: T & T Clark International 2007, σ. 21).

³⁰⁶ Σημειώνεται ὅτι ἐδῶ παρατηρεῖται τό φαινόμενο «τοῦ συνωνυμικοῦ παραλληλισμοῦ», σύμφωνα μέ τό ὁποῖο μέ διαφορετικές ἐκφράσεις ἀποδίδεται τό ἴδιο νόημα (B. Βέλλα, *Ἐκλεκτοὶ ψαλμοί*, Ἀθήνα: Αποστολική Διακονία 1996, σ. 15).

³⁰⁷ Εἶναι ὁμώνυμο τοῦ הָקִיץ στό 40,2 καί ἀντίθετο τοῦ יִתְקַדֵּשׁ (ἀποκρούω, ἀπορρίπτω), τό ὁποῖο βρίσκεται στό τέλος τοῦ στ. 41,9, συνοδεύει τήν μετοχή בְּחַיִּי (ἐκλεγμένος).

του καί στήν ἐπακόλουθη δραστηριότητά του³⁰⁸. Ὁ Merendino προσδιορίζει τά ρήματα σέ διάθεση *yiqtol* ὡς παρόντα σέ ὅλη τήν περικοπή Ἠσ. 42,1-4, ἐνῶ μέ τό δεύτερο μισό τοῦ στ. 1 ἡ δομή ἀλλάζει σέ ρηματική ἀντί ὀνομαστικῆς πρότασης.³⁰⁹ Στόν στ. Ἠσ. 42,1 ὁ παῖς χαρακτηρίζεται «ἐκλεκτός»,³¹⁰ καί κατὰ τόν Kaiser δηλώνεται ὅτι αὐτός εἶναι ὁ χρισμένος ἀπό τόν Θεό γιά ἕναν εἰδικό σκοπό, νά λάβει τό πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καί νά κατέχει ἀπόλυτη ἐξουσία.³¹¹

Ὁ Ekblad,³¹² ὁ Koole³¹³ καί ὁ Beuken³¹⁴ ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ ἔκφραση «κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει» ἀποτελεῖ τό ἐρμηνευτικό κέντρο τῆς περικοπῆς τοῦ Ἠσ. 42. Ἔτσι, ἡ ἔννοια τῆς κρίσης, ἐξηγούμενη ὡς ἐπικράτηση τῆς δικαιοσύνης, ἐντοπίζεται ὡς βασικός σκοπός καί ἀποστολή τοῦ παιδός.³¹⁵ Πιο συγκεκριμένα, ὁ Beuken ὑποστηρίζει ὅτι ὁ παῖς φέρνει τήν δικαιοσύνη στό Ἠσ. 42,1-4 ὡς ἀπάντηση τοῦ Γιαχβέ πρὸς τήν διαμαρτυρία τοῦ Ἰσραήλ στό Ἠσ. 40,27.³¹⁶ Κατά τούς Williamson³¹⁷ καί Goldingay³¹⁸, εἶναι σημαντικότερο νά θεωρηθεῖ ὡς βασικό σημεῖο τῆς περικοπῆς ἡ ἀποστολή τοῦ παιδός, παρὰ ἡ ἀναζήτησις τῆς

³⁰⁸ Τά δύο ρήματα **יִקְטֹל** «προσεδέξατο», **יָדָוּקָא** «ἔδωκα» εἶναι σέ τετελεσμένο χρόνο ἐνῶ τό τρίτο **יֹצִי** «ἐξοίσει» εἶναι σέ μή τετελεσμένο χρόνο.

³⁰⁹ Ἔτσι ἡ πραγματική εἰκόνα παύει νά ἔρχεται ἀπό τόν παῖδα (Ἠσ. 41,8-16). Κατά τόν Watts, αὕτη ἡ παράδοξη μετάβαση ἀπό τό 41,29 στό 42,1 παραλληλίζεται μέ τό τμήμα 40,31 – 41,1 ἀλλά καί μέ τό τμήμα ἀπό τό 41, 6-7 ὡς τό 41,8-10. (J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66*, [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998).

³¹⁰ Ἠσ. 42,1β.

³¹¹ W.C. Kaiser, *The Messiah in the Old Testament*, Michigan, Grand Rapids: Zondervan Publishing House 1995, σ. 174.

³¹² E.R. Ekblad, *Isaiah's Servant Poems According to the Septuagint: An Exegetical and Theological Study*, [CBET 23], Leuven: Peeters 1999, σ. 59.

³¹³ J. L. Koole, *Isaiah III: Volume 1/Isaiah 40-48*, [HCOT], Kampen: Kok Pharos 1998, σ. 210.

³¹⁴ W.A.M. Beuken, «Mispat: The First Servant Song and Its Context», VT 22 (1972), σσ. 2-3.

³¹⁵ R. Jamieson, A.R. Fausset, D. Brown, *Commentary Practical and explanatory On the Whole Bible*, Michigan, Grand Rapids: Zondervan 1961, σ. 561. Βλ. F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σσ. 98-99.

³¹⁶ Ἐνθ' ἄνωτ., ὑποσ. 313, σσ. 23-24.

³¹⁷ H.G.M. Williamson, *Variations on A Theme: King, Messiah and Servant in the Book of Isaiah*, [The Didsbury Lectures 1997], Carlisle: Paternoster Press 1998, σ. 135.

³¹⁸ J. Goldingay, D. Payne, *A Critical and Exegetical Commentary on Isaiah 40-55*, τόμ. 1, Great Britain: T & T Clark International 2007, σ. 21.

ταυτότητάς του.³¹⁹ Ἐκτός τῶν ἀνωτέρω, εἶναι ἀναγκαῖο νά προσεγγιστεῖ ἡ λέξη «κρίση» (ܡܦܫܬܐ), ἡ ὁποία ἀπαντᾷ τρεῖς φορές στήν περικοπή 42,1-4.³²⁰ Ὁ Jeremias ὑποστήριξε ὅτι ἡ τριπλή χρήση τῆς λέξης αὐτῆς στούς στίχους 1-4 συνεπάγεται τρεῖς διαφορετικές ἔννοιες: α) ἀναφέρεται στήν βασιλική κυριαρχία τοῦ παιδός (στ. 1), β) στήν προφητική διακήρυξη λύτρωσης τοῦ Ἰσραήλ (στ. 3), καί γ) στό θέλημα τοῦ Θεοῦ, τό ὁποῖο ὁ παῖς ὡς ἕνας νέος Μωυσῆς θά διανέμει στά ἔθνη (στ. 4).³²¹ Ἡ λέξη χωρίς τό ἄρθρο θά μπορούσε νά σημαίνει «δικαιοσύνη»,³²² κάτι τό ὁποῖο ὑποστηρίζει ὁ Williamson.³²³ Ὁ Pulikottil θεωρεῖ πώς μέ βάση τήν ἀπόδοση τοῦ 1QIsa, ἡ ἔκφραση «δικαιοσύνη του» τήν ὁποία ὀλοκληρώνει ὁ παῖς ἐξαιτίας τῆς κτητικῆς κατάληξης (ܡܦܫܬܐ), ἐκφράζει μία μεσσιανική ἐρμηνεία τῆς περικοπῆς.³²⁴ Εἶναι δύσκολο νά ἐξηγηθεῖ πώς «δικαιοσύνη του», ἀντί γιά «δικαιοσύνη» μπορεῖ νά ἀποτελεῖ ἀπόδειξη μιᾶς μεσσιανικῆς ἀνάγνωσης τοῦ κειμένου, ἰδίως δεδομένου ὅτι τό 1QIsa^a ἔχει τουλάχιστον στόν Δευτεροισαΐα περισσότερες κατάληξεις ἀπό τό MK.³²⁵ Ἡ χρήση τοῦ «δικαιοσύνη του» ἀντί τοῦ «δικαιοσύνη» μπορεῖ νά ἐξυπηρετεῖ στήν ἀποφυγή τῆς προσωποποίησης θείων ιδιοτήτων («ἡ δύναμή του, ἡ δόξα του»)³²⁶

³¹⁹ Πρβλ. J. Jeremias, «ܡܦܫܬܐ in ersten Gottesknechtlied (Jes. Xlii 1-4)», VT 22 (1972), σσ. 32-33.

³²⁰ Στά κεφ. 40-61 ἡ λέξη ܡܦܫܬܐ σέ Hiphil διάθεση ἀπαντᾷ ἑπτά φορές στά: Ἠσ. 40,26. 42,7. 43,8. 43,17. 54,16. 61,11. 65,9 (F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 99).

³²¹ Ἐνθ' ἀνωτ., ὑποσ. 318, σ. 39.

³²² Βλ. Γεν. 18,19 & 18,25. Στά Ἐξ. 21,1 καί Δτ. 12,1 ἡ ἔννοια τῆς δικαιοσύνης ἀφορᾷ στήν ἠθική ἢ σέ ἕναν εἰδικό τρόπο συμπεριφορᾶς (Βλ. K. Baltzer, *Deutero-Jesaja* [KAT X,2], Gütersloh: Güterloher Verlagshaus 1999, σ. 178).

³²³ H.G.M. Williamson, *Variations on A Theme: King, Messiah and Servant in the Book of Isaiah*, [The Didsbury Lectures 1997], Carlisle: Paternoster Press 1998, σ. 135.

³²⁴ P. Pulikottil, *Transmission of Biblical Texts in Qumran: The Case of the Large Isaiah Scroll 1QIsa* [JSPS 34], Sheffield 2001, σ. 149. Μεσσιανικές ἐρμηνεῖες ἔχουν ἤδη ἀνιχνευθεῖ καί σέ ἄλλα κείμενα τοῦ 1QIsa (βλ. J. V. Chamberlain, «The Functions of God as Messianic Titles in the Complete Qumran Isaiah Scroll», VT 5 (1955), σσ.66-372).

³²⁵ H. Gzella, «New Ways in Textual Criticism, Isa 42,1-4 as a Paradigm Case», ETL 81/4 (2005), σ. 394.

³²⁶ Πρβλ. K. Baltzer, *Deutero-Jesaja* [KAT 10/2], Gütersloh 1999, σ. 24.

καί ὡς ἐκ τούτου θά ἦταν σύμφωνη μέ τήν ἐβραϊκή ἐξήγηση τονίζοντας τήν ὑπέρβαση τοῦ Θεοῦ.³²⁷

Στόν στ. 42,3 μέ τήν προσθήκη τοῦ ἀντιθετικοῦ συνδέσμου «ἀλλά» πού δέν ὑπάρχει στό ΜΚ, οἱ Ο' θέλουν περαιτέρω νά τονίσουν τήν ἐκφραση «εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει κρίσιν», πού περιέχει τήν λέξη κρίση. Ἡ λέξη αὐτή πού ἀποτελεῖ λέξη-κλειδί τῆς παραπάνω ἐκφρασης, βρίσκεται ἀνάμεσα στούς στ. 1 καί 4. Στόν πρῶτο ἀπό τούς στίχους αὐτούς ἀναφέρεται ὅτι τό πνεῦμα βρίσκεται ἐπάνω στόν παῖδα καί δι' αὐτοῦ θά πραγματοποιηθεῖ κρίση στά ἔθνη, ἐνῶ στόν τέταρτο στίχο τό ἴδιο πρόσωπο τοῦ παιδός θά φέρει κρίση ἐπὶ τῆς γῆς καί τά ἔθνη θά ἐλπίσουν σ' αὐτόν.³²⁸ Οἱ δύο ὅμως αὐτοί στίχοι δέν βρίσκονται σέ ἀντίθεση, ἀλλά πιθανόν ὁ ἕνας συμπληρώνει τόν ἄλλον.³²⁹ Ἡ λέξη «ἔθνη» ἀπαντᾷ καί στούς δύο στίχους³³⁰ καί σύμφωνα μέ τόν Gzella ὁ μεταφραστής τοῦ κειμένου, παρότι ἔχει ὡς σκοπό ἕναν συσχετισμό τῶν στίχων μέ παραλληλισμό τῶν λέξεων, διατηρεῖ τό ἄρθρο στόν στ. 1, ὅπως στό ΜΚ.³³¹ Οἱ παραλήπτες τῆς «κρίσης» δηλώνονται καί στό Ἡσ. 42,10-11 μέ τήν λέξη νῆσοι (נְיָסִים).³³² Στήν φράση «εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει κρίσιν» ὁ

³²⁷ H. Gzella, «New Ways in Textual Criticism, Isa 42,1-4 as a Paradigm Case», *ETL* 81/4 (2005), σ. 394.

³²⁸ E.R. Ekblad, *Isaiah's Servant Poems According to the Septuagint: An Exegetical and Theological Study* [CBET 23], Leuven: Peeters 1999, σ. 59.

³²⁹ A. T. Ngunga, *Messianism in the Old Greek of Isaiah*, USA: Vandenhoeck & Ruprecht 2013, σ. 165.

³³⁰ Στόν στίχο 1 ὡς נְיָסִים (ἔθνη) καί στόν στίχο 4 ὡς נְיָסִים (νῆσοι, κατά τό ΜΚ). Ἡ λέξη נְיָסִים στόν στίχο 4 μεταφράζεται ἀπό τούς Ο' ὡς «ἔθνη», διότι σύμφωνα μέ τόν Elliger στόν Ἡσαΐα συνηθίζεται ὁ παραλληλισμός τῶν «νήσων» μέ τά «ἔθνη» καί μάλιστα μέ τήν ἔννοια τῶν ξένων ἐθνῶν (K. Elliger, *Deuterojesaja. 1. Teilband: Jesaja 40,1-45,7*, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1978, σ. 55).

³³¹ Ἐνθ' ἄνωτ., ὑποσ. 326, σ. 406.

³³² Οἱ νῆσοι, ὅπως σημειώνεται στό Ἡσ. 42,10-11, καλοῦνται γιά νά χαροῦν τό μήνυμα τῆς ἔλευσης τοῦ παιδός καί νά δοξολογήσουν τόν Θεό. Ὡς πρὸς τόν βορρᾶ, οἱ «νῆσοι» δηλώνουν ὅλο τόν ἐλληνόγλωσσο κόσμο τῆς Μεσογείου, τά νησιά τοῦ Αἰγαίου, τήν Μικρά Ἀσία ἕως τόν Λίβανο. Ὁ Ἰωήλ Γιαννακόπουλος στό ἔργο του (*Ὁ Προφήτης Ἡσαΐας, [Ἡ Παλαιά Διαθήκη κατὰ τούς Ο']*, τόμ. 8^{ος}, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 294, 306, 349) ὑποστηρίζει ὅτι μέ τόν ὄρο αὐτόν ὑποδηλώνονται ὅλοι οἱ κάτοικοι τῶν παραλίων καί τῶν νήσων τῆς Μεσογείου καί κατ' ἐπέκταση ὅλοι οἱ εἰδωλολάτρες. Ὁ Δ. Καϊμάκης θεωρεῖ ὅτι πρόκειται γιά τά νησιά τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου, πού κατοικοῦνταν ἀπό Ἕλληνες καί Φοίνικες, καί ὅτι ἐνδεχομένως ὑπονοοῦνται γενικά μακρινές χώρες (Δ. Καϊμάκη, *Σιών καί Τερουσαλήμ στόν Δευτεροῖσαϊα*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 80). Ὁ Baltzer ὑποστηρίζει σθεναρά ὅτι πρόκειται γιά τόν ἐλληνικό πολιτισμό τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καί τῆς

Kaiser³³³ υποστηρίζει ότι τονίζεται ή αντίθεση τῶν προφητικῶν λόγων καί ἔργων πρὸς αὐτά τῶν ψευδοδιδασκάλων, ἐνῶ ὁ Ngunga³³⁴ θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀλήθεια φαίνεται πῶς καθιερώνεται ὡς ἀποτέλεσμα τῆς κρίσης πού θά φέρει ὁ παῖς. Σύμφωνα μέ τόν Westerman, ὁ στ. 4 θά μπορούσε νά φανερώσει ὅτι τό ἔργο τοῦ παιδός περιλαμβάνει πόνο.³³⁵ Θά συνεχίσει νά ἀγωνίζεται ἕως ὅτου ἐδραιώσει τήν δικαιοσύνη στήν γῆ, καθῶς τά ἔθνη ἀναμένουν τόν νόμο του. Κατά τόν Poulsen κανένα ἐμπόδιο δέν θά βρεθεῖ στόν δρόμο του, ἀφοῦ μέ τόν ὄρο **וְ** (ἕως), ὑποφύσκει ἡ ὁλοκλήρωση τοῦ ἔργου πού ἀφορᾷ σέ ὅλα τά ἔθνη.³³⁶ Ὡστόσο, ὑπό τό φῶς τῆς λέξης «**וְהָיָה**» ἔθνη (Ο') στόν στ. 1 καί «**וְהָיָה**» ἔθνη (Ο') πού σέ ἄλλα σημεία τοῦ Ἡσαΐα³³⁷ χαρακτηρίζονται ὡς μακρινές χῶρες, σχετίζονται μέ τήν λέξη γῆ.³³⁸ Κατά τόν Poulsen, τά «ἔθνη» ἀντιπροσωπεύουν τά ξένα ἔθνη καί ὄχι τόν λαό τοῦ Γιαχβέ πού βρίσκεται διασκορπισμένος.³³⁹

Ἐν συνεχείᾳ, στό Ἡσ. 42,1 ἀναφέρεται ὁ καθορισμός τοῦ σκοποῦ τῆς ἔλευσης τοῦ παιδός, ἐνῶ στό Ἡσ. 42,2 καθορίζεται καί προσδιορίζεται ὁ τρόπος, μέ τόν ὁποῖο θά ἐργασθεῖ.³⁴⁰ Συγκεκριμένα, ἡ ἀκεραιότητα τοῦ τρόπου, μέ τόν ὁποῖο ὁ παῖς θά πραγματοποιήσῃ τήν ὑπηρεσία του, ἐκφράζεται στόν στ. 2 καί στό πρῶτο ἡμιστίχιο τοῦ στ. 3. Στόν ὑπόλοιπο στ. 3 καθορίζονται τά χαρακτηριστικά τοῦ τρόπου ἐργασίας, δηλαδή ἡ ἡσυχία, ἡ διάκριση καί ἡ εὐαισθησία.³⁴¹ Ὁ τρόπος αὐτός δέν θά

Ἰωνίας, πού ἐμφανίσθηκε ἀπό τόν 6ο αἰῶνα π.Χ. (K. Baltzer, *Deutero-Isaiah (A Commentary on Isaiah 40-55)*, Minneapolis: Fortress 2001, σ. 26).

³³³ W.C. Kaiser, *The Messiah in the Old Testament*, Michigan, Grand Rapids: Zondervan Publishing House 1995, σ. 175.

³³⁴ A. T. Ngunga, *Messianism in the Old Greek of Isaiah*, USA: Vandenhoeck & Ruprecht 2013, σ. 166.

³³⁵ C. Westermann, *Isaiah 40-66*, Philadelphia: Westminster 1969, σ. 96.

³³⁶ F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 105. Πρβλ. Ἡσ. 62,1,7.

³³⁷ Ἡσ. 41,1,5. 42,10,12.

³³⁸ Πρβλ. Ἡσ. 5,10. F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 105.

³³⁹ Βλ. W. Brueggemann, *Isaiah 40-66*, Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press 1998, σ. 105.

³⁴⁰ Β. Βέλλα, *Ὁ παῖς τοῦ Κυρίου*, Αθήναι 1969, σ. 36.

³⁴¹ Περὶ αὐτοῦ ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας σημειώνει: Θά ἐργασθεῖ «ἐν σιγῇ τε καί ἡρεμίᾳ» (Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, «Ἐξηγήσεις ὑπομνηματική εἰς τόν προφήτην Ἡσαΐαν»,

όμοιάζει καθόλου μέ εκείνον τῶν θορυβωδῶν καί ἐπιδεικτικῶν λογίων τῆς ἐποχῆς, ὅπως θά τοὺς εἶχε ὑπ' ὄψιν του ὁ συγγραφέας.³⁴² Ἐπίσης, δέν θά όμοιάζει μέ εκείνον κάποιων πλανόδιων θαυματοποιῶν πού προσπαθοῦν νά ἐντυπωσιάσουν τόν ἀφελῆ λαό.³⁴³

Ὅσον ἀφορᾷ στό ἔργο τοῦ παιδός, ἀναφέρονται τρία ρήματα μέ τήν χρήση ἄρνησης **לֹא** (οὐ)³⁴⁴, ἀρχικά στόν στ. 42,2, **רָעָה** (κεκραάζεται), **שָׁחַ** (ἀνήσει) καί **יִשְׁמְעוּ** (ἀκουσθήσεται) καί ἄλλα δύο στό 42,3 **רִיבֹה** (συντρίψει) καί **יִכְבֹּה** (σβέσει). Τό ρήμα **רָעָה** (κεκραάζεται), σύμφωνα μέ τόν Poulsen, ἐμφανίζεται συχνά μέ τήν ἔννοια τῆς κραυγῆς ἀπό πόνο καί ὀδύνη.³⁴⁵ Ἄρα ἡ χρήση ἄρνησης μπροστά ἀπό τό ρήμα παραπέμπει στήν ιδέα ὅτι ἡ σιωπή τοῦ παιδός δέν εἶναι ἔνδειξη ἀδυναμίας.³⁴⁶ Ὁ Laato ὑποστηρίζει ὅτι ἡ σιωπή τοῦ παιδός δείχνει τήν ταπεινότητά του ὡς ἓνα χαρακτηριστικό τοῦ ἰδανικοῦ βασιλιᾶ.³⁴⁷ Ἐν συνεχείᾳ, ἡ φράση «κάλαμον τεθλασμένον» στό Ἡσ. 42,3, σύμφωνα μέ τόν Kim, ἐμφανίζεται στόν Ἡσαΐα σέ σχέση μέ ἐχθρικές δυνάμεις καί εἰδικά μέ τήν Αἴγυπτο.³⁴⁸ Ἐπίσης, ἡ ἴδια φράση πιθανόν ὑποδηλώνει μία ἀποδυναμωμένη ομάδα ἀνθρώπων ὅπως οἱ ἐξόριστοι Ἰσραηλίτες.³⁴⁹ Ὁ ὅρος «λίνον» τοῦ Ἡσ. 42,3 ἀπαντᾷ καί στό Ἡσ. 43,16-17, ὅπου ὁ Γιαχβέ λέγεται πῶς

PG 70, 852). Βλ. καί J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66*, [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

³⁴² Ὁ παῖς θά εἶναι ἀθόρυβος καί ἀφανής καί θά ἀσχοληθεῖ μέ κάθε ἀνθρώπινη ψυχή ξεχωριστά. (Β. Βέλλα, *Ὁ παῖς τοῦ Κυρίου*, Αθῆναι 1969, σσ. 36-37). Δέν θά χρησιμοποιήσει βία, ἀλλά θά ἐνεργήσῃ μέ συγκαταβατικότητα καί ἀγάπη (J. E. Smith, *An Expository Commentary on the Book of Isaiah (A work in Progress)*, ἄ. ἐ. 2005, σ. 165. Βλ. *Ἱερ.* 6,9 ἐξ).

³⁴³ Παράλληλα ἐρμηνεύεται καί τό χωρίο *Ψλ.* 2,7 μέ τήν διαφορά ὅτι στό ὑπό ἐξέταση χωρίο τοῦ Δευτεροησαΐα ὁ παῖς παραμένει ἄφωνος, ἐνῶ στό ψαλμικό ἐδάφιο τῶν *Ψαλμῶν* ὁ παῖς «εὐρίσκεται ὁμιλῶν» (βλ. Β. Βέλλα, *Ἐκλεκτοί Ψαλμοί*, Αθήνα: Αποστολική Διακονία, 1996, σ. 58).

³⁴⁴ Γιά τό ἀρνητικό μόριο βλ. Ε. Χριστινάκη, *Γραμματική τῆς Εβραϊκῆς Γλώσσας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, Αθήνα: Συμμετρία 2008, σ. 353.

³⁴⁵ *Ἡσ.* 19,20. 33,7. 46,7. 65,4.

³⁴⁶ F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 102.

³⁴⁷ A. Laato, *The Servant of YHWH and Cyrus: A Reinterpretation of the Exilic Messianic Programm in Isaiah 40-55*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International 1992, σσ. 81-83.

³⁴⁸ H. C. P. Kim, «An intertextual reading of 'a crushed reed' and 'a dim wick' in isaiah 42.3», *JSOT* 83 (1999), σσ. 113-124.

³⁴⁹ Ἐνθ' ἀνωτ., ὑποσ. 345.

συνθλίβει τίς ξένες δυνάμεις, ὅπως τὴν Βαβυλώνα ἢ τὴν Αἴγυπτο.³⁵⁰ Ἔτσι, ὁ Δευτεροθησαυρίου χρησιμοποιοῦν ὑποτιμητικές φράσεις μέ τίς ὁποῖες ἡ Αἴγυπτος καί ἡ Βαβυλώνα παρουσιάζονται ὡς εὐάλωτες δυνάμεις ἐν ὄψει τῆς ἐλπίδας τοῦ Ἰσραήλ γιά τόν ἐπικείμενο ἀφανισμό τους.³⁵¹ Ἡ ἀλληγορική ἐρμηνεία τοῦ στ. 3 θέλει τόν παῖδα νά σκύβει γιά νά ἐπιδέσει τό καλάμι, πού εἶναι ἡ πεπτωκυία ἀνθρώπινη φύση, ἐνῶ στήν περίπτωση τοῦ λυχναριοῦ δέν θά ἀπορρίψει τήν ἀμαυρωθεῖσα κατάσταση στό κατ' εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου,³⁵² ἀλλά, θά σταλάξει ἔλαιο στήν καπνίζουσα λυχνία, πού κινδυνεύει νά σβήσει.³⁵³ Κατά τόν J. E. Smith τό ἔλαιο τῆς λυχνίας εἶναι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ γιά κάθε ἄνθρωπο³⁵⁴, ἐνῶ ὁ L. O. Richards ὑποστηρίζει ὅτι πρόκειται γιά τήν πραότητα τοῦ παιδός.³⁵⁵ Τό σχέδιο τοῦ Θεοῦ εἶναι νά ὀρίσει τόν παῖδα του ὡς «μία διαθήκη» καί ὡς «φῶς ἐθνῶν».

Στόν στ. 4 ὑπονοεῖται ἡ δυνατότητα τῆς δίκαιης κρίσης ἀπό τόν παῖδα.³⁵⁶ Τό ἔργο του θά στεφθεῖ ἀπό ἐπιτυχία, χωρίς νά χρησιμοποιοῦν βία ἢ καταπίεση, γιατί θά στηρίζεται στήν ἀλήθεια, τήν ὁποία ὑπερασπίζεται.³⁵⁷ Τά ρήματα, «**וְיָכַח** (ἀναλάμψει) καί **וְיָנִיחַ** (θραυσθήσεται)» σχετίζονται μέ αὐτά πού χρησιμοποιοῦνθηκαν, γιά νά περιγράψουν τό τσακισμένο καλάμι **וְיָשַׁח** (συντρίψει) καί τό λυχνάρι πού καπνίζει **וְיִכָּשֶׁח** (σβέσει), ἐνῶ φανερώνουν καί τό μέγεθος τῶν ἀντιδράσεων πού θά

³⁵⁰ H. C. P. Kim, «An intertextual reading of 'a crushed reed' and 'a dim wick' in isaiah 42.3», *JSOT* 83 (1999), σσ. 113-124.

³⁵¹ Ἐνθ' ἄνωτ. Βλ. καί H. Gzella, «New Ways in Textual Criticism, Isa 42,1-4 as a Paradigm Case», *ETL* 81/4 (2005), σ. 405.

³⁵² R. Jamieson, A.R. Fausset, D. Brown, *Commentary Practical and explanatory On the Whole Bible*, Michigan, Grand Rapids: Zondervan 1961, σ. 562.

³⁵³ Ὁ Begrich ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ στίχος σχετίζεται μέ ἕνα ἔθιμο τῶν δικαστηρίων. Σύμφωνα μέ αὐτό τό σβήσιμο τῆς λυχνίας γινόταν ὅταν κάποιος κρινόταν ἔνοχος καί ἔχανε τήν ὑπόθεση (J. Begrich, *Studien zur Deuteronesaja*, München: Chr. Kaiser Verlag 1969, σ. 137, 163).

³⁵⁴ J. E. Smith, *An Expository Commentary on the Book of Isaiah (A work in Progress)*, ἄ. ἐ. 2005, σ. 165.

³⁵⁵ L. O. Richards, *Illustrated Bible Handbook*, United Kingdom: Nelson, Thomas Inc 2003, σ. 302.

³⁵⁶ βλ. *Ιω.* 5,26-27.

³⁵⁷ Πρόκειται γιά μία παγκόσμια διάδοση καί ἐπικράτηση τῆς ἀληθείας (*Ησ.* 11,3-4). Σύμφωνα μέ τόν Smith μέ τόν στίχο αὐτό περιγράφεται καί ἡ πνευματική πενία τῶν ἀνθρώπων, καθὼς καί ἡ θέλησή τους νά βροῦν καί νά γνωρίσουν τήν ἀλήθεια (Ἐνθ' ἄνωτ., ὑποσ. 353).

συναντήσει ὁ παῖς.³⁵⁸ Ἡ βασική ἔννοια τῆς λέξης «ἀναλάμψει» συνδέει τό στ. 4 μέ τόν 6, στόν ὁποῖο ὁ παῖς παρουσιάζεται ὡς «ἕνα φῶς στά ἔθνη».³⁵⁹

Στόν ἴδιο στίχο ἀναφέρεται ἡ φράση «ἐπί τῷ ὀνόματι αὐτοῦ (יְהוָה)», ὅπου ἡ ἑβραϊκή λέξη «יְהוָה (νόμος)» ἀποδίδεται ἀπό τούς Ο' ὡς ὄνομα.³⁶⁰ Ὑπάρχουν τρεῖς ἐπικρατοῦσες ἀπόψεις γιά αὐτή τήν ἐρμηνεῖα ἀπό τούς Ο'. Ἡ πρώτη θεωρεῖ τήν ὑποκατάσταση τῆς λέξης νόμος (τορά) μέ τήν λέξη ὄνομα ὡς πιστή ἀπόδοση τῆς ἀρχικῆς (ἀλλά χαμένης) ἑβραϊκῆς ἐκδοχῆς, ἡ ὁποία ἀποκλίνει ἀπό τό ΜΚ.³⁶¹ Ἡ δεύτερη βλέπει τήν ὑποκατάσταση ὡς «σφάλμα» κατά τήν διαδικασία παράδοσης τοῦ κειμένου, εἴτε τυχαῖα³⁶² εἴτε σκόπιμα.³⁶³ Ἡ τρίτη ἀποψη ὑποστηρίζει τήν ὑποκατάσταση ὡς συνειδητή ἐρμηνευτική κίνηση ἀπό τόν μεταφραστή τῶν Ο' προκειμένου νά ἐναρμονίσει τούς στίχους μέ παράλληλα ἀποσπάσματα³⁶⁴ ἢ καί γιά

³⁵⁸ A. T. Ngunga, *Messianism in the Old Greek of Isaiah*, USA: Vandenhoeck & Ruprecht 2013, σ. 169. Β. Βέλλα, *Ὁ παῖς τοῦ Κυρίου*, Αθῆναι 1969, σ. 38.

³⁵⁹ F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 134.

³⁶⁰ Αὐτό συμβαίνει καί στό Ψλ. 129,4-5. Ἡ λέξη «ὄνομα» στούς Ο' χρησιμοποιεῖται συνήθως γιά τήν ἀπόδοση τοῦ «יְהוָה».

³⁶¹ Βλ. Ε. Δάφνη, «Die Sogennanten “Ebed-Jahwe-Lieder” in der Septuaginta», *XII Congress of the International Organization for Septuagint and Cognate Studies*, Leiden 2004, [SBLSCS 54], Leiden: Brill 2006, σ. 191. J. Ziegler, *Untersuchungen zur Septuaginta des Buches Isaias*, Münster Verlag der aschendorffschen Verlagsbuchhandlung 1934, σ. 141.

³⁶² Σύμφωνα μέ τόν Maillet, βάσει τῆς ὁμοιότητος τῶν λέξεων «νόμος» καί «ὄνομα» μπορεῖ νά δημιουργήθηκε σύγχυση κατά τήν προφορική μετάδοση τῶν λέξεων (P. Maillet, *The Servant Songs of Deutero-Isaiah in the MT and the LXX: A Comparison of Their Portrayals of God*, ἄ.ἔ. 2010, σσ. 84-85). Σύμφωνα μέ τόν Bietenhard, οἱ Ο' προσθέτουν τή λέξη «ὄνομα» προτοῦ νά ἀναφέρουν τό ὄνομα ἑνός μέρους ἢ ἑνός προσώπου· ἐνδέχεται νά ἐπρόκειτο γιά λανθασμένη ἀνάγνωση ἢ ἐρμηνεῖα ἑνός ἑβραϊκοῦ ὄρου (H. Bietenhard, «ὄνομα», *TDNT*, τόμ. 5, Grand Rapids: Eerdmans 1967, σσ. 261-262).

³⁶³ Ἡ ἀντικατάσταση τῶν λέξεων, κατά τόν Van der Kooij, εἶναι τό ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀναδιατύπωσης τοῦ κειμένου ἀπό Χριστιανούς γραφεῖς, οἱ ὁποῖοι σκοπίμως ἔχουν ἐπαναδιατυπώσει τό Ἠσ. 42,4 τῶν Ο' ὥστε νά συμφωνεῖ μέ τήν παράθεσή του στό Μτ. 12,21. Van der Kooij, «The Servant of the Lord: A Particular Group of Jews in Egypt According to the Old Greek of Isaiah. Some Comments on LXX Isa 49,1-6 and Related Passages», *Studies in the Book of Isaiah: Festschrift Willem A.M. Beuken [BELT 132]*, Leuven: Leuven University Press 1997, σ. 389.

³⁶⁴ Ὁ Ottley ἀναφέρει ὅτι ἡ ὑποκατάσταση λέξεων γίνεται ὡς ἀποτέλεσμα παράφρασης ὑπό τό φῶς ἀποσπασμάτων ὅπως τό Ἠσ. 26,8. 63,16, 19 τῶν Ο' στό πλαίσιο μιᾶς διακειμενικῆς ἐξηγητικῆς κίνησης. (R.R. Ottley, *The Book of Isaiah According to the Septuagint (Condeux Alexandrinus): II, Text and Notes*, Cambridge: Cambridge University Press 1906, σ. 307). Παράλληλα, σύμφωνα μέ τόν Koenig, ὁ παραλληλισμός μεταξύ τοῦ «ὀνόματος» καί

τήν ἀποφυγή παρανοήσεων.³⁶⁵ Ἡ διατήρηση τοῦ «ὀνόματος» τῶν Ο' ἀντί τοῦ «νόμου» τοῦ ΜΚ ἔχει σύμφωνα μέ τόν Poulsen δύο ἐπιπτώσεις.³⁶⁶ Πρῶτον, ἡ ἐμφάνιση τῆς «Τορά» στό ΜΚ ἔχει συχνά χρησιμοποιηθεῖ γιά νά ἐξηγήσει τόν ὅρο **שְׁפָט** (κρίση) πού ἀφορᾷ στά ἔθνη στους στ. 1, 3, καί 4. Κατά συνέπεια, στό ΜΚ, τά ἔθνη καί οἱ ἀκτές θά λάβουν τήν διδασκαλία ὑπό τό πρίσμα τῆς «Τορά». Οἱ Ο', ὅμως, δέν ἀσπάζονται αὐτήν τήν ἐκδοχή γιά τά ἔθνη ἀποδίδοντας ὡς «ὀνόματι».³⁶⁷ Δεύτερον, δέν καθίσταται σαφές σέ ποιου τό ὄνομα θά ἐλπίζουν τά ἔθνη: στό ὄνομα τοῦ Κυρίου ἢ στό ὄνομα τοῦ παιδός Ἰακώβ/ Ἰσραήλ. Ἡ περίπτωση νά ἀφορᾷ στό ὄνομα τοῦ Κυρίου ὑποστηρίζεται ὡς πιθανότερη, ἐπειδή τό ὄνομά Του εἶναι συχνά ἀντικείμενο ἐλπίδας.³⁶⁸ Ὡστόσο, ἐντός τῆς «ἀτμόσφαιρας» τοῦ 42,4, ἡ προσωπική ἀντωνυμία (αὐτοῦ) μπορεῖ νά ἀναφέρεται στόν Ἰακώβ/ Ἰσραήλ, ὁ ὁποῖος θά ἐφαρμόσει κρίση πάνω στήν γῆ. Παρ' ὅλα αὐτά, ὁ Mailet ὑποστηρίζει ὅτι στόν στ. 4 παρατηρεῖται μετατόπιση τῶν προσωπικῶν ἀντωνυμιῶν πού εἶναι σύνηθες στήν ψαλμωδική λογοτεχνία.³⁶⁹ Μέ βάση αὐτό, θά πρέπει νά ἀναγνωρίσουμε ὅτι «τό ὄνομά του» ἀναφέρεται στό ὄνομα τοῦ Κυρίου. Ἀπό τήν ἄλλη, ἂν τό ὄνομα ἀναφέρεται σέ ἐκεῖνο τοῦ Ἰακώβ/Ἰσραήλ, αὐτό θά σήμαινε ὅτι ὑπάρχει ἓνα εἶδος ταύτισης τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου μέ ἐκεῖνο τοῦ παιδός του.³⁷⁰ Τό

τοῦ «νόμου» ὑπῆρχε πρῖν ἀπό τούς Ο' (βλ. 1QIsa^a 26,8). J. Koenig, *Herméneutique Analogique Du Judaïsme Antique d'Après les Témoins Textuels d'Isaïe*, [SVT XXXIII], Leiden: E. J. Brill 1982, σ. 233.

³⁶⁵ Ὁ Ekblad μέ βάση τήν ἀναγνώριση τοῦ παιδός ἀπό τούς Ο' ὡς Ἰακώβ / Ἰσραήλ στό 42,1 θεωρεῖ ὅτι: «Ἴσως γιά νά ἀποφευχθεῖ ἡ πιθανή παρανόηση ὅτι ὁ νόμος τοῦ Κυρίου ταυτίζεται μέ ἐκεῖνον τοῦ Ἰακώβ / Ἰσραήλ (δηλαδή, ὅτι τά ἔθνη περιμένουν τόν νόμο τοῦ ἔθνους Ἰσραήλ) οἱ Ο' ἀποδίδουν τό **הַחֶלֶק** (νόμος) ὡς ὀνόματι». (E.R. Ekblad, *Isaiah's s Servant Poems According to the Septuagint: An Exegetical and Theological Study*, [CBET 23], Leuven: Peeters 1999, σ. 70).

³⁶⁶ F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 138.

³⁶⁷ P. Mailet, *The Servant Songs of Deutero-Isaiah in the MT and the LXX: A Comparison of Their Portrayals of God*, ἄ.ἐ. 2010, σ. 86.

³⁶⁸ Βλ. Ἠσ. 26,8. 50,10. F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 138.

³⁶⁹ Βλ. Ψλ. 90,1-2. P. Mailet, *The Servant Songs of Deutero-Isaiah in the MT and the LXX: A Comparison of Their Portrayals of God*, ἄ.ἐ. 2010, σ. 86.

³⁷⁰ Ὁ Mailet παρατηρεῖ ὅτι αὐτή ἡ ταύτιση, ἂν καί ἀσυνήθιστη, παραλληλίζει τήν δήλωση στό Ἱερ. 14,9 ὅτι «τό ὄνομα τοῦ Κυρίου ἔχει καλέσει τόν λαό του». (Ἐνθ' ἄνωτ., ὑποσ. 366). Ὁ συσχετισμός τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου μέ τό Ἰσραήλ στά Ἠσ. 63,16,19

γεγονός αυτό, μαζί με την προηγούμενη παρατήρησή μας ότι η λέξη «ὄνομα» σχεδόν πάντα αναφέρεται στον Κύριο, επιτρέπει νά διαβαστεῖ αὐτός ὁ στίχος ἔχοντας ὑπ' ὄψιν ὅτι τά ἔθνη αναμένουν στό ὄνομα τοῦ Ἰακώβ/Ἰσραήλ, τούς πρεσβευτές τους ὅπως καί τήν ἐκπλήρωση τῆς θεϊκῆς υπόσχεσης.³⁷¹ Ἔτσι, μέ τήν ἐπιλογή τῆς λέξης «ὄνομα» στόν στ. 4, οἱ Ο' δηλώνουν κατά τόν Poulsen στενή σχέση, ἢ ἴσως ἀκόμη καί ταύτιση, μεταξύ τοῦ παιδός καί τοῦ Θεοῦ.³⁷² Βρισκόμαστε στήν κορύφωση τῆς ἀναμονῆς γιά τήν ἀπάντηση τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος στόν ἐπόμενο στ. 5 ἐπιδοκίμασε πλήρως τό ἔργο τοῦ παιδός.³⁷³

ἐπίσης, ὑποδεικνύει μία πιθανή ταύτιση μεταξύ τῶν δύο (F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 139). Τέλος, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ekblad, ἡ ἀντωνυμία «του» ἀναφέρεται στόν Ἰακώβ/Ἰσραήλ, ἀκόμη καί ἂν στό 42,8 «τό ὄνομά μου» εἶναι σαφῶς τό ὄνομα τοῦ Κυρίου τοῦ Θεοῦ. E.R. Ekblad, *Isaiah's Servant Poems According to the Septuagint: An Exegetical and Theological Study*, [CBET 23], Leuven: Peeters, 1999, σ. 70.

³⁷¹ E.R. Ekblad, *Isaiah's Servant Poems According to the Septuagint: An Exegetical and Theological Study*, [CBET 23], Leuven: Peeters 1999, σ. 70.

³⁷² F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 139.

³⁷³ J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66*, [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

γ) 'Hσ. 42, 5-9

i) Ὁ Θεός προσκαλεῖ τόν Κύρο

MK

5 כֹּה־אָמַר הָאֵל | יְהוָה בּוֹרֵא הַשָּׁמַיִם וְנוֹשִׁיָּהֶם רִקַּע הָאָרֶץ
וְצִאֲצִיָּתָהּ נָתַן נְשָׁמָה וְרוּחַ לַהֲלָכִים בָּהּ: 6 אֲנִי יְהוָה קָרָאתִיךָ בְּצָדֶק
וְאַחֲזַק בְּיָדְךָ וְאַצְרֶךָ לְבְרִית עִם לְאוּר גּוֹיִים: 7 לְפָקַח עֵינַיִם
עוֹרוֹת לְהוֹצִיא מִמִּסְגֵּר אֲסִיר מִבֵּית כָּלָא יִשְׁבִּי חֲשָׁךְ: 8 אֲנִי יְהוָה הוּא
שְׁמִי וְכְבוֹדִי לֹא־אֶחָר לֹא־אֶתֵּן וְתַהֲלֹתִי לְפִסְלִים: 9 הָרֵאשִׁנוֹת הִנֵּה־בָאוּ
וְחִדְשׁוֹת אֲנִי מְגִיד בְּטָרָם תִּצְמַחְנָה אֲשָׁמִיעַ אֶתְכֶם:

O'

5. οὕτως λέγει κύριος ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ πῆξας αὐτόν, ὁ στερεώσας τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ καὶ διδοὺς πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς καὶ πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν αὐτήν· 6 ἐγὼ κύριος ὁ Θεὸς ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ καὶ κρατήσω τῆς χειρὸς σου καὶ ἐνισχύσω σε καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους εἰς φῶς ἐθνῶν 7 ἀνοιξαι ὀφθαλμούς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει. 8 ἐγὼ κύριος ὁ Θεός, τοῦτό μου ἐστὶν τὸ ὄνομα· τὴν δόξαν μου ἐτέρω οὐ δώσω οὐδὲ τὰς ἀρετάς μου τοῖς γλυπτοῖς. 9 τὰ ἀπ' ἀρχῆς ἰδοὺ ἤκασιν, καὶ καινὰ ἃ ἐγὼ ἀναγγελῶ, καὶ πρὸ τοῦ ἀνατεῖλαι ἐδηλώθη ὑμῖν.

Ἡ ἀνάλυση τοῦ στ. 5 ἀποδεικνύει ὅτι ὅσα ἔχουν ἀναφερθεῖ στοὺς προηγούμενους στίχους ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ τὸν Γιαχβέ.³⁷⁴ Δηλαδή, ὁ στ. 5 λειτουργεῖ ὡς γέφυρα μεταξὺ τῆς περιγραφῆς τοῦ Γιαχβέ γιὰ τὸν παῖδα τοῦ (στ. 1-4) καὶ τὴν ἄμεση προσφώνηση Του πρὸς αὐτόν (στ. 5-9).³⁷⁵ Ἀκόμη διαφαίνεται μία διακοπή τοῦ λόγου ἀπὸ τὸ πρῶτο ἐνικό πρόσωπο

³⁷⁴ J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66* [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

³⁷⁵ F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 107.

(στ. 1-4) πού θά συνεχιστεῖ στόν στ. 6. Στόν στ. 5 χρησιμοποιεῖται τρίτο ἐνικό γιά νά περιγραφεῖ ἕνας ὕμνος πρὸς τήν δημιουργία καί τήν συντήρηση τοῦ κόσμου ἀπό τόν Θεό.³⁷⁶ Μέ τήν εισαγωγική ἔκφραση «יְהוָה לֵאמֹר כֹּה־הָיָה» («οὕτως λέγει κύριος ὁ Θεός») ὁ προφήτης ὁμιλεῖ μέ θεία ἔμπνευση.³⁷⁷ Ὑπονοεῖται ὅτι, ὅπως στόν πρῶτο ἄνθρωπο φύσηξε ὁ Θεός δινόντάς του ζωή (חַיָּה וְנֶחֱמָה), ἔτσι θά ξαναφέρει τήν ἀναγέννηση.³⁷⁸ Ὦντως, στό Ἡσ. 42,5 χρησιμοποιεῖται ἡ ἴδια ρίζα בָּרָא «ποιήσας», ὅπως καί στό Γεν. 1,1.³⁷⁹ Ἐπίσης ἡ χρήση τῆς λέξης «ἐκτείνας», γίνεται γιά νά τονισθεῖ ἡ ἀπεραντοσύνη τοῦ οὐρανοῦ καί κατ' ἐπέκταση ἡ παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ.³⁸⁰ Ὅπως τονίζει ὁ Ekblad ἡ φράση «τά ἐν αὐτῇ» ἐκφράζει τήν θέληση τοῦ μεταφραστῆ νά συμπεριλάβει ὅλα τά πράγματα πού βρίσκονται στήν γῆ ἐνάντια στά εἰδῶλα, στά ὁποῖα δινόταν θεϊκό κῦρος.³⁸¹ Ὁ ὅρος עַם «λαός» (Ο'), θά μπορούσε κατά τόν Poulsen νά ἀφορᾷ στό Ἰσραήλ στόν βαθμό πού ὁ λαός τοῦ Γιαχβέ εἶναι ἀποδέκτης τοῦ רוּחַ «πνεύματος» (Ο') στό Ἡσ. 44,3.³⁸² Καθώς ἐμφανίζεται παράλληλα μέ הָיוּ לְכֹהֲנִים «τοῖς πατοῦσιν αὐτήν» (Ο'), εἶναι πιό πιθανό ἡ λέξη עַם «λαός» (Ο') ἐδῶ νά ἀναφέρεται στό σύνολο τῆς ἀνθρωπότητας.³⁸³ Συνολικά, «τό Ἡσ. 42,5 θυμίζει στόν ἀναγνώστη ὅτι ὅλη ἡ γῆ, οἱ οὐρανοί, ὅλα τά πράγματα καί ὅλοι οἱ ἄνθρωποι δημιουργήθηκαν καί παραμένουν στήν ζωή ἀπό τόν

³⁷⁶ Κατά τόν Βέλλα ὁ στίχος θεωρεῖται παρέμβλητος. Ὡστόσο, ἡ ὑπαρξή του δέν ἀποτελεῖ ἄσχετη νοηματική παρεμβολή, ἄν ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ προφήτης θέλει νά ἐξάρει τήν παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ καί νά ὑποδηλώσει ὅτι ἐκεῖνος θά ἐκπληρώσει καί ὅσα προφητικά ἔχει ἦδη πεῖ καί ὅσα ἐξαγγέλει στήν συνέχεια. (Γεν. 15,18. Ἐξ. 34,10-11. Β' Βασ. 7,12-16.) Β. Βέλλα, *Ὁ παῖς τοῦ Κυρίου*, Ἀθήναι 1969, σ. 38.

³⁷⁷ Μ. Βαζλά, *Ἱστορική ἀνάπτυξη τῶν χωρίων τοῦ Ἡσαΐα ΛΘ' 5-8 καί ἡ Βαβυλώνια αἰχμαλωσία*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 5. Ἰ. Φούντα, *μητροπολίτου Γόρτυνος καί Μεγαλοπόλεως, Οἱ προφῆτες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καί ἡ διδασκαλία τους*, Ἀθήνα 2005, σσ. 13-14.

³⁷⁸ Γεν. 2,7. Βλ. F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σσ. 141-142.

³⁷⁹ Βλ. F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σσ. 140-141.

³⁸⁰ Βλ. P. Maillet, *The Servant Songs of Deutero-Isaiah in the MT and the LXX: A Comparison of Their Portrayals of God*, ἁ.ἔ. 2010, σ. 69.

³⁸¹ Βλ. Ἡσ. 41,21-29. E.R. Ekblad, *Isaiah's Servant Poems According to the Septuagint: An Exegetical and Theological Study*, [CBET 23], Leuven: Peeters, 1999, σ. 71.

³⁸² Ἐνθ' ἄνωτ., ὑποσ. 378, σ. 107.

³⁸³ Πρβλ. Ἡσ. 40,7.

Γιαχβέ, ὁ ὁποῖος καλεῖ τὸν παῖδα Του σέ μία εἰδική ἀποστολή».³⁸⁴

ii) Ἡ προετοιμασία τοῦ παιδός

Στόν στ. 6 τῆς περικοπῆς ὁμιλεῖ καί πάλι ὁ Θεός πρὸς τὸν παῖδα ὅπου τὸν ἐνημερώνει γιὰ τὴν κλήση του καί γιὰ τὸν σκοπὸ τῆς. Τὸ ἔργο τοῦ παιδός θά ἔχει δύο ὅψεις: ἡ μία θά εἶναι ἡ διαθήκη μεταξύ ἀνθρώπων καί Θεοῦ καί ἡ ἄλλη ὁ φωτισμός τῶν ἐθνῶν. Ἄν ὁ παῖς εἶναι ὁ αὐτοκράτορας, θά εἶναι ὑπεύθυνος γιὰ τὴν διακυβέρνηση, τὴν δικαιοσύνη καί τὴν καλή κοινωνία τῶν λαῶν σύμφωνα με τὴν βούληση τοῦ Θεοῦ. Θά ἀποτελεῖ σύμβολο τῆς διαθήκης τοῦ Θεοῦ μέ τοὺς ἀνθρώπους. Σημαντικὴ παρατήρηση ἀναφέρει ὁ Poulsen σχετικά μέ τὴν προσθήκη τῆς φράσης «ὁ Θεός» στήν λέξη «κύριος» ἀπό τοὺς Ο'. Οἱ Ο' συνδέουν τὴν προσφώνηση τοῦ Θεοῦ στόν παῖδα Του Ἰακώβ/Ἰσραήλ παραπέμποντας μέ τὸν στίχο αὐτό ἄμεσα στήν περιγραφή τῆς Δημιουργίας τοῦ στ. 5.³⁸⁵ Χρησιμοποιεῖται ἡ ἔκφραση «רַב־צַדִּיק» («ἐν δικαιοσύνῃ»), ἡ ὁποία δηλώνει κυρίως τὸν Νόμο πού περιέχει τό δίκαιο,³⁸⁶ ἐνῶ ἡ ἔκφραση «אֱלֹהֵי נֹר» («εἰς φῶς ἐθνῶν») σχετίζεται μέ τὸν ἐπόμενο στίχο καί ἀφορᾷ στήν θεραπεία τῶν τυφλῶν καί στήν ἀπελευθέρωση τῶν κρατουμένων.³⁸⁷ Ὁ παῖς εἶναι αὐτός πού μπορεῖ νά ὁδηγήσει τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τό φῶς, ἀφοῦ ὁ ἴδιος εἶναι τό φῶς ὅπως ἀναφέρεται καί στό Λκ. 2,32.³⁸⁸ Ὁ παῖς ἐνεργεῖ μέ τέτοια

³⁸⁴ E.R. Ekblad, *Isaiah's Servant Poems According to the Septuagint: An Exegetical and Theological Study*, [CBET 23], Leuven: Peeters, 1999, σ. 71.

³⁸⁵ F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 142.

³⁸⁶ Β. Βέλλα, *Ὁ παῖς τοῦ Κυρίου*, Ἀθῆναι 1969, σ. 39.

³⁸⁷ J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66*, [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

³⁸⁸ Σύμφωνα μέ τὸν Beers, ἡ ἔκφραση «φῶς ἐθνῶν» στό Λκ. 2,32 παραπέμπει στό Ἠσ. 42,6 καί τονίζει τὴν ἐνσωμάτωση τῶν ἐθνῶν στό σωτήριο σχέδιο τοῦ Θεοῦ μέ τὴν μεσολάβηση τοῦ παιδός. (H. Beers, *The Followers of Jesus as the "Servant" – Luke's Model from Isaiah for the Disciples in Luke-Acts*, London: Bloomsbury T&T Clark 2015, σσ. 162-163). Παράλληλα, ὁ Uytanlet σημειώνει ὅτι ἡ πρόθεση τοῦ Θεοῦ νά φέρι φῶς στά ἔθνη, ὅπως ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Συμεὼν στό Λκ. 2,32 ὑπὸ τὴν θεώρηση τοῦ Ἠσ. 42,6, τονίζει τὴν ἀπομάκρυνση

συνέπεια, ὥστε μέ τήν ἔκφραση «κρατήσω τῆς χειρός σου» φανερώνεται ὅτι πρόκειται γιά ταύτιση τοῦ ἔργου τοῦ Γιαχβέ καί τοῦ παιδός. Ἡ ἔμφαση στό πρόσωπο τοῦ παιδός γίνεται μέσῳ τεσσάρων καταλήξεων β' ἐνικοῦ προσώπου (ִנִּי) παρὰ τό γεγονός ὅτι ἀκόμα παραμένει ἄγνωστη ἡ ταυτότητά του. Πιο γενικά ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ στ. 6 κατά τό πρῶτο ἥμισυ του κάνει περιγραφή τῆς σχέσης τοῦ Γιαχβέ μέ τόν παῖδα, ἐνῶ στό δεύτερο ἥμισυ ἕως καί τόν στ. 7 ξεδιπλώνεται τό ἔργο του.³⁸⁹

Τά ρήματα πού ἐφαρμόζονται στόν στ. 6 ὑφίστανται καί σέ ἄλλα χωρία τοῦ Ἡσαΐα, τά ὁποῖα θά μπορούσαν νά μᾶς βοηθήσουν στόν ἐντοπισμό τοῦ παιδός. Ἐτσι, ὁ Ἰσραήλ ἔχει κληθεῖ ἀπό τόν Γιαχβέ (אֲרָב «ἐκάλεσα» (Ο')) στά Ἡσ. 41,9. 43,1,7. 48,12. 54,6 καί ἔχει κρατηθεῖ ἀπό τό χέρι (רָיָה «κρατήσω» (Ο')) στά Ἡσ. 41,9-10,13.³⁹⁰ Ὁ Κῦρος ἐπίσης ἔχει κληθεῖ ἀπό τόν Γιαχβέ στά Ἡσ. 41,2,25. 45,3-4. 46,11. 48,15 καί ἔχει κρατηθεῖ ἀπό τό χέρι στό Ἡσ. 45,1. Ἐδῶ εἶναι σημαντικό νά παρατηρήσουμε ὅτι ἡ διπλή χρήση τοῦ «ἔδωκα» ἀπό τούς Ο' στούς στ. 42,1 καί 6 τονίζει ὅτι τό θεῖο πνεῦμα καί ἡ θεϊκή ἀποστολή τοῦ παιδός συνδέονται πιό στενά σέ σχέση μέ τό ΜΚ.³⁹¹ Τό ζήτημα τῆς ταυτότητας τοῦ παιδός δέν εἶναι καθόλου ἄσχετο ὅταν παραλληλίζεται μέ τήν ἐρμηνεία τῆς φράσης בְּרִיתָ עָם «διαθήκην γένους» (Ο').³⁹² Ὑπάρχουν τρεῖς ἐρμηνευτικές προσεγγίσεις περὶ τοῦ θέματος.³⁹³ Ἡ πρώτη προσπαθεῖ νά ἀποφύγει αὐτήν τήν δύσκολη ἔκφραση, ἀποδίδοντας διαφορετικά. Ἐτσι ἔχει προταθεῖ νά ἀποδοθεῖ ὡς פְּדוּתָא (λύτρωση) ἡ λέξη בְּרִיתָ (διαθήκη).³⁹⁴ Ἄλλοι ἔχουν προτείνει νά προκύψει τό בְּרִיתָ (διαθήκη) ἀπό μία

ἀπό τήν εἰδωλολατρία (S. Uytanlet, *Luke-Acts and Jewish Historiography*, Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 66).

³⁸⁹ F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 108.

³⁹⁰ Βλ. J. Ziegler, *Untersuchungen zur Septuaginta des Buches Isaias*, Münster Verlag der aschendorffschen Verlagsbuchhandlung 1934, σ. 153.

³⁹¹ E.R. Ekblad, *Isaiah's Servant Poems According to the Septuagint: An Exegetical and Theological Study*, [CBET 23], Leuven: Peeters, 1999, σ. 73.

³⁹² Ποβλ. Ἡσ. 49,8.

³⁹³ Βλ. D.R. Hillers, «Berit am: Emancipation of the People», *JBL* 97 (1978), σσ. 175-182.

³⁹⁴ B. Duhm, *Das Buch Jesaja, übersetzt und erklärt*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1968, σ. 314.

διαφορετική ρίζα ὅπως τοῦ Ἀκκαδικοῦ *barārû* (λάμπω).³⁹⁵ Ἡ δεύτερη προσέγγιση θεωρεῖ τὴν φράση μέ ἀνεστραμμένη σειρὰ (םַּרְיָתָּ, λαός διαθήκης) καὶ θὰ ἦταν πιθανή ὡς λύση, ἂν ὁ παῖς ἦταν ὁ Ἰσραήλ.³⁹⁶ Ἡ τρίτη προσέγγιση βασίζεται στους ὁρισμούς τῶν מַרְיָתָּ καὶ ׀םַּ. Ἡ מַרְיָתָּ σημαίνει διαθήκη μέ τὴν ἔννοια τῆς ὑποχρέωσης-δέσμευσης, δηλαδή ὑποχρέωση τοῦ Γιαχβέ πρὸς τὰ ἔθνη.³⁹⁷ Μέ τὴν ἔννοια αὐτὴ τῆς διαθήκης ὁ παῖς θεωρεῖται τό μέσο διὰ τοῦ ὁποίου θὰ ἔρθουν οἱ ׀םַּ (λαοί) σέ σχέση διαθήκης μέ τόν Γιαχβέ.³⁹⁸ Ὁ παῖς ὄχι μόνο παρεμβαίνει στὴν διαθήκη αὐτή, ἀλλὰ ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Goldingay, τὴν ἐνσωματώνει ὅπως ὁ Ἀβραάμ (Γεν. 12,1-3) ἢ ὅπως ὁ Ἰησοῦς, ὁ ὁποῖος θὰ εἶναι ὁ ἴδιος ἡ ἀνάσταση καὶ ἡ ζωὴ καὶ ὄχι αὐτός πού ἀπλῶς θὰ τὴν φέρνει –τὴν διαθήκη-.³⁹⁹

iii) Ἡ παγκοσμιότητα τοῦ παιδός.

Ἡ σχέση μεταξύ τῶν στίχων 6 καὶ 7 μπορεῖ ἐπίσης νὰ περιγραφεῖ μέ ὅρους παραλληλισμοῦ, στό μέτρο πού τό περιεχόμενο τοῦ στ. 7 ξεδιπλώνει τό νόημα τῶν ὅρων «διαθήκη» καὶ «φῶς» στό στ. 6.⁴⁰⁰

Στό 42,7 ἀναφέρεται τό παράδειγμα τοῦ φυλακισμένου πού ἐπιθυμεῖ διακαῶς τὴν ἐλευθερία του.⁴⁰¹ Σέ βιβλικές πηγές

³⁹⁵ Βλ. D.R. Hillers, «Berit am: Emancipation of the People», *JBL* 97 (1978), σσ. 180-182.

³⁹⁶ S. M. Paul, *Isaiah 40-66: Translation and Commentary*, Grand Rapids & Cambridge: Eerdmans 2012, σ. 189.

³⁹⁷ Βλ. E. Kutsch, *Verheissung und Gesetz. Untersuchungen zum sogenannten "Bund,, im Alten Testament*, [BZAW 131], Berlin: Walter de Gruyter 1973. M. Weinfeld, «Berit – Covenant vs Obligation», *Bib* 56 (1975), σσ. 120-128.

³⁹⁸ Παρόμοια ὁ Smith ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ὕπαρξη τοῦ παιδός ἐγγυᾶται μία διαθήκη (מַרְיָתָּ), ὅπως ἐκείνη τοῦ Σινᾶ, μεταξύ τοῦ Γιαχβέ καὶ τῶν ἀνθρώπων (Εξ. 20). Ἔτσι, ἡ ἔκφραση «φῶς τῶν ἐθνῶν» καταλήγει νὰ προσδιορίζει τὴν διαθήκη τόσο μέ τούς Ἰουδαίους ὅσο καὶ μέ τούς ἐθνικούς (J. E. Smith, *An Expository Commentary on the Book of Isaiah (A work in Progress)*, ἄ. ἐ. 2005, σ. 166).

³⁹⁹ J. Goldingay, *The message of Isaiah 40-55: A Literary-Theological Commentary*, London & New York: T&T Clark International 2005, σ. 164.

⁴⁰⁰ H. C. P. Kim, *Ambiguity, Tension, and Multiplicity in Deutero-Isaiah*, [SBL 52], New York & others: Peter Lang 2003, σσ. 89-91.

⁴⁰¹ J. E. Smith, *An Expository Commentary on the Book of Isaiah (A work in Progress)*, ἄ. ἐ. 2005, σ. 166.

συσχετίζεται ή τύφλωση μέ τήν αιχμαλωσία.⁴⁰² Στήν Αρχαία Ανατολή ή βίαη τύφλωση τών αιχμαλώτων αποτελούσε ένδειξη τής ύποταγής τους, ένω ή θεραπεία δήλωνε τήν άπελευθέρωσή τους.⁴⁰³ Στόν στίχο αυτόν⁴⁰⁴ κατά τόν Η. C. P. Kim, οί ιδέες τοῦ ανοίγματος τών ματιών τών τυφλών καί ή άπελευθέρωση τών δεσμίων άπεικονίζουν τίς ιστορικές πράξεις τοῦ Κύρου, έπειδή ή κατάκτηση τής Βαβυλώνας άπό τόν Κύρο ήταν ειρηνική. Είναι πιθανόν ό Κύρος, πού ήγέρθη άπό τόν Βορρά (Ησ. 41,25) καί κλήθηκε έν δικαιοσύνη (Ησ. 42,6) νά έμφανίζεται ξανά μέ έναν συνθετικό τρόπο (Ησ. 45,13).⁴⁰⁵

Η τύφλωση τοῦ Ισραήλ είναι ένα έπαναλαμβανόμενο χαρακτηριστικό τοῦ Ησαΐα (Ησ. 6,9-10. 29,10. 42,16,18-20. 43,8), αλλά αυτό δέν αναφέρεται άπαραίτητα στόν λαό τοῦ Ισραήλ. Όμοίως, ή φυλάκιση καί τό σκοτάδι μπορεῖ νά αναφέρονται κυριολεκτικά σέ σωματική αιχμαλωσία ή μεταφορικά σέ διανοητική σύγχυση καί ταλαιπωρία σύμφωνα μέ τήν όποία ή τύφλωση καί ή φυλάκιση άντιπροσωπεύουν κατά τόν Smart τούς ανθρώπους χωρίς Θεό.⁴⁰⁶ Τό σκοτάδι άλλοῦ σηματοδοτεῖ τό χάος καί τήν έχθρότητα.⁴⁰⁷ Εάν τό Ισραήλ έκφράζει τό σκοτάδι, αυτό δηλώνει ότι άδυνατεῖ νά εκπληρώσει τήν διακονία του.⁴⁰⁸ Όμως, άν ό παῖς αναγνωρίζεται ως μεσσίας, τό έργο του άφορᾷ στά έθνη.⁴⁰⁹

Στό Ησ. 42,8-9 ό Θεός αναγγέλλει τό όνομά Του, έπειδή θέλει νά δώσει έμφαση σέ όσα εἰπώθηκαν, αλλά καί σέ όσα νέα

⁴⁰² Πρβλ. Κρ. 16,21. Β' Βασ. 25,7.

⁴⁰³ C. K. van der Toorn, «Judges XVI 21 in the Light of Akkadian Sources», VT 36 (1986), σσ. 248-253. J Schipper, «Why Does Imagery of Disability Include Healing in Isaiah», JSOT 39/3 (2015), σσ. 319-333.

⁴⁰⁴ Καί γιά τό Ησ. 49,9.

⁴⁰⁵ H. C. P. Kim, «An intertextual reading of 'a crushed reed' and 'a dim wick' in isaiah 42.3», JSOT 83 (1999), σσ. 113-124. J. Werlitz, «Jesaja, Jesajabuch», LThK, τόμ. 5, Freiburg: Herder-Verlag³1996, σ. 789.

⁴⁰⁶ J. D. Smart, *History and Theology in Second Isaiah: A Commentary on Isaiah 35, 40-66*. London: Epworth Press²1967, σ. 87.

⁴⁰⁷ Ησ. 5,30.

⁴⁰⁸ Ησ. 42,18-20. Βλ. C. Westermann, *Isaiah 40-66*, Philadelphia: Westminster 1969. E.R. Ekblad, *Isaiah's Servant Poems According to the Septuagint: An Exegetical and Theological Study*, [CBET 23], Leuven: Peeters, 1999, σσ. 76-77.

⁴⁰⁹ F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 112.

θά ἀναγγεῖλει στά ἔθνη.⁴¹⁰ Ἡ φράση **וְהָיָה שְׁמִי** «τοῦτό μου ἔστιν τὸ ὄνομα» (Ο') τονίζει τὴν θεία πραγματικότητα σέ ἀντίθεση μέ τὴν κενότητα τῶν εἰδώλων.⁴¹¹ Στό 42,9 ὁ ὁμιλῶν πιθανόν νά εἶναι ὁ συγγραφέας καί ὁχι ὁ Γιαχβέ. Παρατηρεῖται μία ιδιόμορφη σχέση μεταξύ τοῦ παιδός πού ἡ φωνή του **וְהָיָה שְׁמִי** «οὐδέ ἀκουσθήσεται» (Ο') (στ. 2) καί τοῦ Γιαχβέ πού λέει τὰ πράγματα δυνατά, **וְהָיָה שְׁמִי** «ἐδηλώθη» (Ο') (στ. 9).⁴¹² Ὡς ἐξαγγελίες νοοῦνται οἱ προηγούμενες προφητεῖες, ἐνῶ οἱ καινούργιες εἶναι αὐτές πού ἐξαγγέλλει ὁ Γιαχβέ περί τοῦ παιδός στά ἔθνη.⁴¹³ Οἱ ἀποδέκτες **וְהָיָה שְׁמִי** «ὕμιν» (Ο') εἶναι στόν πληθυντικό ἀριθμό καί ὥς ἐκ τούτου δέν εἶναι ἴδιοι μέ τούς ἀποδέκτες στούς στ. 6 καί 7. Ἐτσι εἶναι ἀβέβαιο σέ ποιούς ἀναφέρεται ὁ στίχος, ἀλλά ἐξαρτᾶται ἀπό τό ποιός θεωροῦμε ὅτι εἶναι ὁ παῖς.⁴¹⁴

Ὑποστηρίχθηκε ὅτι τό πρόσωπο τοῦ παιδός στό Ἠσ. 42,1-9 πιθανόν νά εἶναι ὁ Ἰσραήλ. Ὡστόσο ὁ χαρακτήρας τοῦ προσώπου εἶναι τόσο διαφορετικός ἀπό ἐκεῖνον τοῦ Ἰσραήλ στά κεφ. 40-48 πού μελετητές ἀναγκάστηκαν νά διακρίνουν δύο εἶδη τοῦ Ἰσραήλ. Ἐτσι σύμφωνα μέ τόν North αὐτές οἱ ἐρμηνεῖες περιλαμβάνουν κάτι διαφορετικό ἀπό ὅ,τι τόν Ἰσραήλ στό σύνολό του. Μπορεῖ νά εἶναι μία εὐσεβής μειοψηφία τοῦ ἀληθινοῦ Ἰσραήλ ἢ μία τάξη προφητῶν ἢ ἱερέων.⁴¹⁵ Πιό πρόσφατα ὁ Mettinger ἀναφέρθηκε σέ μία μειονότητα Ἰσραηλιτῶν στήν ἐξορία,⁴¹⁶ ἐνῶ ὁ Laato σέ ἓνα ἰδανικό «προφητικό Ἰσραήλ» πού ἐνσαρκώνει τόν ρόλο τοῦ Μεσσία μέ σκοπό νά ὀδηγήσει τούς

⁴¹⁰ Ἡ ἔμφαση στό ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἐμφανίζεται πολλές φορές στόν Ἠσαΐα (Ἠσ. 43,7. 47,4. 48,2,9. 50,10. 51,15. 52,5,6. 54,5).

⁴¹¹ Πρβλ. Ἐξ. 20,3. 34,14. K. Elliger, *Deuteriojesaja. 1. Teilband: Jesaja 40,1-45,7*, Neukirchener-Verlag 1978, σ. 237.

⁴¹² F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 114. Βλ. I.L. Seeligmann, *The Septuagint Version of Isaiah: a Discussion of its Problems*, [MVEOL 195], Leiden: Brill 1948, σ. 55.

⁴¹³ Οἱ ἄνθρωποι τοῦ Θεοῦ ἔχουν τὴν πλήρη διαβεβαίωση ὅτι οἱ νέες ἐξαγγελίες θά ἐκπληρωθοῦν, ὅπως καί οἱ παλαιότερες (J. E. Smith, *An Expository Commentary on the Book of Isaiah (A work in Progress)*, ἄ. ἐ. 2005, σ. 167).

⁴¹⁴ F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 114. Βλ. B. S. Childs, *Isaiah: A Commentary*, Louisville: Westminster John Knox Press 2001, σ. 326.

⁴¹⁵ C. R. North, *The suffering servant in Deutero-Isaiah: an historical and critical study*, Oxford: Oxford University Press 1969, σσ. 3, 31-39, 62-64.

⁴¹⁶ T.N.D. Mettinger, *A Farewell to the Servant Songs: A Critical Examination of an Exegetical Axiom*, Lund: Gleerup 1983, σ. 43.

ἀνθρώπους σέ μία σωστή σχέση μέ τόν Γιαχβέ.⁴¹⁷ Τέλος, ἐνῶ οἱ Wilcox καί Paton-Williams⁴¹⁸ ὑποστηρίζουν ὅτι σημαντικότερος εἶναι «ὁ χαρακτήρας» καί ὄχι «ἡ ταυτότητα» τοῦ παιδός, ἀποδεχόμενοι τήν θέση τοῦ Childs⁴¹⁹ θεωροῦμε ὅτι τό μυστήριο τῆς ταυτότητας τοῦ παιδός παραμένει ἀκόμα «ἄλυτο» μέχρι αὐτό τό κεφάλαιο τοῦ βιβλίου καί ὁ ἐρμηνευτής καλεῖται νά ἐρευνήσῃ περαιτέρω τά κεφάλαια πού ἀκολουθοῦν.

⁴¹⁷ A. Laato, *The Servant of YHWH and Cyrus: A Reinterpretation of the Exilic Messianic Programm in Isaiah 40-55*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International 1992, σ. 87. Πρβλ. U. Berges, «The Literary Construction of the Servant in Isaiah 40-55», *SJOT* 24 (2010), σ. 35.

⁴¹⁸ Bλ. P. Wilcox, D. Paton-Williams, «The Servant Songs in Deutero-Isaiah», *JSOT* 42 (1988), 79-102.

⁴¹⁹ B. S. Childs, *Isaiah: A Commentary*, Louisville: Westminster John Knox Press 2001, σσ. 326-327.

MK

13 הִנֵּה יִשְׁכִּיל עֲבָדֵי יְרוּם וְנָשָׂא וְנָבְהָ מָאֵד: 14 כְּאֲשֶׁר שָׁמְמוּ עָלֶיךָ רַבִּים כֵּן־מִשְׁחַת מְאִישׁ מֵרְאֵהוּ וְתֹארוֹ מִבְּנֵי אָדָם: 15 כֵּן יִזֶּה גּוֹיִם רַבִּים עָלָיו יִקְפְּצוּ מְלָכִים פִּיָּהֶם כִּי אֲשֶׁר לֹא־סִפֵּר לָהֶם רָאוּ וְאֲשֶׁר לֹא־שָׁמְעוּ הִתְבּוֹנְנוּ: 1 מִי הָאֶמֶן לְשִׁמְעָתָנוּ וְזָרוּעַ יְהוָה עַל־מִי נִגְלָתָה: 2 וַיַּעַל כִּיּוֹנָק לִפְנָיו וְכִשְׁרָשׁ מֵאֶרֶץ צִיָּה לֹא־תֹאֵר לוֹ וְלֹא הָדָר וְנִרְאֵהוּ וְלֹא־מֵרְאֶה וְנִחְמָדָהוּ: 3 נִבְזָה וְחָדַל אִישִׁים אִישׁ מִכָּאֲבוֹת וַיְדוּעַ חֲלִי וְכִמְסִתֵּר פָּנִים מִמֶּנּוּ נִבְזָה וְלֹא חֲשַׁבְנָהוּ: 4 אָכֵן חָלִינוּ הוּא נָשָׂא וּמִכָּאֲבוֹת סִבְלָם וַאֲנַחְנוּ חֲשַׁבְנָהוּ נְגוּעַ מִכָּה אֱלֹהִים וּמַעֲנָה: 5 וְהוּא מִחֲלָל מִפְּשָׁעָנוּ מְדַכָּא מַעֲוֹנֹתֵינוּ מוֹסֵר שְׁלוֹמֵנוּ עָלָיו וּבַחֲבֵרָתוֹ נִרְפָּא־לָנוּ: 6 כָּלָנוּ כִּצְאָן תַּעֲיִנוּ אִישׁ לְדֶרֶכּוֹ פָּנֵינוּ וַיְהוֶה הַפְּגִיעַ בּוֹ אֶת עֶזְרֵנוּ כָּלָנוּ: 7 נָגַשׁ וְהוּא נַעֲנָה וְלֹא יִפְתַּח־פִּיו כִּשְׂהָ לִטְבַּח יוֹבֵל וּכְרָחֵל לִפְנֵי גִזְיָתָהּ נֶאֱלָמָה וְלֹא יִפְתַּח פִּיו: 8 מַעֲצָר וּמִמְשַׁפֵּט לָקַח וְאֶת־דּוֹרוֹ מִי יִשׁוּחַח כִּי נִגְזַר מֵאֶרֶץ חַיִּים מִפְּשָׁע עַמִּי נָגַע לָמוֹ: 9 וַיִּתֵּן אֶת־רִשְׁעִים קִבְּרוֹ וְאֶת־עֹשִׂיר בְּמֹתָיו עַל לֹא־חֶמֶס עָשָׂה וְלֹא מִרְמָה בָּפִיו: 10 וַיְהוֶה חֶפֶץ דִּכָּאוּ הַחֲלִי אִם־תִּשְׁמַע אֲשֶׁם נִפְשׁוֹ יִרְאֶה זֶרַע יֶאֱרִיךְ יָמִים וְחֶפֶץ יְהוָה בִּהְיוֹת בְּיָדוֹ יִצְלַח: 11 מַעֲמַל נִפְשׁוֹ יִרְאֶה יִשְׁבַּע בְּדַעְתּוֹ יִצְדִּיק צָדִיק עֲבָדֵי לָרַבִּים וְעוֹנֹתָם הוּא יִסְבֹּל: 12 לָכֵן אֲחַלֵּק־לוֹ בְּרַבִּים וְאֶת־עֲצוּמִים יַחֲלַק שְׁלָל תַּחַת אֲשֶׁר הָעֵרָה לַמּוֹת נִפְשׁוֹ וְאֶת־פְּשָׁעִים נִמְנָה וְהוּא חֲטָא־רַבִּים נָשָׂא וְלִפְשָׁעִים יִפְגִּיעַ:

Ο'

13. ἰδοὺ συνήσει ὁ παῖς μου καὶ ὑψωθήσεται καὶ δοξασθήσεται σφόδρα. 14 ὃν τρόπον ἐκστήσονται ἐπὶ σέ πολλοὶ οὕτως ἀδοξήσει ἀπὸ ἀνθρώπων τὸ εἶδος σου καὶ ἡ δόξα σου ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, 15 οὕτως θαυμάσονται ἔθνη πολλὰ ἐπ' αὐτῷ καὶ συνέξουσιν βασιλεῖς τὸ στόμα αὐτῶν· ὅτι οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται, καὶ οἱ οὐκ ἀκηκόασιν συνήσουσιν. 53,1 Κύριε, τίς ἐπίστευσεν τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχίων κυρίου τίني ἀπεκαλύφθη; 2 ἀνηγγείλαμεν ἐναντίον αὐτοῦ ὡς παιδίον, ὡς ῥίζα ἐν γῇ διψώσῃ, οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῷ οὐδὲ δόξα· καὶ εἶδομεν αὐτόν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος· 3 ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον ἐκλείπον παρὰ πάντας ἀνθρώπους, ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ὅτι ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἠτιμάσθη καὶ οὐκ ἐλογίσθη. 4 οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται, καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ καὶ ἐν κακώσει. 5 αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν· παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν, τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. 6 πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν, ἄνθρωπος τῇ ὁδῷ αὐτοῦ ἐπλανήθη· καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτόν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν. 7 καὶ αὐτὸς διὰ τὸ κεκακῶσθαι οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα· ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη καὶ ὡς ἄμνός ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτόν ἄφωνος οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ 8 ἐν τῇ ταπεινώσει ἡ κρίσις αὐτοῦ ἦρθη· τὴν γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται; ὅτι αἶρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον. 9 καὶ δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ὅτι ἀνομίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. 10 καὶ Κύριος βούλεται καθαρίσαι αὐτόν τῆς πληγῆς· ἐὰν δῶτε περὶ ἁμαρτίας, ἡ ψυχὴ ὑμῶν ὄψεται σπέρμα μακρόβιον καὶ βούλεται Κύριος ἀφελεῖν 11 ἀπὸ τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δεῖξαι αὐτῷ φῶς καὶ πλάσαι τῇ συνέσει, δικαιῶσαι δίκαιον εὖ δουλεύοντα πολλοῖς, καὶ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν αὐτὸς ἀνοίσει. 12 διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκῦλα,

ἀνθ' ὧν παρεδόθη εἰς θάνατον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις ἐλογίσθη· καὶ αὐτὸς ἁμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκεν καὶ διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν παρεδόθη.

α) Γενική θεώρηση τῆς περικοπῆς.

Ἡ περικοπή Ἡσ. 52,13-53,12 ἀναφέρεται στήν ἀποκατάσταση τῆς Ἱερουσαλήμ.⁴²⁰ Τό περιεχόμενο τῆς περικοπῆς ἀποτελεῖ τό ἀποκορύφωμα προηγουμένων περικοπῶν. Ἐτσι, τά Ἡσ. 52,13,15 ἀφοροῦν στήν ἐκπλήρωση ὑποσχέσεων πού δόθηκαν στό Ἡσ. 49,7. Ἀλλά παρατηρεῖται καί ἓνα δυσοίωνο προαίσθημα πού ἀφορᾷ σέ κάποιον ὁ ὁποῖος εἶναι ἄσχημος καί ἀκρωτηριασμένος (Ἡσ. 52,14), χτυπημένος, τιμωρημένος (Ἡσ. 53,5), βασανισμένος, καταδικασμένος (Ἡσ. 53,7-8) καί τελικά θαμμένος (Ἡσ. 53,9). Ἐπομένως, τό περιεχόμενο τῆς περικοπῆς ἀναφέρει ταυτόχρονα τήν ἐπιτυχία τοῦ παιδός, ἀλλά καί τήν ἐκτέλεσή του ὡς ἀθώου ἀνθρώπου. Ἡ ἔνταση αὐτή λύνεται στούς τελευταίους στίχους (Ἡσ. 53,10-12).⁴²¹

Ὡς πρὸς τήν δομή ἢ περικοπή εἶναι δυνατόν νά χωρισθεῖ σέ τρία ἐπιμέρους τμήματα: α) Ὁ Κύριος φέρνει στό φῶς τόν παῖδα του (52,13-15). β) Ἡ καθολική ἐκπληξη γιά τήν ταπείνωση τοῦ παιδός καί τήν ἄδικη μοῖρα του (53, 1-9). γ) Ἡ ἐκπλήρωση τοῦ σκοποῦ τοῦ Κυρίου καί ἡ ἐπικείμενη ἐξύψωση τοῦ παιδός (53,9-12).⁴²² Ἀρχικῶς ὁμιλεῖ ὁ Θεός (52,13) καί βεβαιώνει τήν ἐπιτυχία τοῦ παιδός, ἐνῶ ἀκολουθῶς λαμβάνει τόν λόγο ὁ συγγραφέας καί περιγράφει τά πάθη του.⁴²³ Ἡ περικοπή ἐστιάζει στά βασανιστήρια, ἀλλά ταυτόχρονα καί στόν θρίαμβο τοῦ παιδός.⁴²⁴

⁴²⁰ Οἱ ὑπόλοιπες περικοπές πού ἐντάσσονται στήν Ἡσ. 52,13-57,21 εἶναι: α) Ἡσ. 54,1-17: Ἡ αἰώνια ἀγάπη τοῦ Γιαχβέ πρὸς τόν Ἰσραήλ, β) Ἡσ. 55,1-56,8: Οἶκος προσευχῆς, γ) Ἡσ. 56,9-57,13: Καταδίκη τῶν ἀσυνείδητων ἀρχηγῶν τοῦ Ἰσραήλ, δ) Ἡσ. 57,14-21: Βοήθεια καί θεραπεία ἀπό τόν Γιαχβέ.

⁴²¹ Α. Παπαρνάκη, *Ἑρμηνεῖα Κειμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 313-315. J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66*, [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁴²² C. Gore, (ἐκδ.), *A new commentary on Holy Scripture: Including the Apocrypha*, London: Sheffield Academic 1987, σ. 470. Βλ. R.F. Melugin, *The Formation of Isaiah 40-55*, New York: Walter de Gruyter 1976, σ. 167.

⁴²³ Β. Βέλλα, *Ὁ παῖς τοῦ Κυρίου*, Ἀθήναι 1969, σ. 8. Π. Τρεμπέλα, *Ἡσαΐας*, [Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη μετὰ συντόμου ἐρμηνείας], τόμ. 16, Ἀθήναι: ἀδελφότης θεολόγων «Ὁ Σωτὴρ», 2002, σ. 391.

⁴²⁴ Σ. Δεσπότης, *Ὁ Ἰησοῦς ὡς «Χριστός» καί ἡ πολιτική ἐξουσία στοὺς συνοπτικούς Εὐαγγελιστές*, Ἀθήναι: Ἄθως 2005, σ. 68. Κατὰ τόν Τρεμπέλα τό περιεχόμενο τῶν στίχων πού προηγοῦνται (1-12), εἶναι ἀδύνατον νά περιληφθεῖ στήν φράση «Παρακίνηση πρὸς τόν λαό τῆς Ἱερουσαλήμ γιά ἐτοιμασία ἐν ὄψει τῆς λύτρωσής του» (Π. Τρεμπέλα, *Ἡσαΐας*, [Ἡ

Στους στ. 53,1-3 καί 53,4-6 παρατίθενται τά γεγονότα, ὅπως συντελέσθηκαν, ἐνῶ στους στ. 53,7-9 καί 53,10-12, στήν τρίτη καί πέμπτη στροφή περιέχονται τά νοήματα καί οἱ ἐξηγήσεις περί τοῦ βασανισμοῦ τοῦ παιδός.⁴²⁵ Στήν συνέχεια θά ἀναλυθοῦν οἱ περικοπές: i) Ἡ ἐκπληξη τῶν λαῶν ἐνώπιον τοῦ παιδός (Ἡσ. 52,13-15), ii) Ἡ ἀπόρριψη τοῦ παιδός (Ἡσ. 53,1-3), iii) Ἡ ἐξιλέωση τοῦ παιδός (Ἡσ. 53,4-6), iv) Ἡ ὑποταγή τοῦ παιδός (Ἡσ. 53,7-9) καί v) Ἡ ἐξύψωση τοῦ παιδός (Ἡσ. 53,10-12).

Ὁ Duhm⁴²⁶ συγκαταρτίθμισε τήν περικοπή Ἡσ. 52,13-53,12⁴²⁷ μέ ἐκεῖνες πού ἀναφέρονται στόν «παῖδα τοῦ Γιαχβέ», καί ἔτσι καταλήγει ὅτι «ὁ πάσχων παῖς», πού ἀναφέρεται στήν ὑπό ἐξέταση περικοπή, καί «ὁ παῖς τοῦ Γιαχβέ» εἶναι τό ἴδιο πρόσωπο.⁴²⁸ Ἀπό τήν ἄλλη, ὁ Watts θεωρεῖ ὅτι ὑπάρχει σαφής διαχωρισμός τόσο μεταξύ τῶν χωρίων, ὅσο καί μεταξύ τῶν προσώπων «τοῦ πάσχοντος παιδός» καί «τοῦ παιδός τοῦ Γιαχβέ». ⁴²⁹ Ἐπίσης ὑποστηρίζεται ὅτι τό Ἰσραήλ καί ὁ πέρσης αὐτοκράτορας (Κῦρος ἢ Δαρεῖος) εἶναι αὐτοί πού ἀποκαλοῦνται «χρισμένος» ἢ «ὁ παῖς τοῦ Γιαχβέ». ⁴³⁰ Ἀλλά «ὁ πάσχων» στήν περικοπή Ἡσ. 50,4-9 καί στό κεφ. 53 παραπέμπει περισσότερο σέ μία ἡγετική φυσιογνωμία τῆς Ἱερουσαλήμ, πιθανῶς στόν Ζοροβάβελ, ὁ ὁποῖος ἔχει ἐκτελεστεῖ πρῖν ἀπό τήν ἀφίξη τῶν ἀρχῶν πού ἐστάλησαν ἀπό τόν Δαρεῖο.⁴³¹

Σύμφωνα μέ τήν ἀρχή τοῦ κεφ. 52, ὁ Δαρεῖος ἐπεμβαίνει, γιά νά ἀποκαταστήσει τήν εἰρήνη στήν Ἱερουσαλήμ, ὅχι μέ

Παλαιά Διαθήκη μετά συντόμου ἐρμηνείας], τόμ. 16, Αθήναι: ἀδελφότης θεολόγων «Ὁ Σωτήρ» 2002, σ. 394).

⁴²⁵ W.C. Kaiser, *The Messiah in the Old Testament*, Michigan, Grand Rapids: Zondervan Publishing House 1995, σ. 179.

⁴²⁶ Βλ. B. Duhm, *Das Buch Jesaja, übersetzt und erklärt*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1922.

⁴²⁷ Ἡσ. 50,4-9 καί κεφ. 53.

⁴²⁸ Ὁ H.J. Hermisson ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀρχή τοῦ Ἡσ. 52,13 θυμίζει τό Ἡσ. 42,1 καί ἔτσι οἱ δύο περικοπές συνδέονται ἀναφέροντας τό ἴδιο πρόσωπο (H.J. Hermisson, «The Fourth Servant Song in the context of Second Isaiah», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 34).

⁴²⁹ J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66, [WBC 25]*, Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁴³⁰ Α. Παπαρνάκη, *Ερμηνεία Κειμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 308. Βλ. J. E. Rembaum, «The Development of a Jewish Exegetical Tradition Regarding Isaiah 53», *Harvard Theological Review* 75 (1982), σσ. 289-311.

⁴³¹ Ἐνθ' ἄνωτ., ὑποσ. 428.

άπλή ἐπιστολή, ἀλλὰ μέ τήν προσωπική του παρουσία κατά τήν διάρκεια στρατιωτικῆς ἐκστρατείας στήν περιοχή. Ὁ Γιαχβέ στόν στ. 13 βλέπει μέ ἱκανοποίηση τό ἔργο τοῦ Δαρείου. Σημαντική προσωπικότητα θεωρεῖται ὁ πολιτικός διοικητής Ζοροβάβελ γιά τίς πρώιμες ἐργασίες τῆς ἀνακατασκευῆς τοῦ Ναοῦ καί τήν ἀντιπαράθεσή του μέ τόν τοπικό ἄρχοντα, Σισίννη (Ο').⁴³² Ὁ Δαρεῖος⁴³³ ἔχει ἐπιβάλλει τήν κυριαρχία του (Ησ. 52,1), ἐμφανίζεται στήν Ἱερουσαλήμ περί τό 518 π.Χ., ἐνῶ ὁ Ζοροβάβελ ἐργάζεται ἐπιμελῶς γιά τήν οἰκοδόμηση τοῦ Ναοῦ.⁴³⁴ Ὅμως ὁ Σισίννης, δέν κατανοεῖ τήν σημασία τοῦ ἔργου του καί διακόπτει τίς ἐργασίες.⁴³⁵ Τό 520 π.Χ. φαίνεται νά ἐπικρατεῖ σταθερότητα, ὅποτε ὁ Ζοροβάβελ καί οἱ βοηθοί του ἀρχίζουν καί πάλι τίς ἐργασίες γιά τήν οἰκοδόμηση τοῦ Ναοῦ.⁴³⁶ Ὁ Σισίννης ἐπεμβαίνει ἐκ νέου,⁴³⁷ χωρίς ὅμως νά σταματήσει τό ἔργο, γιά τό ὁποῖο ζητήθηκε ἐπίσημη ἄδεια ἀπό τόν βασιλιά Δαρεῖο. Προτοῦ νά ὁλοκληρωθεῖ τό ἔργο, τό ὄνομα τοῦ Ζοροβάβελ ἀφανίζεται ἀπό τό προσκήνιο, πιθανόν ἐπειδή φονεύθηκε, γεγονός πού αὔξησε τήν δυσαρέσκεια τῶν Ἰουδαίων πρὸς τόν Δαρεῖο.⁴³⁸ Παράλληλα, τό ζήτημα τῆς διαδοχῆς στόν θρόνο τῆς αὐτοκρατορίας ἦταν καθορισμένο (ἀλλά συνέβαιναν καί βίαιες ἐκθρονίσεις), ὥστε μία τέτοια ἐνέργεια, ὅπως ἡ ἀνακατασκευή τοῦ Ναοῦ, μπορούσε νά θεωρηθεῖ ὡς ἐξέγερση ἐναντίον τοῦ ἐκάστοτε αὐτοκράτορα. Πιθανολογεῖται μάλιστα ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Σισίννης εἶχε ὑποστηρίξει ἄλλον ὑποψήφιο γιά τόν

⁴³² Ὁ Σισίννης (6^{ος}-5^{ος} αἰ. π.Χ.) εἶναι ἓνας Πέρσης κυβερνήτης τῆς περιοχῆς δυτικά τοῦ Εὐφράτη. Ἐμείνει γνωστός λόγω τῆς ἀναφορᾶς πού ἔστειλε στόν Δαρεῖο γιά τήν ἀνακατασκευή τοῦ Ναοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ (519 π.Χ.) [βλ. Σ. Καλαντζάκη, *Εἰσαγωγή στήν Παλαιά Διαθήκη*, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2006, σ. 792].

⁴³³ Ὁ Δαρεῖος Α' ἢ Μέγας (550-486 π.Χ.) εἶναι ὁ Πέρσης βασιλιάς τῆς δυναστείας τῶν Ἀχαιμενιδῶν, πού πήρε τόν θρόνο δολοφονώντας τόν Σμέρδη, ἀδελφό τοῦ Καμβύση καί υἱό τοῦ Κύρου. Κυβέρνησε χωρίζοντας τήν αὐτοκρατορία σέ σατραπίες καί καθιέρωσε τά Ἀραμαϊκά ὡς ἐπίσημη γλῶσσα τοῦ κράτους. (βλ. J. Abott, *History of Darius the Great*, New York: Harper & Bros 1850).

⁴³⁴ Ἐσδ. 3,1-13.

⁴³⁵ Ἐσδ. 4,1-5,24. Τό ἔργο τοῦ Ζοροβάβελ θεωρήθηκε παράτυπο ἀρχικά γιατί ἐπιχειρήθηκε χωρίς ἐπίσημη ἄδεια.

⁴³⁶ Ἐσδ. 5,1-2.

⁴³⁷ Ἐσδ. 5,3-4.

⁴³⁸ Κατά τόν Watts, ὁ βασιλιάς ἐρευνᾷ τίς καταγγελίες πού ἔγιναν σχετικά μέ τόν θάνατο τοῦ Ζοροβάβελ (J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66*, [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998).

θρόνο καί ἐξεπλάγη ἀπό τήν ἀνάρρηση τοῦ Δαρείου σέ αὐτόν. Ἔτσι, μόνον ὅταν ὁ Δαρεῖος ἐπισκέφθηκε τήν Ἱερουσαλήμ κατά τήν διάρκεια ἑνός ταξιδιοῦ του πρὸς τήν Αἴγυπτο γιά τήν καταστολή ἐξέγερσης, ἔγινε φανερό ὅτι καί ἐκεῖνος, ὅπως καί ὁ προκάτοχός του, ὁ Κῦρος, στήριζε τήν ἀνακατασκευή τοῦ Ναοῦ.⁴³⁹ Ὡστόσο, τό θέμα τῆς δολοφονίας τοῦ Ζοροβάβελ φαίνεται νά ἀποδίδεται στόν αὐτοκράτορα κατά τήν ὑποδοχή του στήν Ἱερουσαλήμ. Ἔτσι εἶναι πιθανό τό κέντρο βάρους τῆς περικοπῆς νά μετατοπίζεται ἀπό τόν παῖδα (ἴσως τόν Δαρεῖο), σέ ἕναν ἀθῶο ἄνθρωπο (τόν πάσχοντα), τόν ὁποῖο ἐνδεχομένως ὁ κυβερνήτης τοῦ Ἰσραήλ καί οἱ ὀπαδοί του σκότωσαν.⁴⁴⁰

Σύμφωνα μέ τόν Hermisson ὁ παῖς μπορεῖ νά εἶναι: α) ὁ λαός τοῦ Ἰσραήλ, β) ὁ Κῦρος (ἢ ὁ Δαρεῖος) ἢ γ) ὁ μεσσίας.⁴⁴¹ Σέ κάθε ἕναν ἀπό αὐτούς δίνει τόν ἰδιαίτερο ρόλο πού ἔχουν γιά τήν ἐπίτευξη τῆς παγκόσμιας σωτηρίας. Ὁ Ἰσραήλ, ὡς παθητικός μάρτυρας τοῦ Γιαχβέ, ἀποτελεῖ τό ἀντικείμενο τῆς λυτρωτικῆς του δραστηριότητος. Ὁ Κῦρος ἀφορᾷ στήν κατάκτηση τοῦ κόσμου καί στήν ὑποταγή τῶν ἐθνῶν καί ἐπομένως δημιουργεῖ ἕνα προσωρινό βασίλειο. Τέλος, ὁ μεσσίας, ὡς ἐνεργός μάρτυρας τοῦ Γιαχβέ ἐδραιώνει τήν λυτρωτική διαταγή Του ὡς τά πέρατα τῆς γῆς.⁴⁴² Ὁ πιθανός μεσσιανισμός στό *Ἡσ.* 52,13-53,12 δέν εἶναι αὐταπόδεικτος, ἐπειδή τό ἴδιο τό κείμενο⁴⁴³ δημιουργεῖ τό πρόβλημα τῶν ἀσαφειῶν στήν ἐρμηνεία του.⁴⁴⁴

⁴³⁹ *Ἑσδ.* 6,1-12. Ἐπίσης ὁ Δαρεῖος πιθανῶς γνώριζε τόν Ζοροβάβελ ἀπό τήν ἐποχή, κατά τήν ὁποία ὑπηρετοῦσαν ἀμφότεροι στήν περσική πρωτεύουσα.

⁴⁴⁰ C. R. North, *The suffering servant in Deutero-Isaiah: an historical and critical study*, London: Oxford University Press 1956, σσ. 2 καί 42.

⁴⁴¹ H.J. Hermisson, «The Fourth Servant Song in the context of Second Isaiah», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 45. G. Sigal, *Isaiah 53, Who is the Servant?*, USA: Xlibris 2007.

⁴⁴² Ἐνθ' ἄνωτ.

⁴⁴³ Ἡ ἀσάφεια τῶν λέξεων «ἐγώ» (*Ἡσ.* 53,8, 11, 12), «ἐσύ» (*Ἡσ.* 52,14, 53,10), «αὐτός» (παῖς), «πολλοί» (*Ἡσ.* 52,14. 53,11, 12), «ἐμεῖς» (*Ἡσ.* 53,2-6), πιθανόν ὀδηγεῖ στό μεσσιανικό προσδιορισμό τοῦ παιδός (H. Kim, «Textual Tradition in Hebrew and Greek: Isaiah 52:13-53:12», *Textual Traditions of the Old Testament (Seminar)* 2008, σ. 6)

⁴⁴⁴ R. Heskett, *Messianism within the Book of Isaiah as a whole*, Toronto 2001, σ. 302. Οἱ μεταφράσεις τῶν Θεοδοτίωνα, Ἀκύλα καί Συμμάχου ἔχουν μελετηθεῖ ἀπό τόν Hegermann ἀλλά μέ ἀμφίβολα ἀποτελέσματα (βλ. H. Hegermann, *Jesaja 53 in Hexapla, Targum und Peschitta*, [BFCT 56], Gütersloh: Bertelsmann 1954). Ἐντούτοις, ὁ Hengel δέν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν του τίς ἐν λόγῳ μεταφράσεις ἀμφισβητώντας τήν ἀξιοπιστία τους (M. Hengel, «The Effective History of Isaiah 53 in the Pre-Christian Period», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids:

β) *Ήσ. 52,13-15*

Ἡ ἐκπληξη τῶν λαῶν ἐνώπιον τοῦ παιδός.

МК

13 הִנֵּה יִשְׁכִּיל עֲבָדֵי יְרוּם וְנִשְׂא וְנִבְּה מֵאֵד: 14 כֹּאשֶׁר שָׁמְמוּ עָלָיָהּ
רַבִּים כִּן־מִשְׁתַּח מֵאִישׁ מֵרֵאשִׁי וְתֹאדָרוּ מִבְּנֵי אָדָם: 15 כִּן יִזָּה גּוֹיִם
רַבִּים עָלָיו יִקְפְּצוּ מִלְּכִים פִּיהֶם כִּי אֲשֶׁר לֹא־סֹפֵר לָהֶם רָאוּ וְאֲשֶׁר
לֹא־שָׁמְעוּ הִתְבּוֹנְנוּ

Ο'

13. ἰδοὺ συνήσει ὁ παῖς μου καὶ ὑψωθήσεται καὶ δοξασθήσεται σφόδρα. 14 ὃν τρόπον ἐκστήσονται ἐπὶ σὲ πολλοὶ οὕτως ἀδοξήσει ἀπὸ ἀνθρώπων τὸ εἶδός σου καὶ ἡ δόξα σου ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, 15 οὕτως θαυμάσονται ἔθνη πολλὰ ἐπ' αὐτῷ, καὶ συνέξουσιν βασιλεῖς τὸ στόμα αὐτῶν· ὅτι οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται, καὶ οἱ οὐκ ἀκηκόασιν συνήσουσιν.

Τό σημαντικό ἐρώτημα πού τίθεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς περικοπῆς (*Ήσ. 52,13-15*),⁴⁴⁵ εἶναι ἂν ὁ παῖς εἶναι ὁ πάσχων. Στό *Ήσ. 49,5-9* φαίνεται νά πρόκειται γιὰ ἕναν παιῖδα ἡγετικού τύπου, ὅπως ὁ Κῦρος ἢ ὁ Δαρεῖος, ἐνῶ στό *Ήσ. 50,4-9* παρουσιάζεται ἕνας πάσχων παῖς ἐντελῶς διαφορετικός.⁴⁴⁶ Ἡ λέξη «δίκαιος» ἀποτελεῖ ἕναν ὅρο πού πιθανόν ταυτοποιεῖται μέ τόν Κῦρο ἢ τόν Δαρεῖο καί γι' αὐτό ὁ παῖς στό 52,13-15 θά μπορούσε νά εἶναι ὁ Κῦρος, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται καί ὁ ὁμιλητής τῶν στ. *Ήσ. 53, 7-9, 12*.

Eerdmans 2004, σσ. 75, 78). Ωστόσο, ὁ ἀπόστολος Φίλιππος ἐρμήνευσε τὴν περικοπὴ χριστολογικά (*Πράξ. 8,34*).

⁴⁴⁵ Τό κεφ. 52 ἀρχίζει μέ τὴν ἐπανάληψη τῆς προτρεπτικῆς καὶ ἐνθουσιαστικῆς λέξης «ἐξεγείρου - ἐγέρθητι». Ὁ Θεός παραγγέλλει στήν ἱερὴ πόλη νά κάνει μία καινούργια ἀρχή, νά ἀνασυγκροτήσῃ τίς δυνάμεις τῆς, νά ἀναλάβῃ καί πάλι τὴν δόξα, πού εἶχε πρίν ἀπὸ τὴν ἐρήμωσή τῆς.

⁴⁴⁶ Α. Παπαρνάκη, *Ερμηνεία Κειμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 311.

Ἐπίσης, στό Ἡσ. 52,13-15 ἔχουμε πληθώρα προσωπικῶν ἀντωνυμιῶν, ἐνῶ δέν εἶναι σαφές ποιοί εἶναι οἱ ὁμιλητές. Στό Ἡσ. 52,13 ὡς ὁμιλητής θεωρεῖται ὁ Γιαχβέ ὁ ὁποῖος λέει: «ὁ παῖς μου...», περιγράφοντάς τον ὡς θριαμβευτή.⁴⁴⁷ Ὁ παῖς τοῦ Ἡσ. 52,13, «ὕψωθήσεται καί δοξασθήσεται σφόδρα» πιθανόν ἀφορᾷ σέ κάποιον ἀπό τούς αὐτοκράτορες,⁴⁴⁸ πού ἐπέλεξε ὁ Γιαχβέ, γιά νά ἐπιτελέσουν τό ἔργο Του ὅπως ὁ Θαγλαθφελλασάρ, ὁ Κῦρος ἢ ὁ Δαρεῖος. Αὐτό ἴσως σχετίζεται καί μέ τό γεγονός ὅτι οἱ αὐτοκράτορες Κῦρος καί Δαρεῖος, ἄν καί δέν βρισκόνταν στήν βασιλική γραμμή γιά τήν ἀνάληψη τοῦ θρόνου, τελικά τό κατόρθωσαν καί παρουσιάστηκαν μέ δόξα ἀπό τόν Γιαχβέ στήν Ἱερουσαλήμ.⁴⁴⁹

Στόν στ. 13 οἱ Ο' ἀποδίδουν τά τρία ἑβραϊκά ρήματα τοῦ ΜΚ (יָנִיז וְיִשָּׂא וְיָרִי «αὐτός θά εἶναι ψηλά καί σηκωμένος καί ἐξυψωμένος») μέ δύο ἑλληνικά ρήματα (ὕψωθήσεται καί δοξασθήσεται). Εἶναι ἐνδιαφέρον τό γεγονός ὅτι τό πρῶτο ρήμα (ὕψωθήσεται) μπορεῖ νά ἀποδώσει καί τά τρία ἑβραϊκά ρήματα.⁴⁵⁰ Ἔτσι, τό πιθανότερο εἶναι ὅτι οἱ Ο' παραφράζουν τήν ἑβραϊκή φράση, ἢ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπό τρία παρόμοια ρήματα, προσθέτοντας τήν λέξη «δοξασθήσεται».⁴⁵¹ Ὡς ἐκ τούτου, σύμφωνα

⁴⁴⁷ W.C. Kaiser, *The Messiah in the Old Testament*, Michigan, Grand Rapids: Zondervan Publishing House, 1995, σ. 179.

⁴⁴⁸ B.A. H.J. Hermisson, «The Fourth Servant Song in the context of Second Isaiah», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 35.

⁴⁴⁹ Κατά τόν Watts, ὅταν πέθανε ὁ Καμβύσης, υἱός τοῦ Κύρου, ὁ Γκαουμάτα, σφετερίσθηκε τόν θρόνο, ὑποδυόμενος τόν ἐναπομείναντα υἱό τοῦ Κύρου, Σμέρδη, καί χωρίς καθυστέρηση ἀναγνωρίσθηκε ὡς αὐτοκράτορας στό μεγαλύτερο μέρος τῆς Περσικῆς αὐτοκρατορίας. Ἄν καί ὁ Δαρεῖος εἶχε βασιλική καταγωγή, ὥστόσο δέν βρισκόταν στήν βασιλική γραμμή γιά τόν θρόνο. Κατεῖχε μάλιστα εὐτελῆ θέση στήν ἐκστρατεία τοῦ Καμβύση κατά τῆς Αἰγύπτου. Ἔτσι οἱ περισσότεροι στήν αὐτοκρατορία ἐξεπλάγησαν καί ἀπογοητεύθηκαν ἀπό τήν ταχεῖα ἄνοδο τοῦ Δαρείου στόν θρόνο. Γι' αὐτό ἦταν ἀπαραίτητο νά υἱοθετηθεῖ αὐτοκρατορική πολιτική ὥστε νά ἀποφευχθοῦν ἀντιδράσεις ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ. Ἔτσι, ὁ Κῦρος καί ὁ Δαρεῖος ὑποστήριζαν τήν ἀνοικοδόμηση τοῦ Ναοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ, ἐνῶ δέν ὑπάρχει καμμία ἔνδειξη περί τοῦ ἄν ὁ Καμβύσης, ὁ Γκαουμάτα ἢ ὁ Ξέρξης ἔδειξαν παρόμοιο ἐνδιαφέρον (J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66*, [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998).

⁴⁵⁰ H. Kim, «Textual Tradition in Hebrew and Greek: Isaiah 52:13-53:12», *Textual Traditions of the Old Testament (Seminar)* 2008, σ. 11

⁴⁵¹ B.A. E.R. Ekblad, *Isaiah's Servant Poems According to the Septuagint: An Exegetical and Theological Study*, [CBET 23], Leuven: Peeters, 1999, σσ. 182-183.

μέ τον Τον δέν εἶναι μία κυριολεκτική μετάφραση, ἀλλά μία «θεολογική ἐξήγηση».⁴⁵² Μέ τήν βοήθεια αὐτῆς τῆς λέξης, τό κείμενο τῶν Ο' τονίζει τήν προσδοκία τοῦ ἐνδόξου μέλλοντος τοῦ παιδός ὡς σωτήρα. Πιο ἀναλυτικά, οἱ Ο' χρησιμοποιοῦν τέσσερις φορές τίς συγγενεῖς λέξεις τῆς λέξης «δόξα»: «δοξασθήσεται» (Hσ. 52,13), «ἀδοξήσει» καί «ή δόξα» (Hσ. 52,14) καί «δόξα» (Hσ. 53,2). Ὅλες χρησιμοποιοῦνται γιά τόν παῖδα. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι αὐτές οἱ λέξεις δέν εἶναι συνηθισμένα μεταφραστικά ἰσοδύναμα τῶν ἐβραϊκῶν λέξεων, δηλαδή πρόκειται γιά ἐλεύθερες ἀποδόσεις. Ὁ Brockington ὑποστηρίζει, γιά τήν χρήση τῆς λέξης «δόξα» καί τῶν συγγενῶν λέξεων, ὅτι εἶναι θεολογική καί συνδέεται, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, μέ τό λυτρωτικό ἔργο τοῦ Θεοῦ στούς ἀνθρώπους.⁴⁵³ Κι αὐτό γιατί πρῶτον, αὐτή ἡ λέξη ἐκφράζει τήν ἰδέα τῆς φωτεινότητος τῆς ἐμφάνισης. Ὁ Brockington παρουσιάζει πολλά παραδείγματα στά ὁποῖα ἡ λέξη αὐτή ἐπισημαίνει τήν ἐξωτερική ἐμφάνιση ἑνός ἀνθρώπου.⁴⁵⁴ Ἡ ἐκτεταμένη χρήση τῆς λέξης «δόξα» θά μπορούσε νά ἐπηρεάζεται ἐπίσης ἀπό τήν ἑλληνιστική φιλοσοφία πού θεωρεῖ τόν κόσμον ὡς ἕνα θέαμα φτιαγμένο ἀπό τούς θεούς γιά τόν ἄνθρωπο καί δίνει ἔμφαση σέ μία ἀνθρώπινη προοπτική.⁴⁵⁵ Δεύτερον, οἱ Ο' συνδέουν τήν λέξη αὐτή μέ μία αἰσθητή σωτηριολογική ἔμφαση, ἡ ὁποία εἶναι ἐμφανής στίς διάφορες «ταρकुमिकές» προσθήκες τῶν λέξεων «σωτηρία» καί «σωτήριον» στό ἐβραϊκό κείμενο.⁴⁵⁶ Ἐτσι μέ τήν χρήση τῆς λέξης «δοξασθήσεται» στόν στ. 13 ἔχουμε παράλληλα θεῖα καί ἀνθρώπινα χαρακτηριστικά στό πρόσωπο τοῦ παιδός.

⁴⁵² E. Tov, *Textual Criticism of the Hebrew Bible*, Minneapolis: Fortress 2001, σ. 127.

⁴⁵³ L.H. Brockington, «The Greek Translator of Isaiah and His Interest in DOXA», VT 1 (1951), σ. 26.

⁴⁵⁴ Hσ. 11,3. 12,14. 13,2. 17,4. 18,7. 40,5.

⁴⁵⁵ H. Kim, «Textual Tradition in Hebrew and Greek: Isaiah 52:13-53:12», *Textual Traditions of the Old Testament (Seminar)* 2008, σσ. 10-11.

⁴⁵⁶ Γιά παράδειγμα, στό Hσ. 40,5, ὅπου τό MK γράφει «יְהוָה יִרְאֵנוּ כָּל-בָּשָׂר יִתְהַלָּל» (Τότε ἡ δόξα τοῦ Κυρίου θά ἀποκαλυφθεῖ, καί ὅλη ἡ σάρκα θά δεῖ μαζί), οἱ Ο' ἀποδίδουν «καί ὀφθήσεται ἡ δόξα κυρίου καί ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ». Ἡ πρόσθετη αὐτή φράση, «τό σωτήριον τοῦ Θεοῦ» δείχνει τήν τάση τῶν Ο', ἡ ὁποία ὑπογραμμίζει τήν σχέση μεταξύ «δόξας» καί «σωτηρίας» (L.H. Brockington, «The Greek Translator of Isaiah and His Interest in DOXA», VT 1 (1951): 30).

Στόν στ. 14, στήν φράση «ὄν τρόπον ἐκστήσονται ἐπὶ σέ πολλοί» τό ἀντικείμενο βρίσκεται σέ β' ἐνικό, ἐνῶ στόν στ. 15 τό ἀντικείμενο μεταβάλεται σέ γ' ἐνικό (ἐπ' αὐτῷ) καί ἀφορᾷ σύμφωνα μέ τούς Keil καί Delitz, στόν Ἰσραήλ.⁴⁵⁷ Ἡ ἔκφραση «οὕτως ἀδοξήσει ἀπὸ ἀνθρώπων τὸ εἶδός σου» χρησιμοποιεῖται γιά νά δείξει ὅτι τό νεκρό σῶμα ἐκείνου πού ἐκτελέσθηκε, ἦταν ἀκρωτηριασμένο. Ἡ λέξη **תְּהַרְבֶּה** («παραμόρφωση») στό ΜΚ ἀποδίδεται ἀπό τούς Ο' μέ τό ρήμα «ἀδοξήσει» προκειμένου νά διασαφηνιστεῖ τό νόημα τοῦ στίχου. Ὁ Kim θεωρεῖ ἐρμηνεύοντας τήν λέξη «ἀδοξήσει», ὅτι σέ αὐτό τόν στίχο χρησιμοποιεῖται μέ ἀρνητική ἔννοια περί τοῦ παιδός, ὑπονοώντας πιθανή ἀκαταλληλότητα τοῦ παιδός ὡς σωτήρα.⁴⁵⁸ Παράλληλα παρατηρεῖται σύγκριση, ἐκ μέρους τοῦ συντάκτη τοῦ κειμένου, μεταξύ τῶν στ. 14 καί 15. Στόν στ. 14 φαίνεται ὅτι προξενεῖ φρίκη τό γεγονός ὅτι κάποιος πού εἶναι τόσο χτυπημένος καί παραμορφωμένος ἔχει πλέον ἀποβάλει τήν ἀνθρώπινη μορφή. Στόν ἐπόμενο στίχο παρατηρεῖται μία ἔντονη ἀντίθεση. Ὁ παῖς θά συγκλονίσει καί θά ταραῖξει τά ἔθνη, ὥστε ἀκόμη καί οἱ βασιλεῖς θά κλείσουν τά στόματά τους, ὅταν θά τόν δοῦν, καί μάλιστα θά καταληφθοῦν ἀπό ἱλιγγο ὅταν ἀντικρίσουν τήν δόξα καί τήν μεγαλωσύνη του. Μία ἄλλη ἄποψη ἐκφράζει ὁ Isaksson ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι ὁ στ. 14 ἀναφέρεται στόν Ἰσραήλ καί τήν ἐξορία του, διότι τό ρήμα «**תְּהַרְבֶּה**» (ἐκστήσονται [Ο'])» ἀφορᾷ σέ παρελθοντικό χρόνο καί ἀντανακλᾷ ὄχι τόσο ἐκπληξη ἢ θαυμασμό, ὅσο σέ φόβο γιά τήν κρίση τοῦ Θεοῦ πού ἐπῆλθε.⁴⁵⁹ Ἀντιθέτως ὁ στ. 15 κατά τό δεύτερο ἡμιστίχιο ἀφορᾷ σέ κάτι πού θά κάνει ὁ παῖς σέ μελλοντικό χρόνο μέ βάση τά ρήματα «**יִהָרְגוּ**» («ὀψονται [Ο']») καί «**יִסְמְכוּ**» («συνήσουσιν [Ο']»).

⁴⁵⁷ C.E. Keil – F. Delitzsch, *Isaiah*, [Commentary on the Old Testament in ten volumes 7], Michigan 1975, σσ. 499-524. Ἡ λέξη **רַבִּי** («πολλοί») ἀφορᾷ σέ ὅλους ἐκείνους πού προσπαθοῦσαν νά προσαρμωθοῦν στό καθεστῶς τοῦ Δαρείου.

⁴⁵⁸ H. Kim, «Textual Tradition in Hebrew and Greek: Isaiah 52:13-53:12», *Textual Traditions of the Old Testament (Seminar)* 2008, σσ. 7 καί 11.

⁴⁵⁹ B. Isaksson, *The textlinguistics of the Suffering Servant: Subordinate structures in Isaiah 52,13-53,12* [Ἐν πάσῃ γραμματικῇ καί σοφίᾳ], Franciscan Printing Press – Edizioni Terra Santa 2011, σσ. 188-189.

Πῶς αἰτιολογοῦνται οἱ ἀντιφάσεις τῶν στίχων 14 καί 15;⁴⁶⁰ Ἡ πρώτη ἀπάντηση στό ἐρώτημα αὐτό θά μπορούσε νά εἶναι αὕτη τοῦ A. Ross, πού ὑποστηρίζει ὅτι τονίζεται ἡ γνωστή ἀντίθεση ὅτι αὐτό πού ἀποτελεῖ ἀποτυχία καί ἀτίμωση στά μάτια τῶν ἀνθρώπων (στ. 14), ἀποτελεῖ ἐπιτυχία γιά τόν Θεό (στ. 15).⁴⁶¹ Θά μπορούσε ὡστόσο ἡ ἀντίθεση τῶν στίχων 14 καί 15 γιά τήν περιγραφή τοῦ ἔργου καί τοῦ προσώπου τοῦ παιδός νά εἶναι μία «προοικονομία» γιά ἀντίστοιχες ἀντιθέσεις στό κεφάλαιο 53 πού ἀκολουθεῖ, ὅπως μέ τούς στ. 53,1-11 καί 12. Ἡ ἀντίθεση πού περιγράφεται ἀπό τόν Isaksson ἀφορᾷ στό πρόβλημα τῆς ταυτότητας τοῦ παιδός καί τῆς χρονικῆς περιόδου δράσης του. Τό γεγονός ὅτι ὁ στίχος ἀναφέρεται σέ θαυμαστά γεγονότα καταδεικνύεται ἀπό τίς πρῶτες σαφεῖς κατανοήσεις του στήν Κ.Δ. (Ρωμ. 15,21), πού μᾶς δείχνουν ὅτι προϋπήρχε αὕτη ἡ ἐρμηνεία στόν Ἰσραήλ. Ἡ χριστολογική ἐρμηνεία θά μπορούσε νά ἀποτελεῖ ἰδανική λύση στό ζήτημα, ἀφοῦ θέλει τόν παῖδα-Χριστό νά δρᾷ μέν ὡς πάσχων ἐπὶ τῆς γῆς καί ἐν δόξῃ στήν μελλοντική Δεύτερη παρουσία Του.

Παράλληλα, στόν στ. 14 τόσο τό ΜΚ ὅσο καί οἱ Ο' ἐκφράζουν τήν ἐκπληξη τῶν ἐθνῶν γιά τήν ταπείνωση τοῦ παιδός, ἐπειδή ἡ διακονία του ἀναμένεται ὄχι μόνο ἀπό τούς Ἰσραηλίτες ἀλλά καί ἀπό τά ἄλλα ἔθνη. Στόν στ. 15 ὡστόσο, τό ΜΚ ἀναφέρει **יְרִיבֵי יְהוּדָה וְיָבֵן** («ἐπομένως αὐτός θά ρίξει σταγόνες σέ πολλά ἔθνη»), ἐνῶ οἱ Ο' ἀποδίδουν μέ τήν διατύπωση «οὕτως θαυμάσονται ἔθνη πολλὰ ἐπ' αὐτῶ». Αὕτη ἡ ἀπόδοση θά μπορούσε νά προκληθεῖ ἀπό τήν παρανόηση τοῦ ἐβραϊκοῦ ρήματος (**יָבֵן**, «ρίχνω σταγόνες»), ἢ ἀπό τήν ἐναρμόνιση τοῦ κειμένου μέ τό περιεχόμενο τοῦ στίχου πού εἶναι ἡ ἐκπληξη τῶν ἐθνῶν καί τῶν βασιλέων.⁴⁶² Στό ΜΚ, ἡ διακονία τοῦ παιδός συνίσταται στόν ἐξαγνισμό τῶν ἐθνῶν καί τονίζεται

⁴⁶⁰ Βλ. καί W. H. Bellinger - W. R. Farmer, (ἐκδ.), *Jesus and the suffering servant: Isaiah 53 and Christian Origins*, Harrisburg P.A.: Trinity Press International 1998, σ. 12. J. E. Smith, *An Expository Commentary on the Book of Isaiah (A work in Progress)*, ἄ. ἐ. 2005, σ. 215.

⁴⁶¹ A. Ross, *The Triumph of the Suffering Servant (Isaiah 52:13—53:12)*, [The Book of Isaiah], ἄ.ἐ. 2004.

⁴⁶² Βλ. E.R. Ekblad, *Isaiah's Servant Poems According to the Septuagint: An Exegetical and Theological Study*, [CBET 23], Leuven: Peeters, 1999, σ. 188.

ὁ ἐνεργὸς ρόλος τοῦ παιδὸς σέ σχέση μέ αὐτά. Ὡστόσο, στοὺς Ο' δέν διαφαίνεται ὁ ἐνεργὸς ρόλος τοῦ παιδὸς, ἀλλὰ ἡ ἐκπληξη τῶν ἐθνῶν πού εἶχε ἤδη εἰσαχθεῖ στόν στ. 15. Κατά τήν χριστολογική προσέγγιση τοῦ Kaiser, ἡ ἀντίθεση αὐτή (μεταξύ τῶν στίχων) λύνεται ἂν ὑποστηριχθεῖ ὅτι στόν στ. 14 ὑποδηλώνεται ἡ πρώτη ἐμφάνιση τοῦ Χριστοῦ, ἐνῶ στόν στ. 15 ὑπονοεῖται ἡ δεύτερη ἐμφάνισή Του.⁴⁶³

Ὁ Watts ὑποστήριξε ὅτι στόν στ. 15 ἡ ἐκφραση «οὕτως θαυμάσονται ἔθνη πολλὰ ἐπ' αὐτῷ» βεβαιώνει ὅτι ἡ ἐπιμελής ἐργασία γιά τήν ἀνοικοδόμηση τοῦ Ναοῦ εἶχε ἐπηρεάσει τοὺς ὁμορους κατοίκους καί τοὺς ἡγέτες τους. Αὐτοί μετέφρασαν τό ἔργο αὐτό ὡς σημεῖο προετοιμασίας τοῦ Ἰούδα γιά πόλεμο, ὥστε ὁ Ἰούδας νά ἐπανακτήσει τήν κυριαρχία του ἐπὶ τῆς περιοχῆς, πού ὑπῆρχε στά χρόνια τοῦ Δαβίδ. Μία παρόμοια προσέγγιση τῆς ἐκφρασης «ὅτι οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται, καὶ οἱ οὐκ ἀκηκόασιν, συνήσουσιν» ἀναφέρεται στό βασιλικό διάταγμα ἐγκρισης τῆς ἀνοικοδόμησης τοῦ Ναοῦ πού δέν ἔχει ἀναγγελθεῖ στοὺς κατοίκους τῆς Ἱερουσαλήμ. Τώρα, πού ὅλα αὐτά ἔγιναν γνωστά, ὁ κυβερνήτης Σισίννης καί ὁ λαός του ἔχουν ἐκπλαγεῖ.⁴⁶⁴

Στό δεύτερο μισό τοῦ στ. 15, τό MK γράφει : **וְהָיָה כִּי יִשְׁמְעוּ אֶת-הַמְּשִׁיחַ וְהָיָה כִּי יִשְׁמְעוּ אֶת-הַמְּשִׁיחַ** («ἐπειδὴ αὐτό πού δέν τοὺς εἶχαν πεῖ θά δοῦν, καί αὐτό πού δέν εἶχαν ἀκούσει θά τό καταλάβουν»), ἐνῶ οἱ Ο' ἀποδίδουν «ὅτι οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται, καὶ οἱ οὐκ ἀκηκόασιν συνήσουσιν». Ἐτσι σύμφωνα μέ τόν Kim οἱ Ο' ἐπικεντρώνουν τήν ἀναφορά τους στοὺς ἀνθρώπους πού δέν ἄκουσαν τό μήνυμα, ἐνῶ στό MK στό ἴδιο τό μήνυμα τοῦ παιδὸς, τό ὁποῖο δέν ἄκουσαν οἱ ἄνθρωποι.⁴⁶⁵

⁴⁶³ Τέλος, ἡ ἐκπληξη τοῦ στ. 15 θά εἶναι μεγαλύτερη στά ἔθνη, διότι οἱ προφητεῖες γιά τήν ἔλευση τοῦ μεσσία δέν ἦταν σέ αὐτοὺς γνωστές (W.C. Kaiser, *The Messiah in the Old Testament*, Michigan, Grand Rapids: Zondervan Publishing House 1995, σ. 179).

⁴⁶⁴ J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66*, [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁴⁶⁵ H. Kim, «Textual Tradition in Hebrew and Greek: Isaiah 52:13-53:12», *Textual Traditions of the Old Testament (Seminar)* 2008, σ. 14.

Μέ ιδιαίτερη σημασία περιγράφεται ἡ μορφή τοῦ παιδός, ὁ ὁποῖος ἔχει ἄμεση σχέση μέ τόν Γιαχβέ, ὅπως δηλώνεται μέ τήν ἄντωνυμία «μου». Αναφέρεται ὅτι ὁ παῖς θά ἐνεργήσῃ τέτοιες πράξεις, ὥστε θά πετύχει τούς στόχους του καί τό ἔργο του θά στεφθεῖ μέ ἐπιτυχία. Θά εἶναι εὐφυής καί ἀποτελεσματικός, καί, ἐάν ὑποστεῖ κάποια ταπεινωτική συμπεριφορά, αὐτό δέν θά ἔχει σχέση μέ κάποιον κακό χειρισμό ἐκ μέρους του, ἀλλά θά συμβεῖ γιά τήν ἐκπλήρωση τοῦ ἔργου τοῦ Γιαχβέ.⁴⁶⁶ Ἡ ἐξύψωση τοῦ παιδός, ἐνῶ ἀναφέρεται στό μέλλον, δέν σημαίνει ὅτι ὁ παῖς εἶναι μόνο μία μορφή τοῦ μέλλοντος, ἀλλά σχετίζεται καί μέ τό ἱστορικό παρόν.⁴⁶⁷ Κατά τόν E.J. Young, ὁ παῖς ἐμφανίζεται νά ἐνεργεῖ μέ τέτοια σοφία καί νά ἔχει τήν ἐμπειρία μιᾶς τέτοιας πρωτόγνωρης καί τεράστιας ἐξύψωσης.⁴⁶⁸ Ἡ θέση αὐτή διαφαίνεται στά: Ἡσ. 42,1, 43,10 καί 52,13.⁴⁶⁹ Αὐτό ὅμως πού θά ὑποστεῖ, δέν παραπέμπει στόν ἀποδιοπομπαῖο τράγο, ὅπως ἐμφανιζόταν στίς ἀρχαῖες τραγωδίες, δηλαδή σέ ἕναν ἰδεατό ἥρωα ἢ σέ ἕναν κοινό ἄνθρωπο.⁴⁷⁰ Πρόκειται, κατά τόν Bellinger, γιά τόν Υἱό τοῦ Γιαχβέ, ὁ ὁποῖος μπορεῖ νά ἐπωμισθεῖ καί ἀποπλύνει τίς ἁμαρτίες τοῦ λαοῦ.⁴⁷¹ Ἐπομένως, ἡ χριστολογική ἐρμηνεία πού ἀναφέρεται σέ δύο παρουσίες τοῦ παιδός, ἔχει νά κάνει καί μέ τό παρόν καί μέ τό μέλλον. Αὐτή ἡ ἰδέα παραπέμπει σέ ἕνα πρόσωπο πού δέν ἔχει μόνο ἀνθρώπινα χαρακτηριστικά, ἀλλά ἡ παρουσία του ὑπερβαίνει τόν χρόνο.

⁴⁶⁶ Α. Παπαρνάκη, *Ερμηνεία Κειμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατά τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 313. H.J. Hermisson, «The Fourth Servant Song in the context of Second Isaiah», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 45.

⁴⁶⁷ H.J. Hermisson, «The Fourth Servant Song in the context of Second Isaiah», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 33.

⁴⁶⁸ E. J. Young, *The Book of Isaiah*, τόμ. 3, [NICOT], Grand Rapids: Eerdmans 1972, σ. 336

⁴⁶⁹ *Isaiah*, [TOB], Paris: Ancien Testament 1975, σ. 737.

⁴⁷⁰ Α. Παπαρνάκη, *Ερμηνεία Κειμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατά τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 311.

⁴⁷¹ W. H. Bellinger - W. R. Farmer, (ἐκδ.), *Jesus and the suffering servant: Isaiah 53 and Christian Origins*, Harrisburg P.A.: Trinity Press International 1998, σ. 18.

γ) Ήσ. 53,1-3

Η απόρριψη του παιδός.

МК

1 מִי הָאֶמֶן לְשִׁמְעָתָנוּ וְזָרוּעַ יְהוָה עַל־מִי נִגְלָתָהּ: 2 וַיַּעַל כִּיּוֹנָק לְפָנָיו
וּכְשֶׁרֶשׁ מֵאֶרֶץ צִיָּה לֹא־תֵאָר לוֹ וְלֹא הָדָר וְנִרְאָהוּ וְלֹא־מִרְאָה
וְנִחְמְדָהוּ: 3 נִבְּזָה וְחָדַל אִישׁ מִכָּאֲבוֹת וַיְדוּעַ חֲלִי וּכְמִסְתָּר פָּנִים
מִמֶּנּוּ נִבְּזָה וְלֹא חֲשַׁבְנָהוּ:

Ο'

1. Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίνοι ἀπεκαλύφθη; 2 ἀνηγγείλαμεν ὡς παιδίον ἐναντίον αὐτοῦ, ὡς ρίζα ἐν γῇ διψώσῃ, οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῷ οὐδὲ δόξα· καὶ εἶδομεν αὐτόν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος· 3 ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον καὶ ἐκλείπον παρὰ πάντας ἀνθρώπους, ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ὅτι ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἡτιμάσθη καὶ οὐκ ἐλογίσθη».

Ἡ σημασία τοῦ κεφ. 53 ἔγκειται κυρίως στό ἔργο τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖ τόν θάνατο ἑνός ἀθώου, γιὰ νά ἐπιτύχει τήν εἰρήνη καί τήν θεραπεία τοῦ λαοῦ Του. Στήν ἀρχή τοῦ κεφ. 53 ἔχουμε πρό ὀφθαλμῶν μία πολύ χαρακτηριστική εἰκόνα κατά τήν ὁποία ὁ συγγραφέας ἀπευθύνεται πρὸς τόν Θεό καί τόν ρωτᾷ ποιός θά πιστεύσει τό κήρυγμα περὶ τοῦ παιδός.⁴⁷² Ὁ Heskett ὑποστηρίζει ὅτι στό Ήσ. 53,1,6,10 ὁμιλεῖ ὁ Δευτεροησαΐας.⁴⁷³ Ἀκόμα θεωρήθηκε ὅτι ὅσα λέγονται στό κεφάλαιο αὐτό, ἀναφέρονται στόν Δευτεροησαΐα καί ὄχι στόν

⁴⁷² Κατά τούς Keil, C.E. καί Delitzsch, F., βυθίζοντας τό προφητικό βλέμμα του καί διαβλέποντας τήν ἐνανθρώπηση τοῦ Μεσσία, πραγματικά φαίνεται νά ἐκπλήσσεται καί νά ἀπορεῖ γιὰ τό ποιός εἶναι ἱκανός νά πιστέψει τήν σάρκωση τοῦ Θείου Λόγου. (Keil, C.E.– Delitzsch, F., *Joshua, Judges, Ruth, 1 and 2 Samuel*, [Commentary on the Old Testament in ten volumes 2], Michigan 1975, σ. 302. Βλ. J.T. Willis, *Isaiah*, [The Living Word Commentary on the Old Testament], Abilene: Sweet Pub Co 1980, σ. 418.)

⁴⁷³ R. Heskett, *Messianism within the Book of Isaiah as a whole*, Toronto 2001, σ. 304.

παῖδα.⁴⁷⁴ Ὅμως εἶναι ἀπίθανο ὁ Δευτεροησαΐας νά θεωρεῖ ὅτι μέ τόν θάνατό του, ὁ ἴδιος θά ἐξάλειφε τίς ἁμαρτίες ὅλων τῶν ἀνθρώπων, διότι ἦταν ἀπλά ἕνας ἄνθρωπος καί δέν θά γινόταν ἀποδεκτό κάτι τέτοιο μέσα στό ἐπίσημο κείμενο ἐνός λαοῦ, ὁ ὁποῖος προσέδιδε ἄλλα χαρακτηριστικά στόν Μεσσία.⁴⁷⁵

Ὁ στ. 53,1 ἀρχίζει μέ μία ρητορική ἐρώτηση, γιά νά κερδίσει τήν προσοχή τῶν ἀναγνωστῶν, νά συνδέσει τά κεφ. 52 καί 53 ἀλλά καί νά ἀπαντήσῃ στούς ἄρχοντες καί στά ἔθνη.⁴⁷⁶ Οἱ Ο' ἀποδίδουν τόν στ. ἀρχικά μέ τήν ἀναφώνηση «κύριε» ἡ ὁποία δέν ὑπάρχει στό ΜΚ. Ἐπειδή, σύμφωνα μέ τόν Kim δέν ὑπάρχει καμία ἀπόδοση τοῦ κειμένου ἐκτός ἀπό τούς Ο' πού νά ὑποστηρίζει αὐτήν τήν προσθήκη, τό πιθανότερο εἶναι ὅτι γίνεται ἡ χρήση του γιά νά καθιερωθεῖ ὁ Κύριος ὡς ἀποδέκτης του καί ὡς πρωταγωνιστής τοῦ στίχου.⁴⁷⁷

Στό δεύτερο ἡμιστίχιο τοῦ 53,1⁴⁷⁸ ἐκφράζεται τό ἴδιο νόημα ἀλλά μέ διαφορετικές λέξεις. Σύμφωνα μέ τόν Watts, στήν ἀρχική φράση τοῦ κεφ. 53: «Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν;» φαίνεται τό μήνυμα κάποιων ἀγγελιαφόρων.⁴⁷⁹ Σύμφωνα μέ τούς Keil καί Delitz, τό «ἡμῶν» τοῦ στίχου ἀφορᾷ στόν Ἰσραήλ καί συνάδει μέ τό «ἐκστήσονται ἐπὶ σέ πολλοί» τοῦ Ἡσ.

⁴⁷⁴ J.A. Motyer, *The prophecy of Isaiah: An introduction and Commentary*, Illinois: InterVarsity Press Downers Grove 1993, σσ. 426, 431, 434-435.

⁴⁷⁵ Π. Τρεμπέλα, *Ἡσαΐας, [Ἡ Παλαιά Διαθήκη μετὰ συντόμου ἐρμηνείας]*, τόμ. 16, Αθήναι: ἀδελφότης θεολόγων «Ὁ Σωτήρ» 2002, σ. 396.

⁴⁷⁶ Ὁ Grogan Geoffrey στό ἔργο του *Isaiah*, [EBC], τόμ. 6, Michigan, Grand Rapids: Zondervan 1986, σσ. 3-354, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ πρώτη αὐτή ἐρώτηση ἀπευθύνεται πρὸς τούς ἄρχοντες καί τά ἔθνη ἀπό τό Ἡσ. 52,15.

⁴⁷⁷ H. Kim, «Textual Tradition in Hebrew and Greek: Isaiah 52:13-53:12», *Textual Traditions of the Old Testament (Seminar)* 2008, σ. 18. Πρβλ. E.R. Ekblad, *Isaiah's Servant Poems According to the Septuagint: An Exegetical and Theological Study*, [CBET 23], Leuven: Peeters, 1999, σ. 194.

⁴⁷⁸ Στό 53,1 ἡ λέξη «ἀκοή» ἀφορᾷ στήν διὰ τῆς ἀκοῆς προφητεία, γιατί ὑπάρχει καί ἡ διὰ ὁράσεως ἀποκάλυψη στό Ἡσ. 6,1. «Ὁ βραχίονας τοῦ Γιαχβέ» ἔχει προαναφερθεῖ στόν στ. Ἡσ. 52,10, ἀλλά τά σημεῖα τῆς δύναμης τοῦ Γιαχβέ καί τῆς παρουσίας Του λείπουν ἀπό τόν στίχο αὐτό (J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66*, [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998).

⁴⁷⁹ Τό ἐρώτημα εἶναι ἂν πρόκειται γιά τούς ἴδιους ἀγγελιαφόρους, οἱ ὁποῖοι μέ ἀγαλλίαση ἔγιναν δεκτοί στό Ἡσ. 52,7-10, ὅταν ἀνακοίνωσαν ἕνα μήνυμα εἰρήνης καί σωτηρίας.

52,14.⁴⁸⁰ Τήν ἀποψη αὐτή ἀπορρίπτει ὁ Hofman, πού ὑποστηρίζει μαζί μέ τούς Stier καί Oehler, ὅτι ὁ συντάκτης ἀναφέρεται σέ κήρυκες σωτηρίας.⁴⁸¹ Ἀντίστοιχα ὁ Hugenberger ὑποστηρίζει ὅτι στό βιβλίο τοῦ Ἡσαΐα ὅποτε ἡ ἀντωνυμία «ἡμῶν» εἰσάγεται ἀπότομα (αὐτό συμβαίνει ὅταν ἡ ἀντωνυμία εἰσάγεται χωρίς νά ὑπάρχει ρητή ταυτοποίηση τῶν ὁμιλητῶν),⁴⁸² ὁ προφήτης εἶναι ἐκεῖνος πού μιλά ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραήλ μέ τόν ὁποῖο καί ταυτίζεται. Ἐτσι, ἂν τό «ἡμῶν» ἀφορᾷ στόν προφήτη πού μιλά ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ, τότε τό «τίνι» τοῦ ἴδιου στίχου δέν μπορεῖ νά ἀναφέρεται στόν Ἰσραήλ.⁴⁸³

Στόν ἐπόμενο στίχο (53,2), συνεχίζοντας τήν συλλογιστική του, ὁ συντάκτης μέ τήν φράση **וְיִיחַי לְפָנַי** («ἀνηγγέλαμεν ἐναντίον αὐτοῦ [Ο']»), χρησιμοποιοῖ τό βάβ ἀκολουθίας γιά νά συνδέσει τά ρήματα τοῦ στίχου μέ τόν προηγούμενο (στ. 1).⁴⁸⁴ Ὅσον ἀφορᾷ στήν ταυτότητα τοῦ παιδός, ἡ περιγραφή του στό Ἡσ. 53,2 εἶναι σημαντική ἐπειδή αὐτό τό ἐδάφιο ἔχει σύμφωνα μέ τόν Kim μία βασιλική χροιά.⁴⁸⁵ Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Baltzer, αὐτός ὁ στίχος περιέχει πολλούς μεσσιανικούς ὑπαινιγμούς οἱ ὁποῖοι σχετίζονται μέ τόν Δαβίδ καί τόν Μωϋσή.⁴⁸⁶ Αὐτός ὁ στίχος σχετίζεται μέ τό Ἡσ. 11,1 ὅπου προφητεύεται ὁ δίκαιος δαβιδικός βασιλιάς καί παρατηρεῖται παρόμοια χρήση

⁴⁸⁰ C.E. Keil – F. Delitzsch, *Isaiah*, [Commentary on the Old Testament in ten volumes 7], Michigan 1975, σσ. 499-524. O. H. Steck, «Aspekte des Gottesknechts in Jes. 52,13-53,12», ZAW 97(1985), σ. 40. H.J. Hermisson, «The Fourth Servant Song in the context of Second Isaiah», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 33.

⁴⁸¹ C.E. Keil – F. Delitzsch, *Isaiah*, [Commentary on the Old Testament in ten volumes 7], Michigan 1975, σσ. 499-524.

⁴⁸² Βλ. Ἡσ. 2,3. 3,6. 4,1

⁴⁸³ G. P. Hugenberger, «The Servant of the Lord in the 'Servant Songs' of Isaiah: a Second Moses Figure», *The Lord's Anointed: Interpretation of Old Testament Messianic Texts*, Michigan, Grand Rapids: Baker Books 1995, σ. 6.

⁴⁸⁴ Βλ. Β. Βέλλα, *Γραμματική τῆς Εβραϊκῆς γλώσσης*, Ἀθῆναι 1958, σελ. 72. Ἐ. Χριστινάκη, *Γραμματική τῆς Ἀρχαίας Εβραϊκῆς Γλώσσας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, Ἀθήνα: Συμμετρία 2008, σσ. 217-219 καί Β. Γ. Σιδέρη-Παπαδοπούλου, *Γραμματική τῆς Ἀρχαίας Εβραϊκῆς Γλώσσας*, Ἀθήνα: Ἑννοια 2008, σελ. 209-210.

⁴⁸⁵ H. Kim, «Textual Tradition in Hebrew and Greek: Isaiah 52:13-53:12», *Textual Traditions of the Old Testament (Seminar)* 2008, σ. 13.

⁴⁸⁶ K. Baltzer, *Deutero-Isaiah (A Commentary on Isaiah 40-55)*, Minneapolis: Fortress 2001, σσ. 404-405.

τῆς λέξης ρίζα.⁴⁸⁷ Ἐπιπλέον, τό Ἡσ. 53,2 περιέχει τίς λέξεις **רִאָה** («μορφή»), **רָאָה** («μεγαλεῖο»), καί **רָאָה** («ἐμφάνιση») πού χρησιμοποιοῦνται συχνά γιά τόν Δαβίδ.⁴⁸⁸ Σύμφωνα μέ τόν Watts, στήν ἐρμηνεία τοῦ στ. 53,2 γίνεται φανερό ὅτι οἱ περισσότερες ἀντωνυμίες γ' προσώπου καί ἀρσενικοῦ γένους ἀναφέρονται στόν παῖδα τοῦ στ. Ἡσ. 52,13, δηλαδή στόν Δαρεῖο. Οἱ ἀντωνυμίες β' προσώπου, σύμφωνα πάλι μέ τήν ἴδια ἐρμηνεία, ἀφορῶν στόν προστάτη τοῦ Δαρείου, στόν Καμβύση, διότι ὁ Δαρεῖος μέγαλωσε στήν αὐλή τοῦ Καμβύση, ὡς ἓνα ἄσημο πρόσωπο κατά τό «οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῷ οὐδὲ δόξα». Στήν φράση «ὡς ρίζα ἐν γῇ διψώση» ἀναγνωρίζεται ἓνας μεταφορικός λόγος γιά κάποιον πού δέν βρίσκεται στήν βασιλική γραμμή διαδοχῆς τοῦ θρόνου, ὑπονοώντας πιθανόν καί πάλι τόν Δαρεῖο. Ἡ φράση «καί εἶδομεν αὐτόν» μάλλον ἀφορᾷ στό πλῆθος ἐκείνων πού ἀναφέρονται στόν στ. Ἡσ. 52,14. Στήν φράση «Οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος» καί πάλι τονίζεται ὅτι ὁ Δαρεῖος δέν εἶχε τά προσόντα, γιά νά καταλάβει τόν θρόνο.⁴⁸⁹ Σημειώνεται ἀκόμα ὅτι τό ρῆμα **לַעֲלֹ** («ἀνεπτύχθη») τοῦ στ. 53,2 ἔχει ὡς ὑποκείμενο τόν παῖδα καί μεταφράζεται ἀπό τοὺς Ο' «ἀνηγγείλαμεν». Σημαντική παρατήρηση εἶναι ὅτι στό Μ.Κ. κείμενο δέν ὑπάρχει ἡ λέξη παιδίον. Αὐτή προστίθεται ἀπό τοὺς Ο' γιά νά προσδιορίζουν τήν ἐβραϊκή λέξη **יֶלֶד** («ρίζα») καί νά ἀποδώσουν τό χωρίο στόν παῖδα. Τό ΜΚ ἀναφέρει **וְכִשְׁרָה לְפָנָיו כִּי־יֶלֶד** («καί αὐτός μέγαλωσε ἐνώπιόν του σάν τρυφερός βλαστός, καί σάν ρίζα»), ἐνῶ οἱ Ο' ἀποδίδουν «ἀνηγγείλαμεν ὡς παιδίον ἐναντίον αὐτοῦ, ὡς ρίζα ἐν γῇ διψώση». Οἱ Ο' ἀποδίδουν τήν λέξη **לַעֲלֹ** («καί αὐτός μέγαλωσε») μέ τό «ἀνηγγείλαμεν», κατά πᾶσα πιθανότητα ἐπηρεασμένη ἀπό τό ὑποκείμενο «ἐμεῖς» στό δεύτερο μισό τοῦ στίχου.⁴⁹⁰ Ἐτσι, σύμφωνα μέ τόν Kim, στοὺς Ο' «ἓνα παιδί» καί «μία ρίζα» σχετίζονται μέ

⁴⁸⁷ Ἡσ. 11,1 «καί ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσσαί καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ρίζης ἀναβήσεται [Ο']».

⁴⁸⁸ Βλ. Α' Σαμ. 16,18 (**רִאָה**), 17,42 (**רָאָה**). Ψλ. 21,6, 45,4,5 (**רָאָה**).

⁴⁸⁹ J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66*, [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁴⁹⁰ Βλ. J. Ziegler, *Isaias. Septuaginta XIV*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1967, σ. 99.

τό ὑποκείμενο «ἐμεῖς» καί ὄχι μέ τόν παῖδα, ἀποδυναμώνοντας τόν ὑπαινιγμό ἑνός δαβιδικοῦ βασιλιᾶ.⁴⁹¹

Ἡ λέξη «αὐτοῦ» στόν ἴδιο στίχο, ἀναφέρεται στόν Θεό. Στό δεύτερο ἡμιστίχιο μέ τήν ἔκφραση «ὡς ρίζα ἐν γῇ διψώση» ὑποδηλώνεται ἡ ταπεινή καταγωγή τοῦ παιδός. Ἐπίσης, σύμφωνα μέ τούς Keil καί Delitz, ὑπονοεῖται ἡ διεφθαρμένη κοινωνική κατάσταση τῆς ἐποχῆς, ἐνῶ ἡ φράση «καί εἶδομεν αὐτόν» πιθανότατα εἶναι μεταγενέστερη προσθήκη ἥ μπορεῖ νά συνδέεται μέ τήν προηγούμενη πρόταση.⁴⁹² Τέλος, κατά τόν Kim, συνδέεται τό 53,2 μέ τό 52,14 καθῶς οἱ Ο' μεταφράζουν τίς ἐβραϊκές λέξεις **רָאָה** («μορφή», 52,14) καί **גָּדַל** («μεγαλεῖο», 53,2), μέ τήν λέξη «δόξα» συνδέοντας αὐτές μέ τό πρόσωπο τοῦ παιδός.⁴⁹³

Ἡ δυσμορφία τοῦ παιδός περιγράφεται μέ τήν ἔκφραση: «**וְהָיָה כְּאֶחָד מֵאֲנָשִׁים** (οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος)». Γιά τά δεινά τοῦ παιδός ἡ ἔντονη γλῶσσα τοῦ ΜΚ γίνεται ἡπιότερη στούς Ο'. Συγκεκριμένα, στόν στ. 3, οἱ Ο' ἀποδίδουν «ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον καί ἐκλείπον παρὰ πάντας ἀνθρώπους» ἐνῶ τό ΜΚ ἀναφέρει **וְהָיָה לְאִשִּׁים** («αὐτός περιφρονήθηκε καί ἐγκαταλείφθηκε ἀπό τούς ἀνθρώπους»). Ἡ ἀπόδοση αὐτῆ τῶν Ο' παίρνει το θέμα ἀπό τόν προηγούμενο στίχο (2) καί τό ἐπαναλαμβάνει (οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος), ἐνῶ τό ΜΚ ἐντείνει τήν πλοκή καί τονίζει τήν ἀπόρριψη τοῦ παιδός ἀπό τούς ἀνθρώπους.⁴⁹⁴

Ἡ εἰκόνα τοῦ προσώπου του εἶναι τόσο ἀποκρουστική ἐξαιτίας τῶν κακώσεών του ὥστε κανεῖς δέν ἀντέχει τήν θέα του. Ἐπιπλέον, ὅπως δηλώνεται καί στόν στ. 3, ὁ παῖς ἀπορ-

⁴⁹¹ H. Kim, «Textual Tradition in Hebrew and Greek: Isaiah 52:13-53:12», *Textual Traditions of the Old Testament (Seminar)* 2008, σ. 16. Γιά ἀντίθετη ἄποψη βλ. E.R. Ekblad, *Isaiah's Servant Poems According to the Septuagint: An Exegetical and Theological Study*, [CBET 23], Leuven: Peeters, 1999, σσ. 198-199.

⁴⁹² C.E. Keil – F. Delitzsch, *Isaiah*, [Commentary on the Old Testament in ten volumes 7], Michigan 1975, σσ. 499-524.

⁴⁹³ H. Kim, «Textual Tradition in Hebrew and Greek: Isaiah 52:13-53:12», *Textual Traditions of the Old Testament (Seminar)* 2008, σ. 12.

⁴⁹⁴ Ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 8-9.

ρίπτεται, διότι δέν ἔχει βασιλική ἐμφάνιση καί συμπεριφορά. Συγκεκριμένα, σέ τέσσερα σημεία ἐπικεντρώνεται ἡ ἀπόρριψή του: α) ἀπορρίπτεται διότι ἐγκαταλείπεται ἀπό τούς ἀνθρώπους, β) θεωρεῖται ἁμαρτωλός, γ) περιφρονεῖται καί δ) δέν ἀξίζει νά ὁμιλοῦν γι' αὐτόν.⁴⁹⁵ Σύμφωνα μέ τήν Δάφνη, ἡ χρήση τῆς λέξης «εἶδος» στά Ἠσ. 52,14, 53,2 καί 53,3 δηλώνει ὅτι ὁ λαός ἀξιολογεῖ μόνο ἀπό τήν ἐξωτερική ἐμφάνιση («ἄτιμος» καί «ἄδοξος») καί ὄχι ἀπό τήν ἀποστολή του. Στό 53,3 δέν ὑπάρχει ἀντιστοιχία μεταξύ τῆς λέξης «εἶδος» πού ἀποδίδουν οἱ Ο' καί τοῦ ΜΚ, πού σημαίνει ὅτι ὁ μεταφραστής τῶν Ο' ἀνακαλεῖ στήν μνήμη ἀνάλογες περιπτώσεις χρήσεως τῆς λέξεως πού διαλευκάνουν τήν παροῦσα χρήση,⁴⁹⁶ περιγράφοντας θεοφάνεια καί θεωρία τοῦ Θεοῦ.⁴⁹⁷

Στό κείμενο αὐτό ὁ Δευτεροσηαΐας περιγράφει τόν παῖδα μέ ἄδοξη καί ἀτιμασμένη μορφή,⁴⁹⁸ ἀποτυπώνοντάς τον ὅπως θά ἦταν κατά τήν ἡμέρα τοῦ πάθους του, σύμφωνα μέ τόν Θεοδώρητο⁴⁹⁹ ἢ θέλοντας νά τονίσει τήν ἀνθρώπινη φύση του, ὅπως ὑποστηρίζουν ἄλλοι Πατέρες.⁵⁰⁰ Κατά τόν Εὐσέβιο, ἡ θυσία αὐτή τοῦ παιδός, καί εἰδικότερα οἱ πληγές, οἱ βασανισμοί πού ἐκεῖνος ὑπέστη, περιγράφονται ὡς «μώλωπες σωτῆρες»,⁵⁰¹ ἐνῶ ὁ ἱερός Χρυσόστομος ἀναφέρει: «Διά τί γάρ ἐσταυρώθη; Οὐ δι' οἰκείαν ἁμαρτίαν... Δι' ἑτέρους ἵνα εὐεργετήσῃ».⁵⁰² Στήν ἴδια προσέγγιση, ὁ ἅγιος Κύριλλος λέγει: «Ἀπέθανε γάρ, ἵνα καταρ-

⁴⁹⁵ J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66*, [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁴⁹⁶ Βλ. Ἐξ. 24,17. 26,30. Ἀρ. 12,8. Κρ. 13,6. Γεν. 32,30-31 καί 33,11,12-23.

⁴⁹⁷ Ε. Δάφνη, «Die Sogennanten "Ebed-Jahwe-Lieder" in der Septuaginta», *XII Congress of the International Organization for Septuagint and Cognate Studies*, Leiden 2004, [SBLSCS 54], Leiden: Brill 2006, σ. 196.

⁴⁹⁸ Μέ τόση ἀκρίβεια καταγράφει ὁ Δευτεροσηαΐας τό πάθος, ὥστε δέν θέλουν μέ κανέναν τρόπο νά δεχθοῦν ὅτι τά λεγόμενα ἀναφέρονται στόν μεσσία, ἐνῶ ὑποστήριξαν ὅτι κάποια τμήματα τοῦ κεφαλαίου δέν εἶναι γραμμένα ἀπό τόν Δευτεροσηαΐα (Ι. Γιαννακοπούλου, ἀρχιμ., *Ὁ προφήτης Ἡσαΐας*, Θεσσαλονίκη: Β. Ρηγοπούλου² 1970, σ. 375).

⁴⁹⁹ Θεοδώρητου Κύρου, *Εἰς τόν Ἡσαΐαν προφήτην ἐρμηνεία κατ' ἐκλογήν*, PG. 81, 441. Βλ. B.S. Childs, *The struggle to understand Isaiah as Christian Scripture*, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 140.

⁵⁰⁰ Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς, «Παιδαγωγός, 3,1», PG 8,557C. Ἰππόλυτος, «Ἀπόδειξις ἐκ τῶν ἁγίων Γραφῶν περί Χριστοῦ καί Ἀντιχρίστου, 44», PG 10,761B. Ἰουστίνος, «Διάλογος, 13,1 ἔξ.», PG 6, 501-504.

⁵⁰¹ Βλ. Εὐσεβίου Καισαρείας, «Ὑπόμνημα εἰς τόν προφήτην Ἡσαΐαν», PG 24, 89-528.

⁵⁰² Ἰωάννου Χρυσοστόμου, «Ὁμιλία στήν πρὸς Ρωμαίους», PG 60, 475-479.

γήση τήν ἁμαρτίαν τῶν ἐπὶ τῆς γῆς». ⁵⁰³ Τὴν ἐρμηνευτικὴ αὐτὴ προσέγγιση κάνουν καὶ οἱ συγγραφεῖς τῆς Κ. Διαθήκης. ⁵⁰⁴

Ὁ στ. 3 εἰσάγεται ὡς συνέχεια τοῦ προηγουμένου καὶ ἡ θεματολογία του εἶναι ἡ ἴδια μέ ἐκείνου μέ τὴν διαφορὰ ὅτι ἀναφέρεται σέ διαφορετικὸ πρόσωπο. Ἐτσι, σύμφωνα μέ τὸν Watts, τὸ κεντρικὸ πρόσωπο τοῦ στίχου πιθανολογεῖται ὅτι εἶναι ἓνας ἀρχηγὸς τῶν Ἰσραηλιτῶν πού ἐκτελέσθηκε βίαια ἀπὸ τὸν κυβερνήτη Σισίννη. Ἡ φράση «τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον καὶ ἐκλείπον παρὰ πάντα τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων» πιθανόν συσχετίζεται μέ τὸν Ζοροβάβελ καὶ ὅσα ἀναφέρονται στὰ Α' Ἑσδ. 3,1-5 καὶ 5,3-4. Μέ τὴν φράση «ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὧν καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν» περιγράφεται ὁ θάνατός του. Ἡ ἔκφραση «οὐκ ἐλογίσθη» δηλώνει τὴν μὴ ἀναγνώριση τοῦ Ζοροβάβελ ἀπὸ τὸ πλῆθος, ὅπως θὰ ἔπρεπε νὰ συμβεῖ μέ βάση τὴν προσφορὰ του σέ αὐτούς. ⁵⁰⁵ Ὁ Oswalt ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἀρσενικοῦ γένους, ἐνικοῦ ἀριθμοῦ μετοχὴ τῆς παθητικῆς φωνῆς נִבְּיָא («τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον») δηλώνει τὸν «εὐτελῆ ἄνθρωπο» ⁵⁰⁶, ἐνῶ τὸ לֹא־יָשָׁא («ἐκλείπον παρὰ πάντα ἀνθρώπους [Ο']») δείχνει τὴν ἀπαξίωση τῶν ἀνθρώπων ἐξαιτίας τῆς ἀσημαντότητας τοῦ προσώπου του. ⁵⁰⁷ Ὁ Koole ⁵⁰⁸ ὑποστηρίζει ὅτι ὁ παῖς «ἀντὶ γιὰ ὑπεράνθρωπος εἶναι ἓνας ἀδύναμος». Παράλληλα, ὁ Oswalt συνεχίζει «ὅτι αὐτός δέν εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς νικητὲς ἀλλὰ ἓνας ἀπὸ τοὺς ἡττημένους». ⁵⁰⁹ Στό 53,3 καταγράφεται ἡ ἀνείκαστη πρόνοια τοῦ Θεοῦ γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἀφοῦ ὁ παῖς ἔγινε σύντροφος τοῦ πόνου ἐξαιτίας τῆς ἀπόρριψης τῶν ἀνθρώπων καὶ δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ συγγραφέας ἀναφέρει δύο φορές τὴν ἔννοια τῆς καταφρόνησης μέσα σέ

⁵⁰³ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, «Ἐξήγησις ὑπομνηματικὴ εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν», PG 70, 1181.

⁵⁰⁴ Μτ. 16,21, 20,28 Μκ. 10,33-34. Λκ. 24,25-26. Πραξ. 3,18. Β' Κορ. 5,21. Α' Πέτρ. 3,18.

⁵⁰⁵ J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66*, [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁵⁰⁶ J. Oswalt, *The Book of Isaiah: Chapters 40-66*, [NICOT], Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1998, σ. 383.

⁵⁰⁷ Ἐνθ' ἀνωτ.

⁵⁰⁸ J.L. Koole, *Isaiah III: Volume 2/Isaiah 49-55*, [HCOT], Kampen: Kok Pharos 1997, σ. 251.

⁵⁰⁹ Ἐνθ' ἀνωτ., ὑποσ. 505.

έναν στίχο (53,3).⁵¹⁰ Αφορᾷ πιθανῶς στήν απόφαση γιά τήν ἀτίμωση, στό μαρτύριο καί τελικά στόν θάνατο τοῦ παιδός, τά ὅποια ἔγιναν, κατά τόν Κύριλλο Ἀλεξανδρείας, μέ προχειρότητα καί ἐπιπολαιότητα ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων, λέγοντας: «προχειροτάτην κατ' αὐτοῦ τήν ψῆφον, ἥτοι κρίσιν, ἐξενηνόχασιν».⁵¹¹ Ὁ Δευτεροησαΐας χρησιμοποιεῖ στόν στίχο αὐτό τήν λέξη «μαλακίαν» (κατά τό Μ.Κ. מַלְאָכָה) μεταφορικά, γιά νά δηλώσει τήν ἁμαρτία.⁵¹² Ὁ παῖς δοκιμάζεται γιά τήν ἁμαρτία τῶν ἀνθρώπων, ἐνῶ ὁ ἴδιος εἶναι ἀναμάρτητος.⁵¹³ Γιά τούς Ἰουδαίους, ἀκόμη καί αὐτή ἡ θυσία τοῦ παιδός, δέν ἔγινε κατανοητή καί σεβαστή, ἀλλά ἀντίθετα ἦταν ἓνας ἐπιπλέον λόγος, γιά νά τόν ἀπορρίψουν.⁵¹⁴ Ἡ λέξη «ἄνθρωπος» πού χρησιμοποιεῖται στόν ἴδιο στίχο, ἐρμηνευόμενη χριστολογικά κατά τόν Μέγα Ἀθανάσιο,⁵¹⁵ ὑπογραμμίζει τήν γνησιότητα τῆς ἀνθρώπινης φύσης τοῦ παιδός.⁵¹⁶ Παράλληλα, ὁ ἱερός Χρυσόστομος ὑπογραμμίζει σχετικά μέ τόν προσδιορισμό «ἄνθρωπος» ὅτι

⁵¹⁰ Α. Παπαρνάκη, *Ερμηνεία Κειμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατά τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 311. J. E. Smith, *An Expository Commentary on the Book of Isaiah (A work in Progress)*, ἄ. ἐ. 2005, σ. 217.

⁵¹¹ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, «Ἐξήγησις ὑπομνηματική εἰς τόν προφήτην Ἡσαΐαν», PG 70, 1180.

⁵¹² Ἡσ. 1,5β, 6.

⁵¹³ Α' Πε. 2,24. Τό ἀντίθετο ὑποστηρίζει ὁ Hermisson δηλώνοντας λανθασμένα ὅτι ὁ παῖς πάσχει γιά τίς δικές του ἁμαρτίες (H.J. Hermisson, «The Fourth Servant Song in the context of Second Isaiah», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 36).

⁵¹⁴ Α' Κορ. 1,23.

⁵¹⁵ Ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἐπιμένει στήν φύση τοῦ πάθους διατυπώνοντας ἓνα ἀκόμα ἐπιχείρημα ἐναντίον τῆς διδασκαλίας τῶν ἀπολλιναριστῶν, σημειώνοντας ὅτι ἡ σάρκα πού προσέλαβε ὁ Λόγος, ἀναβίβασε στόν σταυρό καί παρέδωσε στόν θάνατο, ἦταν ἐνωμένη μέ τήν θεότητα. Μέ τήν ἀναφορά αὐτή ἐπισημαίνει τήν δυνατότητα νά ὑποφέρει τό πάθος γιατί αὐτό δέν ἦταν μόνον σωματικό, ἀλλά καθολικό καί ἀφοροῦσε στήν ψυχή, τήν διάνοια καί σέ ὅλα τά στοιχεῖα πού συνθέτουν τήν φύση τοῦ ἀνθρώπου. Ἀναφέρει: «οὐδαμοῦ δέ θεότης πάθος προσίεται δίχα πάσχοντος σώματος, οὔτε ταραχήν καί λύπην ἐπιδείκνυται δίχα ψυχῆς λυπουμενῆς καί ταραττομένης, οὔτε ἀδημονεῖ καί προσεύχεται δίχα νοήσεως ἀδημονούσης καί προσευχομένης, ἀλλά γάρ κἂν μή ἡττήματι φύσεως συνέβαινε τά λεγόμενα, ἀλλ' ἐπιδείξει ὑπάρξεως ἐπράττετο τά γινόμενα». (Μ. Ἀθανασίου, «Κατά Ἀπολλιναρίου 2,14», PG 26,1156).

⁵¹⁶ Μέ τήν ἐρμηνεία αὐτή ἐπιδιώκει νά ἀναιρέσει τήν ἀπολλιναριστική διδασκαλία περὶ τῆς προσλήψεως ἀπό τόν Χριστοῦ τῆς ἄκτιστης σάρκας (βλ. Α. Παπαρνάκη, *Ερμηνεία Κειμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατά τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 311).

τόν συναντοῦμε στά Ἠσ. 8,1, Μτ. 20,18, Ρωμ. 1,3 καί Α΄ Τιμ. 2,6.⁵¹⁷ Ἡ ἔκφραση «παρά πάντας ἀνθρώπους» πού ὑπάρχει στους κώδικες Ἀλεξανδρινό καί Μαρσαλιανό, ἀποδίδεται καί ὡς «τούς υἱούς τῶν ἀνθρώπων» στους κώδικες Βατικανό καί Λουκιανό καί ὡς «πάντας τούς υἱούς τῶν ἀνθρώπων» στόν Σιναϊτικό κώδικα. Ἡ χρήση τοῦ «υἱούς ἀνθρώπων» θά μπορούσε νά παραπέμπει στόν Ἰησοῦ ὅπως στό Λκ. 18,31. 21,27.

Παρατηροῦμε λοιπόν ὅτι ἡ ἀποψη τοῦ Watts ὅτι ὁ παῖς ταυτίζεται μέ τόν Ζοροβάβελ στό Ἠσ. 53,3 δέν ἀπαντᾷ σέ πατερικές προσεγγίσεις. Ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Oswalt περί ἀπαξίωσης τοῦ παιδός τονίζεται ἀπό τόν Κύριλλο Ἀλεξανδρείας μέ ἀφορμή τήν προχειρότητα τῆς δίκης τοῦ Ἰησοῦ. Ἐνῶ μέ τήν λέξη «ἄνθρωπος» ἢ τήν παραλλαγή «υἱούς ἀνθρώπων» πού ἀπαντᾷ σέ ἄλλους κώδικες τονίζεται ἡ ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ.

⁵¹⁷ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, «Ἄνθρωπος, οὐ Θεός, ἄνθρωπος γάρ ἦν, καί οὐ Θεός, ὁ πληττόμενος (Λόγος τῇ ἀγία καί μεγάλη Παρασκευῇ)», PG 50, 815.

δ) Ἡσ. 53, 4-6

Ἡ ἐξιλέωσις τοῦ παιδός.

МК

4 אָבן חֲלִינִי הוּא נָשָׂא וּמַכָּאבוֹת סְבָלָם וְאַנְחָנִי חֲשַׁבְנָהּוּ נְגִיעַ מִכָּה
אֱלֹהִים וּמַעֲנָה: 5 וְהוּא מַחֲלֵל מִפְּשָׁעֵנוּ מִדָּכָא מַעֲוֹנֵתֵינוּ מוֹסֵר שְׁלוֹמֵנוּ
עָלָיו וּבִחְבֻרָתוֹ נִרְפָּא-לָנוּ: 6 כָּלָנוּ כִּצְאָן תָּעִינוּ אִישׁ לְדַרְכּוֹ פָּנִינוּ
וַיְהִיָּה הַפְּגִיעַ בּוֹ אֶת עוֹן כָּלָנוּ:

Ο'

4 οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται, καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ ὑπὸ Θεοῦ καὶ ἐν κακώσει. 5 αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν· παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν. τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. 6 πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν, ἄνθρωπος τῇ ὁδῷ αὐτοῦ ἐπλανήθη· καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν.

Ἡ φράσις «οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει» στήν ἀρχή τοῦ στ. 4, θεωρεῖται ἔκφρασις ἀλληλεγγύης πρὸς τὸν πάσχοντα παῖδα ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ.⁵¹⁸ Ἡ ἄποψη τοῦ Isaksson εἶναι ὅτι ὁ στίχος ἀναφέρεται σέ πραγματικό τετελεσμένο χρόνο καὶ σκοπὸς τοῦ εἶναι νά περιγράψῃ τὴν σημασία τῆς ζωῆς (καὶ πιθανόν καὶ τοῦ θανάτου) ἑνὸς ἱστορικοῦ προσώπου (וְאַנְחָנִי : «ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι

⁵¹⁸ Σέ αὐτόν τόν στίχο, ὁ συνδυασμός τῶν λέξεων «φέρω» καὶ «ἁμαρτία» ὑπενθυμίζει στοὺς ἀναγνώστες τὴν προσφορὰ ἐνοχῆς στοῦ Λτ. 5, 6-8. (Βλ. H. Kim, «Textual Tradition in Hebrew and Greek: Isaiah 52:13-53:12», *Textual Traditions of the Old Testament (Seminar)* 2008, σ. 17) Τό «ἡμῶν» τοῦ στίχου μπορεῖ νά ἀφορᾷ στὸν συγγραφέα, τὸν κύκλο τῶν μαθητῶν του, νά ἀντιπροσωπεύει ὁλόκληρο τὸ Ἰσραήλ ἢ μπορεῖ νά ἀποτελεῖ μέρος τῶν «πολλῶν» τοῦ στ. 52,14 (O. H. Steck, «Aspekte des Gottesknechts in Jes. 52,13-53,12», *ZAW* 97(1985), σ. 40. H.J. Hermisson, «The Fourth Servant Song in the context of Second Isaiah», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 33).

ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ ὑπὸ Θεοῦ καὶ ἐν κακώσει»). Ὡστόσο, θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀρχικὴ πρόταση (וְכִי־יִנִּי סִבְלָם הוּא אֶכְן נִשְׁאָר אֶכְן «οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται») μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ καὶ μέ μελλοντικὴ χροιά, δίδοντας διτότητα στήν ἀπόδοση τοῦ στίχου, ἀλλὰ καὶ στήν ταυτότητα τοῦ ὑποκειμένου του πού εἶναι ὁ παῖς τοῦ Γιαχβέ.⁵¹⁹ Στό Ἡσ. 53,4, σύμφωνα μέ τόν H. Kim, οἱ Ο' ἀποδίδουν «εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ καὶ ἐν κακώσει», ὅπου τό MK γράφει :וְנִמְעַנֶּה מִכָּה אֱלֹהִים נִנְיָע (πληγωμένος, χτυπημένος ἀπό τόν Θεό καί τραυματισμένος), μετατρέποντας τήν «σκληρὴ» γλώσσα τοῦ MK σέ πιό ἥπια μορφή. Στό MK, τὰ δύο πρῶτα ρήματα (מִכָּה «ἐν πληγῇ» נִנְיָע «ἐν κακώσει») εἶναι λέξεις μέ ὀξύ περιεχόμενο, πού μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ νὰ ἐκφράσουν τήν βίαιη καταστροφή, ἀκόμη καὶ τόν θάνατο. Εἰδικά, τό MK δείχνει σαφῶς ὅτι τό ὑποκείμενο τῆς δράσης εἶναι ὁ Θεός. Ὡστόσο, στό κείμενο τῶν Ο', δέν διαφαίνεται βίαια δράση ἢ ζήτημα βίας, ἀλλὰ ἀπεικονίζεται ἡ κατάσταση τοῦ μαρτυρίου τοῦ παιδός.⁵²⁰

Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι τὰ ρήματα τοῦ στ. 4 «φέρει» καὶ «ὀδυνᾶται» ἀποδίδονται ἀπό τούς Ο' σέ ἐνεστώτα χρόνο, ἐνῶ τό MK ἔχει παρακείμενο (אֶכְן καὶ לִסְבֹּל). Δύο εἶναι οἱ πιθανές ἐξηγήσεις: Πρῶτον, ὁ Ekblad ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ἐνεστώτας πιθανότατα ἐκφράζει τήν τάση τῶν Ο' «νὰ ἀνοίγουν τόν δρόμο γιὰ τοὺς ἀναγνώστες τοὺς ὅλων τῶν ἐποχῶν γιὰ νὰ προσδιορίσουν τόν παῖδα ὡς σύγχρονό τους».⁵²¹ Δεύτερον, ἐπειδὴ στήν ἑλληνικὴ γλώσσα ὁ ἀόριστος (ὅπως καὶ ὁ παρακείμενος) ἔχει τετελεσμένη διάσταση, χρησιμοποιεῖται στήν ἀφήγηση· ὁ δέ ἐνεστώτας ἔχει ἀτελή διάσταση προσδίδοντας ἐνδιαφέρον στήν

⁵¹⁹ B. Isaksson, *The textlinguistics of the Suffering Servant: Subordinate structures in Isaiah 52,13-53,12*, [Ἐν πάσῃ γραμματικῇ καὶ σοφίᾳ], Franciscan Printing Press – Edizioni Terra Santa 2011, σσ. 196-197.

⁵²⁰ H. Kim, «Textual Tradition in Hebrew and Greek: Isaiah 52:13-53:12», *Textual Traditions of the Old Testament (Seminar)* 2008, σ. 9.

⁵²¹ E.R. Ekblad, *Isaiah's Servant Poems According to the Septuagint: An Exegetical and Theological Study*, [CBET 23], Leuven: Peeters, 1999, σ. 215. Βλ. G.B. Grelot, *Les Poemes du Serviteur: De la Lecture Critique a l'Hermeneutique*, [Lectio Divina 103], Paris: Cerf 1981, σ. 105.

πράξη στήν οποία αναφέρεται.⁵²² Ἐτσι, ἡ ἀλλαγὴ τοῦ χρόνου μπορεῖ νά ὀδηγεῖ στήν ὑπόθεση ὅτι οἱ Ο' προσπαθοῦν νά ἐπικεντρώσουν στήν σωτήρια διακονία τοῦ παιδός.⁵²³

Στόν στ. 4 συμπυκνώνεται τό νόημα καί τῶν δύο ἐπομένων στίχων (5-6) καί δηλώνεται ἡ πραγματική αἰτία τοῦ πάθους πού φέρει ὁ παῖς, δηλαδή ὅτι αὐτός ἐκτελέσθηκε γιά τὰ ἁμαρτήματα τοῦ λαοῦ.⁵²⁴ Ἐτσι, μέ βάση τὰ παραπάνω, ὁ κυβερνήτης Σισίννης βρῆκε ἕναν ἄνδρα ὡς ἐξιλαστήριο θῦμα. Στήν φράση «Καί ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ ὑπὸ Θεοῦ καὶ ἐν κακώσει» φαίνεται ὅτι τήν στιγμή τοῦ θανάτου τό αἶσθημα ἀλληλεγγύης ἐξέλιπε. Ἐτσι ὁ λαός ἦταν χαρούμενος, διότι ἀπαλλάχθηκε ἀπό τὰ ἁμαρτήματά του καί θεώρησε τόν θάνατο τοῦ παιδός ὡς δίκαιη μοῖρα, καθορισμένη ἀπό τόν Θεό.⁵²⁵ Στόν στ. 4 ὁ παῖς ἐπωμίζεται προθύμως τήν εὐθύνη γιά ὅλα αὐτά καί ἔτσι εἰκάζεται ὅτι μᾶλλον ἔχει σφάλει φοβερά, ὥστε νά δεχθεῖ ἀδιαμαρτύρητα τό μαρτύριο. Ὅμως, ἐδῶ πρόκειται γιά παρανόηση, ἀφοῦ ὁ παῖς πάσχει γιά τίς ἁμαρτίες τῶν ἀνθρώπων.⁵²⁶ Πιο συγκεκριμένα, τό ρῆμα «φέρω» πού χρησιμοποιεῖται ἀπό τούς Ο', δηλώνει αὐτή ἀκριβῶς τήν προσέγγιση, τήν ὁποία τονίζει καί ὁ Ματθαῖος στό Μτ. 8,16 μέ τό ρῆμα «ἔλαβε».⁵²⁷ Οἱ ἀσθένειες αὐτές πού ὑπομένει ὁ παῖς στόν στ. 4 θυμίζουν, κατὰ τόν Α. Ceresko, τὰ προφητευμένα στό Δτ. 28,59-61.⁵²⁸

Σύμφωνα μέ τόν Isaksson, οἱ τρεῖς πρῶτες προτάσεις τοῦ στ. 5 (וְלֹא־יָלְדָהּ מִשְׁפָּחָהּ מִדְּכָא מִעֲוֹנוֹתֵינוּ מוֹסֵר מוֹלֵמֵנוּ עָלָיו) «αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν καὶ μεμαλά-

⁵²² Βλ. S.E. Porter, *Idioms of the Greek New Testament*, Sheffield: Sheffield Academic Press 21994, σ. 31.

⁵²³ H. Kim, «Textual Tradition in Hebrew and Greek: Isaiah 52:13-53:12», *Textual Traditions of the Old Testament (Seminar)* 2008, σ. 17.

⁵²⁴ Α. Παπαρνάκη, *Ερμηνεία Κειμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 313.

⁵²⁵ J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66, [WBC 25]*, Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁵²⁶ W.C. Kaiser, *The Messiah in the Old Testament*, Michigan, Grand Rapids: Zondervan Publishing House 1995, σ. 179.

⁵²⁷ R. Watts, «Messianic Servant or the End of Israel's Exilic Curses? Isaiah 53,4 in Matthew 8,17», *JSOT* 38/1 (2015), σσ. 81-95.

⁵²⁸ A.R. Ceresko, «The Rhetorical Strategy of the Fourth Servant Song (Isaiah 52:13-53:12): Poetry and the Exodus-New Exodus», *CBQ* 56 (1994), σσ. 42-55.

κισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν· παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν») πληροφοροῦν τοὺς ἀκροατές τοῦ στίχου γιὰ πραγματικά γεγονότα, τὰ ὅποια δέν μποροῦν νά γίνουν ἀντιληπτά μέ τόν ἀνθρώπινο νοῦ, προσφέροντας μιὰ πιθανή μελλοντική προφητεία. Ἔρχονται σέ ἀντίθεση μέ τίς τρεῖς προτάσεις τοῦ στ. 4 (וְנִחַם־נַפְשׁוֹ וְהָיָה־לְהַיָּיִם מִכָּה נִנְּךָ וְנִחַם־נַפְשׁוֹ וְהָיָה־לְהַיָּיִם :מִכָּה נִנְּךָ «ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτόν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ ὑπὸ Θεοῦ καὶ ἐν κακώσει») οἱ ὁποῖες δηλώνουν τὰ γεγονότα γιὰ τὰ ὅποια οἱ ἀκροατές τοῦ στίχου ἦταν πεπεισμένοι ὅτι ἰσχύουν (ἐλογισάμεθα) καί ἀφοροῦν στό παρόν ἢ στό κοντινό παρελθόν. Αὐτό πιθανῶς τονίζει τήν διαχρονικότητα τῆς προφητείας περὶ τοῦ παιδός.⁵²⁹

Οἱ Ο' ἀποδίδουν τόν στ. 5 «αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν», ἐνῶ τό MK ἀναφέρει לִחַם־נַפְשׁוֹ וְהָיָה־לְהַיָּיִם מִכָּה (ἔχει διατρηθεῖ... καὶ συνθλιφθεῖ). Οἱ ἔντονες λέξεις «διατρήθηκε» καί «συνθλίφθηκε», οἱ ὁποῖες καί πάλι θά μπορούσαν νά σημαίνουν τήν βίαη καταστροφή, ἀποδίδονται μέ πιό ἥπιες λέξεις «ἐτραυματίσθη» καὶ «μεμαλάκισται».⁵³⁰ Στό στίχο αὐτό ὁ Θεός περιγράφεται ὡς κάποιος πού χτυπᾷ, πλήττει, πληγώνει, καί συνθλίβει τόν παῖδα του. Σύμφωνα μέ τήν ἄποψη τοῦ MK, ὡστόσο, αὐτό δέν ἔρχεται σέ ἀντιδιαστολή μέ τόν εὐγενικό χαρακτήρα τοῦ Θεοῦ, πού συχνά ὁμολογεῖται ἀπό τόν λαό του.⁵³¹ Στόν στ. 5 αὕτη ἡ βίαη γλώσσα δέν ἐπικεντρώνεται στό χαρακτήρα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ στήν δυστυχία τοῦ παιδός, ἡ ὁποία προκαλεῖται ἀπό τίς ἁμαρτίες τῶν ἀνθρώπων. Συνήθως, ἡ βίαη γλώσσα χρησιμοποιεῖται γιὰ τήν τιμωρία ἀπό τόν Θεό γιὰ τίς ἁμαρτίες τῶν ἀνθρώπων. Μέσω αὐτῆς τῆς βίαης γλώσσας, τό MK ἔχει τήν τάση νά «συγκλονίζει» τοὺς ἀναγνώστες ὥστε νά μποροῦν νά μετανοήσουν γιὰ τὰ ἁμαρτήματά τους. Αὕτη ἡ βίαη γλώσσα, ὡστόσο, δέν εἶναι ἀποδεκτὴ γιὰ τόν ὀλοκληρωμένο νοῦ τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου τῶν Ο', γιατί ὁ Θεός καί τό κακό μπορεῖ

⁵²⁹ B. Isaksson, *The textlinguistics of the Suffering Servant: Subordinate structures in Isaiah 52,13-53,12*, [Εν πάσῃ γραμματικῇ καὶ σοφίᾳ], Franciscan Printing Press – Edizioni Terra Santa 2011, σσ. 198.

⁵³⁰ Βλ. J. Lust, «The Demonic Character of Yahweh and the Septuagint of Isaiah», *Bijdragen* 40 (1979), σσ. 2-14.

⁵³¹ Βλ. Ιω. 4,2.

νά συνδέονται μεταξύ τους. Ὡς ἐκ τούτου, παρόλο πού γίνεται προσπάθεια ἀπό τούς Ὁ' γιά πιστή ἀπόδοση τοῦ ΜΚ στήν ἑλληνική γλῶσσα, ὅταν συναντοῦν αὐτήν τήν βίατη γλῶσσα, τείνουν νά τήν ἐξομαλύνουν ἢ νά τήν ἀλλάζουν.⁵³²

Στόν στ. 5 ὁ λαός πιθανόν ἐκφωνεῖ ὅτι «αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν» ἀκόμη καί μέ κίνδυνο νά τιμωρηθεῖ ἀπό τόν κυβερνήτη. Ἐν συνεχείᾳ, στήν φράση «παιδεῖα εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν» ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ τιμωρία τοῦ παιδός εἶναι ὁ συντελεστής τῆς εἰρήνης στόν λαό, ἐνῶ μέ τήν φράση «τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν» δηλώνεται ὅτι αὐτός τραυματίσθηκε ἔτσι, ὥστε κανεῖς ἄλλος νά μὴν τραυματισθεῖ,⁵³³ ἀλλὰ ὅλοι νά βιώνουν τήν ἴαση ἀπό τὰ ἁμαρτήματά τους.⁵³⁴ Ὁ Α. Herbert ἀποδίδει πολύ ζωντανά τό νόημα τοῦ στίχου μέ τήν ἔκφραση: «Ὁ παῖς ὑπέφερε γιά τίς ἁμαρτίες τῶν ἄλλων, ἀλλὰ τό μαρτύριό του ἐπέφερε μία καθολική ἀποκατάσταση τῆς υἱείας τους καὶ τῆς εὐτυχίας τους (ἰάθημεν)». Πῶς θά μπορούσε αὐτό νά γίνει δέν ἐξηγεῖται. Γίνεται ὅμως ἀποδεκτό ὡς ἓνα ἐπαναστατικό γεγονός, στό ὁποῖο ὁ ἴδιος ὁ Θεός εἶναι αὐτοπροσώπως ἀναμειγμένος.⁵³⁵ Κατά τόν R. Watts, ἡ ἴαση πού ἀναφέρεται στόν στίχ. 53,4 ὑποδηλώνει τήν θεότητα τοῦ Ἰησοῦ, ἐνῶ μέ τήν ἔννοια τοῦ δούλου πού ταπεινώνεται δηλώνεται ἡ ἀνθρώπινη φύση του.⁵³⁶ Ὁ στ. Ἠσ. 53, 5 προειδοποιεῖ ὅτι ὁ Θεός ἐκφράζεται διαφορετικά. Τά ρήματα τοῦ στίχου βρίσκονται σέ παθητική φωνή, διότι ἐρμηνεύοντας χριστολογικά ὁ Kaiser ὑποστηρίζει

⁵³² H. Kim, «Textual Tradition in Hebrew and Greek: Isaiah 52:13-53:12», *Textual Traditions of the Old Testament (Seminar)* 2008, σσ. 22-23.

⁵³³ Κατά τόν Hermisson ἡ ἐπιτυχία στό ἔργο τοῦ παιδός θά ἔχει πραγματοποιεῖ ὅταν ὁ Ἰσραήλ θα κατανοήσῃ τό μαρτύριο καί τό θάνατό του (H.J. Hermisson, «The Fourth Servant Song in the context of Second Isaiah», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 41).

⁵³⁴ J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66, [WBC 25]*, Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁵³⁵ A.S. Herbert, *The Book of the Prophet Isaiah 40-66, [Cambridge Bible Commentaries on the Old Testament]*, Cambridge: Cambridge University Press 1975, σ. 112.

⁵³⁶ R. Watts, «Messianic Servant or the End of Israel's Exilic Curses? Isaiah 53,4 in Matthew 8,17», *JSOT* 38/1 (2015), σσ. 81-95. Πρβλ. L. Novakovic, «Matthew's Atomistic Use of Scripture – Messianic Interpretation of Isa. 53:4 in Mt 8,17», *Biblical Interpretation in Early Christian Gospels. II. The Gospel of Matthew*, London: T&T Clark 2008, σσ. 147-162.

ὅτι ὁ Θεός εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος δρᾷ καί ἐπιτρέπει τέσσερα πράγματα στόν παιῖδα: α) Τόν ἀφήνει νά προσηλωθεῖ ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ β) νά ραπισθεῖ καί νά μωλωπισθεῖ, νά ἀντέξει καί νά ὑπομείνει τόν πόνο γ) Τόν ἀφήνει νά «πάθει» ὡς παῖς γιά τὰ πάθη καί τὰ ἁμαρτήματα τῶν ἀνθρώπων δ) Τέλος, τόν ἀφήνει νά πληγωθεῖ καί νά μαστιγωθεῖ ἀπό τοὺς στρατιῶτες τοῦ Πιλάτου.⁵³⁷ Ἰδια προσέγγιση στήν ἐρμηνεία τοῦ χωρίου κάνει ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας.⁵³⁸ Σύμφωνα καί μέ τήν Ε. Δάφνη, οἱ προσδιορισμοί «ἐν πληγῇ», «ἐν κακώσει» (στ. 4) καί «μεμαλάκισται» (στ. 5) ἀνακαλοῦν στήν μνήμη παραστάσεις ἀπό τὰ βιβλία τῆς Ἐξόδου (3,7,17), τοῦ *Α Βασιλειῶν* (4,8) καί τοῦ *Ἰώβ* (2,13. 33,19. 42,16) καί ἐξηγοῦν ὅτι ὁ **יהוה עבד** (ἔβεδ Γιαχβέ) κατανοεῖται καί ἐρμηνεύεται ἀπό τοὺς Ο' ὡς «ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ ὁ αἰρων τήν ἁμαρτία τοῦ κόσμου» πού ἐπισφραγίζεται ἀπό τήν Κ.Δ. καί τήν Ἀποστολική Παράδοση.⁵³⁹

Στόν στ. 6 ὁ λαός ἀναγνώρισε τήν συλλογική του εὐθύνη γιά τό πάθος τοῦ παιδός. Ἐπειτα φαίνεται ἐκ μέρους τοῦ Γιαχβέ ἡ χρήση ἑνός μοναδικοῦ προσώπου ὡς θύματος κατά τό: «καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν»· μέ τίς ἀντωνυμίες «ἡμᾶς», «ἡμεῖς» καί «ἡμῶν» δηλώνεται στήν περικοπή Ἡσ. 53,3-5 ὁ λαός.⁵⁴⁰ Ὁ στ. 6 ἀποτελεῖ τόν κέντρο τῆς ὅλης ἀφήγησης τοῦ μαρτυρίου τοῦ παιδός, ἀφοῦ ἀποδίδεται σέ αὐτόν συνοπτικά τό ὅλο ἔργο τοῦ παιδός πρὸς τόν κόσμον.⁵⁴¹ Καί ὑπὸ τό φῶς καί τό πρίσμα αὐτῆς τῆς προοπτικῆς γίνεται κατά τήν ἄποψή μας κατανοητή ἡ σημασία τῆς θυσίας τοῦ παιδός τοῦ Θεοῦ στόν Ἡσ. 53.

⁵³⁷ W.C. Kaiser, *The Messiah in the Old Testament*, Michigan, Grand Rapids: Zondervan Publishing House, 1995, σ. 180.

⁵³⁸ B.L. B.S. Childs, *The struggle to understand Isaiah as Christian Scripture*, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 82.

⁵³⁹ Ε. Δάφνη, «Die Sogennanten "Ebed-Jahwe-Lieder" in der Septuaginta», *XII Congress of the International Organization for Septuagint and Cognate Studies, Leiden 2004*, [SBLSCS 54], Leiden: Brill 2006, σ. 197.

⁵⁴⁰ W.H. Bellinger, W.R. Farmer, (ἐκδ.), *Jesus and the suffering servant: Isaiah 53 and Christian Origins*, Harrisburg P.A.: Trinity Press International 1998, σσ. 50-51. R. E. Clements, «Beyond tradition-history: Deutero-Isaianic Development of First Isaiah's Themes», *JSOT* 31 (1985), σσ. 95-113.

⁵⁴¹ Α. Παπαρνάκη, *Ερμηνεία Κειμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 314-315.

Ἡ ὑποταγή τοῦ παιδός.

МК

7 נָגַשׁ וְהוּא נֶעֱנָה וְלֹא יִפְתַּח-פִּיו כְּשֶׁה לְטָבַח יוֹבֵל וְכָרְחַל לִפְנֵי גִזְזִיָּה
נֶאֱלָמָה וְלֹא יִפְתַּח פִּיו: 8 מֵעֶצֶר וּמִמְשָׁפֶט לָקַח וְאֶת-דֹּרוֹ מִי יְשׁוּחָח כִּי
נִגְזַר-מֵאֲרָץ חַיִּים מִפֶּשַׁע עָמִי נָנַע לָמוֹ: 9 וַיִּתֵּן אֶת-רָשָׁעִים קִבְּרוּ
וְאֶת-עֹשִׁיר בְּמִתָּיו עַל לֹא-חֶמֶס עָשָׂה וְלֹא מְרָמָה בָּפִיו:

Ο'

7 καὶ αὐτὸς διὰ τὸ κεκακῶσθαι οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα· ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη καὶ ὡς ἄμνός ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ 8 ἐν τῇ ταπεινώσει ἢ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη· τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; ὅτι αἵρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἢ ζωὴ αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον. 9 καὶ δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ὅτι ἀνομίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὗρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ.

Στόν στ. 7 ἀλλάζει ὁ τόνος τῆς περικοπῆς γενόμενος περισσότερο δραματικός. Προλέγεται ὅτι ὁ παῖς θά ὑποβληθεῖ σέ βασιανιστήρια καὶ δοκιμασίες, ἐνῶ στοὺς ἐπόμενους στίχους 8 καὶ 9, προφητεύεται ὅτι θά θανατωθεῖ καί θά ταφεῖ.⁵⁴² Ἐντύπωση προξενεῖ ὅτι στήν ὅλη ἐναντίον του κινηθεῖσα διαδικασία ὁ παῖς δέν ἀποκρίνεται οὔτε παραπονεῖται. Ἡ σιωπὴ τοῦ πάσχοντος παιδός δηλώνει ὅχι μόνον ὅτι ἀπέφυγε νά ζητήσῃ

⁵⁴² H.J. Hermisson, «The Fourth Servant Song in the context of Second Isaiah», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 37.

ἔλεος, ἀλλά καί ὅτι δέν ἀποκάλυψε καμμία πληροφορία, ἀκόμη καί ὅταν βασανιζόταν.⁵⁴³

Στόν στ. 8. ἐνῶ τό MK ἀναφέρει **לְמַלְאכָאֵי עַמִּי מִפְּנֵי** («γιά τήν παράβαση τοῦ λαοῦ μου τό χτύπημα [ἦταν] σέ ἐκεῖνον»), οἱ Ο' ἀποδίδουν «ἀπό τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον». Σημειώνεται ὅτι τό ρῆμα «ἤχθη» τῶν Ο' βρίσκεται σέ παθητική μορφή, ἐνῶ τό MK δέν ἔχει ρῆμα. Αὐτό εἶναι σύμφωνο μέ τήν πρόθεση τῶν Ο' νά ἀποδίδουν παθητικό ρόλο στόν παῖδα. Στόν ἴδιο στίχο ἡ φράση «ἐν τῇ ταπεινώσει ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη» ἐπιβεβαιώνει τήν ἐπίσημη φύση τῆς ἐκτέλεσης τοῦ παιδός ἀπό τόν κυβερνήτη καί τούς στρατιῶτες του.⁵⁴⁴ Ἀκολουθῶς, μέ τήν φράση «τήν δέ γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται;» δηλώνεται ἡ ἐμφανής ἀλλαγὴ στήν ζωὴ τοῦ παιδός, πού, ἐνῶ ἦταν ἕνας γνωστός οἰκοδόμος τοῦ ναοῦ, ἐπευφημεῖτο ἀπό τούς προφῆτες,⁵⁴⁵ ὑποστηριζόταν ἀπό τούς ἱερεῖς καί τήν κοινότητα τῆς Ἱερουσαλήμ,⁵⁴⁶ ξαφνικά κατέστη ἕνας ἄσημος, βασανισμένος καί φυλακισμένος, ὁ ὁποῖος τελικῶς ἐκτελέσθηκε. Πρόκειται γιά δυσερμήνευτη φράση, στήν ὁποία ὁ F. Delitzsch θεωρεῖ ὅτι ἡ «γενεά» εἶναι σύγχρονη μέ τόν παῖδα τοῦ Γιαχβέ,⁵⁴⁷ ἐνῶ ὁ Ἰ. Γιαννακόπουλος ὑποστηρίζει ὅτι ὑποδηλώνονται οἱ σύγχρονοι τοῦ Ἰησοῦ Ἰουδαῖοι.⁵⁴⁸ Ὁ Τρεμπέλας⁵⁴⁹ καί ὁ G. Knight⁵⁵⁰ ἀναφέρουν ὅτι πρόκειται γιά τούς ἀπογόνους, πού ἐπρόκειτο νά προέλθουν ἀπό αὐτόν ἐάν ζοῦσε. Οἱ Μέγας Ἀθανάσιος, Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος Νύσσης καί Ἰωάννης Χρυσόστομος ἀνάγουν τήν φράση στόν

⁵⁴³ Ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ἐπειδὴ ὁ στίχος προσιδιάζει περισσότερο στά δεδομένα μιᾶς σφαγῆς, ἐρμηνεύει χριστολογικά ἐντοπίζοντας τήν ἐκπλήρωσή του στόν λογιισμό τῆς πλευρᾶς τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τήν σταύρωσή Του (Μεγάλου Ἀθανασίου, «Κατὰ Ἀρειανῶν, 2,16», PG 26, 180B-C. Βλ. Α. Παπαρνάκη, *Ερμηνεία Κειμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 315).

⁵⁴⁴ J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66*, [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁵⁴⁵ Ἀγγ. 1,1-2,9 καί Ζαχ. 4,1-14.

⁵⁴⁶ Ζαχ. 4,1-14 καί Ἑσδ. 4,1-3.

⁵⁴⁷ F. Delitzsch, *Biblical Commentary on the Prophecies of Isaiah*, τόμ. 2, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1957, σ. 324

⁵⁴⁸ Ἰ. Γιαννακοπούλου, ἀρχιμ., *Ὁ Προφήτης Ἡσαΐας*, [Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη κατὰ τοὺς Ο'], τόμ. 8, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 377

⁵⁴⁹ Π. Τρεμπέλας, *Υπόμνημα εἰς τόν Προφήτην Ἡσαΐαν*, Ἀθήνα 1990, σ. 605.

⁵⁵⁰ G. Knight, *Isaiah 40-55, Servant Theology*, Michigan: Handsel Press 1984, σ. 174.

Χριστό καί συμπληρώνουν ὅτι μέ αὐτήν τονίζεται ἡ ἀκατάλυπτη θεϊκή φύση Του καί τό πῶς κατά τόν Ἰωάννη Δαμασκηνό «ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος γέγονεν».⁵⁵¹ Ἐπίσης, ὁ Ὠριγένης θεωρεῖ ὅτι ὁ στίχος δηλώνει τό σπάνιο τῆς περιπτώσεως καί ὄχι τό ἀδύνατο.⁵⁵² Ὅσον ἀφορᾷ τήν φράση «ἀπό τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον» πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι, σέ περιόδους ὑποδούλωσης σέ ἄλλες αὐτοκρατορίες, ὑπῆρχαν μεταξύ τῶν Ἰουδαίων πάντα ἐνθουσιώδεις ἐπαναστάτες πού ἔκαναν τέτοιες δηλώσεις. Ὅμως, κατά τόν Watts, ὁ Ζοροβάβελ ὡς παῖς δέν ἀνῆκε σέ αὐτούς, ἀλλά ἡ λέξη «λαός μου» χρησιμοποιεῖται μᾶλλον ἀπό τόν Δαρεῖο καί ὄχι, ὡς συνήθως, ἀπό τόν Γιαχβέ.⁵⁵³ Κατά τόν Θεοδώρητο Κύρου ἡ φράση αὐτή νοεῖται διττῶς. Ἀφενός ὅτι ἦταν ἀναγκαία ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Χριστοῦ λόγω τῶν ἁμαρτημάτων τοῦ λαοῦ καί ἀφετέρου ὅτι ὁ ἴδιος ὁ λαός ζήτησε τόν θάνατό Του.⁵⁵⁴

Στόν στ. 9 τό ΜΚ ἀναφέρει **וַיִּתְּנוּ לְיֵשׁוּעַ תָּפֹל וְיִתְּנוּ לְיֵשׁוּעַ** («καί αὐτός ἔφτιαξε τόν τάφο μέ πονηροῦς ἀνθρώπους, καί μέ ἕναν πλούσιο ἄνθρωπο στόν θάνατό του»), ἐνῶ οἱ Ο' ἀποδίδουν «καί δώσω τοὺς πονηροῦς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ καί τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ». Ἐνῶ τό ΜΚ εἶναι δύσκολο νά κατανοηθεῖ, οἱ Ο' ἀποδίδουν με σαφέστερη γλῶσσα. Πιό εἰδικά, οἱ Ο' ἀλλάζουν τό ὑποκείμενο ἀπό τό γ' ἐνικό σέ α' ἐνικό πρόσωπο. Στό ΜΚ ἡ ταυτότητα τοῦ ὑποκειμένου δέν εἶναι σαφές ἂν εἶναι ὁ Θεός ἢ ὁ παῖς, ἐνῶ στοὺς Ο' τό ὑποκείμενο εἶναι σαφῶς ὁ Θεός. Ἀκόμα στό ΜΚ δέν εἶναι σαφές κατά πόσον τά δύο ἐπαναλαμβανόμενα **תָּפֹל** εἶναι δεῖκτες

⁵⁵¹ Μεγάλου Ἀθανασίου, «Περί Ἐνανθρωπήσεως, 34», PG 25, 156. Μεγάλου Βασιλείου, «Κατά Εὐνομίου, 5», PG 29, 540B. Γρηγορίου Νύσσης, «Ἐπιστολαί, 24, 6», PG 46, 1089Δ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, «Περί ἀκαταλήπτου κατὰ Ἀνομοίων, 1,5», PG 48, 706. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, «Ἱερά παράλληλα, Λ,1», PG 96,93A.

⁵⁵² J.B. Pitra, *Analecta sacra spicilegio Solesmensi parata*, τόμ. 3, Venice 1883, σ. 281.

⁵⁵³ J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66*, [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁵⁵⁴ Θεοδώρητου Κύρου, «Ἑρμηνεία εἰς τόν προφήτην Ἡσαΐαν», PG 81, 441d. Μέ συνοπτικές διαδικασίες στήθηκαν ἐναντίον τοῦ Ἰησοῦ πέντε παράνομες δίκες. Ἡ πρώτη συνέβη ὅταν ἀνακρίθηκε ἀπό τόν Ἄννα, ἡ δεύτερη, ὅταν ὁδηγήθηκε ἐνώπιον τοῦ ἀρχιερέως, ἡ τρίτη ἐνώπιον τοῦ Πιλάτου, ἡ τέταρτη ἐνώπιον τοῦ Ἡρώδη καί ἡ τελευταία, ὅταν καταδικάσθηκε στόν διά σταυροῦ θάνατο (W.C. Kaiser, *The Messiah in the Old Testament*, Michigan, Grand Rapids: Zondervan Publishing House 1995, σ. 180).

ἄμεσων ἀντικειμένων ἢ προθέσεις πού δηλώνουν ἐγγύτητα. Ἐπιπλέον οἱ Ο' ἀποδίδουν יָרָק («ὁ τάφος του») καί תִּנְיָ («στό θάνατό του») μέ «ἀντί τῆς ταφῆς αὐτοῦ» καί «ἀντί τοῦ θανάτου αὐτοῦ». Ἡ προσθήκη ἀπό τούς Ο' τῆς λέξης «ἀντί» γίνεται γιά νά διευκρινιστεῖ ἡ σημασία της. Ἡ χρήση ἀπό τούς Ο' τῶν λέξεων «πονηροὺς» καί «πλουσίους» τούς προσδιορίζει ὡς μιὰ κατηγορία ἀνθρώπων πού ὑπομένει καί διαφέρει ἀπό ἐκείνους πού ὁμολογοῦν τὴν ἁμαρτία τους καί τὸ λυτρωτικό ἔργο τοῦ παιδός στό Ἡσ. 53,1-7.⁵⁵⁵ Ἐτσι, ἡ ἀπόδοση τῶν Ο' στό στ. 9 ὑπονοεῖ τὴν τιμωρία τοῦ Θεοῦ ἐνάντια στοὺς πονηροὺς καί τούς πλουσίους πού θεωροῦνται ὑπεύθυνοι τῆς ἀπώλειας τοῦ παιδός.⁵⁵⁶ Ἡ ἰδέα τῆς τιμωρίας τοῦ Θεοῦ δέν βρίσκεται στό ΜΚ, τὸ ὁποῖο θεωρεῖται πῶς προσδιορίζει τὴν ταπεινὴ ταφή τοῦ παιδός μεταξύ τῶν πονηρῶν καί τῶν πλουσίων.⁵⁵⁷ Ἐπιπλέον, ἡ μορφή τοῦ ρήματος יָרָק («ἔφτιαξε») στό ΜΚ δείχνει παρακείμενο χρόνο ὁ ὁποῖος ὑπονοεῖ τὸ γεγονός τοῦ πραγματικοῦ θανάτου καί τῆς ταφῆς τοῦ παιδός. Ὁ χρόνος τοῦ ρήματος «δώσω», ὡστόσο, εἶναι μέλλοντας, γεγονός πού συνεπάγεται τὴ μελλοντική κρίση τοῦ Θεοῦ.⁵⁵⁸ Ἐτσι, ἡ ἀπόδοση τῶν Ο' τονίζει τὴν κυριαρχία τοῦ Θεοῦ στὴν ἀποκατάσταση τοῦ παιδός καί τὴν τιμωρία τῶν πονηρῶν στό μέλλον.

Στόν ἴδιο στίχο δηλώνεται ἡ ἀπαξίωση πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ παιδός ἀφοῦ ὀρίζεται νά ταφεῖ μαζί μέ τούς κακούργους.⁵⁵⁹ Ἐνῶ ὑφίσταται ὅλα τὰ δεινά, δέν βρέθηκε δόλος «ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ». Ἐπιπροσθέτως ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, ὁ Θεοδώρητος καί ὁ Εὐσέβιος ἐρμηνεύουν χριστολογικά τὴν ἀδικία κατὰ τοῦ παιδός, ἡ ὁποία δέν θά μείνει ἀτιμώρητη. Συγκεκριμένα, ὁ Εὐσέβιος ἀναφέρει: «Τίς δέ δώσει ἢ ὁ τῶν ὅλων κριτής; καί

⁵⁵⁵ Σέ διάφορα σημεία τοῦ Ἡσαΐα ὑποστηρίζουν τούς πλουσίους ὡς πονηροὺς, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀντικείμενο τῆς κρίσης τοῦ Θεοῦ (Ἡσ. 5,14. 32,9,13. 33,20).

⁵⁵⁶ J. Jeremias, «παῖς Θεοῦ», TWNT 5 (1954), σ. 682.

⁵⁵⁷ Βλ. K. Baltzer, *Deutero-Isaiah (A Commentary on Isaiah 40-55)*, Minneapolis: Fortress 2001, σσ. 417-418.

⁵⁵⁸ Βλ. M. Hengel, «The Effective History of Isaiah 53 in the Pre-Christian Period», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 123.

⁵⁵⁹ C.E. Keil – F. Delitzsch, *Isaiah, [Commentary on the Old Testament in ten volumes 7]*, Michigan 1975, σσ. 499-524.

τίνας ἢ τοὺς εἰρημένα δεδρακότας, οὓς καὶ παρέδωκεν αὐτίκα καὶ οὐκ εἰς μακράν ἐχθροῖς, καὶ πολεμίους, καὶ πολιορκηταῖς; Ὅ δὴ καὶ αὐτό παραχρῆμα συνέβη, ἐξ ἀνθρώπων ἀφανισθῆναι τό μνημόσυνον αὐτῶν πάσαι παρὰ Ἰουδαίων πολλά δεδυνημένων, Φαρισαίων καὶ γραμματέων, καὶ Σαδδουκαίων καὶ ἔτι πρὸς αὐτοῖς βασιλικῇ ἀξίᾳ τετιμημένων. Οὗτοι γάρ ἦσαν οἱ ἐνταῦθα λεγόμενοι πλούσιοι· οὓς μετῴληθεν οὐκ εἰς μακράν ἢ ὀργή τοῦ Θεοῦ, διότι ἀναμάρτητον ὄντα τὸν Χριστόν τοιαύτη κολάσει ὑποβεβλήκασιν». ⁵⁶⁰ Ἐπίσης, κατὰ τὸν Θεοδώρητο ὀνομάζονται «πονηροί», διότι μέ πονηροὺς χειρισμοὺς ἔκλεπταν καὶ διαχειρίζονταν τὰ κοινὰ χρήματα, πού προσέφεραν οἱ πιστοὶ στὸν ναό. ⁵⁶¹ Κατὰ τὸν Κύριλλο Ἀλεξανδρείας, χαρακτηρίζονται μάλιστα ὡς πονηροί, διότι μέ συκοφαντίες ἔστησαν τὸ δικαστήριον κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλὰ καὶ πλούσιοι, διότι μέ χρήματα δωροδόκησαν καὶ ἔπεισαν τοὺς στρατιῶτες, πού ὡς φύλακες ὅρισε στὸν τάφο Του ὁ Πιλάτος. ⁵⁶² Ἡ χριστολογικὴ προοπτικὴ τοῦ χωρίου Ἠσ. 53, 7-9 ὑποστηρίζεται καὶ ἀπὸ τὴν χρῆση τοῦ στίς *Πράξεις* τῶν Ἀποστόλων. ⁵⁶³

⁵⁶⁰ Εὐσεβίου Καισαρείας, «Ὑπομνήματα εἰς Ἠσαΐαν», PG 70, 460.

⁵⁶¹ Θεοδώρητου Κύρου, «Εἰς τὸν Ἠσαΐαν προφήτην ἐρμηνεία κατ' ἐκλογὴν», PG 81, 444.

⁵⁶² Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, «Ἐξηγήσεις ὑπομνηματικὴ εἰς τὸν προφήτην Ἠσαΐαν», PG 70, 1184.

⁵⁶³ *Πράξ.* 8,26-40.

στ) Ἦσ. 53,10-12

Ἡ ἐξύψωση τοῦ παιδός.

МК

10 וַיִּהְיֶה חֶפֶץ דָּבָאוֹ הִחְלִי אִם־תָּשִׁים אֶשָׁם נַפְשׁוֹ יִרְאֶה זָרַע יֶאֱרִיךְ
יָמִים וְחֶפֶץ יִהְיֶה בְּהִנֹּחַ בְּיָדוֹ יִצְלָח: 11 מִעֲמַל נַפְשׁוֹ יִרְאֶה יִשְׁבַּע
בְּדַעְתּוֹ יִצְדִּיק צָדִיק עֲבָדֵי לְרַבִּים וְעֹנֹתָם הוּא יִסְבֹּל: 12 לְכֵן
אֶחָלֶק־לוֹ בְּרַבִּים וְאֶת־עֲצוּמִים יַחְלֶק שָׁלָל תַּחַת אֲשֶׁר הֵעֲרָה לַמּוֹת
נַפְשׁוֹ וְאֶת־פִּשְׁעִים נִמְנָה וְהוּא חֲטֵא־רַבִּים נָשָׂא וְלִפְשָׁעִים יִפְגֹּיעַ:

Ο'

10 καὶ Κύριος βούλεται καθαρίσαι αὐτὸν ἀπὸ τῆς πληγῆς· ἐὰν δὴ περὶ ἁμαρτίας, ἢ ψυχὴ ὑμῶν ὀψεται σπέρμα μακρόβιον· καὶ βούλεται Κύριος ἀφελεῖν 11 ἀπὸ τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δεῖξαι αὐτῷ φῶς καὶ πλάσαι τῇ συνέσει, δικαιῶσαι δίκαιον εὖ δουλεύοντα πολλοῖς, καὶ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν αὐτὸς ἀνοίσει. 12 διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκῦλα, ἀνθ' ὧν παρεδόθη εἰς θάνατον ἢ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις ἐλογίσθη· καὶ αὐτὸς ἁμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκε καὶ διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν παρεδόθη.

Υφίσταται μία ἐρμηνευτική δυσκολία ὡς πρὸς τὴν σχέση τῶν Ἦσ. 53,8 καὶ 53,10-12 πού ἀφορᾷ στὸν θάνατο τοῦ παιδός καὶ στό νικηφόρο μέλλον του κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ζωῆς του. Σχετικά μέ τὴν σχέση αὐτὴ ἀναφέρεται ὅτι δέν ὑπάρχει διαφορὰ μετάβασης ἀπὸ τὸν ἕνα στίχο στοὺς ἐπόμενους καὶ αὐτό γίνεται ἐπειδὴ ἡ ἀνάσταση τῶν νεκρῶν κατὰ τὴν περίοδο τῆς Βαβυλώνιας αἰχμαλωσίας δέν ἔχει ἀναπτυχθεῖ ἀκόμα.⁵⁶⁴

⁵⁶⁴ Βλ. H. G. Reventlow, «Basic Issues in the Interpretation of Isaiah 53», *Jesus and the Suffering Servant: Isaiah 53 and Christian Origins*, Harrisburg: Trinity Press 1998, σ. 25. H. Kim, «Textual Tradition in Hebrew and Greek: Isaiah 52:13-53:12», *Textual Traditions of the Old Testament (Seminar)* 2008, σ. 6.

Ἔτσι ὑποτίθεται ὅτι οἱ στίχοι δέν ἀφοροῦν σέ πραγματικό θάνατο.⁵⁶⁵

Στόν στ. 10 τό ΜΚ ἀναφέρει **וְיִהְיֶה לְךָ יְיָ אֱלֹהֶיךָ** («ἀλλά ὁ Κύριος χάρηκε νά τόν συντρίψει, νά [τόν] κάνει νά ὑποφέρει»), ἐνῶ οἱ Ο' ἀποδίδουν «καί Κύριος βούλεται καθαρῖσαι αὐτόν ἀπό τῆς πληγῆς». Στόν στίχο αὐτό, ἐνῶ τό ΜΚ περιγράφει τήν πρόθεση τοῦ Θεοῦ νά κάνει τόν παῖδα νά ὑποφέρει, οἱ Ο' μεταμορφώνουν τήν περιγραφή σέ δράση τοῦ Θεοῦ γιά τήν διάσωση τοῦ παιδός.⁵⁶⁶

Ἐπίσης στόν στ. 10, τό ΜΚ γράφει **וְיִהְיֶה יְיָ אֱלֹהֶיךָ לְךָ יְיָ אֱלֹהֶיךָ** («Θά δεῖ ἀπογόνους, θά παρατείνει ἡμέρες, καί ἡ εὐχαρίστηση τοῦ Κυρίου θά εὐημερεῖ στό χέρι του»), δείχνοντας τήν τύχη τοῦ παιδός καί τήν εὐνοια τοῦ Θεοῦ γιά ἐκεῖνον. Οἱ Ο' ὥστόσο, τό ἀποδίδουν σέ «ἡ ψυχὴ ὑμῶν ὀψεται σπέρμα μακρόβιον· καί βούλεται Κύριος ἀφελεῖν». Ἔτσι ἀλλάζοντας τό ὑποκείμενο ἀπό τόν παῖδα στόν λαό, οἱ Ο' δέν δίδουν, σύμφωνα μέ τόν Kim, σαφή περιγραφή τῆς τύχης τοῦ παιδός καί τῆς εὐνοίας τοῦ Θεοῦ γι' αὐτόν, περισσότερο δίνοντας ἔμφαση στήν ἀπάντηση τῶν ἀνθρώπων.⁵⁶⁷

Ὁ ἴδιος στίχος ἀρχίζει μέ τήν εἰκόνα τοῦ Γιαχβέ νά ὁμιλεῖ δημιουργώντας μία μεγαλοπρέπεια στήν «ἀτμόσφαιρα» τῆς περικοπῆς. Τίθεται τό θέμα τῆς καταδίκης ἐνός ἀθώου καί πιθανόν τό πρόσωπο αὐτό εἶναι ὁ Ζοροβάβελ, ὁ ὁποῖος θυσιάσθηκε μέ τήν ἀνοχή τοῦ Δαρείου. Ἡ ἐρμηνεία τῆς καταδίκης αὐτῆς εἶναι ἱστορική. Στήν περικοπή ὁ Γιαχβέ ἦταν ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐπέτρεψε τόν θάνατο τοῦ ἡγέτη (Ζοροβάβελ), ὥστε νά συνεχισθεῖ ἀπρόσκοπτα τό ἔργο τῆς ἀνοικοδόμησης τοῦ Ναοῦ καί ὁ ἐπαναπατρισμός τῶν Ἰσραηλιτῶν στήν Ἱερουσαλήμ. Ὁ ἐν λόγω στίχος μπορεῖ νά παραλληλισθεῖ μέ τό Ἰεζ. 36,25 «καὶ ῥανῶ ἐφ' ὑμᾶς ὕδωρ καθαρὸν καὶ καθαρισθήσεσθε ἀπὸ πασῶν τῶν ἀκαθαρσιῶν ὑμῶν καὶ ἀπὸ πάντων τῶν εἰδώλων ὑμῶν καὶ

⁵⁶⁵ BA. R Whybray, *Thanksgiving for a Liberated Prophet*, [JSOTSup 4], Sheffield: Sheffield University 1978.

⁵⁶⁶ H. Kim, «Textual Tradition in Hebrew and Greek: Isaiah 52:13-53:12», *Textual Traditions of the Old Testament (Seminar)* 2008, σ. 19.

⁵⁶⁷ Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 12.

καθαριῶ ὑμᾶς», ὅπου τό κείμενο ἀποβλέπει στήν στιγμή, κατά τήν ὁποία οἱ αἰχμάλωτοι Ἰσραηλίτες θά ἐπιστρέψουν ἀπό τίς μιαιρές χῶρες, γιά νά ζήσουν στήν δική τους. Ἐκεῖ ὁ Θεός «θά τοὺς ραντίσει μέ καθαρό ὕδωρ», ὥστε νά ἀποβάλουν τό μῖσμα, πού εἶχαν δεχθεῖ κατά τήν διάρκεια τῆς ἐξορίας τους. Ἄν καί τό λατρευτικό σκηνικό διαφέρει ἀπό ἐκεῖνο τοῦ Δευτεροψηαῖα, οἱ βασικές ἰδέες εἶναι ἴδιες μέ ἐκεῖνες τοῦ Ἠσ. 53,10. Ὁ Θεός θά προνοήσῃ γιά τήν ἀποκατάσταση τῶν ἐπιζώντων Ἰσραηλιτῶν καί ἡ χώρα θά ξαναγίνει ἱερή.⁵⁶⁸

Ὁ ὅρος «βούλεται» χρησιμοποιεῖται ἀπό τοὺς βασιλεῖς καί δηλώνει θέληση καί εὐχαρίστηση.⁵⁶⁹ Παράλληλα μέ τόν ἴδιο ὅρο στό τέλος τοῦ στίχου δηλώνεται ἡ θέληση τοῦ Γιαχβέ, ἡ ὁποία ἔχει ἤδη ἀνακοινωθεῖ στό Ἠσ. 44,28 καί ἀφορᾷ στήν ἀνοικοδόμηση τοῦ Ναοῦ καί στήν ἐπιστροφή τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀπό τήν ἐξορία.⁵⁷⁰ Στήν συνέχεια τοῦ στίχου τό ὑποκείμενο θεωρεῖται ὁ Δαρεῖος, ἐνῶ καταγράφεται ἡ διάθεσή του γιά τό πῶς θά διαχειρισθεῖ τό θέμα τοῦ θανάτου τοῦ Ζοροβάβελ. Ἄν τό ἀντιμετωπίσει, ὅπως ὁ Γιαχβέ, ὅλα θά ἐξελιχθοῦν μέ ὀρθό τρόπο. Ἡ φράση «ἐάν δῶτε περὶ ἁμαρτίας» δηλώνει τήν ἐξιλέωση, μέ τήν ὁποία ἐπέρχεται ἡ ἐπανόρθωση,⁵⁷¹ γεγονός πού ὁδηγεῖ στήν εὐλογία τοῦ Δαρείου, χαρίζοντάς του μακρόχρονη καί καρποφόρα βασιλεία, ὅπως ἐνδεικτικά λέγεται: «ἡ ψυχὴ ὑμῶν ὥσεται σπέρμα μακρόβιον». ⁵⁷² Ὁ Janowski ὑποστήριξε ὅτι ἡ λέξη «**אָפֶלַיִן** (ἁμαρτία)» προσδιορίζεται ὡς «ἁμαρτία - ἐνοχή».⁵⁷³ Ἡ λέξη «ἀφελεῖν» χρησιμοποιεῖται κυρίως γιά τόν παῖδα, πού πιθανόν ἀντιπροσωπεύει τόν Κῦρο στόν στ. 52,13 καί ἐρμηνεύεται ὡς

⁵⁶⁸ W. H. Bellinger - W. R. Farmer, (ἐκδ.), *Jesus and the suffering servant: Isaiah 53 and Christian Origins*, Harrisburg P.A.: Trinity Press International 1998, σσ. 51-52. R. E. Clements, «Beyond tradition-history: Deutero-Isaianic Development of First Isaiah's Themes», *JSOT* 31 (1985), σσ. 95-113.

⁵⁶⁹ H.G. Liddell, R. Scott (ἐκδ.), «βούλομαι», *Μέγα Λεξικό τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης* (μτφρ. Ξ. Π. Μόσχου), τόμ. Α', Αθήνα: Ἐκδοτικός οἶκος «Ἰ. Σιδέρης» 1904, σ. 503.

⁵⁷⁰ Ἠσ. 2,2-4. 40,9-11. 45,13. 49,8-9. 52,7-10.

⁵⁷¹ Ἀρ. 5,7-8 καί Α' Βασ. 6,3-4,8.

⁵⁷² J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66*, [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁵⁷³ B. Janowski, «He Bore Our Sins: Isaiah 53 and the Drama of Taking Another's Place, *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σσ. 68-69.

ικανότητα τῆς πραγματοποίησης τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ.⁵⁷⁴ Ἄλλη ἄποψη ἔχει ὁ Schipper πού συσχετίζει τόν παῖδα μέ τόν Ἰώβ. Ὁ Ἰώβ, ὅπως καί ὁ παῖς, πάσχει ἀπό ἀσθένεια χωρίς νά θεραπεύεται,⁵⁷⁵ στόν ἐπίλογο τοῦ βιβλίου λόγω τῆς δικαιοσύνης του θά ἀνταμειφθεῖ ἀπό τόν Θεό,⁵⁷⁶ θά ζήσει γιά νά δεῖ ἀπογόνους⁵⁷⁷ καί τέλος ἀναγνωρίστηκε ὅτι ἔπασχε ὄχι ἐξαιτίας τῶν δικῶν του ἀμαρτιῶν, ἀλλά τῆς κοινότητος πού ἀνήκε.⁵⁷⁸ Οἱ προαναφερθεῖσες ἀπόψεις γιά τό ὑποκείμενο τῆς περικοπῆς δέν τεκμηριώνονται ἱκανῶς.

Ἐνῶ οἱ στίχοι 10 καί 11 χωρίζονται ξεκάθαρα στό ΜΚ μέσω διαφορετικῶν ὑποκειμένων, στούς Ο' ὁ στ. 11 συνδέεται μέ τήν τελευταία πρόταση τοῦ στ. 10 ἀπό τό ἴδιο ἀντικείμενο καί τήν μακρά ἀλυσίδα τῶν ἀπαρεμφατικῶν προτάσεων: «βούλεται Κύριος ἀφελεῖν... δεῖξαι... πλάσαι... δικαιῶσαι...» Στό ΜΚ εἶναι ὁ παῖς ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος θά δεῖ, θά ἱκανοποιηθεῖ καί θά δικαιώσῃ τούς πολλούς. Ὡστόσο, εἶναι ὁ Θεός στούς Ο' ὁ ὁποῖος λαμβάνει δράση γιά νά ἀνταμείψῃ τόν παῖδα.⁵⁷⁹

Σύμφωνα μέ τόν Kim στό Ἡσ. 53,11 ὁ παῖς καλεῖται μέ εἰδική ὀνομασία ὅπως **דִּי קִי עַבְדִּי** («ὁ δίκαιος, ὁ δοῦλος μου» ἢ «ὁ δίκαιος δοῦλος μου»), ἡ ὁποία προϋποθέτει τήν ἰδιαίτερη εὐνοία τοῦ Θεοῦ. Ἡ χαρά καί ἡ ἱκανοποίησή του ἐπίσης ἐκφράζονται: **יְשַׁע יְרָא** («θά δεῖ [φῶς], θά ἱκανοποιηθεῖ»). Τέλος, ὁ παῖς ἀναγνωρίζεται ὡς κάποιος πού μπορεῖ νά δικαιώσῃ τούς ἄλλους. Εἶναι πιθανό ἡ φράση **דִּי קִי עַבְדִּי**, νά δείχνει τό ἀποτέλεσμα τῆς σωτηριολογικῆς διακονίας του.⁵⁸⁰ Στούς Ο' ὅμως αὐτές οἱ ἐκφράσεις ἔχουν διατυπωθεῖ διαφορετικά καί προσδιο-

⁵⁷⁴ J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66*, [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁵⁷⁵ Ἰώβ 2,5.

⁵⁷⁶ Ἰώβ 42,10-12.

⁵⁷⁷ Ἰώβ 42,16.

⁵⁷⁸ Ἰώβ 42,7-9. Βλ. J. Schipper, «Healing and Silence in the Epilogue of Job», *Word and World* 30 (2010), σσ. 16-22. Καί τοῦ ἰδίου, «Why Does Imagery of Disability Include Healing in Isaiah», *JSOT* 39/3 (2015), σσ. 319-333.

⁵⁷⁹ H. Kim, «Textual Tradition in Hebrew and Greek: Isaiah 52:13-53:12», *Textual Traditions of the Old Testament (Seminar)* 2008, σ. 19.

⁵⁸⁰ J.W. Olley, «Righteousness» in the Septuagint of Isaiah: A Contextual Study, [Septuagint and Cognate Studies 8], Montana: Scholars Press 1979, σσ. 48-51.

ρίζουν τόν Θεό ὡς ὑποκείμενο τῶν ἐν λόγῳ προτάσεων. Ἐτσι περιγράφουν τόν παῖδα ὡς κάποιον πού ἀνταμείβεται ἀπό τό Θεό.⁵⁸¹

Στόν στ. 11 μέ τήν φράση «ἀπό τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ», ὑποστηρίζεται ὅτι δηλώνονται τό μαρτύριο καί ὁ θάνατος τοῦ Ζοροβάβελ, ἐνῶ ἡ φράση «δεῖξαι αὐτῷ φῶς καί πλάσαι τῇ συνέσει» πιθανόν ἀφορᾷ στόν Δαρεῖο.⁵⁸² Ὁ τελευταῖος μάλιστα φαίνεται νά βρίσκει μία διέξοδο ἀπό τό δίλημμά του, ἂν πρέπει νά ἀντιμετωπίσει τόν θάνατο τοῦ Ζοροβάβελ ὡς ἐπανόρθωση γιά τό κόστος τῆς ἐξέγερσης. Μέ βάση τά παραπάνω, ὁ Δαρεῖος ἀποδεχόμενος τόν θάνατο τοῦ Ζοροβάβελ, ὡς ἕνα ἐξιλαστήριο θύμα, ὑπερασπίζεται τήν Ἱερουσαλήμ καί τόν λαό της ἐνάντια στίς κατηγορίες τοῦ κυβερνήτη Σισίννη καί τῶν ὁμόρων λαῶν καί ἀποδεικνύεται γνήσιος παῖς τοῦ Γιαχβέ.⁵⁸³ Σύμφωνα μέ τόν Hermisson, ὁ στ. 11 δηλώνει ὅτι ὁ παῖς, ἐνῶ ἦταν ἀξιολύπητος, ἀπομονωμένος καί τόν ἀπέφευγαν ὅλοι, τώρα γίνεται αἷτιο σωτηρίας.⁵⁸⁴ Κατά τούς Ἀκύλα, Σύμμαχο καί Θεοδοτίωνα ὁ στίχος ἀποδίδεται: «ἀπό τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ὄψεται, ἐμπλησθήσεται (Συμμάχου: χορτασθήσεται), ἐν τῇ γνώσει αὐτοῦ», ἀκολουθώντας πιστά τό ΜΚ μέ στόχο τόν τονισμό τοῦ προσώπου του παιδός. Ἐνῶ οἱ Ο' χρησιμοποιοῦν τό 1QIsa^a δίνοντας βαρύτητα στό ἔργο τοῦ παιδός.⁵⁸⁵

Στήν πρώτη πρόταση τοῦ στ. 12, το ΜΚ ἀναφέρει **יְהוָה יִלְכֹּץ** («ἐπομένως θά τοῦ δώσω ἕνα μερίδιο μέ τά σπου-

⁵⁸¹ H. Kim, «Textual Tradition in Hebrew and Greek: Isaiah 52:13-53:12», *Textual Traditions of the Old Testament (Seminar)* 2008, σσ. 12-13.

⁵⁸² J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66*, [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998. Ἡ λέξη «φῶς» πού ὑπάρχει στήν μετάφραση τῶν Ο' δέν ὑπάρχει στό Μ.Κ.

⁵⁸³ Παράλληλα, σύμφωνα μέ τόν Watts, μέ τήν φράση «καί τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν αὐτὸς ἀνοίσει» δηλώνεται ἡ προαναφερθεῖσα ἰδέα ὡς ρεαλιστική καί πρακτική λύση, πού δίνει ὁ Γιαχβέ στό πρόβλημα τῆς ἐξέγερσης. Ἡ ἐξήγηση ὅμως αὐτή δέν εἶναι δυνατόν νά εὐσταθεῖ, διότι οὐσιαστικά ἡ εὐθύνη τῆς θυσίας ἑνός ἀθώου μετατίθεται στόν ἴδιο τόν Θεό, ἐνῶ ὁ ὑπαίτιος πολιτικός ἄρχοντας Δαρεῖος ἀπαλλάσσεται (J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66*, [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998). Γιά τήν ἀποψη αὐτή δέν δίδονται ἱκανά ἐπιχειρήματα.

⁵⁸⁴ H.J. Hermisson, «The Fourth Servant Song in the context of Second Isaiah», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 40.

⁵⁸⁵ B.L. M. Hengel «The Effective History of Isaiah 53 in the Pre-Christian Period», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σσ. 102-103.

δαΐα»), ἐνῶ οἱ Ο' ἀποδίδουν: «διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλούς». Μέσω τοῦ ὑποκειμένου πρώτου προσώπου, στό ΜΚ ἡ εὐνοια τοῦ Θεοῦ καί ἡ τύχη τοῦ παιδός εἶναι σαφέστερες ἀπὸ ὅ,τι στοὺς Ο' ὅπου ὁ παῖς εἶναι τό ὑποκείμενο. Τό ρῆμα «παραδίδωμι [Ο']» ἀποδίδει δύο διαφορετικές ἐβραϊκές λέξεις **נָשָׂא** («ἀντιμετωπίζω», [Hσ. 53,6, 12]) καί **נָתַן** («ξεχύνομαι», [Hσ. 53,12]). Στό Hσ. 53,6, τόσο στό ΜΚ ὅσο καί στοὺς Ο' ὡς ὑποκείμενο τῶν ρημάτων ὑποδεικνύεται ὁ Θεός. Ὡστόσο, σέ δύο περιπτώσεις στὸν στ. 12, ἐνῶ τό ΜΚ ἔχει δύο διαφορετικά ρήματα ἐνεργητικῆς φωνῆς, οἱ Ο' χρησιμοποιοῦν παθητικά ρήματα.⁵⁸⁶ Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἐπαναλαμβανόμενη χρήση τοῦ ρήματος παραδίδωμι ἀπὸ τοὺς Ο' πιθανόν τονίζει ὅτι ὁ θάνατος τοῦ παιδός ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τοῦ Θεοῦ.⁵⁸⁷

Στόν στ. 12 θεωρεῖται ὅτι ἀναγγέλλεται ἡ μετάνοια τοῦ Δαρείου. Πιθανῶς, ἦλθε σέ συμβιβασμό μέ τὸν λαό τῆς Ἱερουσαλήμ, τὸν κυβερνήτη καί τοὺς ἐκπροσώπους του. Τώρα στρέφεται στό θέμα τῆς ἀθωότητος τοῦ Ζοροβάβελ. Δέν μπορεῖ βέβαια νά ἀναστρέψει τὸν θάνατό του, ἀλλὰ μπορεῖ νά ἀπαλείψει τό στίγμα τοῦ ἐγκληματία καί τίς ἐπιπτώσεις ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τοῦ ἐκτελεσμένου. Ὁ Δαρεῖος ἐπανορθώνει τὰ δικαιώματα τῆς κληρονομίᾳς σέ πολλούς ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Ἱερουσαλήμ, διότι ἀναγνωρίζει ὅτι ἓνας ἀθῶος ἄνθρωπος ἐθελοντικά θυσιάσθηκε γιὰ τίς ἁμαρτίες τῶν ἐπαναστατῶν, ἃν καί δέν ἀνῆκε στήν ομάδα τους, γεγονός τό ὅποιο ὑπογραμμίζεται μέ τὴν φράση «καὶ αὐτὸς ἁμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκε καὶ διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν παρεδόθη».⁵⁸⁸

Ἡ χριστολογικὴ προσέγγιση τῆς περικοπῆς 53, 10-12 ἀφορᾷ στήν ἐξύψωση τοῦ παιδός τοῦ Θεοῦ. Ὁ παῖς θά ἔχει πολυάριθμους ἀπογόνους καί θά δεῖ τό ἔργο τοῦ Θεοῦ νά ὀλοκληρώνεται μέ ἐπιτυχία (στ. 10). Ὁ θάνατός του δέν εἶναι ἓνα ἀναπάντεχο ἢ τυχαῖο γεγονός, ἀλλὰ ἀνήκει στήν πρόνοια καί

⁵⁸⁶ Βλ. M. Hengel «The Effective History of Isaiah 53 in the Pre-Christian Period», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 124.

⁵⁸⁷ H. Kim, «Textual Tradition in Hebrew and Greek: Isaiah 52:13-53:12», *Textual Traditions of the Old Testament (Seminar)* 2008, σσ. 21-22.

⁵⁸⁸ J. D. W. Watts, *Isaiah 34-66*, [WBC 25], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

στό σχέδιο τοῦ Θεοῦ γιά τήν σωτηρία τοῦ κόσμου. Ὁ στ. 10 ἀναφέρεται στήν κάθαρση τῆς πληγῆς τοῦ παιδός τοῦ Κυρίου. Ὅταν ὁ Θεός λέγει ὅτι θέλει νά καθαρίσει τήν πληγή τοῦ παιδός, αὐτό σημαίνει ὅτι θέλει νά τόν ἀναδείξει «ἄθῶον καί μή ὑποκείμενον θανάτῳ».⁵⁸⁹ Ἐπίσης, ἂν οἱ ἄνθρωποι δεχθοῦν τήν θυσία του καί πιστέψουν σ' αὐτήν, τότε θά ἀξιωθοῦν νά δοῦν τήν ἀτελεύτητη γενεά, τό «μακρόβιον σπέρμα», πού ὑπολανθάνει στήν ἔννοια τῆς Ἐκκλησίας. Στούς στ. 10 καί 11, γίνεται ἀναφορά στό ἔργο τῆς θυσίας τοῦ παιδός. Σχολιάζοντας τήν ἀλήθεια αὐτή, ὁ ἅγιος Κύριλλος ἀναφέρει «Βούλεται γάρ Κύριος ἀφελεῖν ἀπό τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καί δεῖξαι αὐτό φῶς καί πλάσαι τῇ συνέσει. Γέγονεν μέν γάρ περίλυπος ἕως θανάτου πρό τοῦ τιμίῳ σταυροῦ... Ἐπειδή δέ πατήσας τόν ἄδην ἀνεβίῳ τριήμερος, εἶτα τεθέαται τήν ἀνθρώπου φύσιν ἐν ἑαυτῷ μεταμορφωθείσαν εἰς ἀφθαρσίαν, καί τήν τοῦ Θεοῦ καί Πατρός εὐδοκίαν πάσης ἤδη κατευρυνομένην τῆς γῆς, μέλλουσάν τε καταφωτίζεσθαι τῶν ἐθνῶν τήν πληθύν, καί τῆς μέν ἀρχαίας καί συντρόφου πλάνης ἀποφοιτᾶν, καλεῖσθαι δέ πρός ἐπίγνωσιν ἑαυτοῦ τε καί τοῦ Πατρός· ἀποβέβληκε τόν ἐπί τῷ παθεῖν πόνον, καί τοῖς εὖ φρονοῦσι δέδωκε τό νικᾶν... οὐκ οὖν ἂν δῶτε περί ἁμαρτίας, ἔσεσθε μέτοχοι καί αὐτοῖ μακροβίου σπέρματος, τοῦ τῶν ἁγίων δηλονότι. Βούλεται γάρ ὁ Θεός καί Πατήρ ἀφελεῖν ἀπό τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δηλόν δε ὅτι Χριστοῦ, τουτέστι, τήν ἐπί τῷ σταυρῷ λύπην μεταστῆσαι πρός χαράν διά τοῦ δεῖξαι αὐτῷ μεταποιηθέντας εἰς φῶς τοὺς ποτε σκότος, τουτέστι τοὺς ποτε πλανωμένους ».⁵⁹⁰ Ἐπίσης, κατά τόν Εὐσέβιο, ὅσα ἀναφέρονται στόν στ. 11 «τοῦτο δέ ἐπί μόνου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λέγεσθαι ἀρμόζει· διά παντός γάρ τό τοῦ Πατρός θέλημα ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ κατευωδοῦτο. Ἐδωκε δέ αὐτῷ καί φῶς εἰς τό φωτίζεσθαι τοὺς δι' αὐτοῦ δικαιομένους συνέσει δέ αὐτῷ ἔδωρήσατο· ἐπανεπαύσατο γάρ ἐπ' αὐτόν πνεῦμα σοφίας καί συνέσεως εἰς τό συνετούς ἀπεργάζεσθαι, καί δικαιοῦν τοὺς ἀξίους τοῦ δικαιοῦσθαι».⁵⁹¹ Στόν στ. 12 κατα-

⁵⁸⁹ Θεοδορήτου Κύρου, «Εἰς τόν Ἡσαΐαν προφήτην ἐρμηνεία κατ' ἐκλογήν», PG 81, 444.

⁵⁹⁰ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, «Ἐξηγήσεις ὑπομνηματικῆ εἰς τόν προφήτην Ἡσαΐαν», PG 70, 1188.

⁵⁹¹ Βλ. Εὐσεβίου Καισαρείας, «Ὑπόμνημα εἰς τόν προφήτην Ἡσαΐαν», PG 24, 460.

γράφεται μέ ακρίβεια καί σαφήνεια τό ἀποτέλεσμα τῆς θυσίας τοῦ παιδός. Διά τῆς θυσίας αὐτῆς θά ἐπωμισθῇ τά ἁμαρτήματα τῶν ἀνθρώπων.⁵⁹² Ἐπιπροσθέτως ἀναφέρονται τέσσερις ἀκόμη λόγοι γιά τούς ὁποίους φαίνεται ὅτι ὁ Θεός ἔχει σφραγίσαι μέ τήν δική του σφραγίδα τήν ἀποστολή τοῦ παιδός του: α) Ἐπειδή προσέφερε τήν ζωή του μέχρι θανάτου, β) ἄφησε τόν ἑαυτό του νά θεωρηθῇ ὡς ἓνας μεταξύ τῶν ἁμαρτωλῶν, γ) οἰκειοθελῶς ἐπωμίσθηκε τίς ἁμαρτίες ὅλων καί δ) ἐπειδή ἔγινε ὁ μεσολαβητής μεταξύ Θεοῦ καί ἀνθρώπων, ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ.⁵⁹³

⁵⁹² Μτ. 26,28. Στήν Κ.Δ. ὁ Χριστός διά τοῦ ἔργου του αὐτοῦ καθίσταται μεσίτης τῶν ἀνθρώπων πρὸς τόν Θεό Πατέρα (Ιω. 17,19. Κολ. 2,14-15. Α΄ Τιμ. 2,5-6. Α΄ Πέτρ. 2,24).

⁵⁹³ Λκ. 23,34 καί Ἐβρ. 7,25.

II. Τό πρόσωπο τοῦ παιδίου στά κεφ. 1-39.

Οἱ προφητεῖες πού ἀναγγέλονται στά Ἡσ. 7,14-16 καί 9,1-7 ἀφοροῦν στό πρόσωπο τοῦ παιδίου. Πιό συγκεκριμένα, στό Ἡσ. 7,14-16 ἀναφέρεται ἡ γέννησή του ἀπό μία «παρθένο» καί στό Ἡσ. 9,1-7 δίνονται χαρακτηρισμοί μέ βάση τό ἔργο του. Στίς ἐν λόγω περικοπές παρουσιάζεται τό παιδίον μέσα στή δόξα του κατέχοντας δύναμη καί ἐξουσία κάτι πού φαίνεται νά τό διαφοροποιεῖ ἀπό τόν πάσχοντα παῖδα τῶν Ἡσ. 42,1-9 καί 52,13-53,12. Ἀφοῦ γίνει ἡ ἀνάλυση τῶν Ἡσ. 7,14-16 καί 9,1-7, θά ἀκολουθήσει ἡ σύγκρισή τους μέ τίς προαναφερθεῖσες περικοπές στό Β' μέρος.

Ἡ προφητεία τοῦ Ἐμμανουήλ.

МК

14 לָכֵן יִתֵּן אֲדֹנָי הוּא לָכֶם אוֹת הַנִּהָה הָעֹלָמָה הָרָה וְיִלְדֶּת בֵּן וְקָרְאָת
שְׁמוֹ עִמָּנוּ אֵל: 15 חֲמָאָה וְדַבֵּשׁ יֹאכֵל לִדְעֹתוֹ מֵאוֹס בָּרַע וּבַחֲוֹר בִּטְוֹב:
16 כִּי בִטְוֹר יִדַּע הַנַּעַר מֵאוֹס בָּרַע וּבַחֲוֹר בִּטְוֹב תִּעָזֵב הָאֲדָמָה אֲשֶׁר
אָתָּה קָץ מִפְּנֵי שְׁנֵי מְלָכֶיהָ:

Ο'

14 διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον· ἰδοὺ ἡ παρθένος
ἐν γαστρὶ ἔξει, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ
Ἐμμανουήλ· 15 βούτυρον καὶ μέλι φάγεται· πρὶν ἢ γνῶναι
αὐτὸν ἢ προελέσθαι πονηρά, ἐκλέξεται τὸ ἀγαθόν· 16 διότι πρὶν
ἢ γνῶναι τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἀπειθεῖ πονηρία τοῦ
ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν, καὶ καταλειφθήσεται ἡ γῆ, ἣν σὺ φοβῇ
ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων.

α) Γενική θεώρηση τῆς περικοπῆς.

Μία γενική θεώρηση δείχνει ὅτι ἡ προφητεία περὶ τοῦ
Ἐμμανουήλ,⁵⁹⁴ ὅπως συνηθίζεται νὰ χαρακτηρίζεται ἡ ὑπὸ ἐξέ-
ταση περικοπὴ Ἦσ. 7,14-16, συνδέεται μέ τήν περικοπὴ 7,1-9, καί
ὅτι τό «σημεῖο» τοῦ στίχου 11 ἀποτελεῖ τήν ἐπιβεβαίωση τῶν
προλεχθέντων στήν προηγηθεῖσα ἐνότητα.⁵⁹⁵ Σύμφωνα μέ τόν

⁵⁹⁴ Α. Παπαρνακή, *Ερμηνεία Κειμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατὰ τοὺς Πατέρες τῆς
Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 283.

⁵⁹⁵ O. Procksch, *Jesaja I*, [KAT IX/1], Leipzig: Deichert 1930, σ. 119. J. Lindblom, *A Study on the
Immanuel Section in Isaiah: Isa. vii,1-ix, 6*, Lund, Sweden: CWK Gleerup 1958 σ. 15. Ὡς πρὸς τό
σημεῖο στὸν στ. 11, ἀναφέρεται ἀπὸ τοὺς Ο' ὡς «εἰς βάθος ἢ εἰς ὕψος». Ἀλλά, στὸ Μ.Κ.
διαβάζεται **הַעֲמִק שְׁאֵלָה אוֹ הַנִּבְיָה לְמַעַל** «εἴτε ἀπὸ κάτω, εἴτε ἀπὸπάνω», ὁπότε δέν
ἀλλάζει ἐντελῶς τό νόημα τοῦ στίχου. Παρόμοιο νόημα μᾶς δίνει ἡ μετάφραση τοῦ
Ἀκύλα «βάθυνον εἰς ἄδην, μετεώρισον εἰς ὕψος», τοῦ Συμμάχου «βάθυνον εἰς ἄδην, ἢ εἰς

E.J. Young, μόνο τό Ήσ. 7,14 ἐρμηνεύεται μεσσιανικά, ἐνῶ οἱ στίχοι Ήσ. 7,15-16 ἀφοροῦν σέ ἓνα διαφορετικό πρόσωπο πιθανόν λόγω τῆς ἀσάφειας τῆς γλῶσσας.⁵⁹⁶

Στήν περικοπή αὕτη συνεχίζεται ἡ ἀναμέτρηση μεταξύ προφήτη καί βασιλιᾶ. Στόν στ. 10, ὁ βασιλιάς Ἀχαζ τελικά ἀρνήθηκε νά πιστέψει στό σημεῖο, γεγονός πού κλιμακώνει τήν ἀντιπαράθεση μεταξύ τους. Εἶναι ὁ Κύριος καί ὄχι ὁ Ἡσαΐας ἐκεῖνος πού κάνει τό ἐπόμενο βῆμα, προκαλώντας τόν βασιλιά λέγοντας: «**תִּי־אֵלֶיךָ לְעֹשֶׂה** (αἰτησαι σ' ἐαυτῶ σημεῖον)»⁵⁹⁷ Ὁ βασιλιάς ὅμως προσποιούμενος εὐλάβεια ἀρνεῖται τήν προσφορά (στ. 12).⁵⁹⁸

Ἐνδιαφέρον γιά τήν κατανόηση τῶν ἀνωτέρω παρουσιάζει ὁ χρονολογικός προσδιορισμός τῆς προφητείας, ὁ ὁποῖος ἐντοπίζεται στήν περίοδο τοῦ Συροεφραιμιτικοῦ πολέμου (735-734 π.Χ.).⁵⁹⁹ Ἀναλυτικότερα, ὁ προφήτης ἀποτρέπει τόν Ἀχαζ νά συνάψει συμμαχία μέ τόν Θαγλαθφελλασάρ Γ', θεωρώντας αὐτήν τήν κίνηση ὡς προδοσία ἐναντι τοῦ Θεοῦ.⁶⁰⁰ Τό γεγονός ὅτι ὁ προφήτης κατά τήν συνάντησή του μέ τόν Ἀχαζ πῆρε μαζί του καί τόν υἱό του Ἰασούβ, τοῦ ὁποῖου τό ὄνομα σημαίνει «ὁ

ὑψος ἄνω», καί τοῦ Θεοδοτίωνος «βάθυνον εἰς ἄδην, ὑψωσον ἄνω». Ἡ MBE, ἀναφέρει «εἶτε ἀπό κάτω, εἶτε ἀπό πάνω ἀπό τόν οὐρανόν». Ὁ Watts ἐπισημαίνει ὅτι μπορεῖ νά διαβαστεῖ ὁ ὅρος **תִּי־אֵלֶיךָ** καί νά σημαίνει «τάφος ἢ κοίλωμα ἢ καί γενικότερα ὁ κάτω κόσμος». (J. D. W. Watts, *Isaiah 1-33*, [WBC 24], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998). Ὁ Ωριγένης προσεγγίζει χριστολογικά ἀναφέροντας ὅτι, ὁ Ἰησοῦς ἐκπληρώνει τόν λόγο αὐτόν, ἀφοῦ «εἰς ὑψος» βρισκόταν πάντα, στόν οὐρανόν, καί «εἰς βάθος» κατήλθε μέ τήν ἐνανθρώπησή του (Ωριγένους, «Κατά Κέλσου, 34-35», PG 11, 728).

⁵⁹⁶ E. J. Young, «The Immanuel Prophecy: Isaiah 7,14-16», WTJ 15 (May 1953), σσ. 97-124 καί WJT 16 (Nov 1953), σσ. 23-50. E. J. Young, *The Book of Isaiah*, τόμ. 1, [NICOT], Grand Rapids: Eerdmans 1965-72, σσ. 293-294. Ὡστόσο, τό Ταργκούμ Ἰωνάθαν δέν ἐρμηνεύει τό κεφ. 7 μεσσιανικά (βλ. E. Auerbach, «Figura», *the Drama of European Literature: Six Essays by Erich Auerbach*, Gloucester: Peter Smith 1977).

⁵⁹⁷ Τό Ταργκούμ ἀναφέρει: תִּי־אֵלֶיךָ «Ἡσαΐας» στόν στ. 10. Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ὀνόματος δείχνει ὅτι ὁ Ἡσαΐας εἶναι αὐτός, πού ὁμιλεῖ, ἀλλά ὡς ἀγγελιαφόρος μεταφέρει τό μήνυμα τοῦ Θεοῦ μέ τήν χαρακτηριστική καί σέ ἄλλα χωρία ἐκφραση «τάδε λέγει Κύριος». Βλ. Ήσ. 8,1, 43,1. A. Sperber, *The Bible In Aramaic: The Latter Prophets According to Targum Jonathan Vol III*, Leiden: Brill Academic Publishers 1992. J. F. Stenning, (ἐκδ.), *The Targum of Isaiah*, Oxford: Clarendon Press 1949.

⁵⁹⁸ W. Brueggemann, *Isaiah 1-39*, Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press 1998, σ. 69.

⁵⁹⁹ Βλ. R. Toms, «The Reason for the Syro-Ephraimite War», JSOT 59 (1993), σσ. 55-71.

⁶⁰⁰ C. Gore, (ἐκδ.), *A new commentary on Holy Scripture: Including the Apocrypha*, London: Sheffield Academic 1987, σ. 440.

καταλειφθείς», δηλαδή αυτός που απέμεινε, δέν ἔγινε τυχαῖα. Ἄν καί οἱ R. Clements⁶⁰¹ καί J. Day⁶⁰² ὑποστηρίζουν ὅτι τό ὄνομα Ἰασούβ δηλώνει ἕνα ὑπόλοιπο τῆς Συρίας καί τοῦ Ἐφραΐμ πού θά ἐπιβιώσει ἀπό τόν Συροεφραϊμιτικό πόλεμο, φαίνεται πιθανή καί ἡ ἐρμηνεία τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας ὅτι πρόκειται γιά ἕνα μήνυμα τοῦ Θεοῦ μέσω τοῦ προφήτη, κατά τό ὅποιο θά διασωζόταν ἕνα κατάλοιπο τῶν Ἰουδαίων, ἐάν βεβαίως παρέμενε πιστό σ' Αὐτόν.⁶⁰³ Ὡς ἐκ τούτου ὁ προφήτης προτρέπει τόν Ἀχαζ νά ζητήσει ἀπό τόν Θεό ὡς ἐπιβεβαίωση ἕνα σημεῖο ὑπερφυσικό, διαφορετικά δέν μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ ὡς σημεῖο (תִּיָּסָה).⁶⁰⁴

Ἀναλυτικότερα, ἡ περικοπή Ἠσ. 7,10-16 ἀποτελεῖται ἀπό δύο τμήματα: τό πρῶτο εἶναι ὁ διάλογος γιά τό σημεῖο (στ. 10-13) καί τό δεύτερο (στ. 14-16) τό ἴδιο τό σημεῖο.⁶⁰⁵ Τρία μάλιστα εἶναι τά στοιχεῖα τῆς προφητείας, πού ἀναφέρονται στό σημεῖο αὐτό:

- (1) Τό παιδί θά γεννηθεῖ ἀπό μία παρθένο (στ. 14).
- (2) Θά ἐμφανιστεῖ σέ περίοδο ἐθνικῆς συμφορᾶς (στ. 15)
- (3) Ὅσο ἦταν ἀκόμη μικρό, θά διαλυόταν ἡ συμμαχία τῶν δύο βασιλείων (στ. 16).⁶⁰⁶

⁶⁰¹ R. E. Clements, *Isaiah 1-39*, [The New Century Bible Commentary], Grand Rapids: Eerdmans 1980², σ. 83.

⁶⁰² J. Day, «Shear-Jashub [Isaiah VII 3] and the 'The Remnant of Wrath' [Psalm LXXVI 11]», VT 31 (1981), σσ. 76-78.

⁶⁰³ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, «Ἐξηγήσεις ὑπομνηματική εἰς τόν Προφήτην Ἡσαΐαν», PG 70, 109.

⁶⁰⁴ Κατά τούς Θεοδώρητο Κύρου καί Εὐσέβιο Καισαρείας λέγεται σημεῖο, διότι ἀκριβῶς εἶναι κάτι ὑπερφυσικό, διαφορετικά δέν θά χαρακτηριζόταν μέ τόν ὅρο αὐτόν, (Θεοδώρητου Κύρου, «Εἰς τόν Ἡσαΐαν Προφήτην ἐρμηνεία κατ' ἐκλογήν», PG 81, 276) καί γιά τόν ὅποιο μάλιστα «μηδέποτε ἀκουσθέν ἐκ τοῦ παντός αἰῶνος» (Εὐσεβίου Καισαρείας, «Ὑπόμνημα εἰς Ἡσαΐαν», PG 24, 77). Καί σέ ἄλλα σημεία τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἐξάγεται τό συμπέρασμα ὅτι ὁ ὅρος αὐτός ὑποδηλώνει κάτι ὑπερφυσικό (Γεν. 9,12. Ἐξ. 4,8-17 καί 28-30. 7,8-12. 10,1-2 Δτ. 13, 2-5. Ἰησ. Ν. 24,5. Κρ. 6, 16 καί 36-40. Α' Βασ. 2,32-34. Β' Βασ. 19,29. 20,8-11. Ἰερ. 27. Ἰεζ. 4,9-12. Ἰω. 4,48. 20,30.). Ἔτσι, λοιπόν, στίς βιβλικές ἱστορίες εἶναι σχεδόν συνηθισμένη ἡ χρήση τοῦ σημείου, τό ὅποιο δίνεται χωρίς κἂν νά ζητηθεῖ. Γιά παράδειγμα, ὁ Σαμουὴλ προσφέρει σημεία στόν Σαούλ, τά ὅποια θά ἐπιβεβαιώσουν τήν ἐπιλογή τοῦ Θεοῦ νά τόν χρίσει βασιλιά (Α' Βασ. 10,7,9). Ἐπίσης ἤδη στόν Ἠλί ἀποκαλύφθηκε ὅτι ὁ θάνατος τῶν υἱῶν του θά εἶναι ἕνα σημεῖο ἀπό τόν Θεό (Α' Βασ. 2,34).

⁶⁰⁵ J. D. W. Watts, *Isaiah 1-33*, [WBC 24], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁶⁰⁶ J. F. Walvoord, R. B. Zuck, (ἐκδ.), *The Bible Knowledge Commentary (Old Testament)*, [Bible Knowledge Series], United States of America: Victor Books 1985, σ. 1047.

β) Ἡσ. 7,14

«Ἰδού ἡ παρθένος».

МК

14 לָכֵן יִתֵּן אֲדֹנָי הוּא לָכֶם אוֹת הַנִּהַת הָעֲלָמָה הָרָחָב וְיִלְדֶת בֵּין וְקָרְאָתָה שְׁמוֹ עִמָּנוּ אֵל:

Ο'

14. διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτός ὑμῖν σημεῖον· ἰδού ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ.⁶⁰⁷

Στό Ἡσ. 7,14 δίνεται μία ἀπό τίς πολλές προφητεῖες τοῦ Ἡσαΐα, ἡ ὁποία χρονολογεῖται πιθανότατα κατὰ τὰ ἔτη 735-734 π.Χ. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ ἐκφραση «διὰ τοῦτο (לָכֵן)», μέ τήν ὁποία ἀρχίζει ὁ στ. 14 καί ταυτόχρονα συνδέεται μέ τόν στ. 13. Ἡ ἴδια ἐκφραση «διὰ τοῦτο» ἀφορᾷ στόν Θεό, πού πλέον θά δώσει σέ ὁλόκληρο τόν οἶκο τοῦ Δαυίδ, ἓνα σημεῖο τό ὁποῖο ξεκινᾷ μέ τό ἐμφατικό הִנֵּה «Ἰδού»⁶⁰⁸ καί ἐξηγεῖται στόν στίχ. 16 μέ τό כִּי (διότι).⁶⁰⁹ Ἡ ἐκφραση αὐτή κατὰ τόν Dillmann συνήθως

⁶⁰⁷ Ὁ Ἀκύλας ἀποδίδει: «Διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτός ὑμῖν σημεῖον· ἰδού ἡ νεάνις ἐν γαστρὶ συλλαμβάνει, καί τίκτει υἱόν, καί καλέσεις ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ», ὁ Σύμμαχος: «Διὰ τοῦτο δώσει (Κύριος) αὐτός ὑμῖν σημεῖον· ἰδού ἡ νεάνις συλλαμβάνει, καί τίκτει υἱόν, καί καλέσεις ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ» καί ὁ Θεοδοτίωνας: «Διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτός ὑμῖν σημεῖον· ἰδού ἡ νεάνις ἐν γαστρὶ συλλαμβάνει, καί τίκτει υἱόν, καί καλέσεις ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ».

⁶⁰⁸ Γιά τό δεικτικό ἐπίρρημα βλ. Ε. Χριστινάκη, *Γραμματική τῆς Ἀρχαίας Ἑβραϊκῆς Γλώσσας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, Ἀθήνα: Συμμετρία 2008, σ. 351.

⁶⁰⁹ Τό μόριο הִנֵּה «ἰδού» μέ τό ὁποῖο ἀρχίζει ἡ προφητεία περὶ τοῦ Ἐμμανουήλ δέν ἀπαντᾷ μόνο στόν Ἡσαΐα ἀλλά καί σέ ἄλλους προφῆτες, προκειμένου νά δηλωθεῖ μία προφητεία περὶ ἑνός μελλοντικοῦ γεγονότος, τό ὁποῖο εἶναι ἀσφαλῶς σοβαρό καί ἔχει ἰδιαίτερη βαρύτητα (βλ. Ἡσ. 3,1. 5,26. 8,7. 10,33. 13,9.17. 17,1. 19,1. 22,17. 24,1. 26,21. 30,27. 32,1. 33,7. 34,5. 37,7. 39,6. 40,10. 41,11. 44,11. 52,13. 54,11. 65,13. 66,12) Αὐτό τό μόριο χρησιμοποιεῖται γιά παρόντα πράγματα ἢ καί γι' αὐτά πού πρόκειται νά γίνουν. Βλ.

εισάγει μία απειλή (ὅπως στά Ἡσ. 1,24 καί 5,13,24),⁶¹⁰ ἀλλά ὅχι πάντα (ὅπως στό Ἱερ. 16,14) καί γί' αὐτό ὁ Gray θεωρεῖ ἀβέβαιο ὅτι τό σημεῖο πού εισάγεται μέ αὐτή τήν ἔκφραση, ἀφορᾷ σέ μία απειλή τιμωρίας.⁶¹¹

Γενικά, κατά τόν Schutzius, υπάρχουν τρεῖς κυρίαρχες ἀπόψεις ὅσον ἀφορᾷ στήν ἐρμηνεία τοῦ σημείου: α) ἡ σύγχρονη ἐκπλήρωση, β) ἡ μελλοντική ἐκπλήρωση καί γ) ἡ διττή ἐκπλήρωση. Ἡ σύγχρονη ἐκπλήρωση ὑποστηρίζει ὅτι ἡ προφητεία ἀφορᾷ μόνο σέ σχέση μέ μία συνηθισμένη γέννηση στήν ἐποχή τοῦ Ἡσαΐα. Ἡ διττή ἐκπλήρωση ὑποστηρίζει τήν γέννηση ἑνός παιδιοῦ στήν ἐποχή τοῦ Ἡσαΐα, ἀλλά καί τήν γέννηση τοῦ Ἰησοῦ ἀργότερα. Καί τέλος, ἡ μελλοντική ἐκπλήρωση ἀφορᾷ ἀποκλειστικά στήν γέννηση τοῦ Ἰησοῦ.⁶¹²

Ὡς πρός τήν σύγχρονη ἐκπλήρωση, δίνεται ἕνα φοβερό σημεῖο στόν Ἀχαζ, ἡ προφητεία περί τοῦ Ἐμμανουήλ,⁶¹³ ἔστω καί ἂν ὁ ἴδιος τό ἀρνεῖται, γιά νά μήν «πειράση» δῆθεν τόν Θεό,⁶¹⁴ ἴσως καί μέ τήν σύμφωνη γνώμη τῶν συνεργατῶν του.⁶¹⁵ Γιά τήν ἀρνητική στάση τοῦ Ἀχαζ ἔχουν διατυπωθεῖ δύο διαφορετικές ἀπόψεις: α) ὅτι εἶχε ἤδη στείλει ἀπεσταλμένους στόν βασιλιά τῶν Ἀσσυρίων γιά βοήθεια⁶¹⁶ καί β) ὅτι ἀρνήθηκε τήν προσφορά τοῦ Γιαχβέ νά τοῦ δείξει ἕνα σημάδι γιατί ἤθελε νά τοῦ φανερωθεῖ ἀμέσως, ἐνῶ τελικά ὁ Γιαχβέ διάλεξε ἕνα

περί τοῦ εἰδικοῦ συνδέσμου Ε. Χριστινάκη, *Γραμματική τῆς Ἀρχαίας Ἑβραϊκῆς Γλώσσας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, Ἀθήνα: Συμμετρία 2008, σ. 351).

⁶¹⁰ Βλ. A. Dillmann, *Der Prophet Jesaja*, Leipzig⁵ 1890.

⁶¹¹ G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII, [ICC]*, Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 124.

⁶¹² M.D. Schutzius II, *The Hebrew Word for "sign" and its Impact on Isaiah 7:14*, Eugene: Wipf & Stock 2015, σ. 100.

⁶¹³ L. Alonso-Schokel, «Isaie», *DDS*, τόμ. 7, Paris 1971, σ. 2062.

⁶¹⁴ Ἰωάννου Χρυσόστομου, «Ὁμιλία ΛΔ΄, εἰς τήν ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν», PG 63, 821. Βλ. P.D. Wegner, «How many virgin births are in the bible? (Isaiah 7:14): a prophetic pattern approach», *JETS* 54.3 (2011), σ. 468. Ἡ ἄρνηση τοῦ Ἀχαζ γιά νά λάβει σημεῖο θά μπορούσε νά εἶναι ἀφορμή ἀμφισβήτησης τοῦ Θεοῦ. (Β. Βέλλα, «Ἡ δρᾶσις τοῦ προφήτου Ἡσαΐου», *Ἀνάπλασις* 8-9 (1934), σ. 114). Πάντως, τό σημεῖο εἶναι πιθανόν νά εἶναι ἡ παρουσία ἑνός σημαντικοῦ προσώπου προκειμένου νά ἐνισχυθεῖ ὁ Ἀχαζ καί νά ἐμπιστευθεῖ τόν Θεό (R. Kilian, *Die Verheissung Immanuel's Jes. 7,14, [SBS 35]*, Stuttgart: KWB 1968, σ. 98).

⁶¹⁵ Δ. Καϊμάκη, «Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει καί τέξεται υἱόν καί καλέσεις τό ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ (Ἡσ. 7,14)», *Γρηγόριος Παλαμᾶς* 69 (1986), σ. 515.

⁶¹⁶ J. F. Walvoord, R. B. Zuck, (ἐκδ.), *The Bible Knowledge Commentary (Old Testament)*, [Bible Knowledge Series], United States of America: Victor Books 1985, σ. 1047.

σημάδι, τό όποιο θά φανερωθεῖ στό κοντινό μέλλον.⁶¹⁷ Ωστόσο, δέν εἶναι ἀνάγκη νά καταφύγει κανείς σέ ὑποθέσεις, διότι ἡ ἀπάντηση στό πρόβλημα μπορεῖ νά δοθεῖ ἀπό τό μοντέλο τοῦ πολιτικοῦ ἡγέτη ὅπου κύριος μοχλός τῆς σκέψης του εἶναι ἡ λογική. Συγκεκριμένα, ἀποφεύγει τίς θρησκευτικές ἐπιδράσεις, ἐπειδή θεωρεῖ ὅτι θά τόν ὀδηγοῦσαν σέ λάθη.⁶¹⁸ Πίστευε ὅτι ἐξαρτώμενος ἀπό τόν Κύριο θά κινδύνευε νά κατηγορηθεῖ ὡς ὑποχείριό τῆς θρησκευτικῆς ἐξουσίας, καί αὐτό γιά ἕναν πολιτικό ἄρχοντα δέν εἶναι ἀνεκτό.⁶¹⁹ Ὅμως, ἐπειδή ἀρνήθηκε ἕναν οἰωνό, τοῦ ἐπιβλήθηκε ἕνας οἰωνός.⁶²⁰ Πιθανόν, ὁ βασιλιάς εἶχε ἐνδιαφέρον γιά τά θρησκευτικά θέματα ἀλλά ἀπό κίνητρα πολιτικά ἢ εἰδωλολατρικά.⁶²¹ Ἴσως δηλαδή νά ἦταν μία θρησκευτική προσωπικότητα ἀλλά γι' αὐτόν θεοί ἦταν τά εἰδωλα.⁶²² Διαφαίνεται ὅτι ὁ Θεός τοῦ Ἡσαΐα δέν εἶναι ὁ Θεός τοῦ

⁶¹⁷ G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 124. Βλ. H.M. Wolf, *Interpreting Isaiah: The Suffering and Glory of the Messiah*, Grand Rapids: Zondervan 1985, σ. 90.

⁶¹⁸ L. Alonso-Schokel, «Isaie», *DDS*, τόμ. 7, Paris 1971, σ. 2065. Ἴσως σκεφτόταν τό λάθος τοῦ προγόνου του Ἀμασία, πού προσπάθησε νά ἀσκῇ ἱερατική ἐξουσία στόν Ναό (Β' Παρλ. 26,16).

⁶¹⁹ J. D. W. Watts, *Isaiah 1-33*, [WBC 24], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁶²⁰ E.W. Hengstenberg, *Christology of the Old Testament and a Commentary on the Messianic Predictions*, United Kingdom: Kregel Publications 1970, σσ. 142-158.

⁶²¹ Β' Βασ. 16,10-18. Βλ. P. Melancthon, *Melancthon and Bucer*, [Library of Christian Classics 19], London: SCM 1969, σ. 134.

⁶²² Ἐνθ' ἄνωτ., υποσ. 618. Ως πρὸς τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἀχαζ σημαντικός εἶναι ὁ στ. Ἠσ. 7,13, ὅπου ἀπαντᾷ ἡ λέξη כָּשָׁל «κουρασμένος», «ἔχει κουραστεῖ». Ὁ Ἀκύλας ἀναφέρει «Μή τι ὀλίγον μοχθοῦν ἄνδρα, ὅτι μοχθεῖτε καί γε τόν Θεό μου;», ὁ Σύμμαχος «μή οὐκ αὐτάρκες ὑμῖν κοποῦν ἄνθρώπους, ὅτι κοποῦτε ἐτι καί τόν Θεόν μου;» καί ὁ Θεοδοτίωνας «Μή μικρόν ὑμῖν ἀγῶνα παρέχειν ἀνδράσιν, ὅτι ἀγῶνα παρέχετε καί γε τῷ Θεῷ μου;». Οἱ Ὁ' ὡστόσο ἔχουν μεταφράσει τὴν λέξη μέ τὴν ἐκφραση «ἀγῶνα παρέχειν», ἡ ὁποία ὁμοιάζει νοηματικά στόν ὅρο «κουρασμένος». Στόν στ. 14 ὁ Γιαχβέ φαίνεται ὅτι ἔχει ἀπαυδῆσει μέ τὴν μάταια λατρεία τῆς Ἱερουσαλήμ. Στά χωρία αὐτά ὁ ὅρος «κουρασμένος» δηλώνει ὅτι κάποιος ἀρκετά ἀνέχθηκε τά ἐπιχειρήματα τοῦ ἀντιπάλου του καί δέν θά ἀνεχθεῖ πλέον τίποτε ἄλλο. (Βλ. Μιχ. 6,3. Ἰώβ 4,2,5. H. Wildberger, «Das Abbild Gottes», *TZ* 21 (1965), σ. 290. Τοῦ ἰδίου, *Isaiah 1-12: A Commentary* (μτφρ. T. H. Trapp), [Continental Commentaries], Minneapolis: Fortress 1991, σσ. 312-313). Στό Ἠσ. 7,13 πιθανόν αὐτός πού ὁμιλεῖ καί ἔχει ἀπαυδῆσει εἶναι ὁ Ἀχαζ. Ἐχει κουρασθεῖ, ὑπό τὴν ἐννοια ὅτι ἔχει συγκρουσθεῖ μέ τοὺς ἀνθρώπους καί ἔχει κληρονομήσει μία κρίση, γιά τὴν ὁποία ὁ ἴδιος δέν εἶναι ὑπαίτιος. Ἀναμφίβολα πολλοί ἀπό τοὺς ὑπηκόους του περιμένουν ἀπό ἐκεῖνον νέα δυναμική πολιτική, πού θά διασώσει τὴν χώρα τους ἀπό τοὺς κινδύνους. Αὐτό ὅμως δέν ἔχει συμβεῖ, οὔτε ἔχει προωθήσει μία διπλωματική κίνηση γιά νά συσπειρώσει τοὺς γειτονικούς λαούς σέ ἐξέγερση κατὰ τῶν Ἀσσυρίων. Γι' αὐτόν τόν λόγο ἔχει κουρασθεῖ πολύ καί ἴσως ἔχει συγκρουσθεῖ μέ τοὺς ὑπηκόους του.

Ἀχαζ.⁶²³ Ὁ Gray θεωρεῖ ὅτι τό σημεῖο πού δόθηκε στόν Ἀχαζ, ἀφορᾷ σέ μία ἀπλή πρόβλεψη καί γιά τόν ἴδιο τόν ὄρο σημεῖο δέν μᾶς «ὑποχρεώνουν» οἱ συνθῆκες νά ἀναζητήσουμε ἕνα θαύμα, ἀφοῦ κατά τήν γνώμη του, ἡ πρόβλεψη σχετίζεται μέ τήν ἀναγγελία μιᾶς ἀπλῆς γέννησης.⁶²⁴ Παρόμοια, κατά τόν J. D. W. Watts, ἡ γυναίκα εἴτε εἶναι ἔγκυος, εἴτε σύντομα θά μείνει ἔγκυος καί θά γεννήσει υἱό, ἕναν κληρονόμο, πού θά ὀνομαστεῖ Ἐμμανουήλ, ὁ ὁποῖος θά μπορέσει νά ἐκπληρώσει τίς ὑποσχέσεις πού δόθηκαν στόν Δαβίδ. Ἐπίσης, ὑποστηρίζει ὅτι τό πρόσωπο αὐτό πιθανόν εἶναι ἡ σύζυγος τοῦ Ἀχαζ, ἢ κάποια ἄλλη γυναίκα.⁶²⁵ Ὁ Otto Kaiser θεωρεῖ ὅτι ἡ προφητεία ἀφορᾷ στόν Συροεφραϊμικό πόλεμο καί ἰσχυρίστηκε ὅτι «ὁ κίνδυνος θά ἐξαφανιστεῖ τόσο γρήγορα πού οἱ γυναῖκες πού εἶναι τώρα μέ παιδί, θά ὀνομάσουν τοὺς υἱούς τους Ἐμμανουήλ».⁶²⁶ Σύμφωνα μέ τόν Walter Kaiser καί τόν Clements, τά ξεχωριστά «σημεῖα» ἀποτελοῦν τά τρία παιδιά τοῦ Ἡσαΐα. Κάθε παιδί πού γεννιέται ἀποτελεῖ ἐκπλήρωση τῆς ὑπόσχεσης πρὸς τόν Δαβίδ ὅτι ὁ σπóρος του θά εἶναι αἰώνιος καί ὅτι θά

Τελικά, πάντως, μέ τόν τρόπο πού κινήθηκε, κατέστη φόρου ὑποτελῆς στοὺς Ἀσσυρίους (W.C. Kaiser, *The Messiah in the Old Testament*, Michigan, Grand Rapids: Zondervan Publishing House 1995, σ. 158). Ἄλλη προσέγγιση ἔχει διατυπώσει ὁ Slotki γιά τό Ἠσ. 7,13. Ὑποστηρίζει ὅτι ὁ προφήτης εἶναι ἀγανακτισμένος μέ τόν βασιλιά καί ἄρα ἀπευθύνεται στήν αὐλή του ἢ στά μέλη τῆς ὑφισταμένης βασιλικῆς οἰκογενείας (I.W. Slotki. *Isaiah: Hebrew Text and Hebrew Translation with an Introduction and Commentary*. London: Soncino Press 1961, σ. 264). Παράλληλα ἀπογοητευμένος, ἀποσύρεται ἀπό τήν δημόσια δράση, παραδίδοντας ὁμως τίς προφητεῖες του στοὺς μαθητές του (U. Berges, «The Literary Construction of the Servant in Isaiah 40-55», *SJOT* 24 (2010), σσ. 28-38. L. Alonso-Schokel, «Isaie», *DDS*, τόμ. 7, Paris 1971, σ. 2066) Ἀφιερώνεται στήν ἐκπαίδευσή τους, ἐνῶ ἡ προσοχή του στρέφεται πρὸς τό βόρειο βασίλειο, τό ὁποῖο διέρχεται τήν κρισιμότερη περίοδο τῆς ἱστορίας του, ἡ ὁποία καί θά καταλήξει στήν κατάλυσή του ἀπό τοὺς Ἀσσυρίους (722/721 π.Χ). Αὐτός ὁ πόλεμος ἀποτέλεσε καί τήν ἐκπλήρωση τῶν προφητειῶν τοῦ Ἡσαΐα κατά τοῦ Ἰσραήλ (Π. Ἀνδριοπούλου, *Μαθήματα Βιβλικῆς Ἱστορίας*, Ἀθήνα 1989, σ. 26).

⁶²³ G. F. Hasel, *The Remnant: The History and Theology of the Remnant Idea from Genesis to Isaiah*, [Andrews University Monographs 5], Berrien Springs: Andrews University Press 1972, σ. 290.

⁶²⁴ G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 124.

⁶²⁵ Α. Παπαρνάκη, *Ερμηνεία Κειμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 287. R. E. Clements, *Isaiah 1-39*, [The New Century Bible Commentary], Grand Rapids: Eerdmans 1980², σ. 86.

⁶²⁶ O. Kaiser, *Isaiah 1-12* (μτφ. Bowden J.), [Old Testament Library], Philadelphia: Westminster Press 1972, σ. 103.

ἔχει μία αἰώνια κυριαρχία.⁶²⁷ Ὡς ἐπέκταση τοῦ συλλογισμοῦ αὐτοῦ ὁ Oswalt ὑποστηρίζει ὅτι δέν πρόκειται γιά θαυμαστά «σημεῖα», ἀλλά συμβολικά.⁶²⁸ Ὁ Clements θεωρεῖ ὅτι τά «σημεῖα» δέν εἶναι κατ' ἀνάγκη οὔτε θαυμαστά οὔτε συμβολικά.⁶²⁹

Ἐν ἀντιθέσει μέ τά ἀνωτέρω, ὁ μάρτυρας Ἰουστίνος ὑποστηρίζει ὅτι τό σημεῖο πρέπει νά ταυτίζεται μέ ἓνα θαῦμα.⁶³⁰ Αὐτό τό θαῦμα κατὰ τόν Τερτυλλιανό βρίσκεται σέ συνάφεια μέ τήν θεώρηση ὅτι αὐτός πού ἐπρόκειτο νά ἐγκαινιάσει μία νέα γέννηση, ἔπρεπε νά γεννηθεῖ μέ ἓναν ξεχωριστό τρόπο καί γιά τόν λόγο αὐτό ὁ Ἡσαΐας προεῖπε ὅτι ὁ Θεός θά δώσει κάποιο σημεῖο, ὡς μία μελλοντική ἐκπλήρωση.⁶³¹ Γιά τό θέμα αὐτό ὁ Motyer εἶπε ὅτι ἡ πίστη τοῦ Ἀχαζ εἶχε ἤδη καθοριστεῖ καί αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού ἀπέρριψε τήν προσφορά ἑνός σημείου καί συνέχισε ὅτι τό σημεῖο αὐτό πιθανόν ἀφορᾷ περισσότερο στήν βεβαίωση μιᾶς μελλοντικῆς μοίρας τῆς Ἱερουσαλήμ.⁶³² Ὁ Delitzsch ἰσχυρίστηκε ὅτι ἡ παρουσία τῆς λέξης מִלְאָמָה (διά τοῦτο) ἦταν ἀπόδειξη ὅτι ἡ προφητεία θά πραγματοποιοῦντο στό μέλλον, ἀναφέροντας «ἐπιπλέον, ἡ κατάσταση τῆς ἐγκυμοσύνης, ἡ ὁποία ἐδῶ ὀρίζεται ἀπό τό μετοχικό ἐπίθετο מִלְאָמָה, δέν ἦταν ἤδη ὑπάρχουσα σέ αὐτό τό παράδειγμα, ἀλλά σέ κάτι μελλοντικό, καθὼς καί ἡ πράξη τῆς γέννησης, δεδομένου ὅτι τό מִלְאָמָה (διά τοῦτο) χρησιμοποιεῖται πάντα ἀπό τόν Ἡσαΐα γιά νά εἰσάγει

⁶²⁷ Βλ. W.C. Kaiser, «The Promise of Isaiah 7,14 and the Single-Meaning Hermeneutic», *Evangelical Journal* 6 (1988), σσ. 60-61. R. E. Clements, *Isaiah 1-39*, [The New Century Bible Commentary], Grand Rapids: Eerdmans ²1980, σ. 86.

⁶²⁸ J. Oswalt, *The Book of Isaiah: Chapters 1-39*, [NICOT], Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1986, σ. 205. Βλ. R. Ortland, *Isaiah: God Saves Sinners*, Wheaton: Crossway 2005, σσ. 90-91.

⁶²⁹ R. E. Clements, *Isaiah 1-39*, [The New Century Bible Commentary], Grand Rapids: Eerdmans ²1980, σσ. 86-87.

⁶³⁰ Βλ. T.D. Boslooper, *The Virgin Birth*, Philadelphia: Westminster 1962, σσ. 29-30. C. A. Hall, *Reading Scripture with the Church Fathers*, Downers Grove: InterVarsity 1998, σ. 135. F. Delitzsch, *Biblical Commentary on the Prophecies of Isaiah*, τόμ. 1, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans ²1957, σ. 215.

⁶³¹ Tertullian, *Latin Christianity: Its Founder, Tertullian; Apologetic, Anti-Marcion, Ethical* [The Ante-Nicene Fathers: Translation of the Writings of the Fathers Down to A.D. 325, 3], Michigan, Grand Rapids 1957, σ. 331. Βλ. R. L. Wilken, (ἐκδ.), *Isaiah Interpreted by Early Church and Medieval Commentators*, [The Church's Bible], Grand Rapids: Eerdmans 2007, σ. 98.

⁶³² J. A. Motyer, «Context and Content in the Interpretation of Isaiah 7,14», *TynB* 21 (1970), σ. 120. Βλ. E.E. Hindson, *Isaiah's Immanuel: A Sign of His Times of the Sign of the Ages?*, Phillipsburg: Presbyterian & Reformed 1979, σσ. 34-46.

μία μελλοντική εμφάνιση». ⁶³³ Κατά τόν Machen, ή εκπλήρωση τῆς προφητείας δέν ἀφορᾷ στήν λύτρωση τοῦ Ἰούδα στήν συγκεκριμένη ἐποχή, ἀλλά στήν γέννηση τοῦ ἀληθινοῦ Ἐμμανουήλ, τοῦ Ἰησοῦ. ⁶³⁴

Ὅσον ἀφορᾷ στήν διττή εκπλήρωση, εἶναι πολύ σημαντικό ὅτι, ἐνῶ στους στ. Ἠσ. 7,10-12 ὁ Ἀχαζ προσφωνεῖται στόν ἐνικό ἀριθμό, στόν στίχο 13 ή προσφώνηση τοῦ ἀποδέκτη τῆς προφητείας γίνεται σέ πληθυντικό: «οἶκος Δαβίδ», καί αὐτό γίνεται διότι μετά τήν ἄρνηση τοῦ Ἀχαζ, ἀποδέκτης τῆς προφητείας γίνεται ὁλόκληρος ὁ οἶκος Δαβίδ. ⁶³⁵ Ἐτσι, αὐτή ή προσφώνηση, πιθανόν νά δίνει σέ ὅλο τό χωρίο μία μεσσιακή χροιά, διότι αὐτός θά εἶναι ὁ οἶκος, ἀπό τόν ὁποῖο θά προέλθει ὁ ἀναμενόμενος μεσσίας. ⁶³⁶ Ὁ Kaiser ὑποστήριξε ὅτι τόσο ὁ Ἐζεκίας ὅσο καί ὁ Μεσσίας προέρχονται ἀπό τόν «οἶκο τοῦ Δαβίδ» γιά τόν ὁποῖο εἶχε ὑποσχεθεῖ ὁ Θεός ὅτι δέν θά ἐξαφανιστεῖ. ⁶³⁷ Ὁ A.T. Ngunga ὑποστηρίζει ὅτι τό ἔργο τοῦ Ἐμμανουήλ ἐρμηνεύεται ἱστορικά, δίνοντας μεσσιακή διάσταση στό χωρίο, δηλαδή ή λύτρωση τήν ὁποία θά φέρει ὁ Ἐμμανουήλ ἀφορᾷ στόν Ἰσραήλ. ⁶³⁸ Ἀλλά, ἐνῶ ή προφητεία ἀναφέρεται στήν ἐκ τῆς ἐνεστώσας ἀνάγκης λύτρωση τοῦ Ἰούδα, ⁶³⁹ εκπληρώθηκε κατά τόν

⁶³³ F. Delitzsch, *Biblical Commentary on the Prophecies of Isaiah*, τόμ. 1, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1957, σ. 217.

⁶³⁴ G. J. Machen, *The Virgin Birth of Christ*, Grand Rapids: Baker 1974, σσ. 291,293. Βλ. G. B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 121.

⁶³⁵ Χ. Καραγιάννη, *Η ἔννοια τοῦ ὑπολοίπου στήν Παλαιά Διαθήκη (Διατριβή ἐπί διδασκατορίας)*, Αθήνα 2004, σ. 213. Κυρίλλου Αλεξανδρείας, «Ἐξηγήσεις ὑπομνηματική εἰς τόν Προφήτην Ἡσαΐαν», PG 70, 201. Βλ. C.R. Seitz, *Isaiah 1-39, Interpretation, A Bible Commentary for Teaching and Preaching*, Louisville: John Knox Press 1993, σ. 78.

⁶³⁶ G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 133. J. D. W. Watts, *Isaiah 1-33*, [WBC 24], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998. Ὁ προφήτης ἀποφαίνεται ὅτι, γιά νά πραγματοποιηθεῖ ή σωτηρία τοῦ λαοῦ, ἀπαιτεῖται ή πίστη τῶν ἀνθρώπων πρὸς τόν Θεό, καί μάλιστα αὐτῶν πού προέρχονται ἀπό τόν περιούσιο λαό, τόν ὁποῖο ὁ Ἰδιος ἐξέλεξε (Δτ. 7,6).

⁶³⁷ W. C. Kaiser, «The Promise of Isaiah 7,14 and the Single-Meaning Hermeneutic», *Evangelical Journal* 6 (1988), σ. 62.

⁶³⁸ A. T. Ngunga, *Messianism in the Old Greek of Isaiah*, USA: Vandenhoeck & Ruprecht 2013, σ. 165.

⁶³⁹ Οἱ Werblowsky καί Wigoder περιγράφουν τήν ἐρμηνευτική μέθοδο Pesher ὡς ἑξῆς: «οἱ βιβλικές προφητείες ἀφορῶν στήν ἐποχή πού γράφτηκαν». R. J. Z. Werblowsky - G. Wigoder (ἐκδ.), *The Encyclopedia of the Jewish Religion*, New York: Holt, Rinehart, and Winston, 1965, σ. 298.

Wegner⁶⁴⁰ καί τόν Ἱερώνυμο⁶⁴¹ καί στόν Ἰησοῦ Χριστό μέ βάση τό Μτ. 1,22,23.⁶⁴² Ὡς πρὸς τήν ἄποψη αὐτή ἔχει ὑποστηριχθεῖ, ἐπίσης, ὅτι αὐτή ἡ προφητεία ἴσως ἦταν γνωστή στόν Ἡσαΐα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Πρωτευαγγελίου (Γεν. 3,15). Ὁ προφήτης, ὁμως, τήν διασαφήνισε δίνοντάς της ἔτσι νέα ἔμφαση.⁶⁴³ Ὁ Wegner⁶⁴⁴ ὑποστήριξε ὅτι γενικότερα οἱ συγγραφεῖς τῆς Καινῆς Διαθήκης χρησιμοποιοῦν «τύπους» τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὅπως ὁ Ἀδάμ καί ὁ Ἰσαάκ ὡς «τύποι» τοῦ Χριστοῦ.⁶⁴⁵

γ) Τό πρόσωπο τοῦ «Ἐμμανουήλ».

Τό ὄνομα **עִמָּנוּئֵל** «Ἐμμανουήλ» ἐτυμολογεῖται ἀπό τήν πρόθεση **עִם** (μαζί), τό ἀντωνυμικό ἐπίθημα 1^{ου} κοινού πληθυντικού ἀριθμοῦ **נָל** (μας)⁶⁴⁶ καί ἀπό τό οὐσιαστικό «**אֱלֹהִים**» (Θεός)⁶⁴⁷ καί ἀποδίδεται «ὁ Θεός μαζί μας».⁶⁴⁸ Κατά τήν Πατερική προσέγγιση, τό ὄνομα αὐτό ἀποδίδει τήν ἔννοια τοῦ θεανθρώπου, τῆς θείας καί ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ. Δίδεται ἐπίσης ἡ πρόθεση τῆς ἔλευσης τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Θεοῦ στόν κόσμον, ἐνῶ ἀποτελεῖ καί μία δήλωση τῆς ἀξιοπιστίας αὐτῶν πού ὁ Θεός ἐπιτελεῖ ἀλλά καί τῆς ἐμπιστοσύνης πρὸς Αὐτόν ἐκ

⁶⁴⁰ P. D. Wegner, «How many virgin births are in the bible? (Isaiah 7:14): a prophetic pattern approach», *JETS* 54.3 (2011), σ. 480.

⁶⁴¹ Saint Jerome, *Commentary on Matthew*, [The Fathers of the Church: A New Translation 117], Washington, DC: Catholic University of America 2008, σ. 63.

⁶⁴² Βλ. W. W. Klein, C. L. Blomberg, R. L. Hubbard, *Introduction to Biblical Interpretation*, Dallas: Word 2004, σ. 129. H. M. Wolf, *Interpreting Isaiah: The Suffering and Glory of the Messiah*, Grand Rapids: Zondervan 1985, σ. 91.

⁶⁴³ Ἱερεμίου Φούντα, μητροπολίτου Γόρτυνος καί Μεγαλοπόλεως, *Ἡ περί προϋπάρξεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διδασκαλία τῆς Ἁγίας Γραφῆς κατὰ τόν ἱερόν Χρυσόστομον (Διατριβή ἐπὶ διδακτορία)*, Ἀθήνα 2002, σ. 258.

⁶⁴⁴ Ἐνθ' ἄνωτ., ὑποσ. 639.

⁶⁴⁵ Ρωμ. 5,14. Εβρ. 11,19. Παρόμοιος συσχετισμός γίνεται καί στά Λκ. 4,21 καί Ἠσ. 61,1-2. Βλ. K. Snodgrass, *The Use of the Old Testament in the New*, [New Testament Criticism and Interpretation], Grand Rapids: Zondervan 1991, σ. 416.

⁶⁴⁶ Βλ. Ε. Χριστινάκη, *Γραμματική τῆς Αρχαίας Εβραϊκῆς Γλώσσας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, Ἀθήνα: Συμμετρία 2008, σ. 349. Β. Βέλλα, *Γραμματική τῆς Εβραϊκῆς γλώσσας*, Ἀθήναι 1958, σ. 93 καί Β. Σιδέρη-Παπαδοπούλου, *Γραμματική τῆς Αρχαίας Εβραϊκῆς Γλώσσας*, Ἀθήνα: Ἐννοια 2008, σ. 253.

⁶⁴⁷ HALOT, τόμ. 1, στηλ. 48α-50α.

⁶⁴⁸ Α. Παπαρνάκη, *Ερμηνεία Κειμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατὰ τοὺς Πατέρες τῆς Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 287.

μέρους τῶν ἀνθρώπων.⁶⁴⁹ Δέν εἶναι ἀσφαλῶς τυχαῖο ὅτι ὁ εὐαγγελιστής Ματθαῖος τό συνέδεσε μέ τόν Χριστό.⁶⁵⁰ Σύμφωνα ὅμως μέ τόν Sawyer⁶⁵¹ καί τόν Buber⁶⁵² τό Ἦσ. 7,14 δέν εἶναι μεσσιανικό, ἀλλά ἐρμηνεύτηκε μεσσιανικά λόγω τῆς ἀναφορᾶς του ἀπό τόν Ματθαῖο.⁶⁵³ Ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ ἑβραϊκές καί οἱ μουσουλμανικές ἐρμηνεῖες ἔχουν παραποιήσει τό ἀρχικό κείμενο τοῦ συγγραφέα, προσαρμόζοντάς το στήν παρθένο Μαρία καί τόν Ἰησοῦ Χριστό καί αὐτό συνέβη ἐπειδή ἡ πρώτη Ἐκκλησία βασίστηκε στό «ἱερό κῦρος» τοῦ Εὐαγγελιστή.⁶⁵⁴ Ὑπῆρξαν παρόμοιες ἀπόψεις οἱ ὁποῖες ὥστόσο δέν βρῆκαν ἀπήχηση στους μελετητές.⁶⁵⁵

Ὁ Καλβίνος ἐρμηνεύει ὅτι τό Ἦσ. 7,14 ἀναφέρεται στόν Χριστό, ἀφοῦ τό ὄνομα Ἐμμανουήλ δέν θά μπορούσε νά ἐφαρμοστεῖ κυριολεκτικά σέ ἕναν ἀπλό ἄνθρωπο, ὅχι ὅμως καί ὁ στίχος 16 πού ἀκολουθεῖ, ὅπου ὁμιλεῖ γιά ἕνα διαφορετικό

⁶⁴⁹ Μεγάλου Ἀθανασίου, «Περί Ἐνανθρωπήσεως 33», PG 25, 153. Εὐσεβίου Καισαρείας, «Εὐαγγελική ἀπόδειξις, 3,2,48», PG 22, 180D-181A. Μεγάλου Βασιλείου, «Υπόμνημα εἰς τόν Ἡσαΐαν», PG 30, 464B. Ἀμφιλοχίου, «Λόγος εἰς τά γενέθλια τοῦ μεγάλου Θεοῦ καί σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ», PG 39, 37C-D. Γρηγορίου Νύσσης, «Λόγοι εἰς τήν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ», PG 46, 601D-602A. «Λόγος εἰς τό γενέθλιον τοῦ Σωτῆρος», PG 46, 1136A καί Ἐπιφανίου, «Κατά Ἐβιωναίων, Πανάριον, 1,2,20», PG 41, 437B.

⁶⁵⁰ Μτ. 1,23.

⁶⁵¹ J. F. A. Sawyer, *Prophecy and the Biblical Prophets*, [The Oxford Bible Series], Oxford: Oxford University Press 1993, σ. 139.

⁶⁵² M. Buder, *Der Glaube der Propheten*, Zurich: Manesse Verlag 1950, σ. 201.

⁶⁵³ Α. Παπαρνάκη, *Ερμηνεία Κειμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατά τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 283. Βλ. W. W. Klein, C. L. Blomberg, R. L. Hubbard, *Introduction to Biblical Interpretation*, Dallas: Word 2004, σ. 121. T. G. Long, *Matthew*, Louisville: Westminster John Knox 1997, σσ. 14-15.

⁶⁵⁴ Ἐνθ' ἄνωτ., ὑποσ. 650, σσ. 144-145.

⁶⁵⁵ Ὁ Bentzen ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ τεχνική πού χρησιμοποιεῖ ὁ Ἡσαΐας στό 7,14, δέν εἶναι μεσσιανική, ἀλλά ἀρχικά πηγάζει ἀπό τελετές γονιμότητας τῆς χανααντικῆς λατρείας (A. Bentzen, *Jesaja*, Copenhagen: G. E. C. Gads Forlag 1943, σ. 62). Ὁ Robinson διατείνεται ὅτι πιθανῶς τό Ἦσ. 7,14 περιέγραφε μία κανονική γέννηση στήν ὁποία ἀργότερα δόθηκε μεσσιανική ἔννοια (H. W. Robinson, *Inspiration and Revelation in the Old Testament*, Oxford: The Clarendon Press 1946, σ. 35, σ. 171). Ὁ Pfeiffer ὑποστηρίζει ὅτι τό Ἦσ. 7,14 δέν εἶναι μεσσιανικό, ἀλλά ὅτι οἱ ἔθνικοι χριστιανοί χρησιμοποίησαν τήν ἑλληνική Βίβλο σάν «ὄπλο» ἐνάντια στους Ἑβραίους καί μάλιστα τήν μετέφρασαν λανθασμένα (R. H. Pfeiffer, *Introduction to the Old Testament*, New York: Harper and Brothers Publishers 1948, σ. 437).

παιδί.⁶⁵⁶ Παρατηρούμε όμως ότι ο Wilderberger μιλά για ένότητα τῶν στίχων Ἠσ. 7,1-17.⁶⁵⁷

Σύμφωνα μέ τόν Mowinckel καί τόν Gressmann, ἡ γέννηση πού ἀναφέρεται στό Ἠσ. 7,14, ἀφορᾷ σέ μία γυναίκα τῆς ἐποχῆς ἡ ὁποία θά γεννοῦσε υἱό πού θά λειτουργοῦσε ὡς οἰωνός μιᾶς αἰσίας ἐκβασης τῆς ἱστορίας.⁶⁵⁸ Ἐτσι ὁ συγγραφέας τήν χρησιμοποίησε γιά νά ἐξυψώσει τήν Δαβιδική δυναστεία καί νά ὑποσχεθεῖ τήν λύτρωση τοῦ Ἰσραήλ ἀπό τόν Συροεφραϊμικό πόλεμο.⁶⁵⁹ Ἐπεκτείνοντας τήν θεωρία αὐτή ὁ Edmond⁶⁶⁰ ὑποστηρίζει ὅτι πρόκειται γιά ἕναν ἐνάρετο καί πιστό βασιλιά, ἢ, κατά τόν Smith, γιά μία δυνατή προσωπικότητα,⁶⁶¹ πού ἀκολουθεῖ τά βήματα τοῦ Δαβίδ καί βρίσκεται σέ ἀντίθεση μέ τόν ἄπιστο καί ἀσεβῆ Ἀχαζ.⁶⁶² Κατά τόν Childs, ὁ βασιλιάς αὐτός ταυτίζεται ἐν τέλει μέ τόν ἀληθινό ἀντιπρόσωπο τοῦ Θεοῦ, δηλαδή τόν μεσσία.⁶⁶³ Ἀντίθετα, ὁ Heskett ἀναφέρει ὅτι, ἀκόμα καί ἂν ὁ Ἑμμανουήλ ἦταν ἀπό τήν γενεά τοῦ Δαβίδ, αὐτό δέν μᾶς βεβαιώνει ὅτι εἶναι ὁ μεσσίας.⁶⁶⁴ Πιθανόν ὁ συγγραφέας ἀναγγέλλοντας τήν γέννηση τοῦ παιδίου ἀναφερόταν σέ

⁶⁵⁶ J. Calvin, *Commentary on the book Book of the Prophet Isaiah* (μτφρ. W. Pringle), τόμ. 4, Edinburgh: T. Constable 1850, σ. 244.

⁶⁵⁷ Ἐνθ' ἄνωτ.

⁶⁵⁸ Βλ. H. Gressmann, *Der Ursprung der israelitisch-jüdischen Eschatologie*, [FRLANT 6], Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1905. H. Wildberger, *Jesaja 1-12*, [BKAT 10/1, *Verbesserte Auflage*], Neukirchen-Vluyn 1980, στηλ. 264, 291f, 295f, 299f καί τοῦ ἰδίου, *Isaiah 1-12: A Commentary* (μτφρ. T. H. Trapp), [Continental Commentaries], Minneapolis: Fortress 1991, σ. 318.

⁶⁵⁹ S. Mowinckel, *He That Cometh, The Messiah Concept in the Old Testament and Later Judaism*, Michigan: Eerdmans Publishing Co 2005, σσ. 15 καί 109-113. B. Duhm, *Das Buch Jesaja, übersetzt und erklärt*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1922, σ. 70. Κ. Ζάρρα, *Μεσσιανικές ἀντιλήψεις στό ραββινικό καί μεσαιωνικό ἰουδαϊσμό (Ἡ μεσσιανική ἰδέα καί οἱ μεταμορφώσεις της)*, Ἀθήνα: Ἄρτος Ζωῆς 2011, σσ. 176-178.

⁶⁶⁰ J. Edmond, *Theology of the Old Testament* (μτφρ. A. W. Heathcote καί P. J. Allcock), New York: Harper & Row 1958, σ. 336.

⁶⁶¹ G. A. Smith, *The Book of Isaiah*, [The Expositor's Bible], τόμ. 1, London: Hodder and Stoughton 1927, σσ. 180-182.

⁶⁶² Ἀπό τήν ἄλλη, ὁ Holladay ἰσχυρίζεται ὅτι τό Ἠσ. 7,14-17 ἀναφέρεται σ' ἕναν νεαρό ἀδύναμο βασιλιά τοῦ 8^{ου} αἰ. π.Χ., ὁ ὁποῖος ἀπειλήθηκε μέ εἰσβολή ἀπό τόν βορρά (W. L. Holladay, *Isaiah: Scroll of a Prophetic Heritage*, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1978, σ. 73). Ὁ Vermeylen, ἀναφερόμενος στήν ταυτότητα τοῦ παιδιοῦ, τήν θεωρεῖ ἀσήμαντη (J. Vermeylen, *Du Propete Isaie A l'Apocalyptique, Isaie I-XXXV, miroir d' un demi-millénaire d' experience religieuse en Israël*, [Etudes Bibliques], Paris: Librairie Lecoffre 1977, σσ. 233-236).

⁶⁶³ B.S. Childs, *Biblical Theology of the Old and New Testament*, Philadelphia: Fortress 1993, σ. 177.

⁶⁶⁴ R. Heskett, *Messianism within the Book of Isaiah as a whole*, Toronto 2001, σ. 59.

κάποιο γιό του Ἀχάζ,⁶⁶⁵ ἴσως στὸν Ἐζεκία.⁶⁶⁶ Σύμφωνα μέ τούς Clements,⁶⁶⁷ Levey⁶⁶⁸ καί Brueggemann⁶⁶⁹ ὁ συγγραφέας τεχνητά ταυτίζει τὸν Ἐμμανουήλ μέ τὸν Ἐζεκία καί τὸν παρουσιάζει σέ τέλεια ἀντίθεση μέ τὸν Ἀχάζ. Ὁ πρῶτος χαρακτηρίζεται ὡς παράδειγμα ὑπακοῆς στό θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ ὁ δεύτερος μέ τήν ἀκριβῶς ἀντίθετη ἔννοια.⁶⁷⁰ Ὅμως, ὅπως ἀποδείχθηκε στήν συνέχεια, ὁ βασιλιάς Ἐζεκίας ἀπογοήτευσε ἓνα μεγάλο μέρος ἀνθρώπων πού πίστεψαν σέ ἐκεῖνον.⁶⁷¹ Ἐπιπρόσθετα, εἶναι ἀπίθανο ὁ Ἐζεκίας νά ἐκπλήρωσε τήν προφητεία διότι γεννήθηκε 9 χρόνια πρὶν τήν ἑναρξη τῆς βασιλείας τοῦ Ἀχάζ.⁶⁷² Κατά τὸν Most, ὁ ραββίνος Hillel ὑποστήριξε τὸν Ἐζεκία ὡς τό

⁶⁶⁵ J. Steinmann, *Le prophète Isaïe: Sa vie, son œuvre et son temps*, [Lectio Divina 5], Paris ²1955, σ. 89.

⁶⁶⁶ H. Wildberger, *Jesaja 1-12* [BKAT 10/1, *Verbesserte Auflage*], Neukirchen-Vluyn 1980, στηλ. 264, 291f, 295f, 299f καί τοῦ ἰδίου, *Isaiah 1-12: A Commentary* (μτφρ. T. H. Trapp), [Continental Commentaries], Minneapolis: Fortress 1991, σ. 318. Βλ. J. H. Greenstone, *The Messiah Idea in Jewish History*, Philadelphia: Jewish Publication Society of America ²1948, σσ. 33-36. Justin Martyr, «Dialogue with Trypho», *Writings of Justin Martyr*, [The Fathers of the Church: A new Translation 6], New York: Christian Heritage 1948, σ. 212. I.W. Slotki, *Isaiah: Hebrew Text and Hebrew Translation with an Introduction and Commentary*, London: Soncino Press ⁴1961, σ. 35. Βλ. Δ. Καϊμάκη, «Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει καὶ τέξεται υἱόν καὶ καλέσεις τό ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ (Ἠσ. 7,14)», *Γρηγόριος Παλαμάς* 69 (1986), σ. 515. W. C. Kaiser, «The Promise of Isaiah 7,14 and the Single-Meaning Hermeneutic», *Evangelical Journal* 6 (1988), σ. 62.

⁶⁶⁷ R. E. Clements, *Isaiah 1-39*, [The New Century Bible Commentary], Grand Rapids: Eerdmans ²1980, καί τοῦ ἰδίου «The Immanuel prophecy of Isa. 7:10-17 and its Messianic Interpretation», *Die Hebraische Bibel und ihre zweifache Nachgeschichte - Festschrift Fur Rolf Rendtorff zum 65. Geburtstag*, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1990, σσ. 234-235.

⁶⁶⁸ S. H. Levey, *The Messiah: An Aramaic Interpretation: the Messianic Exegesis of the Targum*, [Monographs of the Hebrew Union College 2], Cincinnati 1974.

⁶⁶⁹ W. Brueggemann, *Isaiah 1-39*, Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press 1998, σ. 74, σ. 85.

⁶⁷⁰ R. E. Clements, *Isaiah 1-39*, [The New Century Bible Commentary], Grand Rapids: Eerdmans ²1980, καί τοῦ ἰδίου «The Immanuel prophecy of Isa. 7:10-17 and its Messianic Interpretation», *Die Hebraische Bibel und ihre zweifache Nachgeschichte - Festschrift Fur Rolf Rendtorff zum 65. Geburtstag*, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1990, σσ. 234-235.

⁶⁷¹ S. H. Widyapranawa, *The Lord is Savior: Faith in National Crisis. A Commentary on Isaiah 1-39*, [International Theological Commentary], Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1990, σ. 41. G. W. Grogan, «The New Testament and the Messianism of the Book of Isaiah (the Finlayson Lecture for 1985)», *SBET* 3 (1985), σσ. 1-12.

⁶⁷² S. Yitzchaki, *Tanach with Rashi's Complete Commentary*, notes on Emmanuel lines 5-9. B.S. Childs, *The struggle to understand Isaiah as Christian Scripture*, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 233. G. J. Machen, *The Virgin Birth of Christ*, Grand Rapids: Baker ²1974, σ. 289. Κατά τὸν Oswalt ὁ Ἐζεκίας γεννήθηκε τό 741 π.Χ., δηλαδή ἦταν περίπου 6 ἐτῶν στήν ἐποχή τῆς προφητείας. (J. Oswalt, *The Book of Isaiah: Chapters 1-39*, [NICOT], Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1986, σ. 212).

μεσσία πράγμα που σήμαινε ότι προσέγγιζε τό Ήσ. 7,14 ως μεσσιανικό. Αργότερα όμως για να αποφευχθεί ή διεκδίκηση μίας χριστιανικής προφητείας επικράτησε ή τάση τής άρνησης τής μεσσιανικότητας του στίχου καί ειδικά τής εκπλήρωσής του στον Έζεκία.⁶⁷³

Όπως καταφαίνεται από όσα παρατέθηκαν, περί του προσδιορισμού τής ταυτότητας του Έμμανουήλ δέν υπάρχει όμοφωνία, αλλά οί περισσότεροι τόν συσχετίζουν μέ τήν δαβιδική γενιά τών χρισμένων από τόν Θεό βασιλέων.⁶⁷⁴ Σύμφωνα μέ τόν Briggs, ό Έμμανουήλ, αποτελεί τύπο του μεσσία, όπως οί Δαβίδ, Μωσής καί Σολομώντας.⁶⁷⁵ Επίσης έχει υποστηριχθεί ότι ό προφήτης καί οί μαθητές του, μετά τό τέλος τής βασιλείας του Άχαζ, ξαναδιάβασαν τήν προφητεία καί τήν έρμήνευσαν υπό νέα όπτική σκοπία, αυτήν τής αναγγελίας ενός άλλου απογόνου του Δαβίδ, στό πρόσωπο του μεσσία.⁶⁷⁶ Σύμφωνα μέ αυτήν τήν ιδέα, ό Motyer υποστηρίζει ότι τό Ήσ. 7,14 αναφέρεται σέ μία μεσσιανική προσδοκία για τήν όποία κάθε διάδοχος βασιλιάς του Δαβιδικού γένους είχε τήν έλπίδα ότι θά

⁶⁷³ W. G. Most, «The Problem of Isaiah 7:14», *Faith and Reason* 18 (1992), σ. 193.

⁶⁷⁴ Α. Παπαρνάκη, *Ερμηνεία Κειμένων τής Παλαιάς Διαθήκης κατά τούς Πατέρες τής Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 284. Για τόν Έμμανουήλ παρέχονται καί άλλα στοιχεία σέ άλλα σημεία του βιβλίου, πού πιστοποιούν έτσι ακόμη περισσότερο τήν ύπαρξη καί ταυτότητά του (Ήσ. 8, 8, 9,1-6. 11,1-9). Τόσο ή προφητεία αυτή, όσο καί άλλες παρόμοιες (Άρ. 24,7.17. Ήσ. 8,4. 19,1. Ωσ. 11,1) αποτελούν έκφράσεις μεσσιανισμού, παρόμοιου μέ αυτόν, πού διακηρύσσεται ακόλουθως από τούς προφήτες Νάθαν (Β' Βασ. 12,1-13.), Ίεζεκιήλ (Ιεζ. 34, 23), Αγγαίο (Άγγ. 2, 23) καί από τόν συντάκτη τών Ψαλμών (Ψλ. 2, 45, 72, 110). Κατά τόν καθηγητή Αθανάσιο Παπαρνάκη τά χωρία αυτά σχετίζονται μέ τήν προφητεία περί του Έμμανουήλ (Α. Παπαρνάκη, *Ερμηνεία Κειμένων τής Παλαιάς Διαθήκης κατά τούς Πατέρες τής Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 283). Απ' αυτές γίνεται φανερό ότι ή σωτηρία του λαού του Θεού θά συντελεσθεί μέ τήν βοήθεια ενός βασιλιά, πού θά είναι διάδοχος του Δαβίδ (Δ. Καϊμάκη, «Ίδού ή Παρθένος έν γαστρί έξει καί τέξεται υίόν καί καλέσεις τό όνομα αυτού Έμμανουήλ (Ήσ. 7,14)», *Γρηγόριος Παλαμάς* 69 (1986), σ. 515).

⁶⁷⁵ C. Briggs, *Messianic Prophecies*, New York: Scribner's Sons 1893, σσ. 196-197.

⁶⁷⁶ G. B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 128. Βλ. W. G. Jeanrond, *Text and Interpretation as Categories of Theological Thinking*, New York: Crossroad 1988, σ. 104. P.D. Wegner, «How many virgin births are in the bible? (Isaiah 7:14): a prophetic pattern approach», *JETS* 54.3 (2011), σ. 478. S. Fish, *Is There a Text in this Class? The Authority of Interpretive Communities*, Cambridge, MA: Harvard University Press 1980, σ. 14.

ἐκπληρωνόταν ἀπό τόν ἴδιο.⁶⁷⁷ Δηλαδή αὐτός θά ἦταν ὁ Μεσσίας ἢ ὁ πατέρας τοῦ Μεσσία. Μέ βάση αὐτήν τήν ἀποψη, ἡ ἀπιστία τοῦ Ἀχαζ θεωρεῖται σοβαρή, ἀφοῦ ἔθετε σέ κίνδυνο αὐτήν τήν μεσσιανική ἐλπίδα τοῦ οἴκου τοῦ Δαβίδ.⁶⁷⁸ Ὁ Wildberger⁶⁷⁹ ἀναζητᾷ τήν ἐρμηνεία τοῦ ὀνόματος τοῦ **יְהוֹנָדָב** στήν σχέση τῆς προφητείας Ἡσ. 7,14 μέ τούς στίχους Ἡσ. 7, 4-9, θεωρώντας ὅτι ἀπό τόν οἶκο τοῦ Δαβίδ θά προέλθει ὁ Ἐμμανουήλ, ἀφοῦ ὁ Θεός εἶχε ὑποσχεθεῖ νά βρῖσκεται δίπλα στούς υἱούς τοῦ Δαβίδ μέ ἕναν εἰδικό τρόπο.⁶⁸⁰ Ἐάν ὁ στίχος ἐρμηνευθεῖ στό εὐρύτερο αὐτό πλαίσιο, πού ἐπικεντρώνεται στήν Δαβιδική παράδοση καί τήν διαδοχή, τότε πιθανῶς, τόσο ὁ Ἐμμανουήλ, ὅσο καί ἡ **פַּרְתֻּזָּה** «παρθένος» ἀνήκουν στήν γενεά τοῦ Δαβίδ.⁶⁸¹ Ἔτσι, ἡ ἐλπίδα αὐτή διατηρεῖται γιά κάθε ἀπόγονο τῆς Δαβιδικῆς γενιᾶς καί ἡ ἐκπλήρωση μένει ἀνοιχτή γιά κάποιο πρόσωπο πού θά τήν ἐνσαρκώνει στό ἀκέραιο καί σέ αὐτήν τήν ἀλυσίδα ἀνήκει καί ὁ Ἰησοῦς Χριστός.⁶⁸² Σχετικά μέ τό θέμα ὁ ἱερός Χρυσόστομος ἀναφέρει: «Τό αὐτό τοίνυν καί ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ λεκτέον ὅτι τό ἀπό τῶν πραγμάτων αὐτῷ ὄνομα τέθηκε...».⁶⁸³ Καί ὁ Θεοδώρητος Κύρου μέ παρόμοιο τρόπο ἐρμηνεύει: «Προθεσπίσας τῆς Παρθένου τήν σύλληψιν καί τόν παράδοξον τόκον, καί τήν προσηγορίαν ἐπέθηκεν. Ἐμμανουήλ γάρ τό βρέφος ὀνόμασε, δηλοῖ δέ τό ὄνομα τόν μεθ' ἡμῶν

⁶⁷⁷ J. A. Motyer, *The prophecy of Isaiah: An introduction and Commentary*, Illinois: InterVarsity Press Downers Grove 1993, σ. 87.

⁶⁷⁸ Τό ὄνομα «Ἐμμανουήλ» ἔχει θετική ἔννοια καί ἐξασφαλίζει ὅλη τήν κατάφαση τῆς Δαβιδικῆς θεολογίας, πού ἀνάγεται στήν ἀρχαία προφητεία τοῦ Β' Βασ. 7,12. Τό παιδί ἀποτελεῖ μία ὁρατή ἐπιβεβαίωση τῆς πεποιθήσεως τοῦ Ἰσραήλ ὅτι ὁ Θεός εἶναι παρών, ὑπερασπιστής, φύλακας καί προστάτης του (W. Brueggemann, *Isaiah 1-39*, Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press 1998, σ. 70).

⁶⁷⁹ H. Wildberger, «'Glauben'. Erwagungen zu **יְהוֹנָדָב**», *VTSup* 16 (1967), σσ. 372–386.

⁶⁸⁰ Β' Βασ. 7,9. Γ' Βασ. 1,37. Ψλ. 89,22, 25 καί Γ' Βασ. 11,38.

⁶⁸¹ J. Edwards, *The Blank Bible*, [The works of Jonathan Edwards Series 24], New Haven: Yale University Press 2006, σ. 637. H. Wildberger, «'Glauben'. Erwagungen zu **יְהוֹנָדָב**», *VTSup* 16 (1967), σσ. 372–386.

⁶⁸² Δ. Καϊμάκη, «Ἰδού ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει καί τέξεται υἱόν καί καλέσεις τό ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ (Ἡσ. 7,14)», *Γρηγόριος Παλαμᾶς* 69 (1986), σ. 516.

⁶⁸³ «...οὐκέτι γάρ ἄγγελος, οὐδέ ἀρχάγγελος μεθ' ἡμῶν, ἀλλ' αὐτός καταβάς ὁ Δεσπότης...» Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τόν Προφήτην Ἡσαΐαν*, 7, PG 56, 85. βλ. τοῦ ἰδίου, «Ὁμιλία ΛΔ', εἰς τήν ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν», PG 63, 821.

Θεόν...».⁶⁸⁴ Ἔτσι, ὁ υἱὸς τῆς Παρθένου ἔλαβε τὸ ὄνομα Ἑμμανουήλ, ἓνα ὄνομα ὄχι τυχαῖο, τὸ ὁποῖο φωτίζει τὸ περιεχόμενο τῆς προφητείας.⁶⁸⁵

Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι δυνατόν νά τεθεῖ ἓνας προβληματισμός. Στὸ Ἡσ. 7,14 ὑποστηρίζουμε ὅτι ὁ Ἡσαΐας ἀναφερόμενος στὴν παρθενικὴ γέννηση τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὴν Μαριὰμ ἀναφέρει τὸ ὄνομα «Ἑμμανουήλ», ἐνῶ στὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιο τὸ ὄνομα τοῦ παιδιοῦ εἶναι «Ἰησοῦς».⁶⁸⁶ Ἡ διαφορὰ αὐτὴ ἐρμηνεύεται ὡς ἑξῆς: Ὅταν στὴν Παλαιὰ Διαθήκη γίνεται ἀναφορὰ γιὰ κάποιο ὄνομα, συνήθως δίνεται μία περιγραφή, π.χ., ὁ πρῶτος ἐκ τῶν υἱῶν τοῦ προφήτου Ἡσαΐου ἔλαβε τὸ ὄνομα מְהֵרָה וְיָשׁוּעַ «ταχέως σκύλευσον, ὀξέως προνόμεισον» πού ἀναφερόταν στὴν λαφυραγώγηση τῶν ἐχθρῶν. Φυσικὰ αὐτὸ δέν θά μπορούσε νά εἶναι ἓνα ἀπλό ὄνομα παιδιοῦ, ὑποδήλωνε, ὅπως προελέχθη, μία κατάσταση. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καί μέ τὸ ὄνομα τοῦ Ἑμμανουήλ, ἀφοῦ τὸ «יְמָנֹו» «ἰμμάνου» μεταφράζεται ὡς «μαζί μας» καί τὸ «לֵךְ» «έλ» εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Οἱ ἐβραϊκὲς προτάσεις, ὅμως, ὡς γνωστόν, μποροῦν νά διαμορφωθοῦν χωρὶς τὸ ἐκφρασμένο ρῆμα «εἶμαι». Ὑπάρχει πάντοτε μία ἀσάφεια σέ τέτοιες ἐκφράσεις καί αὐτὸ, ἐπειδὴ ὁ ἀκροατὴς ἢ ὁ ἀναγνώστης πρέπει νά ὑπονοήσῃ τὸ προσῆκον ρῆμα στὸν ὀρθὸ χρόνο καί στὴν ὀρθὴ διάθεση. Ἡ λέξη, λοιπόν, «Ἑμμανουήλ» σημαίνει «μαζί μας (εἶναι) ὁ Θεός». Ἀντίστοιχα στὸ Ἡσ. 8,8 ἡ λέξη «Ἑμμανουήλ» μπορεῖ νά μεταφρασθεῖ ὡς: «Ὁ Θεός (ᾗς εἶναι) μαζί μας», ἐνῶ στὸ Ἡσ. 8,10 ἡ ἴδια λέξη ἀπαιτεῖ τὴν ἐρμηνεία «ἐπειδὴ ὁ Θεός (εἶναι) μαζί μας».⁶⁸⁷ Δέν ἐπρόκειτο λοιπόν γιὰ ἓνα ὄνομα, μέ τὸ ὁποῖο θά ὀνομάτιζαν ἀπλῶς τὸ παιδί, ἀφοῦ μέσω αὐτοῦ ἐκφραζόταν μία κατάσταση, ἓνα ὁλόκληρο σχέδιο.⁶⁸⁸ Μέ παρόμοια προσέγγιση, τὸ ὄνομα

⁶⁸⁴ «...τόν ἐνανθρωπήσαντα Θεόν, τόν τὴν ἀνθρωπείαν φύσιν εἰληφότα Θεόν, τόν ἐνωθέντα ταύτῃ Θεόν, τὴν τοῦ Θεοῦ μορφήν καί τὴν τοῦ δούλου μορφήν ἐν ἐνὶ Υἱῷ γνωριζομένην». Θεοδωρήτου Κύρου, *Εἰς τὸν Προφήτην Ἡσαΐαν*, 7, PG 81, 277.

⁶⁸⁵ A. T. Ngunga, *Messianism in the Old Greek of Isaiah*, USA: Vandenhoeck & Ruprecht 2013, σ. 165.

⁶⁸⁶ Μτ. 1,20.

⁶⁸⁷ J. D. W. Watts, *Isaiah 1-33, [WBC 24]*, Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁶⁸⁸ Α. Παπαρνάκη, *Ερμηνεία Κειμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 285. Τὰ ὀνόματα πού ἐκφράζουν πίστη στὴν παρουσία

«Εμμανουήλ» σημαίνει ότι ο Θεός είναι μαζί με όλους αυτούς τους πιστούς που δεν τον αρνήθηκαν. Είναι σημαντικό και αναγκαίο να λεχθεί ότι δεν έχουμε την χρήση της έκφρασης «μετά σου ο Θεός» αλλά «μεθ' ἡμῶν ο Θεός».⁶⁸⁹ Δηλαδή, ο Ἡσαΐας και τα παιδιά του εντάσσουν τους εαυτούς τους στο «ἡμεῖς». Πιθανόν, πρόκειται για το ιερό υπόλοιπο,⁶⁹⁰ το μικρό ποίμνιο, που θα αναφερθεί στην Καινή Διαθήκη.⁶⁹¹ Είναι αυτοί που θα αποτελούν το ιερό υπόλοιπο, το οποίο θα παραμείνει σταθερό στις επερχόμενες δοκιμασίες.⁶⁹² Τέλος, ο Εὐσέβιος Καισαρείας αναφέρει ότι το ὄνομα «Εμμανουήλ» είναι μία υπόσχεση σωτηρίας και δηλώνει ότι ο Θεός θα είναι πράγματι παρών. Αὐτός θα σώσει τόν πιστό Ἰσραήλ ἐκείνη τήν χρονική στιγμή, αλλά ο Ἰδιος θα είναι που θα ἐνισχύει τόν σαρκωθέντα Υἱό Του. Ἐτσι σημειώνει ότι ο Εμμανουήλ ἀποτελεῖ «πρόγευση» τοῦ Ἰησοῦ.⁶⁹³

τοῦ Θεοῦ, εἶναι γνωστά σέ πολλές γλωσσες τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς. Οἱ στίχοι Ψλ. 45(46),8 καί 12 περιλαμβάνουν τήν βεβαιωτική λέξη : «Ὁ Γιαχβέ τῶν οὐρανῶν εἶναι μαζί μας», ἐνῶ παρόμοιες εἶναι καί οἱ διαβεβαιώσεις, πού δίνονται στούς ἡγέτες τοῦ ἱεροῦ πολέμου (H. Wildberger, «'Glauben'. Erwagungen zu יְיָאֵל», *VTSup* 16 (1967), σσ. 372–386). Ὁ Wildberger σημειώνει ότι ο Ἡσαΐας συνήθως χρησιμοποιεῖ τό יְיָאֵל «Γιαχβέ» γιά νά δηλώσει τήν παρουσία τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ ἐδῶ χρησιμοποιεῖται τό אֵל «ελ (Θεός)», κάτι τό ὁποῖο πιθανόν υποδηλώνει ότι χρησιμοποιεῖται μία ἀρκετά γνωστή λέξη γιά τόν προσδιορισμό τοῦ Θεοῦ (H. Wildberger, «'Glauben'. Erwagungen zu יְיָאֵל», *VTSup*. 16 (1967), σσ. 372–386). Ὁ Vischer ἀναφέρεται στό *B' Βασ.* 23,5 ὅπου καί χρησιμοποιεῖται ἡ λέξη אֵל-עִמּוּ «μέ τόν Θεό» γιά νά δηλώσει ότι ο Θεός θά ἐξασφαλίσει τήν ἀσφάλεια τοῦ οἴκου τοῦ Δαβίδ (W. Vischer, *Die Immanuel-Botschaft im Rahmen des königlichen Zionfestes*. Zollikon-Zürich: Evangelische Verlag 1955, σ. 22.). Ὁ Mowinckel ὑποθέτει ότι ἡ λέξη עִמּוּ אֵל ἦταν μία ἀρχαία λατρευτική κραυγή (S. Mowinckel, *Psalmenstudien* 2, Kristiania: Dybwad 1921, σ. 306). Ἴσως πρόκειται γιά τήν κραυγή τοῦ πρώτου ἀνθρώπου πρὸς τόν Θεό (J. D. W. Watts, *Isaiah 1-33*, [WBC 24], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.). Ὁ Vischer τήν ἀποκαλεῖ χορωδιακή κραυγή στήν λειτουργία τῆς βασιλικῆς ἐορτῆς τῆς Σιών (J. D. W. Watts, *Isaiah 1-33*, [WBC 24], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998, (βλ. ἀνάλυση Ἡσ. 8,8-10).

⁶⁸⁹ Χ. Καραγιάννη, *Ἡ ἐννοια τοῦ ὑπολοίπου στήν Παλαιά Διαθήκη (Διατριβή ἐπὶ διδασκατορία)*, Αθήνα 2004, σ. 213.

⁶⁹⁰ Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 211.

⁶⁹¹ Λκ. 12,32.

⁶⁹² H.W. Wolff, *Frieden ohne Ende*, [BSt 35], Neukirchen 1962, σ. 43.

⁶⁹³ Εὐσεβίου Καισαρείας, «Ὑπόμνημα εἰς τόν προφήτην Ἡσαΐαν», PG 24, 156. Βλ B.S. Childs, *The struggle to understand Isaiah as Christian Scripture*, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σσ. 85-86.

Άλλο ένα πολύ σημαντικό σημείο πού πρέπει νά υπογραμμισθεῖ, εἶναι ὅτι στήν προφητεία τό ρῆμα εἶναι **קלל** «καλέσει». ⁶⁹⁴ Ὁ Μαρσαλλιανός καί ὁ Λουκιανός κώδικας καί ὁ Ματθαῖος ⁶⁹⁵ ἀποδίδουν τό ρῆμα στόν πληθυντικό: «καλέσετε-καλέσουσι». ⁶⁹⁶ Ἐδῶ ἐννοεῖται ὅτι θά τόν ὀνομάσουν Ἐμμανουήλ τά πλήθη τοῦ λαοῦ, ⁶⁹⁷ πού θά τόν συναντήσουν καί θά τόν πιστέψουν. ⁶⁹⁸ Σύμφωνα μέ τόν Troxel, ἐνῶ οἱ Ὁ' δέν ἔχουν δώσει κατηγορηματικές ἐνδείξεις ὡς πρός τήν ταυτότητα τοῦ Ἐμμανουήλ, δύο χαρακτηριστικά ὑπονοοῦν ὅτι ὑπέθεταν ὅτι τό παιδί ἦταν βασιλικῆς καταγωγῆς. Πρῶτον, ἡ μετάφραση τοῦ **קלל** στό *Ἡσ.* 7,14 μέ τή λέξη «καλέσετε», ἀπευθύνεται στόν οἶκο τοῦ Δαβίδ καί προτείνει ὅτι αὐτός εἶναι βασιλικός γόνος. Δεύτερον, ἡ ἔμφαση στόν ξεχωριστό χαρακτήρα τοῦ παιδιοῦ συμφωνεῖ μέ ἀποσπάσματα πού προσμένουν ἕναν νέο, ἔντιμο Δαβιδικό κυβερνήτη. ⁶⁹⁹ Ἀπό τήν ἄλλη, ὁ de Sousa καί ὁ Gray, βασιζόμενοι στήν μετάφραση τοῦ **קלל** ὡς «καλέσεις» ⁷⁰⁰ θεωροῦν ὡς ὑπεύθυνο γιά τήν ὀνομασία τοῦ παιδιοῦ τόν Ἄχαζ. ⁷⁰¹ Ἡ λύση μπορεῖ νά βρίσκεται ἀνάμεσα στίς δύο προηγούμενες ἀπόψεις, ἐφόσον ὁ Ἄχαζ ἐκληφθεῖ ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ οἴκου τοῦ Δαβίδ. ⁷⁰² Τά σύμφωνα τοῦ Μασωριτικοῦ κειμένου στήν ἐν λόγω ἔκφραση «**וְקָלַל**» μποροῦν νά διαβαστοῦν «αὕτη θά ἀποκαλέσει τό ὄνομα αὐτοῦ». Τό ὅτι ἡ μητέρα, ἰδίως ἡ βασίλισσα, δίνει στό παιδί της τό ὄνομά του δέν εἶναι κάτι ἀσυνήθιστο. ⁷⁰³ Ἐάν θεωρήσουμε ὅτι τό «ἐσύ» εἶναι γένους θηλυκοῦ, τότε ὁ λόγος τοῦ προφήτη ἀπευθύνεται στήν

⁶⁹⁴ Στόν Σιναϊτικό κώδικα καί στό 1QIs^a ὑπάρχει τό **קלל** («καλέσει», γ' ἐνικοῦ ἀρσενικό).

⁶⁹⁵ *Μτ.* 2,3. Βλ. Ευσεβίου Καισαρείας, «Υπόμνημα εἰς τόν προφήτην Ἡσαΐαν», PG 24, 156.

⁶⁹⁶ Ἡ V ἀναφέρει «ἐσεῖς θά ἀποκαλέσετε».

⁶⁹⁷ Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τήν Ἱερουσαλήμ, τήν ὁποία ὀνόμαζαν «πόλη δικαιοσύνης». Ὀνομάστηκε ἔτσι ἐξαιτίας τῆς εὐλογίας πού ἔλαβε ἀπό τόν Θεό (*Ἡσ.* 1,26).

⁶⁹⁸ Ἰωάννου Χρυσόστομου, «Ὁμιλία ΛΔ', εἰς τήν ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν», PG 63, 821.

⁶⁹⁹ R.L. Troxel, «Isaiah 7,14-16 through the Eyes of the Septuagint», ETL 79 (2003), σ. 20.

⁷⁰⁰ Στόν Βατικανό καί Ἀλεξανδρινό κώδικα ἀποδίδεται ὡς καλέσεις.

⁷⁰¹ R. F. de Sousa, *Eschatology and Messianism in LXX Isaiah 1-12* [Library of Hebrew Bible/ Old Testament Studies 516], New York-London: T&T Clark 2010, σσ. 76-77. G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 133.

⁷⁰² A. T. Ngunga, *Messianism in the Old Greek of Isaiah*, USA: Vandenhoeck & Ruprecht, 2013, σ. 165.

⁷⁰³ Γεν. 29,32-35. 30,24. 35,18.

μέλλουσα μητέρα, πού υποτίθεται ότι είναι παρούσα και έτσι είναι αδύνατον να πρόκειται για άλλο πρόσωπο πλὴν τοῦ βασιλικοῦ κληρονόμου.⁷⁰⁴ Ἀκόμα, τὸ ὄνομα Ἐμμανουήλ, ὡς «ὁ Θεὸς εἶναι μαζί μας», μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς μία λειτουργικὴ ἐπίκληση, ὅπως καταφαίνεται καὶ στὰ χωρία Ψλ. 46, Μιχ.3,11, Ἀμ.5,14. Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι αὐτὸ τὸ ὄνομα προσλαμβάνει ἐδῶ ἀξία συμβολικὴ καὶ δὲν πιστοποιεῖται πουθενὰ ἄλλοῦ στήν Παλαιά Διαθήκη ὡς ὄνομα ἀνθρώπου, ἐνῶ παράλληλα ἐνέχει καὶ μία ὑπόσχεση σωτηρίας. Τὸ παιδί, στὸ ὁποῖο θὰ δοθεῖ τὸ ὄνομα, ἐμφανίζεται πάλι στὸ Ἠσ. 8,8 ὡς μία ἐγγύηση νίκης γιὰ τὴν Ἰουδαία, ἡ ὁποία καλεῖται ἢ «χώρα του».⁷⁰⁵ Πάντως, δεδομένου τοῦ δυναστικοῦ χαρακτήρα τῶν κεφ. 1-39, θεωρεῖται ὅτι πιθανόν πρόκειται γιὰ τὸν βασιλικὸ κληρονόμο.⁷⁰⁶

Συμπερασματικά, στὰ 734 π.Χ. ὁ Ἡσαΐας δίνει ἓνα μήνυμα ἐλπίδας στὸ Ἰουδαϊκὸ ἔθνος πού ἀπειλεῖτο ἀπὸ ἐχθρικές δυνάμεις καὶ φοβόταν μία δυσμενῆ ἔκβαση. Τὸ μήνυμα ἐλπίδας ἀφορᾷ ἀρχικά στήν Δαβιδική δυναστεία πού ἀπειλεῖτο μέ ἐξαφάνιση. Ἡ προφητεία ἀπὸ τὸν Ἡσαΐα ὅτι μία παρθένος θα συλλάβει καὶ θὰ γεννήσει υἱὸ καὶ θὰ τὸν καλέσει Ἐμμανουήλ, ἐκπληρώνεται πλήρως στὸν Ἰησοῦ συμβάλλοντας τόσο στήν διατήρηση τῆς Δαβιδικῆς δυναστείας ὅσο καὶ στήν ἐκπλήρωση τῶν ὑποσχέσεων πού δόθηκαν ἀπὸ τὸν Θεὸ γι' αὐτήν.

⁷⁰⁴ *Isaiah*, [TOB], Paris: Ancien Testament 1975, σ. 759.

⁷⁰⁵ Βλ. G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 128.

⁷⁰⁶ Ἐνθ' ἄνωτ., ὑποσ. 703. Βλ. καὶ R.B. Compton, «The Immanuel prophecy in Isaiah 7:14–16 and its use in Matthew 1:23: harmonizing historical context and single meaning», *DBSJ* 12 (2007), σ. 11.

δ) Ἡσ. 7,15-16

Ἡ τροφή τοῦ Ἐμμανουήλ.

МК

15 חֲמֶאָה וְדָבַשׁ יֹאכֵל לְדַעְתּוֹ מֵאִס בָּרַע וּבַחֹר בָּטוֹב: 16 כִּי בִטָּרָם
יֵדַע הַנֶּעַר מֵאִס בָּרַע וּבַחֹר בָּטוֹב הִתְעַזַּב הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אָתָּה קֵץ מִפְּנֵי
שְׁנֵי מַלְכֶיהָ:

Ο'

15. βούτυρον καὶ μέλι φάγεται· πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν ἢ προ-
ελέσθαι πονηρά, ἐκλέξεται τὸ ἀγαθόν· 16 διότι πρὶν ἢ γνῶναι
τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἀπειθεῖ πονηρία τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ
ἀγαθόν, καὶ καταλειφθήσεται ἡ γῆ, ἣν σὺ φοβῇ ἀπὸ προσώπου
τῶν δύο βασιλέων.

Στόν στίχο Ἡσ. 7,15, κατὰ τό M.K., γίνεται ἀναφορά στό
חֲמֶאָה (βούτυρο) καί στό דָּבַשׁ (μέλι), τὰ ὅποια στήν μετάφραση
τῶν Ο' ἀποδίδονται ὡς «βούτυρο καί μέλι». Ὑποστηρίζονται
τρεῖς ἐκδοχές γιὰ τήν ἐρμηνεία τῶν λέξεων «βούτυρο καί μέλι»:
α) Πρόκειται γιὰ ἐκλεκτές τροφές, πού προσφέρονταν στοὺς
θεοὺς κατὰ τίς βαβυλωνιακές τελετές καί ἀποτελοῦσαν σύμβο-
λα ἀφθονίας, ὅπως γίνεται φανερό ἀπὸ τό Δτ. 32,13.⁷⁰⁷ Ἐπίσης,
τό «μέλι καί τό βούτυρο» εἶναι ἐνδεικτικά περιόδου ἀφθονίας,
εὐημερίας καί εὐμάρειας.⁷⁰⁸ β) Ἐχει ὁμως ὑποστηριχθεῖ καί τό

⁷⁰⁷ *Isaiah*, [TOB], Paris: Ancien Testament 1975, σ. 760. Ἐπίσης, ὑποδηλώνει τήν τροφή τοῦ
Δία. (βλ. G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC],
Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 130). Παράλληλα, οἱ λέξεις αὐτές ἀποτελοῦν καί στοιχεῖα
οἰκονομίας ἐνός τύπου ποιμενικῆς ζωῆς σέ ἀντίθεση μέ τό λάδι καί τό κρασί, τὰ ὅποια
χαρκτηρίζουν αὐτοῦ τῆς ἀγροτικῆς. (βλ. B. Duhm, *Das Buch Jesaja, übersetzt und erklärt*,
Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1892. F. Delitzsch, *Assyrisches Handwörterbuch*, Leipzig
1896. *Isaiah*, [TOB], Paris: Ancien Testament 1975, σ. 760)

⁷⁰⁸ G. B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC],
Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 136. R. Heskett, *Messianism within the Book of Isaiah as a whole*,
Toronto 2001, σ. 73.

ἀντίθετο, ὅτι δηλαδή τὰ ἀγαθὰ αὐτὰ ὑποδηλώνουν τὴν ἐρημωμένη γῆ.⁷⁰⁹ Ὁ Sweeney ὑποστηρίζει πειστικά ὅτι αὐτές εἶναι οἱ τροφές πού ὁ Ἐμμανουήλ θά τρώει ὥσπου νά ἀπογαλακτιστεῖ.⁷¹⁰ Ἔτσι θεμελιώνεται ἡ σκέψη ὅτι τό δίχρονο αὐτό παιδί δέν θά ἀντιμετωπίσει ἀπειλή ἢ πόλεμο, ἀλλά θά ζήσει μέ εἰρήνη καί εὐημερία, ἐνῶ θά ὑπάρξει καί ἐπιστροφή στήν χαρίεσσα φυσικότητα.⁷¹¹ γ) Ὁ Rignell ὑποστηρίζει ὅτι ὑπάρχει σαφής σύνδεση ἀνάμεσα στό βούτυρο καί στό μέλι στά Ἡσ. 7,17. 22 καί Β' Ἐνώχ 8,5, ὅπου γίνεται λόγος γιά τόν παράδεισο, τόν ὁποῖο οἱ ἄνθρωποι μία μέρα θά ἀπολαμβάνουν.⁷¹² Συνάμα παρατηρεῖται μία σύνδεση μεταξύ τοῦ Ἡσ. 7,15 καί τῶν Γεν. 2,16 καί 3,5, ὅπου καταγράφεται ἡ σχέση ἀνάμεσα στήν διατροφή καί στήν γνώση τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ.⁷¹³ Ὑποστηρίχθηκε ἀκόμη ὅτι ἡ ἔκφραση ὑποδηλώνει τὴν τροφή, πού θά ὑπάρχει στήν γῆ τῆς ἐπαγγελίας, τὴν ὁποία θά φέρει ὁ Ἰδιος ὁ Χριστός.⁷¹⁴ Ὁ ἱερός Χρυσόστομος,⁷¹⁵ ἐρμηνεύοντας σημειώνει ὅτι, ἐπειδὴ τό παιδί, πού ἐπρόκειτο νά γεννηθεῖ, οὔτε ἀπλὸς ἄνθρωπος ἦταν, οὔτε μόνο Θεός, ἀλλά θεάνθρωπος,⁷¹⁶ εὐλόγα καί ὁ προφήτης ποικίλλει τόν λόγο του λέγοντας ἄλλοτε αὐτό καί ἄλλοτε κάτι ἄλλο. Ἔτσι ἀναφέρει, ἀπό τὴν μία, τό παράδοξο τῶν θαυμάτων, ὅπως στήν προκειμένη περίπτωση εἶναι ἡ ἐκ παρθένου γέννηση τοῦ Χριστοῦ, καί ἀπό τὴν ἄλλη, προσπαθεῖ νά καταστήσει πιστευτὴ τὴν οἰκονομία τῆς ὑπερβολῆς τοῦ θαύματος. Ἀναφέρει λοιπόν τό γάλα καί τό μέλι, γιά νά περιγράψει τόν Χριστό μέ τὴν ἀνθρώπινή του φύση, ἀφοῦ ἤδη ἔχει μιλήσει

⁷⁰⁹ C. Gore, (ἐκδ.), *A new commentary on Holy Scripture: Including the Apocrypha*, London: Sheffield Academic 1987, σ. 440.

⁷¹⁰ M. Sweeney, *Isaiah 1-39 with an Introduction to Prophetic Literature*, [Forms of the Old Testament Literature 16], Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1966, σ. 178.

⁷¹¹ W. Brueggemann, *Isaiah 1-39*, Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press 1998, σ. 71.

⁷¹² L. G. Rignell, «Isaiah Chapter I», *ST* 11 (1957), σσ. 113-117.

⁷¹³ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, «Ὁμιλία ΛΔ', εἰς τὴν ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν», *PG* 63, 821.

⁷¹⁴ Π. Μπρατσιώτου, *Ὁ Προφήτης Ἡσαΐας*, κεφ. Α' - Β', τεῦχος Α', Ἀθήνα 1956, σ. 120. Οἱ λέξεις γάλα καί μέλι ἀπαντοῦν καί στά Ἐξ. 3,8 καί Δτ. 6,3 μέ τὴν ἔννοια τῆς ὑλικῆς εὐδαιμονίας ἔνεκα τῆς εὐλογίας τοῦ Θεοῦ.

⁷¹⁵ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, «Ὁμιλία ΛΔ', εἰς τὴν ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν», *PG* 63, 821.

⁷¹⁶ Βλ. J. Owen, *On the Person of Christ*, [The works of John Owen 1], Carlisle PA: The Banner of Truth Trust 1977, σ. 226.

γιά τήν θαυμαστή Γέννησή του.⁷¹⁷ Όπως χαρακτηριστικά λέγει, ή έκφραση «βούτυρο καί μέλι» ύποδηλώνει ότι τό παιδί «μετέσχε τῆς φύσεως τῆς ήμετέρας».⁷¹⁸

Στό Ἡσ. 7,16 πού ἀποτελεῖ βάση γιά τό 7,15,⁷¹⁹ παρατηρεῖται ότι ή έκφραση τοῦ Μ.Κ. «יְהִי לְךָ» ἀποδίδεται ἀπό τούς Ο' «πρὶν ἢ γινῶναι».⁷²⁰ Ἡ χρήση τῆς παθητικῆς φωνῆς στό στίχο αὐτό ὁδηγεῖ σέ μία ἀβεβαιότητα ὡς πρὸς τήν σωτηρία τοῦ Ἰούδα ἀπό τόν Ἑμμανουήλ.⁷²¹ Στούς στίχους Ἡσ. 7,15-16 δίνεται καί μία χρονική ἐπισήμανση γιά τό τέλος τοῦ συροεφραϊμιτικοῦ κινδύνου, πού σηματοδοτεῖται ἀπό τήν γέννηση τοῦ Ἑμμανουήλ καί συνδέεται μέ μία πιθανῶς ἄμεση ἐκπλήρωση τῆς ἐν λόγῳ προφητείας.⁷²² Χρονικά ἀναφέρεται ότι, προτοῦ τό παιδί μάθει ἀρκετά, ὥστε νά ἀπορρίπτει τό λάθος καί νά ἐπιλέγει τό ὀρθό, ή χώρα τῶν δύο βασιλείων θά ἐρημωθεῖ.⁷²³ Πράγματι, ἐντός τριῶν περίπου ἐτῶν,⁷²⁴ ή συμμαχία μεταξύ Ἀσσυρίων καί Ἰούδα θά διεσπᾶτο (732 π.Χ.), ὅταν δηλαδή ὁ Θαγλαθφελλασάρ Γ' κατέστρεψε τήν Δαμασκό καί κατέστησε φόρου ὑποτελῆ τόν Ἰούδα.⁷²⁵ Ὡστόσο, ὁ ὅρος «עַבְדְּךָ (παιδίον)» χρησιμοποιεῖται γιά

⁷¹⁷ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, «Ὁμιλία ΛΔ', εἰς τήν ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν», PG 63, 821. Παρόμοια ἐρμηνεύει καί ὁ Εἰρηναῖος. Irenaeus, *Proof of the Apostolic Preaching* [Ancient Christian Writers: The Works of the Fathers in Translation 16], New York: Newman 1952, σ. 82. Βλ. G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 135.

⁷¹⁸ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, «Εἰς τόν Προφήτην Ἡσαΐαν, 7», PG 56, 85. Βλ. B.S. Childs, *The struggle to understand Isaiah as Christian Scripture*, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 51.

⁷¹⁹ G. B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 130.

⁷²⁰ Ὁ Ἀκύλας ἀναφέρει: «Τοῦ γινῶναι αὐτόν ἀπορρίψαι ἐν κακῷ, καί ἐκλέξασθαι ἐν ἀγαθῷ», ὁ δέ Σύμμαχος λέγει: «Εἰς τό γινῶναι αὐτόν ἀποδοκιμάσαι τό κακόν, καί ἐκλέξασθαι τό ἀγαθόν».

⁷²¹ Ἐνθ' ἀνωτ., ὑποσ. 718, σ. 126.

⁷²² Βλ. P.D. Wegner, «How many virgin births are in the bible? (Isaiah 7:14): a prophetic pattern approach», *JETS* 54.3 (2011), σ. 477.

⁷²³ Ἡ θέση αὐτή ὑποστηρίχθηκε ότι σχετίζεται μέ παλιά Ἀσσυριακή ή Αἰγυπτιακή παράδοση (βλ. *Palestine Exploration Fund Quarterly Statement* 1909, σ. 37).

⁷²⁴ Ἐννέα μῆνες γιά τήν κύηση καί δύο ή τρία ἔτη, ὥσπου τό παιδί νά μάθει τήν διαφορά μεταξύ καλοῦ καί κακοῦ. Ἀντίθετα, ὑποστηρίζεται ότι ή έκφραση «πρὶν ἢ γινῶναι..» ἔχει ήθικό χαρακτήρα καί προσδιορίζει τήν ήλικία πολύ μετά τό τρίτο ἔτος ἀπό τήν γέννηση (βλ. G. B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 131).

⁷²⁵ J.F. Walvoord, R.B. Zuck, (ἐκδ.), *The Bible Knowledge Commentary (Old Testament)*, [Bible Knowledge Series], United States of America: Victor Books 1985, σ. 1048.

παιδί οποιασδήποτε ηλικίας από την βρεφική (ὅπως στά Έξ. 2,6 καί Α' Σαμ. 1,22) μέχρι καί την ἐνηλικίωση (ὅπως στά Γεν. 34,19 καί Ίερ. 1,6-7).⁷²⁶ Παράλληλα, στὸν διορθωτὴ τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ κώδικα ἀντικαθίσταται τὸ «τῶν δύο βασιλέων» μέ τὸ «αὐτῶν» ἐπιδιώκοντας πιθανῶς μεγαλύτερη ἀοριστία. Ὅποτε κρίνεται ἀμφίβολη ἡ ἐρμηνεία τοῦ χρόνου μεταξύ τῆς ἐξαγγελίας τῆς προφητείας καί τῆς πραγματοποίησής της.

Κυριολεκτική προσέγγιση στὸν στ. 7,15 καί ὄχι μεταφορική ὅτι ἓνα παιδί μετά τὰ τρία ἔτη γνωρίζει τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ δίνει τὴν εὐκαιρία στὸν Ὠριγένη νά διατυπώσῃ τὸ ἐξῆς: «Ἰησοῦς οὐκ ἀνὴρ γενόμενος ἀλλ' ἔτι παιδίον ὢν, ἐπεὶ ἐκένωσεν ἑαυτόν, προέκοπτεν», δηλαδή εἶχε τέλεια τὴν προκοπή καί τὴν σοφία, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἐνανθρώπησε.⁷²⁷

ε) Τὸ ὄνομα **נְעֻמָּה**

Εἶναι σημαντικό νά παρατηρήσουμε ὅτι στήν πλειονότητά τους οἱ μεταφράσεις τοῦ χωρίου Ἠσ. 7,14 χρησιμοποιοῦν τὴν λέξη «παρθένος», γιὰ νά ἀποδώσουν τὴν ἐβραϊκὴ λέξη **נְעֻמָּה** ἐκτός τῶν μεταφράσεων τοῦ Ἀκύλα,⁷²⁸ Συμμάχου, Θεοδοτίωνα καί τῆς CJB, πού τὴν ἀποδίδουν μέ τὴν λέξη «νεᾶνις (the young woman)».⁷²⁹ Διαφοροποίηση προσδίδει καί τὸ ἄρθρο «ἡ» πρὸ τοῦ οὐσιαστικοῦ «παρθένος» πού δίνει ἰδιαίτερη ἔμφαση στήν λέξη, ἀφοῦ τονίζει τὸ ἰδιαίτερο τῆς περιπτώσεως, ἀλλὰ εἶναι ἀσαφές σέ ποιὸν ἀναφέρεται.⁷³⁰ Ἄλλες ἐννοιες τοῦ **נְעֻמָּה** εἶναι «ἡ νέα γυναίκα», πού ἐξηγεῖται ὡς ὠριμη σεξουαλικά γυναίκα ἢ κορίτσι, πρόσφατα παντρεμένη ἢ νεαρή γυναίκα

⁷²⁶ G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 132.

⁷²⁷ Ὠριγένους, «Ὁμιλίας εἰς τὸν Ἱερεμίαν, 1,7», PG 13, 264 A. Βλ. Ακ. 1,80.

⁷²⁸ Σύμφωνα μέ τὸν Müller, ὁ Ἀκύλας προσπάθησε νά δημιουργήσῃ μιὰ ἐλληνικὴ μετάφραση τοῦ ΜΚ τόσο κυριολεκτικὴ πού μπορούσε νά κατανοηθεῖ μόνον ἀπὸ ἐκείνους πού ἦταν ἐξοικειωμένοι μέ τὰ Ἑβραϊκά. M. Müller, *The First Bible of the Church. A Plea for the Septuagint*, Sheffield, UK: Sheffield Academic Press 1996, σ. 40.

⁷²⁹ Α. Παπαρνάκη, *Ερμηνεία Κειμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 286. Βλ. T. Bohlinger, *The origin and Influence of the Septuagint*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 2013, σ. 471.

⁷³⁰ G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 125.

πρίν γεννήσει γιά πρώτη φορά,⁷³¹ ἢ στόν πληθυντικό οἱ νέες γυναῖκες.⁷³²

Στούς Ο' ἡ λέξη «παρθένος» εἶναι ἡ συνήθης ἀπόδοση τῆς ἑβραϊκῆς λέξεως **הַתּוֹלָדָה** καί ἀπαντᾷ συνολικά 43 φορές στήν Ἀγία Γραφή.⁷³³ Τά μόνα βιβλία τῆς Ἀγίας Γραφῆς στά ὁποῖα παρατηρεῖται χρήση τῆς λέξεως «παρθένος» μέ διαφορετική σημασία εἶναι ἡ *Γένεσις* καί ὁ προφήτης *Ἡσαΐας*. Στήν *Γένεση*, συνηθίζεται ἡ λέξη «παρθένος» κατά τούς Ο' νά ἀντιστοιχεῖ πρὸς τήν **הַתּוֹלָדָה** (bethula),⁷³⁴ ἀλλά χρησιμοποιεῖται καί ὡς ἰσοδύναμη τῆς λέξης **נַעֲרָה**,⁷³⁵ στά *Γεν.* 24,14, 16,55 καί 34,3 (δύο φορές), καθὼς καί τῆς λέξης **הַמְּלָכָה** στό *Γεν.* 24,43. Στόν *Ἡσαΐα*, σύμφωνα μέ τήν μετάφραση τῶν Ο', ἡ λέξη «παρθένος» ἀπαντᾷ πέντε φορές,⁷³⁶ ἀπό τίς ὁποῖες μόνο στό *Ἡσ.* 7,14 δέν ἀποτελεῖ ἀπόδοση τῆς λέξεως **הַתּוֹלָדָה**. Εἶναι γεγονός ὅτι μόνο στά *Γεν.* 24,43 καί *Ἡσ.* 7,14 ἡ λέξη «παρθένος» ἀντιστοιχεῖ πρὸς τήν ἑβραϊκή λέξη **הַמְּלָכָה** καί αὐτό δημιουργεῖ ἓνα ζήτημα πρὸς ἔρευνα.⁷³⁷ Εἰδικότερα, ὅσον ἀφορᾷ στήν χρήση τῆς λέξης **הַתּוֹלָדָה** στόν *Ἡσαΐα*, σημειώνεται ὅτι στό *Ἡσ.* 23,4 χρησιμοποιεῖται, γιά νά περιγράψει τήν γυναῖκα, πού δέν ἔχει κυοφορήσει, οὔτε ἔχει ποτέ γεννήσει, ἐνῶ στό *Ἡσ.* 37,22 ἀναφέρεται

⁷³¹ HALOT, τόμ. II, στηλ. 835-836. J.F. Walvoord, R.B. Zuck, (ἐκδ.), *The Bible Knowledge Commentary (Old Testament)*, [Bible Knowledge Series], United States of America: Victor Books 1985, σ. 1048. G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980.

⁷³² Βλ. K. Marti, *Das Buch Jesaja*, ἄ.ἔ. 1900. B. Duhm, *Das Buch Jesaja, übersetzt und erklärt*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1922. Πρέπει νά σημειωθεῖ ἐπίσης ὅτι ἡ λέξη αὐτή χρησιμοποιεῖται καί γιά ἄνδρα πού εἶναι παρθένος. J. H. Thayer, «παρθένος», *Thayer's Greek-English Lexicon of the New Testament (electronic edition)*, No 4061.

⁷³³ *Γεν.* 24,14. 24,16. 24,43. 24,55. 34,3. *Ἐξ.* 22,16. 17. *Λτ.* 21,3. 21,13. 21,14. *Δτ.* 22,19. 22, 23. 22,28. 32,25. *Κρ.* 19,24. 21,11. 21,12. *Α' Βασ.* 13,2. *Β' Βασ.* 13,18. *Γ' Βασ.* 1,2. *Δ' Βασ.* 19,21. *Β' Παραλ.* 36,17. *Α' Εσδρας* 1,53. *Ἰδθ.* 9,2. 16,5. *Εσθ.* 2,17. *Ἰώβ.* 31,1. *Ψλ.* 44(45), 14. 77(78), 63. 148, 12. *Σοφ. Σειρ.* 9,5. 30,20. *Αμ.* 5,2. 8,13. *Ζαχ.* 9,17. *Ἡσ.* 23,4. 37,22. 47,1. 62,5. *Ἰερ.* 2.32. 18,13. 26 (46), 11. 28(51),22. 38(31),4. 38, 13,14. *Θρ.* 1,4.15.18. 2, 10.13.21. 5,11. *Ἐπ.Ι.* 9. *Ἰεζ.* 9,6. 44,22. *Α' Μακ.* 1,26. *Β' Μακ.* 3,19. 5,13. *Γ' Μακ.* 1,28. *Δ' Μακ.* 18,7.

⁷³⁴ Α. Παπαρνάκη, *Ερμηνεία Κειμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατά τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 286.

⁷³⁵ R.F. de Sousa, «Is the choice of παρθενοσ in LXX Isa. 7:14 theologically motivated?», *JSS* LIII/2 (2008), σ. 212.

⁷³⁶ *Ἡσ.* 7,14. 23,4. 37,22. 47,1 καί 62,5.

⁷³⁷ R.F. de Sousa, «Is the choice of παρθενοσ in LXX Isa. 7:14 theologically motivated?», *JSS* LIII/2 (2008), σ. 212.

στήν πόλη τῆς Σιών, πού χαρακτηρίζεται παρθένος. Στό Ἡσ. 47,1 χρησιμοποιεῖται γιά νά περιγράψει τήν πόλη τῆς Βαβυλώνας, ἐνῶ στό Ἡσ. 62,5 συμβολίζει τήν νεαρή γυναῖκα πρίν ἀπό τόν γάμο. Ὁ Oswalt ὥστόσο ὑποστηρίζει ὅτι καί οἱ δύο λέξεις **מַלְאָכָה** καί **הַיְתֵּימָנִית** δέν ἀντίκεινται μεταξύ τους. Στήν ἐβραϊκή κοινωνία ἡ νεάνις ἦταν καί παρθένος, διότι σέ ἀντίθετη περίπτωση ἐπέσειε τήν τιμωρία τοῦ λιθοβολισμοῦ.⁷³⁸

Ἡ λέξη **מַלְאָכָה** ἀπαντᾷ στό Γεν. 24,43, ὅπου ἀναφέρεται σέ ἀνύπαντρη νέα γυναῖκα, προφανῶς ὥριμη γιά γάμο, στό Ἐξ. 2,8 στήν Μιριάμ, στήν ἀδελφή τοῦ Μωϋσῆ, ἐνῶ στό Ψλ. 67,26 χρησιμοποιεῖται στόν πληθυντικό ἀριθμό καί ἀναφέρεται στίς κόρες, πού εἶναι τυμπανίστριες, χωρίς ὅμως νά διευκρινίζεται ἡ παρθενία τους.⁷³⁹ Μέ παρόμοια σημασία, ὑψιφώνων ἡ γυναικείων φωνῶν, ἀπαντᾷ στήν ἐπιγραφή τοῦ Ψλ. 45, τήν ὁποία ὁ Brunet παραλληλίζει μέ τό Α' Παρλ. 15,20.⁷⁴⁰ Τήν συναντᾷμε καί στά χωρία Ἀσμ. 1,3 καί 6,8 μέ τήν ἔννοια τῶν νέων γυναικῶν πού ἀγαποῦν τό ὠραῖο, καί τῶν ἀμέτρητων γυναικῶν πού πλαισιώνουν τόν βασιλιά ἀντίστοιχα.⁷⁴¹ Τέλος, ὑπό τήν ἔννοια τῆς νεαρῆς γυναῖκας πού ἀγαπήθηκε ἀπό κάποιον ἄνδρα, ἀπαντᾷ στό Πρμ. 30,19.⁷⁴² Ἐπίσης, ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ ὄρος **מַלְאָכָה** ἀφορᾷ σέ κύριο ἢ ἀποκρυπτογραφημένο ὄνομα πού ἀναφέρεται σέ μία ἀνώνυμη νεαρή γυναῖκα πού ἔζησε κατά τήν διάρκεια τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡσαΐα καί τοῦ Ἀχαζ.⁷⁴³

⁷³⁸ J. Oswalt, *The Book of Isaiah: Chapters 1-39*, [NICOT], Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1986, σ. 210). Βλ. P.D. Wegner, «How many virgin births are in the bible? (Isaiah 7:14): a prophetic pattern approach», *JETS* 54.3 (2011), σ. 475.

⁷³⁹ G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 133.

⁷⁴⁰ G. Brunet, *Essai sur l' Isaïe de l' histoire*, Paris: A.J. Picard 1975, σσ. 41-42.

⁷⁴¹ P.D. Wegner, «How many virgin births are in the bible? (Isaiah 7:14): a prophetic pattern approach», *JETS* 54.3 (2011), σ. 472.

⁷⁴² Ἐνθ' ἀνωτ.

⁷⁴³ A. Kuenen, *The Prophets and Prophecy in Israel. An Historical and Critical Enquiry* (μτφρ.. A. Milroy), London: Longmans, Green and Co 1877. B. Duhm, *Das Buch Jesaja, übersetzt und erklärt*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1922, σ. 75. J. G. Eichhorn, *Die Hebräischen Propheten*, τόμ. 1, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht 1816-1819, σ. 176. G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 124. K. Budde, *Jesaja's Erleben. Eine Gemeinverständliche Auslegung der Denkschrift, Des Propheten (Kap 6:1-9:6)*, Gotha: L. Klotz 1928, σσ. 22-54. W.C. Graham, «Isaiah's Part in the Syro-Ephraimitic Crisis», *AJS* 50 (1933/34), σ. 207. L. Kohler, «Zum Verständnis von Jes 7,14», *ZAW* 67 (1955), σσ. 48-50. G. Fohrer, «Zu Jes 7,14 Im Zusammenhang von Jes 7,10-22»

Από την άλλη, ο Hengstenberg⁷⁴⁴ και ο Kaiser⁷⁴⁵ υποστηρίζουν ότι η λέξη «παρθένος», ως απόδοση της λέξης **ἡ ἄνδρα** θεωρείται πολύ στενός όρος, ενώ «ἡ νεάνις» πολύ ευρύτερος,⁷⁴⁶ γεγονός τό οποίο έχει οδηγήσει καί στήν ἀμφισβήτηση τῆς χριστολογικῆς ἐρμηνείας τῆς προφητείας αὐτῆς. Ἔτσι, ὁ Seeligman ἀναρωτιέται, γιατί νά μήν ὑποθεθεῖ ὅτι ὁ μεταφραστής ἐξέλαβε λανθασμένα τήν λέξη **ἡ ἄνδρα** «ὡς παρθένος».⁷⁴⁷ Παράλληλα, ὁ Ibn Ezra ἀρνήθηκε νά ἐρμηνεύσει τό «παρθένος» ὡς παρθένος σέ ἀναλογία μέ τό Πρμ. 30,19 πού μιλά γιά μία νεαρή γυναίκα.⁷⁴⁸ Ὁ Barr ἀντικρούει τήν ἀποψη αὐτή καί θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀπόδοση τῆς ἐβραϊκῆς αὐτῆς λέξης ἀπό τούς Ὁ' δέν εἶναι λανθασμένη, ἀλλά πρόκειται γιά μία «ἐννοιολογική ὑπεκφυγή», ἐννοώντας ὅτι εἶχε τό ἴδιο νόημα κατά κυριολεξία ἡ λέξη «παρθένος», μέ τήν ἐννοια μιᾶς νέας γυναίκας, πού μόλις ἔχει ὠριμάσει καί ἐπομένως ὁ μεταφραστής ὀρθά εἶχε ὑπολογίσει τό εὖρος τοῦ ὅρου, τοποθετώντας τήν λέξη «παρθένος» στό κείμενο. Ἀκόμα ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ἐλληνικός όρος «παρθένος» εἶναι νοηματικά περιορισμένος.⁷⁴⁹ Γί' αὐτόν τόν λόγο, σύμφωνα μέ τόν Barr, τόν Gray⁷⁵⁰ καί τήν Aejmelaeus⁷⁵¹, πιθανόν, οἱ χριστιανοί ἀργότερα –μετά τό κατά τό Ματθαῖον– διάβασαν τό κείμενο μέ ἕναν τρόπο, πού δέν συμφωνοῦσε μέ τήν πρόθεση τοῦ ἀρχικοῦ μεταφραστῆ. Παράλληλα, σύμφωνα μέ τόν We-

ZAW 68 (1956), σσ. 54-56, καί τοῦ ἰδίου *Das Buch Jesaja*, τόμ. 1, [ZBK], Zurich-Stuttgart: Zwingli 1964-1967, σ. 114. W. McKane, «The interpretation of Isaiah VII. 14-25», VT XVII (1967), σσ. 213 καί ἐξῆς.

⁷⁴⁴ E.W. Hengstenberg, *Christology of the Old Testament and a Commentary on the Messianic Predictions*, τόμ. 1, United Kingdom: Kregel Publications ²1970, σσ. 142-158.

⁷⁴⁵ W.C. Kaiser, *The Messiah in the Old Testament*, Michigan, Grand Rapids: Zondervan Publishing House 1995, σσ. 160-161.

⁷⁴⁶ G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 125.

⁷⁴⁷ I.L. Seeligmann, *The Septuagint Version of Isaiah: a Discussion of its Problems*, [MVEOL 195], Leiden: Brill 1948, σ. 120.

⁷⁴⁸ M. Friedlander (ἐκδ.), *The Commentary of Ibn Ezra on Isaiah*, τόμ. III, London: The Society of Hebrew Literature ntuby Trubner and Co 1877, σ. 16.

⁷⁴⁹ J. Barr, «The Most Famous Word in the Septuagint», *Studia Semitica: The Journal of Semitic Studies Jubilee Volume (JSS Supplement Series)* 16 (2005), σ. 60.

⁷⁵⁰ G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 134.

⁷⁵¹ A. Aejmelaeus, «Levels of interpretation Tracing the Trail of the Septuagint Translators», *Studies across Disciplines in the Humanities and Social Sciences* 7, Helsinki: Helsinki Collegium for Advanced Studies 2012, σ. 20.

gner ή ελληνική λέξη «παρθένος» φαίνεται να έχει αναπτυχθεί στην σημασία της μέσα στους αιώνες. Στίς αρχές της ελληνικής λογοτεχνίας φαίνεται να είχε την έννοια «μιας νεαρής γυναίκας σέ ηλικία γάμου» (μέ ή χωρίς έστίαση στην παρθενία), αλλά στά χρόνια της Καινής Διαθήκης αυτή ή λέξη ανέπτυξε την πίο τεχνική έννοια της «παρθένου».⁷⁵² Έπειδή ή ελληνική γλώσσα είναι μία ζωντανή γλώσσα, οί λέξεις μπορούν να έξελιχθούν στό νόημα και άν αυτή ή εξέλιξη είναι πραγματική, τότε τό σημείο στό Ήσ. 7,14 μιας νεαρής γυναίκας πού γεννάει ένα παιδί ήταν ένα συνηθισμένο γεγονός. Όστόσο, στό διάστημα πού μεσολαβεί μεταξύ τών Ο' και του Ματθαίου, ή λέξη παρθένος πιθανόν άλλαξε νόημα από «νεαρή γυναίκα» σέ «παρθένος», καθιστώντας την έτσι επίσης έναν κατάλληλο όρο για να περιγράψει την παρθένο Μαρία κατά τόν πρώτο αιώνα μ.Χ.⁷⁵³

Είναι δυνατόν να λεχθεί ότι, άν και ή λέξη αυτή έχει έρμηνευθεί χριστολογικά, ταυτόχρονα έχει άμφισβητηθεί ως προς την έρμηνευτική αυτή προσέγγιση.⁷⁵⁴ Άμφισβητήθηκε από τούς Ιουδαίους, ένω στους νεώτερους χρόνους από τούς Διαμαρτυρόμενους, οί όποιοι δέν την έκλαμβάνουν ως μεσσιακή.⁷⁵⁵ Οί βασικές έρμηνείες πού επικράτησαν περί του θέματος, είναι συνολικά τέσσερις. Αρχικά παρατίθενται δύο θεωρίες πού, σύμφωνα μέ τόν R. F. de Sousa, αποτελούν τις βάσεις για την θεολογική έρμηνεία του όρου «παρθένος». Η πρώτη στηρίζεται σέ ένα ελληνιστικό λατρευτικό υπόβαθρο, ένω ή δεύτερη έρμηνεύει τόν όρο συλλογικώς, ως «ή μητέρα Σιών».⁷⁵⁶

⁷⁵² Βλ. G. Delling, «παρθένος», *TDNT*, τόμ. 5, Eerdmans 1967, σσ. 826-837.

⁷⁵³ P.D. Wegner, «How many virgin births are in the bible? (Isaiah 7:14): a prophetic pattern approach», *JETS* 54.3 (2011), σσ. 482-483.

⁷⁵⁴ E. Hindson, «Isaiah's Immanuel», *GJ* 10/3 (1969), σσ. 6-8. H. Wildberger, *Isaiah 1-12: A Commentary* (μτφρ. T. H. Trapp), [Continental Commentaries], Minneapolis: Fortress 1991, σ. 312. G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 134.

⁷⁵⁵ Ι. Φούντα, μητροπολίτου Γόρτυνος και Μεγαλοπόλεως, *Η Περί προϋπάρξεως του Ήσου Χριστού διδασκαλία της Αγίας Γραφής κατά τόν ιερόν Χρυσόστομον (Διατριβή επί διδασκαρίας)*, Αθήναι 2002, σ. 259.

⁷⁵⁶ R.F. de Sousa, «Is the choice of παρθενοσ in LXX Isa. 7:14 theologically motivated?», *JSS* LIII/2 (2008), σ. 213.

ι) Ως έλληνιστικό λατρευτικό πρότυπο.

Η πρώτη θεωρία ανήκει στους Kittel⁷⁵⁷ και Gressmann, οι οποίοι θεωρούν ότι ο μεταφραστής του Ήσ. 7,14 χρησιμοποίησε την λέξη «παρθένος» στηριζόμενος στις παραδόσεις για υπερφυσική παρθενική σύλληψη μιᾶς θείας ή «μεσσιανικής» μορφής. Νεώτεροι υποστηρικτές αυτής της θεωρίας είναι ο I. L. Seeligmann⁷⁵⁸ και ο Martin Rösel.⁷⁵⁹ Αυτή η ομάδα των έρμηνευτών άντλει τό ύλικό της από τίς τελετές για την έορτή της γέννησης του Αιῶνα, ὅπως περιγράφονται από τόν Έπιφάνιο στό Πανάριον.⁷⁶⁰ Οί λατρευτικές αυτές τελετές γίνονταν στην κομητεία της κόρης, της θείας μορφής, πού έθεωρεϊτο ὡς ή παρθένος πού γέννησε τόν Αιῶνα. Σύμφωνα μέ τόν Έπιφάνιο, στίς τελετές αυτές οί πιστοί διακήρυτταν: «ταύτη τῇ ὥρᾳ σήμερον ή Κόρη, τουτέστιν ή παρθένος, έγέννησε τόν Αιῶνα».⁷⁶¹ Παρόμοια αποδίδεται και από τόν Ίππόλυτο, ή παράδοση των έν λόγω τελετών μέ την έκφραση: «ή παρθένος ή έν γαστρί έχουσα και συλλαμβάνουσα και τίκτουσα υίόν».⁷⁶² Υπάρχει επίσης μαρτυρία, ότι αυτή «ή παρθενική γέννηση» έορταζόταν από τούς Ναβαταίους⁷⁶³ και στην Έλούσα.⁷⁶⁴ Ωστόσο, μία σοβαρή άμφισβήτηση της θεωρίας αυτής προκύπτει από τόν χρονικό έντοπισμό των τελετών, άφού αυτές πραγματοποιούνταν 450 χρόνια μετά την περάτωση της μεταφράσεως των Ο'. Ο Rösel, αντικρούοντας αυτήν την άμφισβήτηση, άπαντᾷ ότι, άν και οί

⁷⁵⁷ R. Kittel, *Die hellenistische Mysterienreligion und das Alte Testament*, [BWAT 32], Stuttgart 1924, σσ. 17-48.

⁷⁵⁸ I.L. Seeligmann, *The Septuagint Version of Isaiah: a Discussion of its Problems*, [MVEOL 195], Leiden: Brill 1948, σ. 120.

⁷⁵⁹ M. Rösel, «Die Jungfrauengeburt des endzeitlichen Immanuel», *JBTh* 6 (1991), σσ. 135-151.

⁷⁶⁰ Έπιφανίου, «Κατά Έβιωναίων, Πανάριον, 1,2,20», *PG* 41, 437B.

⁷⁶¹ Πανάριον 51: 22,8.

⁷⁶² Ίππολύτου, Κατά πασών αίρέσεων έλεγχος (Υμνος στον Άττη), 5.9.8.1-5.9.8.13.

⁷⁶³ Αρχαίος άραβικός λαός πού ζούσε Νοτιοανατολικά της Νεκράς Θαλάσσης, στην περιοχή των Έδωμιτών. Πρωτεύουσά τους ήταν ή Πέτρα, πού λόγω της θέσης της έξελίχθηκε σε σημαντικό έμπορικό κέντρο. Κύριες θεότητες που λάτρευαν ήταν ο θεός Dusares, θεός της γονιμότητας και του ήλιου και ή θεά της σελήνης Allat (Π. Ν. Σιμῶτα, «Ναβαταίοι», *ΘΗΕ*, τόμ. 9, Αθήνα 1966, σ. 10.)

⁷⁶⁴ Τόπος της βόρειας Αραβίας, ή σημερινή Έλ-Χάλαζα. Ο Πτολεμαίος την αναφέρει ὡς πόλη των Ίδουμαίων, που βρισκόταν στα άνατολικά του ποταμού Ιορδάνη («Έλούσα», *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα*, τόμ. 23, Αθήνα 1996, σ. 47). Βλ. R.F. de Sousa, «Is the choice of παρθενος in LXX Isa. 7:14 theologically motivated?», *JSS* LIII/2 (2008), σ. 213.

ἀναφορές στις τελετές της γέννησης τοῦ Αἰῶνα, χρονολογούνται σέ μεταγενέστερη τῶν Ο' περίοδο, ἐντούτοις ἡ ὀνομασία τῶν τελετῶν ὡς «κικήλλια» ἦταν ἤδη πιστοποιημένη στό Κανόπειο Διάταγμα,⁷⁶⁵ πού σημαίνει ὅτι πραγματοποιοῦνταν ἤδη ἀπό τήν περίοδο τῶν Πτολεμαίων. Ὄντως, πρὸς στήριξη τῆς ἰδέας αὐτῆς, ὁ Rösel προσθέτει ὅτι ἡ ἀπόδοση τιμῆς στόν Αἰῶνα γινόταν ἤδη στήν Πτολεμαϊκή Ἀλεξάνδρεια.⁷⁶⁶ Συνεχίζοντας μάλιστα τήν ἐπιχειρηματολογία του περί τοῦ θέματος, ἀναφέρει τίς αἰγυπτιακές παραδόσεις τοῦ 2ου π.Χ αἰ. ὅπου γίνεται ἀναφορά στήν «παρθενική γέννηση» τοῦ θεοῦ Ὡρου,⁷⁶⁷ ὁ ὁποῖος ταυτίσθηκε μέ τόν Αἰῶνα. Αὕτη ἡ σύνδεση θεωρεῖται κεφαλαιώδους σημασίας γιά τόν Rösel, διότι ὁ Ὡρος ἦταν ὁ θεός τῆς εὐημερίας καί ὑπεύθυνος γιά τήν γονιμότητα καί τήν προμήθεια τῶν τροφῶν.⁷⁶⁸ Ἐπομένως, ἂν στήν Ἀλεξάνδρεια οἱ τελετές τῆς παρθενικῆς γέννησης τοῦ Αἰῶνα συνδέονταν κατά κάποιο τρόπο μέ ἐκεῖνες τῆς γέννησης τοῦ Ὡρου, ἐνός ἀναμενόμενου βασιλιᾶ – σωτήρα, προκύπτει μία ἐσχατολογική διάσταση στήν θεωρία «τῆς παρθενικῆς γεννήσεως», καθοριστική γιά τήν ἀπόδοση τοῦ Ἡσ. 7,14 ἀπό τούς Ο'.⁷⁶⁹ Ἀκόμα ὁ Rösel, στηριζόμενος στίς παρατηρήσεις τοῦ Seeligmann, ὑποστηρίζει τήν ἐνσωμάτωση στοιχείων τῆς θρησκευτικῆς γλώσσας τῆς Ἀλεξάνδρειας ἀπό τούς Ο' στήν ἀπόδοση τῶν χωρίων Ἡσ. 14,12 καί 65,11, καί περαιτέρω θεωρεῖ βέβαιη τήν ὑπαρξη ἐλληνιστικῶν θρησκευτικῶν στοιχείων στό Ἡσ. 7,14.⁷⁷⁰ Ἐπιπρόσθετα, σύμφωνα μέ τόν Seeligmann, στό Ἡσ. 14,12 ὁ μεταφραστής

⁷⁶⁵ Διάταγμα, πού συντάχθηκε τό 239/8 π.Χ. ἀπό τό αἰγυπτιακό ἱερατεῖο πρὸς τιμὴν τοῦ Πτολεμαίου Γ' καί τῆς συζύγου του Βερενίκης. Ἦταν γραμμένο σέ τρεῖς γλώσσες: στά ἱερογλυφικά, στήν δημοτική αἰγυπτιακή καί στά ἐλληνικά, καί ἦταν ἀναρτημένο στοὺς ναοὺς (βλ. H. J. Thissen, «KanopusDekret», *Lexikon der Ägyptologie*, τόμ. 3, Wiesbaden, O. Harrassowitz 1972-1992, σ. 321).

⁷⁶⁶ M. Rösel, «Die Jungfrauengeburt des endzeitlichen Immanuel», *JBTh* 6 (1991), σσ. 135–151.

⁷⁶⁷ Ὡρος ἢ Hor· πρόκειται γιά οὐράνιο θεό τῆς αἰγυπτιακῆς μυθολογίας, πού ταυτιζόταν μέ τόν Ἀπόλλωνα καί ἀπεικονιζόταν ὡς γεράκι ἢ ὡς ἄνθρωπος μέ κεφαλὴ γερακιοῦ, διότι οἱ Αἰγύπτιοι ὀνόμαζαν τό γεράκι μέ τήν λέξη hor, ὁμόχη μιᾶς ἄλλης, πού σημαίνει οὐρανός («Ὡρος», *Ἐγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα*, τόμ. 61, Ἀθήνα 1996, σσ. 481-482).

⁷⁶⁸ H. Felber, «Horus», *Brill's New Pauly*, τόμ. 6, σσ. 521–522.

⁷⁶⁹ M. Rösel, «Die Jungfrauengeburt des endzeitlichen Immanuel», *JBTh* 6 (1991), σ. 147.

⁷⁷⁰ Ἀντίστοιχη ἐλληνιστική ἐπιρροή μπορεῖ νά ἀποτελεῖ ἡ γέννηση τοῦ Περσέα ἀπό τήν ἔνωση τοῦ θεοῦ Δία καί τῆς παρθένου Δανάης (G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 134).

ἀπέδωσε τὴν ἑβραϊκὴ φράση **לִלְיָן בֶּן־יִשְׁשַׁבָּד** μέ τό «ὁ ἑωσφόρος ὁ πρῶν», ἔχοντας ὑπ’ ὄψιν τοῦ τόν θεό, πού ἐτιμᾶτο στήν Ἀλεξανδρεία ὡς προστάτης τῆς πόλης, ἐνῶ στό Ἡσ. 65,11, συνειδητά καί πάλι, χρησιμοποιήθηκε τό ὄνομα τοῦ ἀλεξανδρινοῦ θεοῦ **δαίμων** καί τῆς θεᾶς **τύχης**, γιά νά ἀποδώσει τό ζευγος τῶν θεῶν **דַּי** καί **מַנִּי** τοῦ ἑβραϊκοῦ.⁷⁷¹ Ἡ προβαλλόμενη ἐξοικείωση τοῦ μεταφραστῆ μέ τήν ἀλεξανδρινή λατρεία εἶναι, γιά τόν Rösel, ἡ ἀπόδειξη ὅτι ἡ προσδοκία μιᾶς «παρθενικῆς γεννήσεως ἑνός σωτήρα – βασιλιᾶ» στούς αἰγυπτιακοὺς καί ἑλληνιστικούς λαοὺς βρίσκεται πίσω ἀπό τήν ἐπιλογή τῶν ἑλληνικῶν ὀρων στόν στίχο Ἡσ. 7,14. Πάντως, ὁ Rösel ἐπισημαίνει ὅτι ὁ μεταφραστής στά Ἡσ. 14,12 καί 65,11 εἶναι ἐπαρκῶς προσεκτικός στήν χρήση τῶν ἑλληνιστικῶν θεοτήτων, ὥστε νά μήν ἀφήνει περιθώριο ταύτισης τῆς παρθένου, πού θά γεννήσει τόν Ἐμμανουήλ, κατά τό Ἡσ. 7,14, μέ κάποια τέτοια θεότητα.⁷⁷² Εἶναι λοιπόν πιθανότερο ὁ μεταφραστής νά ἐπηρεάζεται ἀπό τό πολιτιστικό καί θρησκευτικό περιβάλλον τῆς ἐποχῆς του καί νά χρησιμοποιεῖ τήν λέξη «παρθένος» ὄχι ὡς κύριο ὄνομα ἢ ὡς ἐπίθετο γιά μία συγκεκριμένη θεά,⁷⁷³ ἀλλά ὡς προσώπου διά τοῦ ὁποίου θά προέλθει μία μεσσιανική προσωπικότητα. Ὁ Rösel καταλήγει στήν συλλογιστική του ἐπισημαίνοντας ὅτι ἡ παρθενική γέννηση στό Ἡσ. 7,14, ὅπως ἀποδίδεται ἀπό τοὺς Ο', ἐπιδιώκει νά δηλώσει ὅτι ὁ ἐρχόμενος μεσσίας δέν σχετίζεται μέ τό ἁμαρτωλό στοιχεῖο τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης καί ὅτι ἡ ιδιότητά του αὐτή ἀποτελεῖ τήν ἐγγύηση γιά τήν ἐξάλειψη τῆς φθορᾶς τῶν ἁμαρτιῶν.⁷⁷⁴

Ἡ θεωρία αὕτη πάσχει στό ἐξῆς σημεῖο: στήν ἑλληνική βιβλιογραφία ἀναφέρονται παιδιά, τά ὅποια στήν ἀρχαία Ἑλλάδα εἶχαν γεννηθεῖ ἀπό «παρθένο». Στήν περίπτωση ὅμως αὕτη, ἐπρόκειτο γιά γυναῖκες, οἱ ὅποιες εἶχαν πολλαπλές σε-

⁷⁷¹ I.L. Seeligmann, *The Septuagint Version of Isaiah: a Discussion of its Problems*, [MVEOL 195], Leiden: Brill 1948, σ. 99.

⁷⁷² Βλ. Μ. Κωνσταντίνου, *Παλαιά Διαθήκη (Αποκρυπτογραφώντας τήν πανανθρώπινη κληρονομιά)*, Ἀθῆναι: Ἀρμός 2008, σ. 89.

⁷⁷³ Ἡ λέξη «παρθένος» στόν ἑλληνικό κόσμο χαρακτήριζε τήν θεά Ἀθηνᾶ ἢ τήν θεά Ἄρτεμη. H.G. Liddell, R. Scott, «παρθένος», *Liddell-Scott Greek-English Lexicon (electronic edition)*, No 32875.

⁷⁷⁴ M. Rösel, «Die Jungfrauengeburt des endzeitlichen Immanuel», *JBTh* 6 (1991), σ. 150.

ξουαλικές εμπειρίες εκτός γάμου. Οί γυναῖκες αυτές, πού κα-
λοῦνται «παρθενίαι τῆς Σπάρτης», γέννησαν διάφορα τέκνα,
τά ὅποια θεωροῦνταν καί ἥρωες, ὅπως ὁ Παρθενόπιος, ὁ γιός
τοῦ Ἀτλαντα, ὁ Ἀσκληπιός, ὁ γιός τοῦ Κορωνίου κ.ἄ.⁷⁷⁵ Αναφέ-
ρεται μάλιστα ὅτι τό βουνό, στό ὁποῖο συνέβαιναν τέτοιου
εἶδους πράξεις, καλοῦνταν «παρθενίον» καί βρισκόταν στά
ὄρια μεταξύ Ἀρκαδίας καί Ἀργολίδος.⁷⁷⁶ Ὑπό αὐτήν τήν ὀπτική
γωνία, στήν ἀρχαία Ἑλλάδα τό νά εἶναι κάποιος παιδί μιᾶς
«παρθενίας» ἰσοδυναμοῦσε μέ κοινωνικό ἀποκλεισμό. Ἔτσι, ἡ
ὑπαρξη μιᾶς τόσο ἀρνητικῆς συσχέτισης θέτει ὑπό ἔντονη
ἀμφισβήτηση τό ἐνδεχόμενο οἱ Ο' νά θέλησαν νά συνδέσουν τό
Ἡσ. 7,14 μέ τούς ἐλληνιστικούς μύθους.⁷⁷⁷

⁷⁷⁵ G. Sissa, *Greek Virginity* (μτφρ. A. Goldhammer), [Revealing Antiquity 3], Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press 1990, σ. 78.

⁷⁷⁶ Πανσανίας VIII, 54.6. Καλλιμάχου, Ὑμνος εἰς τήν Δῆλον 70. Hyginus' *Fabulae* 99. Aelian's *Varia historia* XIII.1. καί Servius' *Ad Virgili Bucolica* X.57.

⁷⁷⁷ R.F. de Sousa, «Is the choice of παρθενος in LXX Isa. 7:14 theologically motivated?», *JSS* LIII/2 (2008), σσ. 218-219.

ii) Η απόδοση τῆς «παρθένου» ὡς «μητέρα Σιῶν».

Ἡ δεύτερη θεωρία τῆς λέξης «παρθένος», πού ἀφορᾷ στήν συλλογική ἐρμηνεία τοῦ ὅρου ὡς «μητέρα Σιῶν», στηρίζεται στήν σχέση τῆς λέξεως **הַיְיִתָּה** καί «παρθένος» στούς Ο', ἀλλά καί στό εὐρύτερο περιεχόμενο τοῦ 7^{ου} κεφαλαίου⁷⁷⁸ ὡς ἐνότητας, ἂν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν ἄλλες ἐρμηνεῖες, πού ἀφοροῦν στό ἐν λόγῳ κεφάλαιο, ὅσο καί στοιχεῖα ἀντλούμενα ἀπό ἄλλα κεφάλαια τῶν Ο'.⁷⁷⁹ Μέ βάση αὐτήν τήν παρατήρηση οἱ Arie van der Kooij⁷⁸⁰ καί Johann Lust⁷⁸¹ ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ μεταφραστής συσχέτισε τήν «παρθένο» μέ τήν πόλη τῆς Σιῶν, ὥστε ἡ παρθενική γέννηση, πού ἀναφέρεται στό Ἡσ. 7,14 δέν ἀφορᾷ σέ μία ὑποτιθέμενη γέννηση τοῦ μεσσία, ἀλλά στήν συλλογική γέννηση «τῶν τέκνων τῆς μητέρας Σιῶν». Καί αὐτή λοιπόν ἡ θεωρία ἔχει ὡς ἀφετηρία τό γεγονός τῆς μοναδικότητας τῆς ἀπόδοσης τοῦ ἐβραϊκοῦ ὅρου **הַיְיִתָּה** μέ τήν λέξη «παρθένος»,⁷⁸² μόνο πού ἀπορρίπτει τήν ἐρμηνεία τῆς ὑπερφυσικῆς γέννησης τοῦ μεσσία, ἀντιμετωπίζοντάς την ὡς σχετική μέ τήν Καινή Διαθήκη, ἡ ὁποία θεωρεῖται ὅτι δέν ὑπῆρχε στήν ἀντίληψη τῆς ἰουδαϊκῆς κοινωνίας τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.⁷⁸³ Παράλληλα, ὁ Lust ἀναφέρει ὅτι, ἐφόσον οἱ Ο' εἶναι ἐβραϊκό προϊόν τοῦ 2ου ἢ τοῦ 1ου αἰ. π.Χ., ἡ θεώρηση τοῦ ὅρου εἶναι βέβαιον ὅτι θά κινηθεῖ πρὸς τήν προτίμηση μιᾶς ἐναλλακτικῆς ἐρμηνείας. Ἀναλύοντας περαιτέρω τόν συλλογισμό του διερευνᾷ τήν χρήση τῆς λέξης «παρθένος» στόν Ἡσαΐα ὡς ἀπόδοση τῆς ἐβραϊκῆς **הַיְיִתָּה**, ἡ ὁποία ἀναφέρεται μᾶλλον σέ μία «συλλογική ὄντο-

⁷⁷⁸ H. Kruse, «Alma Redemptoris Mater: Eine Auslegung der Immanuel Weissagung Is. 7,14» *TTZ* 74 (1965), σ. 27.

⁷⁷⁹ Ἐνθ' ἀνωτ.

⁷⁸⁰ A. van der Kooij, «Die Septuaginta Jesajas als Document Jüdischer Exegese. Einige Notizen zu LXX-Jes 7», *Übersetzung und Deutung. Studien zu dem Alten Testament und seiner Umwelt: Alexander Reinard Hulst gewidmet*, Nijkerk 1977, σσ. 91–102.

⁷⁸¹ J. Lust, «A Septuagint Christ Preceding Jesus Christ? Messianism in the Septuagint Exemplified in Isa 7,10-17», *Messianism and the Septuagint: Collected Essays*, [BETL 178], Leuven: University Press 2004, σσ. 211–226.

⁷⁸² HALOT, τόμ. 1, στηλ. 835β–836α.

⁷⁸³ Κ. Ζάργα, *Μεσσιανικές ἀντιλήψεις στό ραββινικό καί μεσαιωνικό ἰουδαϊσμό (Ἡ μεσσιανική ιδέα καί οἱ μεταμορφώσεις της)*, Ἀθήνα: Ἄρτος Ζωῆς 2011, σσ. 175–210.

τητα» παρά σέ ἓνα μόνο πρόσωπο,⁷⁸⁴ εἴτε αὐτή ἀφορᾷ στήν Βαβυλώνα στό Ἡσ. 47,1, εἴτε στήν Σιών στό Ἡσ. 37,22.⁷⁸⁵ Στό Ἡσ. 37,22 ἡ ἔκφραση «**לְבָתוּלָה**» ἀποδίδεται ὡς «θυγάτηρ Ἱερουσαλήμ» καί εἶναι παράλληλη τῆς ἔκφρασης **לְבָתוּלָה** **לְיִשְׂרָאֵל**, ἡ ὁποία ἀποδίδεται ὡς «παρθένος θυγάτηρ Σιών». Ἐπίσης, στό Ἡσ. 47,1 ἡ ἔκφραση «**לְבָתוּלָה**» ἀποδίδεται ὡς «θυγάτηρ Χαλδαίων» καί εἶναι παράλληλη τῆς ἔκφρασης **לְבָתוּלָה** **לְבָבְל**, ἡ ὁποία ἀποδίδεται ὡς «παρθένος θυγάτηρ Βαβυλών». Ἐτσι καταδεικνύεται ὅτι καί στούς δύο στίχους ἡ λέξη «παρθένος» ἀπλῶς ἀντικατοπτρίζει τήν ἐβραϊκή λέξη **לְבָתוּלָה** στό πρωτότυπο κείμενο, ὁπότε εἶναι δύσκολη ἡ διάκριση μιᾶς εἰδικῆς μορφῆς στή μεταφράση τῶν Ο΄. Ἀλλά καί ἐκτός τοῦ βιβλίου τοῦ Ἡσαΐα, παρατηρεῖται ὅτι ἡ λέξη χρησιμοποιεῖται ἐπανειλημμένα, γιά νά προσδιορίσει τόσο τήν Σιών, ὅσο τόν Ἰούδα καί τόν Ἰσραήλ.⁷⁸⁶ Παράλληλα, ὁ Rignell ἀναφέρει ὅτι ἡ νεαρή γυναίκα συμβολίζει τόν Ἰσραήλ καί ὁ Ἐμμανουήλ ὑποδηλώνει τόν νέο Ἰσραήλ.⁷⁸⁷ Ἀπό τήν ἄλλη, ὁ Wildberger θεωρεῖ ὅτι ἡ προφητεία ἀφορᾷ σέ ἓνα πρόσωπο καί ὄχι στό ἔθνος τοῦ Ἰσραήλ.⁷⁸⁸

Σύμφωνα μέ τόν R.F. de Sousa καί τόν Troxel δέν εἶναι εὐκολη ἡ ἐξίσωση τοῦ περιεχομένου τῶν στίχων Ἡσ. 7,14 καί 37,22 καί 47,1 μόνο ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ μεταφραστής τῶν Ο΄ χρησιμοποίησε τήν λέξη «παρθένος» γιά τήν ἀπόδοση τῶν

⁷⁸⁴ Κ. Ζάρρα, *Μεσσιανικές ἀντιλήψεις στό ραββινικό καί μεσαιωνικό ἰουδαϊσμό (Ἡ μεσσιανική ἰδέα καί οἱ μεταμορφώσεις της)*, Ἀθήνα: Ἄρτος Ζωῆς 2011, σ. 187.

⁷⁸⁵ Ἐτσι, σύμφωνα μέ τόν Lust, ὑπάρχει συσχέτιση τῶν κεφαλαίων 7 καί 37 λόγω τοῦ ὅτι καί στά δύο ὁ Θεός ὑπόσχεται ὅτι θά βοηθήσει τόν λαό του καί ἓνα «ὑπόλοιπο» θά ἐπιστρέψει στήν Ἰουδαία. (J. Lust, «A Septuagint Christ Preceding Jesus Christ? Messianism in the Septuagint Exemplified in Isa 7,10-17», *Messianism and the Septuagint: Collected Essays [BETL 178]*, Leuven: University Press 2004, σσ. 221-222). Φαίνεται, λοιπόν, φυσικό καί στά δύο κεφάλαια ὁ ὅρος «παρθένος» νά ἀναφέρεται στήν πόλη τῆς Σιών, ἡ ὁποία θεωρεῖται ὡς ἡ μητέρα τοῦ «ὑπολοίπου» πού θά ἀποτελέσει τόν νέο «λαό τοῦ Θεοῦ» (R.L. Troxel, «Isaiah 7,14-16 through the Eyes of the Septuagint», *ETL* 79 (2003), σ. 16).

⁷⁸⁶ Β' Βασ. 19,21. Ἱερ. 18,13. 31,4 καί Ἀσμ. 1,15. 2,13.

⁷⁸⁷ L. G. Rignell, «Isaiah Chapter I», *ST* 11 (1957), σσ. 113-117.

⁷⁸⁸ H. Wildberger *Isaiah 1-12: A Commentary* (μτφρ. T. H. Trapp), [Continental Commentaries], Mineapolis: Fortress 1991, σ. 485.

λέξεων **הַלֵּל** (7,14) καὶ **הַלְתִּי** (37,22 καὶ 47,1).⁷⁸⁹ Ὡς ἐκ τούτου θεωρεῖται δύσκολο νὰ ἀποδοθοῦν οἱ σημασιολογικὲς ποικιλίες τοῦ ἑλληνικοῦ ὅρου παρθένος καὶ ἡ δυναμικὴ τοῦ σχέσης μέ τις ἀποδόσεις τῶν ἀντίστοιχων ἐβραϊκῶν λέξεων ἀπὸ τούς Ο' μόνο μέ τὴν συλλογικὴ ἐρμηνεία τοῦ ὅρου **הַלֵּל** ὡς Σιών.

Δύο ἄλλες πιθανές θεωρίες εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

iii) *Ἡ παρθένος ὡς πιθανὴ σύζυγος τοῦ Ἡσαΐα ἢ τοῦ Ἀχαζ.*

Τό παιδί, γιὰ τό ὅποιο ἔγραψε ὁ Ἡσαΐας, συνελήφθη, ἀφ'οτου ἐξέφρασε τό προφητικὸ του μήνυμα. Μία νεαρὴ γυναίκα παντρεύθηκε καὶ ἀπέκτησε ἓνα τέκνο. Προτοῦ μεγαλώσει ἀρκετά, ὥστε νὰ διακρίνει τὴν διαφορὰ ἀνάμεσα στό καλὸ καὶ στό κακό, ἡ βόρεια ἀραμοϊσραηλινὴ συμμαχία καταλύεται. Σύμφωνα μέ τὴν ἐρμηνεία αὐτή, ἡ γυναίκα ἦταν παρθένος, ὅταν ὁ Ἡσαΐας διατύπωσε τὴν προφητεία του, ἀλλὰ ὄχι καὶ ὅταν γεννήθηκε τό ἀγόρι.⁷⁹⁰ Μέ βάση τό Ἡσ. 8,3-4 ὑποστηρίζεται ὅτι τό παιδί γεννήθηκε ἀπὸ τὸν Ἡσαΐα.⁷⁹¹ Σύμφωνα μέ τὸν Richards,⁷⁹² ὁ Ἡσαΐας ἀναφέρεται στὸν υἱὸ του Ἰασούβ **יְשׁוּבָה**.⁷⁹³ Ἐπίσης, ἐπισημαίνεται ὅτι τό Ἡσ. 8,1-4 ἀντιστοιχεῖ στό Ἡσ. 7,14-17.⁷⁹⁴ Αὐτὴ ἡ ἐρμηνεία ὅμως ἀπορρίπτεται διότι: α) Ἡ γυναίκα τοῦ Ἡσαΐα εἶχε ἤδη ἓνα παιδί καὶ δέν ἦταν

⁷⁸⁹ R.F. de Sousa, *Eschatology and Messianism in LXX Isaiah 1-12*, [Library of Hebrew Bible/ Old Testament Studies 516], New York-London: T&T Clark 2010, σ. 73. R.L. Troxel, «Isaiah 7,14-16 through the Eyes of the Septuagint», *ETL* 79 (2003), σ. 18.

⁷⁹⁰ J. F. Walvoord, R.B. Zuck, (ἐκδ.), *The Bible Knowledge Commentary (Old Testament)*, [Bible Knowledge Series], United States of America: Victor Books 1985, σ. 1048.

⁷⁹¹ J. Oswalt, *The Book of Isaiah: Chapters 1-39*, [NICOT], Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1986, σσ. 25 καὶ 213. G. Archer, *The Wycliffe Bible Commentary*, Chicago: Moody 1962, σ. 618 καὶ τοῦ ἰδίου «Isaiah», *Encyclopedia of Bible Difficulties*, Grand Rapids: Zondervan 1982, σσ. 267-268. H. Donner, *Israel Unter Den Volkern. Die Stellung der Klassischen Propheten Des 8. Jahrhunderts v. Chr. Zur Aussenpolitik der konige von Israel und Juda*, [SVT 11], Leiden: E.J. Brill 1964, σσ. 1-193. J. Becker, *Isaias-der Prophet und Sem Buch*, [SBS 30], Stuttgart: Katholische Bibelwerk 1968. B.S. Childs, *The struggle to understand Isaiah as Christian Scripture*, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 233.

⁷⁹² L.O. Richards, *Illustrated Bible Handbook*, United Kingdom: Nelson, Thomas Inc 2003, σ. 291.

⁷⁹³ Ἡσ. 7,3. Βλ. M. Friedlander (ἐκδ.), *The Commentary of Ibn Ezra on Isaiah*, τόμ. III, London: The Society of Hebrew Literature ntuby Trubner and Co 1877, σ. 16.

⁷⁹⁴ Βλ. H. M. Wolf, *Interpreting Isaiah: The Suffering and Glory of the Messiah*, Grand Rapids: Zondervan 1985, σ. 90.

παρθένος⁷⁹⁵, όποτε μέ τήν λέξη **מְלֵצָה** ό προφήτης δέν μπορεί νά έννοει τήν σύζυγό του, τήν όποία όνομάζει «προφήτιδα».⁷⁹⁶ β) Τό δεύτερο παιδί τοῦ Ἡσαΐα δέν όνομαζόταν Ἐμμανουήλ, ἄρα δέν θεωρεῖ τόν γιό του ως βασιλιά τοῦ Ἰούδα καί ἀναμενόμενο μεσσία.⁷⁹⁷ γ) Σύμφωνα μέ τόν Heskett, τά όνόματα τῶν υἱῶν τοῦ προφήτη δέν έκφράζουν σχέση ἀναμέσα στόν Θεό καί τόν λαό, όπως συμβαίνει μέ τόν Ἐμμανουήλ.⁷⁹⁸

Ἀνάλογη θεώρηση εἶναι ἐκείνη πού ἐκτιμᾷ ότι ἡ προφητεία ἀπευθύνεται πρωτίστως στόν Ἀχαζ καί ἀφορᾷ στήν διάσπαση τῆς συμμαχίας. Ἡ **מְלֵצָה** ἦταν καί πάλι μία παρθέ- νος, όταν ό Ἡσαΐας μετέδωσε τό μήνυμα, ἀλλά ἔπειτα θά παν- τρευόταν καί θά ἀποκτοῦσε παιδί.⁷⁹⁹ Ἐτσι, όταν ἡ ἀραμοϊσραη- λινή συμμαχία διασπάσθηκε, τό παιδί θά ἦταν ἀκόμη νέο. Μέ αὐτήν τήν συλλογιστική, ἡ λέξη **מְלֵצָה** ἐρμηνεύεται ως «νεαρά γυνή» καί νοεῖται ως ἡ νεαρή σύζυγος τοῦ Ἀχαζ.⁸⁰⁰ Πρόκειται, δηλαδή, γιά τήν μητέρα τοῦ βασιλιᾶ Ἐζεκία,⁸⁰¹ ἢ γιά κάποια ἄλλη νεαρή γυναίκα ἀπό τίς παλλακίδες τοῦ βασιλιᾶ.⁸⁰² Ἐπί- σης, ό M. Buber⁸⁰³ σημειώνει ότι ἡ **מְלֵצָה** θά πρέπει νά εἶναι κάποια γνωστή στόν βασιλιά, ἐνῶ ό Steinmann⁸⁰⁴ τήν ταυτίζει μέ μία πριγκίπισσα, πού μόλις εἶχε εἰσέλθει στόν οἶκο τοῦ Ἀχαζ, πιθανότατα τήν Ἀμπιά, τήν θυγατέρα τοῦ Ζαχαρία,

⁷⁹⁵ C. Gore, (ἐκδ.), *A new commentary on Holy Scripture: Including the Apocrypha*, London: Sheffield Academic 1987, σ. 440.

⁷⁹⁶ Ὁ Βέλλας ὑποστήριξε ότι ό Ἡσαΐας δέν καλεῖ τήν σύζυγό του «προφήτιδα» (Ἠσ. 8,13), ἐπειδή ὄντως ἦταν, ἀλλά λόγω τοῦ προφήτη. (Β. Βέλλα, «Ἡ δρᾶσις τοῦ προφήτου Ἡσαΐου», *Ἀνάπλασις* 8-9 (1934), σ. 112). J. Werlitz, «Jesaja, Jesajabuch», *LThK*, τόμ. 5, Freiburg: Herder-Verlag 1996, σ. 787.

⁷⁹⁷ Ἱερεμίου Φούντα, μητροπολίτου Γόρτυνος καί Μεγαλοπόλεως, *Ἡ περί προϋπάρξεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διδασκαλία τῆς Ἀγίας Γραφῆς κατά τόν ἱερόν Χρυσόστομον* (Διατριβή ἐπί διδακτορία), Ἀθῆναι 2002, σ. 260.

⁷⁹⁸ R. Heskett, *Messianism within the Book of Isaiah as a whole*, Toronto 2001, σ. 95.

⁷⁹⁹ G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 134.

⁸⁰⁰ Β' Βασ. 18,2. Β' Παρλ. 19,1.

⁸⁰¹ Ἐνθ' ἄνωτ., ὑποσ. 794. Ἀ. Παπαρνάκη, *Ἑρμηνεία Κειμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατά τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 287.

⁸⁰² Ἐνθ' ἄνωτ., ὑποσ. 798, σ. 135. Ἐνθ' ἄνωτ., ὑποσ. 796, σ. 259.

⁸⁰³ M. Buder, *Glaube der Propheten*, Zurich: Manesse Verlag 1950, σ. 201.

⁸⁰⁴ J. Steinmann, *Le prophète Isaïe: Sa vie, son œuvre et son temps*, [Lectio Divina 5], Paris 1955, σ. 90.

φίλου του προφήτη, ή όποία θα γινόταν μητέρα του Έζεκία.⁸⁰⁵ Αλλά τήν θέση αυτή δέν θεωρούμε βάσιμη, άν ληφθεϊ ύπ' όψιν ότι ό Έζεκίας είχε ήδη γεννηθεϊ ⁸⁰⁶ καί βρισκόταν σέ ήλικία από 9 έως 11 έτων.⁸⁰⁷

iv) Η Παρθένος ως μητέρα του Ίησου Χριστου.

Αφήσαμε τελευταία τήν έρμηνεία πού θεωρούμε όρθή, σύμφωνα μέ τήν όποία, ή έννοια τής Παρθένου έρμηνεύεται χριστολογικώς, όπως κάνουν καί οί Hengstenberg,⁸⁰⁸ Delitzsch,⁸⁰⁹ καί Walvoord,⁸¹⁰ ύποστηρίζοντας τήν Παρθένο ως τήν Μαρία, τήν μητέρα του Ίησου Χριστου.⁸¹¹ Ο Ματθαίος⁸¹² έπισημαίνει ότι ό Ίωσήφ υπήρξε μόνον προστάτης τής Μαρίας καί όχι σύζυγός της, καί αυτό τό κάνει για νά καταδείξει τήν εκπλήρωση τής προφητείας του Ήσαϊα στό πρόσωπο του Ίησου.⁸¹³ Έτσι, ή προφητεία του Ήσ. 7,14 μπορεί νά νοηθεϊ ως προέκταση του Γεν. 3,15.⁸¹⁴

Τήν προφητεία εκφώνησε ό Ήσαϊας προς τόν οϊκο του Δαβίδ,⁸¹⁵ δηλαδή σέ όλόκληρο τό έθνος.⁸¹⁶ Ένδεχομένως έτσι με-

⁸⁰⁵ Β' Βασ. 18,2.

⁸⁰⁶ Δ' Βασ. 16,2. 18,2 καί Β' Παρλ. 28,1. G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 135.

⁸⁰⁷ Π. Μπρατσιώτου, «Κριτικόν καί βιβλιογραφικόν δελτίον», *Θεολογία ΚΖ'* (1956), σ. 170.

⁸⁰⁸ E.W. Hengstenberg, *Christology of the Old Testament and a Commentary on the Messianic Predictions*, τόμ. 1, United Kingdom: Kregel Publications 1970, σ. 155.

⁸⁰⁹ F. Delitzsch, *Biblical Commentary on the Prophecies of Isaiah*, τόμ. 1, Edinburg: T&T Clark 1890¹. σσ. 227-228.

⁸¹⁰ J.F. Walvoord, R.B. Zuck, (έκδ.), *The Bible Knowledge Commentary (Old Testament)*, [Bible Knowledge Series], United States of America: Victor Books 1985, σ. 1048.

⁸¹¹ Α. Παπαρνάκη, *Ερμηνεία Κειμένων τής Παλαιάς Διαθήκης κατά τούς Πατέρες τής Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 284-287.

⁸¹² Μτ. 1,18-25.

⁸¹³ C. Gore, (έκδ.), *A new commentary on Holy Scripture: Including the Apocrypha*, London: Sheffield Academic 1987, σ. 440.

⁸¹⁴ Εϊναι φυσικό ό προφήτης νά γνώριζε τό χωρίο αυτό στό όποιο αναφέρθηκε στά κείμενά του στήν συνέχεια, αποκαλύπτοντας ποιά θά ήταν ή γυναίκα τής όποίας τό παιδί θά συνέτριβε τήν κεφαλή του αρχαίου όφεως. (Α. Παπαρνάκη, *Ερμηνεία Κειμένων τής Παλαιάς Διαθήκης κατά τούς Πατέρες τής Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 283. Ι. Φούντα, *μητροπολίτου Γόρτυνος καί Μεγαλοπόλεως, Η περί προϋπάρξεως του Ίησου Χριστου διδασκαλία τής Αγίας Γραφής κατά τόν ιερόν Χρυσόστομον (Διατριβή επί διδακτορία)*, Αθήναι 2002, σ. 258.)

⁸¹⁵ Ήσ. 7,13.

τέφρασαν οί Ο΄, ὅπως καί ἡ Βουλγάτα, ἀποδίδοντας τό **ܡܪܝܡ** διά τῆς λέξης «virgo» (παρθένης),⁸¹⁷ ὅπως τό ἐκλαμβάνει καί ὁ ἱερός Χρυσόστομος.⁸¹⁸ Ὁ ἴδιος⁸¹⁹ ἀπαντώντας στούς Ἰουδαίους πού δέν ἐρμήνευαν τό **ܡܪܝܡ** ὡς «παρθένης», λέει: «Ἐάν ἡ μητέρα τοῦ γεννησομένου Ἐμμανουήλ δέν εἶναι παρθένης, ἀλλά γέννησε μέ φυσιολογικό τρόπο, τότε γιατί ἡ γέννηση αὐτή ἀναφέρεται ὡς «σημεῖον μέγα» ἢ «σημεῖον παρὰ Κυρίου Θεοῦ σου εἰς βάθος ἢ εἰς ὕψος;»⁸²⁰ Πράγματι, ἐάν ἡ προφητεία μιλοῦσε γιά τήν γέννα μιᾶς νεαρῆς γυναίκας, τότε πού βρίσκεται τό θαυμαστό σημεῖο;⁸²¹ Ἐπιπλέον, τό ἐπιχείρημα πού προβάλλεται περί τῆς λέξης **ܡܪܝܡ** ὑπό τήν ἔννοια τῆς νεαρῆς κόρης καί ὄχι τῆς παρθένου δέν εὐσταθεῖ,⁸²² διότι βάσει τοῦ ἰουδαϊκοῦ νόμου ἡ νεαρή κόρη θά ἔπρεπε νά εἶναι καί παρθένης, διαφορετικά θά θανατωνόταν.⁸²³

Ἐπίσης, μέ τό δεικτικό ἐπίρρημα «**ܡܪܝܡ**» (ἰδού) θέλει ὁ συγγραφέας νά ἐξάρει ἀκόμη πιό πολύ τό θαυμαστό, πού ἔβλεπε, μέ τά προφητικά του μάτια.⁸²⁴ Δέν λέγει «ἰδού παρθένης», ἀλλά «ἰδού ἡ παρθένης», ὑπαινισσόμενος μέ τήν προσθήκη τοῦ ἄρθρου τήν μοναδικότητα τῆς γυναίκας.⁸²⁵ Ἡ ἴδια περίπτωση ἀπαντᾷ καί στούς μαθητές τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, οἱ ὁποῖοι ρώτησαν τόν Χριστό ἂν εἶναι ἐκεῖνος, τόν ὁποῖο περίμεναν.⁸²⁶ Σύμφωνα καί πάλι μέ τόν ἱερό Χρυσόστομο, δέν εἶπαν «σὺ εἶ ἐρχόμενος», ἀλλά «σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος».⁸²⁷ Παρόμοια καί ὁ εὐαγγελιστής Ἰωάννης ἀρχίζει τό Εὐαγγέλιό του

⁸¹⁶ Α. Παπαρνάκη, *Ερμηνεία Κειμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 285.

⁸¹⁷ Γεν. 24,16.23, Ἐξ. 2,8. Λτ. 21,3. 13.14. Δτ. 22,19.28. Κρ. 21,12. Ἐσθ. 2,3.17. Ἰερ. 2,32. Ἰεζ. 44,22.

⁸¹⁸ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, «Ὁμιλία ΛΔ΄, εἰς τήν ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν», PG 63, 821.

⁸¹⁹ Ἐνθ' ἄνωτ.

⁸²⁰ Ἡσ. 7,11.

⁸²¹ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, «Ὁμιλία ΛΔ΄, εἰς τήν ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν», PG 63, 821. Βλ. J. Calvin, *Commentary on Isaiah* (μτφρ. W. Pringle), τόμ. 3, Michigan: Baker 2009, σ. 107.

⁸²² Π. Τρεμπέλα, *Ἡσαΐας, [Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη μετὰ συντόμου ἐρμηνείας]*, τόμ. 16, Αθήναι: ἀδελφότης θεολόγων «Ὁ Σωτήρ» 2002, σ. 83.

⁸²³ Γεν. 24,43-44. Δτ. 22,23-29.

⁸²⁴ Βλ. M. Luther, *Lectures on Isaiah Chapters 1-39, [Vol 16 of Lutther's Works]*, St. Louis: Concordia 1969, σ. 84.

⁸²⁵ Ἐνθ' ἄνωτ., ὑποσ. 820.

⁸²⁶ Λκ. 7,19-20.

⁸²⁷ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, «Ὁμιλία ΛΔ΄, εἰς τήν ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν», PG 63, 821.

ἀποφαινόμενος «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος» καί ὄχι «Ἐν ἀρχῇ ἦν Λόγος».⁸²⁸

Ὁ ἅγιος Ἀμβρόσιος ἀνέφερε τό Ἦσ. 7,14 ὡς οἱ «γραφές» καί ἄφησε νά ἐννοηθεῖ ὅτι ἡ Μαρία ἦταν ἡ γυναίκα τῆς προφητείας. Πρόσθεσε ὅτι τό μήνυμα τοῦ ἀρχαγγέλου πρὸς τὴν Μαρία στό Λκ. 1 δημιουργεῖ ἐρωτήματα σχετικά μέ τό πῶς θά μπορούσε νά εἶχε ἀντιδράσει ἡ Μαρία καί κατέληξε στό συμπέρασμα ὅτι θά περίμενε κάποιο εἶδος θαυματουργικῆς γέννησης. Δήλωσε: «ἡ Μαρία εἶχε διαβάσει τὴν λέξη **Πῶς** (σημεῖο) καθὼς καί ὅτι μία παρθένος θά συλλάβει καί θά γεννήσει ἕναν υἱό στό Ἦσ. 7,14 καί πίστευε ὅτι ἡ προφητεία θά γινόταν πραγματικότητα».⁸²⁹

Ὁ Χρυσόστομος προσθέτει, ἀκόμη, ὅτι ἡ μητέρα τοῦ Ἑμμανουήλ χαρακτηρίζεται καί εἶναι παρθένος, διότι ἡ ἔλευση τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἔπρεπε νά γίνει μέ τρόπο ἀνώτερο καί καθαρότερο ἀπὸ τὸν κοινὸ τρόπο γέννησης, χωρὶς μέ αὐτό νά παραβλάπτεται ἡ ἀνθρώπινη φύση του ἢ νά νοεῖται ὅτι ἡ φύση τοῦ Χριστοῦ δέν εἶναι ἡ ἴδια μέ τὴν κοινὴ ἀνθρώπινη φύση.⁸³⁰ Ὁ ἴδιος ἀναφέρει σχετικά ὅτι ἡ μητέρα τοῦ μεσσία ἔπρεπε νά εἶναι παρθένος, γιὰ νά ἀποπλυθεῖ τό ἁμάρτημα τῆς Εὐας, ἐπισημαίνοντας: «Διὰ παρθένου γοῦν ἀπέκτεινε πρῶην τὸν Ἀδάμ ὁ Διάβολος, διὰ παρθένου μετὰ ταῦτα κατηγωνίσατο τὸν Διάβολον ὁ Χριστός... Διὰ γυναικὸς ἐκράτησεν ὁ Διάβολος, διὰ γυναικὸς ἡττηται».⁸³¹ Παράλληλα, ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης ἀναφέρει χαρακτηριστικά: «ὁ Κύριος τῆς φύσης δέν εἶναι σκλάβος τῶν νόμων τῆς φύσης».⁸³² Τέλος, καί ὁ Μέγας Βασίλειος ἀναφέρει ὅτι «ἐπειδὴ γάρ ὁ πρῶτος Ἀδάμ οὐ τῇ ἐξ ἀνδρός καί

⁸²⁸ Ἰω.1,1.

⁸²⁹ Βλ. R. L. Wilken (ἐκδ.), *Isaiah: Interpreted by early Christian and Medieval Commentators*, [The Church's Bible], Grand Rapids: Eerdmans 2007, σ. 100.

⁸³⁰ Ἐνθ' ἀνωτ., ὑποσ. 826.

⁸³¹ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, «Ἐγκώμιον εἰς τὴν ἁγίαν μεγαλομάρτυρα Δροσίδα», PG 51, 683. Ἐπίσης, κάνοντας ἕναν παραλληλισμὸ στὴν ἐκ Παρθένου γέννηση τοῦ Χριστοῦ καί στὴν ἐκ Θεοῦ γέννηση τοῦ Υἱοῦ πρὸ πάντων τῶν αἰώνων ὑπογραμμίζει: «Παρά φύσιν γάρ ἐν ὑστέροις καιροῖς ἐκ τῆς Παρθένου ἐτέχθη, κατὰ φύσιν δὲ πρὸ τῶν αἰώνων ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐτέχθη, ὡς ὁ γεννήσας οἶδε». (Ἰωάννου Χρυσοστόμου, «Ὁμιλία κατὰ αἵρετικῶν καί εἰς τὴν ἁγίαν Θεοτόκον», PG 59, 711).

⁸³² Βλ. R. L. Wilken (ἐκδ.), *Isaiah: Interpreted by early Christian and Medieval Commentators*, [The Church's Bible], Grand Rapids: Eerdmans 2007, σ. 101.

γυναικός συνόδῳ παρῆλθεν εἰς γένεσιν ἄλλ' ἐκ τῆς γῆς ἀνε-
πλάσθη. Καί ὁ ἔσχατος Ἀδάμ (ὁ Χριστός), τήν ἐκείνου φθοράν
ἀνακαινίζων, ἐν τῇ παρθενικῇ μήτρᾳ διαπλασθέν τό σῶμα
ἔλαβε». ⁸³³ Παρόμοιο τρόπο ἑρμηνείας τῆς προφητείας βλέπου-
με καί στόν Ἡσύχιον, τόν πρεσβύτερο τῶν Ἱεροσολύμων. ⁸³⁴

⁸³³ Μεγάλου Βασιλείου, «Ἑρμηνεία εἰς τόν Προφήτην Ἡσαΐαν», PG 30, 428.

⁸³⁴ Ἡσυχίου Πρεσβυτέρου Ἱεροσολύμων, «Κεφάλαια Ἡσαΐου τοῦ Προφήτου», PG 93, 1372.

Τά προσωνόμια τοῦ Ἐμμανουήλ.

MK

23 כִּי לֹא מוֹעֵף לְאֲשֶׁר מוֹצֵק לָהּ כָּעֵת הַרְאֵשׁוֹן הַקֵּל אֶרֶצָה זְבֻלוֹן
וְאֶרֶצָה נַפְתָּלִי וְהֶאֱחָרוֹן הַכְּבִיד דָּרָךְ תִּיָּם עֶבֶד הַיִּרְדֵּן גָּלִיל הַגּוֹיִם: 1
הָעַם הַהֲלָכִים בַּחֲשֹׁךְ רָאוּ אֹר גָּדוֹל יֹשְׁבֵי בָאָרֶץ צִלְמוֹת אֹר נִגְה
עֲלֵיהֶם: 2 הַרְבִּיתַּת הַגּוֹי (לֹא) [לֹן] הַנִּדְלָתָהּ הַשְׁמָחָה שְׁמָחוּ לְפָנַי
כְּשִׁמְחַת בִּקְצִיר כְּאֲשֶׁר יִגִּילוּ בְּחִלְקָם שָׁלָל: 3 כִּי 1 אֶת־עַל סִבְלוֹ וְאֵת
מִטָּה שְׁכֻמוֹ שֶׁבֶט הַנִּגָּשׁ בּוֹ תַּחֲתֶתָּ כְּיוֹם מִדְּיָן: 4 כִּי כָל־סָאוֹן סֵאֵן
בְּרַעַשׁ וְשִׁמְלָה מְגוֹלָלָה בְּדָמִים וְהִיָּתָה לְשִׁרְפָה מְאֹכֶלֶת אִשׁ: 5 כִּי־יִלְד
יִלְד־לָנוּ וְתָהִי הַמְּשֻׁרָה עַל־שְׁכֻמוֹ וַיִּקְרָא שְׁמוֹ פֶּלֶא יוֹעֵץ אֵל גִּבּוֹר
אֲבִיעַד שׁוֹר־שָׁלוֹם: 6 (לְסִרְבָּה)[לְמִרְבָּה] הַמְּשֻׁרָה וּלְשָׁלוֹם אֵין־קֵץ
עַל־כִּפְסֵא דָוִד וְעַל־מַמְלַכְתּוֹ לְהַכִּין אֶתָּה וּלְסַעֲדָהּ בְּמִשְׁפָּט וּבִצְדָקָה
מַעֲתָהּ וְעַד־עוֹלָם קִנְאָתָה יִהְיֶה צְבָאוֹת תַּעֲשֶׂה־זֹאת: 7 דְּבַר שְׁלַח אֲדָנִי
בְּיַעֲקֹב וְנִפְל בְּיִשְׂרָאֵל:

O'

8,23. καὶ οὐκ ἀπορηθήσεται ὁ ἐν στενοχωρίᾳ ὢν ἕως καιροῦ
τοῦτο πρῶτον πίε, ταχύ ποίει, χώρα Ζαβουλῶν, ἡ γῆ Νεφθαλίμ
ὁδὸν θαλάσσης καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν κατοικοῦντες καὶ
πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν, τὰ μέρη τῆς Ἰου-
δαίας. 9,1. ὁ λαὸς ὁ πορευόμενος ἐν σκότει, ἴδετε φῶς μέγα· οἱ
κατοικοῦντες ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς λάμψει ἐφ' ὑμᾶς.
2 τό πλεῖστον τοῦ λαοῦ ὃ κατήγαγες ἐν εὐφροσύνῃ σου, καὶ
εὐφρανθήσονται, ἐνώπιόν σου ὡς οἱ εὐφραινόμενοι ἐν ἀμύτῳ

καί ὃν τρόπον οἱ διαιρούμενοι σκῦλα. 3 διότι ἀφήρηται ὁ ζυγός ὁ ἐπ' αὐτῶν κείμενος καί ἡ ράβδος ἡ ἐπὶ τοῦ τραχήλου αὐτῶν· τήν γάρ ράβδον ἀπαιτούντων διεσκέδασε Κύριος, ὡς τῇ ἐπὶ Μαδιάμ. 4 ὅτι πᾶσαν στολήν ἐπισυνηγμένην δόλω καί ἱμάτιον μετὰ καταλλαγῆς ἀποτίσουσι καί θελήσουσιν εἰ ἐγενήθησαν πυρίκαυστοι. 5 ὅτι παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν, υἱός καί ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐγενήθη ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καί καλεῖται τό ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, θαυμαστός σύμβουλος, Θεός ἰσχυρός, ἐξουσιαστής, ἀρχὼν εἰρήνης, πατήρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος· ἐγὼ γάρ ἄξω εἰρήνην καί ὑγίειαν αὐτῷ. 6 μεγάλη ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, καί τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὄριον ἐπὶ τόν θρόνον Δαυὶδ καί τήν βασιλείαν αὐτοῦ κατορθῶσαι αὐτήν καί ἀντιλαβέσθαι αὐτῆς ἐν κρίματι καί ἐν διακαιосύνῃ ἀπὸ τοῦ νῦν καί εἰς τόν αἰῶνα· ὁ ζῆλος Κυρίου σαβαώθ ποιήσει ταῦτα.

α) Γενικὴ θεώρηση τῆς περικοπῆς.

Ἡ περικοπὴ αὕτη, Ἠσ. 8,23-9,6, περιέχει μία ἐκ τῶν γνωστοτέρων χριστολογικῶν προφητειῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τῆς ὁποίας ὅμως ἡ γνησιότητα ἀμφισβητήθηκε ζωηρά.⁸³⁵ Βρίσκεται σέ συνάφεια μέ τίς προφητεῖες τῶν στίχων Ἠσ. 7, 14 καί 11, 1-5 καί κυρίως ὡς ἀνάπτυξη τῆς πρώτης (Ἠσ. 7,14), ἀφοῦ ἔχει ἐπικρατήσῃ ἡ ἄποψη ὅτι ἀφοροῦν στό παιδίον-μεσσία.⁸³⁶ Σύμφωνα μέ τόν Duhm, τό Ἠσ. 8,23-9,6 δέν ἀποτελεῖ προφητεία, διότι ὁ Ἡσαΐας δέν ξεκινᾷ τήν περικοπὴν μέ τό «τάδε λέγει Κύριος».⁸³⁷ Ἡ γενικὴ αἴσθησις τῆς περικοπῆς φαίνεται νά προσπαθεῖ νά ἀντιταχθεῖ στήν διάθεσις μοιρολατρίας καί κατάθλιψης πού ἐπικρατοῦσε στούς προηγούμενους στίχους Ἠσ. 8,19-22. Ἀποτελεῖ τήν παρηγορίαν τοῦ λαοῦ γιά τίς δοκιμασίες του, ὅπως

⁸³⁵ Π. Μπρατσιώτου, *Ὁ Προφήτης Ἡσαΐας*, κεφ. Α' - Β', τεῦχος Α', Ἀθήνα 1956, σ. 142.

⁸³⁶ Βλ. R. Heskett, *Messianism within the Book of Isaiah as a whole*, Toronto 2001, σ. 51. R.F. de Sousa, *Eschatology and Messianism in LXX Isaiah 1-12*, [Library of Hebrew Bible/ Old Testament Studies 516], New York-London: T&T Clark 2010, σ. 106. W. Horbury, *Jewish Messianism and the Cult of the Christ*, London: SCM Press 1998, σ. 91. J. Vermeylen, *Du Propete Isaie A l'Apocalyptique, Isaie I-XXXV, miroir d' un demi-millénaire d' experience religieuse en Israël*, [Etudes Bibliques], Paris: Librairie Lecoffre 1977, σ. 223.

⁸³⁷ B. Duhm, *Das Buch Jesaja, übersetzt und erklärt*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1922, σσ. 88-89.

ἀναγινώσκεται στό *Ήσ.* 8,1-22 καί χρονολογεῖται περί τό 732 π.Χ.⁸³⁸. Ὁ γενικότερος στόχος τῆς περικοπῆς εἶναι ἡ προσπάθεια νά συγκεντρωθοῦν ἐπιχειρήματα γιά τήν πίστη καί τήν στήριξη τῆς ἐλπίδας τοῦ λαοῦ. Ὁ ἐκφωνητής τῆς προφητείας φαίνεται νά γνωρίζει ὅτι μόνον ἓνα θαῦμα μπορεῖ νά φέρει τό φῶς, νά ἀποκαταστήσει τήν χαρά, νά ἐγκαθιδρύσει τήν δύναμη καί τήν ἐξουσία τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τοῦ Δαβίδ.⁸³⁹ Ἐπιπροσθέτως, φαίνεται ὅτι ἐπιχειρεῖται ἀντιπαράθεση στήν διάθεση τῆς μοιρολατρίας καί τῆς κατάθλιψης, πού κυριαρχοῦσε στους προηγούμενους στ. *Ήσ.* 8, 19-22. Ἡ ἀγωνία τῶν ἀνθρώπων τοῦ Θεοῦ δέν θά εἶναι αἰώνια, ἀφοῦ ἡ ἱστορία ἀνήκει στόν Θεό, ὁ ὁποῖος μπορεῖ νά ἀλλάξει τήν ροή της. Ὁ ἐκφωνητής ὅμως τοῦ χωρίου ἀποφεύγει νά δηλώσει ἐπακριβῶς τόν τρόπο, μέ τόν ὁποῖο θά πραγματοποιηθεῖ αὐτή ἡ ἀλλαγή. Σχετικά μέ τήν χρονικότητα τῆς περικοπῆς ὑπάρχουν οἱ ἑξῆς τέσσερις ἀπόψεις: α) Σύμφωνα μέ τόν Fitzmyer, ὁ μεταφραστής τῶν Ο' σέ ὁλόκληρη τήν περικοπή προσανατολίζεται στό μέλλον, χρησιμοποιώντας μελλοντικές ἐκφράσεις στους στίχους *Ήσ.* 9,2,3,4,6 καί αὐτή ἡ ἀλυσίδα τῶν μελλοντικῶν φράσεων δηλώνει ὅτι προσμένει ἓνα μελλοντικό γεγονός.⁸⁴⁰ β) Ἐπιπλέον, τό χωρίο *Ήσ.* 9,5-6 θεωρεῖται ἓνα εἶδος ὕμνου πού ἀναπέμπεται ἀπό τόν ἐξιλεωμένο λαό τῆς ἐβραϊκῆς κοινότητος στήν Ἀλεξάνδρεια.⁸⁴¹ γ) Οἱ τετελεσμένοι χρόνοι πού χρησιμοποιοῦνται, προσδίδουν στό χωρίο μία ἄχρονη ἐμφάνιση, ἐνῶ τό χαρμόσυνο μήνυμα τῆς ὑπό ἐξέταση περικοπῆς ἔρχεται σέ ἄμεση ἀντίθεση πρὸς τό μήνυμα περί καταστροφῆς στήν περικοπή 6,11-14 καί στά χωρία 7,8 καί 8,7. Ἀκόμη ἐναντιώνεται στό ἀναγγελθέν μήνυμα τοῦ Θεοῦ στό *Ήσ.* 2,6-9 καί ὑπονοεῖ μία ἐπιείκεια γιά τήν ἀποστασία, πού ἀναγγέλθηκε στό *Ήσ.* 1,2-8. δ) Ἐν κατακλείδι, τό Ταργκούμ Ἰωνάθαν ἐρμηνεύει τό κεφ. 9 μεσσιανικά.⁸⁴²

⁸³⁸ Παράλληλα, ἡ περικοπή γίνεται συχνά κατανοητή μέ τήν ἔννοια τῆς ὑπόσχεσης. Π. Μπρατσιώτου, *Ὁ Προφήτης Ἡσαΐας*, κεφ. Α' - Β', τεῦχος Α', Αθήνα 1956, σ. 143.

⁸³⁹ J. D. W. Watts, *Isaiah 1-33*, [WBC 24], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁸⁴⁰ J. A. Fitzmyer, *The One Who is to Come*, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2007, σ. 74.

⁸⁴¹ A. T. Ngunga, *Messianism in the Old Greek of Isaiah*, USA: Vandenhoeck & Ruprecht 2013, σ. 165.

⁸⁴² Βλ. E. Auerbach, «Figura», *the Drama of European Literature: Six Essays by Erich Auerbach*, Gloucester: Peter Smith 1977.

Ένα από τά θέματα πού πραγματεύεται ή περικοπή, ἀναφέρεται στό 9,1 ὅπου σημειώνεται ή ἀνάγκη τῆς πίστεως τοῦ λαοῦ σέ ἕνα καλύτερο μέλλον. Ἡ δομή καί ή ἐνότητα τῆς περικοπῆς φαίνονται ἀπό τήν σύνταξη καί τήν διάταξή της. Τό κείμενο κινεῖται μέ ἐλευθερία, σχηματίζοντας τούς δικούς του τύπους καί νοήματα. Ὁ σύνδεσμος **וְ** ὁ ὁποῖος προηγεῖται τῶν στίχων 8,23, 9,3.4.5 διασφαλίζει τήν ἐνότητα τῆς περικοπῆς καί τήν συνδέει μέ τόν προηγούμενο στίχο (Ἠσ. 8,22). Σημειώνεται ὅτι ή κυρίαρχη θέση ρημάτων σέ τετελεσμένο χρόνο (στ. 8,23, 9,1,2,3,5) ἀπαντᾷ πάντοτε σέ ἀνεστραμμένη σειρά μέ τά οὐσιαστικά.⁸⁴³ Ἡ περιέργη ἐμφάνιση ἑνός μή τετελεσμένου χρόνου μέ τό βᾶβ ἀκολουθίας τοῦ χρόνου **וְהָיָה** στίχο 4 δέν διαφοροποιεῖ τήν ἔννοια τοῦ κειμένου, ὅπως συμβαίνει καί μέ τόν τετελεσμένο στόν στ. 2.⁸⁴⁴ Ἐπίσης τό δεύτερο ἐνικό πρόσωπο τῶν ρημάτων στήν ἀρχή τοῦ στ. 2 καί στό τέλος τοῦ 3 γενικῶς θεωρεῖται ὅτι ἀναφέρεται στόν Θεό. Ἀλλά αὐτό ἐνδέχεται νά μήν ἰσχύει, ἂν τό χωρίο ἔχει διαλογικό χαρακτήρα, διότι τότε πιθανῶς ἀφορᾷ σέ προηγούμενο ὁμιλητή καί στήν ξαφνική ἀλλαγή τῆς διάθεσης, πού προκάλεσε ὁ λόγος του στόν λαό. Ὁ στ. 3 ἀναφέρει ὅτι ὁποιαδήποτε παρέμβαση γίνει στόν Ἰσραήλ, γιά νά ἔχει ἰσχὺ θά πρέπει νά καταστρέψει τόν καταπιεστή του καί γιά νά ἐπιτευχθεῖ αὐτό, θά χρειασθεῖ ἕνα θαῦμα, ὅπως συνέβη μέ τήν ἀπελευθέρωση τῆς Μαδιάμ ἀπό τόν Γεδεών.⁸⁴⁵ Ἐν συνεχείᾳ ὁ στ. 4 ἐπεκτείνει τό νόημα τοῦ προηγούμενου στίχου μιλώντας γιά ἕναν ὁλοκληρωτικό ἀφοπλισμό. Στόν στ. 5 ὁ λαός ξεσπᾷ σέ ἕνα ἄσμα, πού κάνει λόγο γιά βασιλικές ἐλπίδες, γιά ἕνα διάδοχο τοῦ θρόνου τοῦ Δαβίδ, στό πρόσωπο τοῦ ὁποῖου θά ἐκπληρωθοῦν ὅλες οἱ ὑποσχέσεις, πού δόθηκαν στόν Δαβίδ.⁸⁴⁶ Ἡ καταστροφή τοῦ κράτους τῆς Σαμάρειας, πού συντελέσθηκε χρονικά τήν ἴδια περίπου ἐποχή (722 π.Χ.)⁸⁴⁷,

⁸⁴³ J. D. W. Watts, *Isaiah 1-33*, [WBC 24], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁸⁴⁴ Β. Βέλλα, *Γραμματική τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης*, Ἀθῆναι 1958, σ. 72.

⁸⁴⁵ Κρ. 7.

⁸⁴⁶ Βλ. Β' Βασ. 7,12-14 καί Ψλ. 2,72,89.

⁸⁴⁷ Ἡ κατάληψη τῆς Δαμασκοῦ ἀπό τόν Ἀσσύριο ἡγεμόνα Φεκάχ πραγματοποιήθηκε τό 734 π.Χ., ἐνῶ ή πτώση τῆς Σαμάρειας προσδιορίζεται τό 722 π.Χ. Ἴσως ὁ προφήτης εἶχε ὑπ' ὄψιν του τά ἱστορικά αὐτά γεγονότα.

κατά τήν ὁποία ἀναγγέλθηκε ἡ προφητεία, ἀφήνει ἀνοιχτό τό ἐνδεχόμενο τῆς ἐκπλήρωσης τῆς προσδοκίας τῆς ἐπανένωσης τῶν δύο βασιλείων.⁸⁴⁸ Ἡ ἐπίκληση τοῦ ἀρχαίου πολεμικοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ⁸⁴⁹ (יְהוָה, Κύριος Σαβαώθ)⁸⁵⁰ δεικνύει ὅτι ἡ ἐπανένωση τῶν δύο βασιλείων θά εἶναι ἐφικτή, ἀφοῦ τό ἴδιο συνέβη καί μέ προγενέστερα γεγονότα τοῦ ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, ὅπως ἡ διάβαση τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης,⁸⁵¹ ἡ κατάρριψη τῶν τειχῶν τῆς Ἱεριχοῦς,⁸⁵² καί ἡ καταστροφή τῶν Μαδιανιτῶν ἀπό τόν Γεδεών.⁸⁵³ Στόν στ. 9,5 ὁ λαός, πού ἀντιπροσωπεύεται μέ τό «ἡμῖν», ξεσπᾷ σέ ἕνα βασιλικό ᾄσμα γιά τήν δαβιδική δυναστεία. Ἐν συνεχείᾳ καί ἡ ἔκφραση «τὴν βασιλείαν αὐτοῦ» τοῦ στ. 9,6 εἶναι πιθανόν νά ἀναφέρεται στό ἐνωμένο κράτος. Ἄν καί οἱ Ἰσραηλίτες γνωρίζουν ὅτι πρακτικά εἶναι ἀδύνατη αὐτή ἡ ἔνωση, ὥστόσο ἐλπίζουν σέ ἕνα θαῦμα ἀπό τόν Θεό.⁸⁵⁴ Στό σημεῖο αὐτό μπορεῖ νά ἀναγνωρισθῇ μία διαχρονικότητα τῆς ἐφαρμογῆς τῆς προφητείας, ἀφοῦ ἐνδέχεται νά ἀφορᾷ στήν πολιορκία τῆς Ἱερουσαλήμ κατά τό 701 π.Χ. ἀπό τοὺς Ἀσσυρίους, ἀλλά μπορεῖ νά ἀναφέρεται καί στήν Ἱερουσαλήμ τοῦ 6^{ου} αἰ. π.Χ. πού τελοῦσε ὑπὸ τὴν κυριαρχία τῶν Περσῶν.⁸⁵⁵ Παράλληλα, ὡς πρὸς τὴν χρονικὴ τοποθέτηση τῆς περικοπῆς ἔχει ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἐνδέχεται νά ἀνήκει στήν περίοδο τῆς πτώσης τοῦ βορείου βασιλείου, στήν εἰσβολή τοῦ Σενναχηρίμ τό 701 π.Χ., στήν περίοδο τῆς ἐξορίας ἢ σέ μεταγενέστερη ἐποχή, ὅπως αὐτὴν τῶν Μακκαβαίων.⁸⁵⁶

⁸⁴⁸ Καί ὁ Sweeney ὑποστηρίζει ὅτι τό Ἠσ. 8,23-9,5 προσμένει ἕναν ἰδανικό δαβιδικό βασιλιά, ὁ ὁποῖος θά ἐνώσει ξανά τό βόρειο καί νότιο Βασίλειο (M. Sweeney, *Isaiah 1-39 with an Introduction to Prophetic Literature*, [Forms of the Old Testament Literature 16], Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1966, σ. 178).

⁸⁴⁹ Μ. Κωνσταντίνου, «Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν», *Ἡ Απόδοση τοῦ τίτλου «βασιλιάς» στό Γιαχβέ* (Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ), Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 50-56.

⁸⁵⁰ HALOT, τόμ. 2, στ. 994β-996β.

⁸⁵¹ Ἐξ. 14,21-30.

⁸⁵² Ἰησ. 6,1-20.

⁸⁵³ Κρ. 7.

⁸⁵⁴ J. D. W. Watts, *Isaiah 1-33*, [WBC 24], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁸⁵⁵ Πάντως ἡ περικοπὴ Ἠσ. 9,5-6 χρησιμοποιεῖται καί ὡς κείμενο πού ἀφορᾷ στόν μεσσία καί ἔτσι ἐρμηνεύεται στό βιβλίον τῶν Ψαλμῶν (Ψλ. 2 & 110,1-2).

⁸⁵⁶ C. Gore, *A new commentary on Holy Scripture*, London 1987, σ. 440.

Ὁ στόχος τοῦ Ἡσαΐα ἀφορᾷ στήν ἐπέμβαση τοῦ Θεοῦ ὡς κυρίαρχου τῆς ἱστορίας.⁸⁵⁷ Μέ αὐτόν τόν τρόπο ἐρμηνεύεται ἡ πτώση καί ἡ καταστροφή τοῦ βασιλείου, ὅπως καί ἡ προετοιμασία τοῦ λαοῦ, ὥστε νά ζήσει ὡς λαός τοῦ Θεοῦ. Κανένας ἐπίγειος βασιλιάς δέν θά εἶναι ἱκανός νά τόν ὀδηγήσει στήν λύτρωση πλήν τοῦ ἀναμενόμενου μεσσία.⁸⁵⁸ Ἀπό τήν ἀνάλυση τῆς περικοπῆς (Ἡσ. 8,23-9,6) προκύπτει μία σημαντική εἰκόνα στήν ὁποία τό προσδοκώμενο παιδί πού ἀπεικονίζεται στόν Ἡσ. 9,5-6 ἐκλαμβάνεται ὡς βασιλιάς, ἱερέας⁸⁵⁹ καί ἀγγελικός λυτρωτής.⁸⁶⁰

Στό τέλος τῆς περικοπῆς ἐπισημαίνονται διάφορες θεολογικές κατευθύνσεις μεταξύ τῶν Ἰσραηλιτῶν, πού: α) ὑποστηρίζουν τήν ἐλπίδα γιά τήν ἔνωση τῶν δύο βασιλείων, (στιχ. 8,22-23), β) πού ἔχουν τήν γενική πίστη ὅτι ὁ Θεός μέ βεβαιότητα θά κάνει τό ὀρθό καί τό δίκαιο (στιχ. 9,1-2), γ) πού ἐπιθυμοῦσαν τήν συντριβή τῶν δυναστῶν τους, (στιχ. 9,3), δ) τῶν ὑποστηρικτῶν ἑνός ἱεροῦ πολέμου (στιχ. 9,4), καί ε) ὅλων ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἀνέμεναν ἕνα λυτρωτή-βασιλιά ἀπό τόν οἶκο τοῦ Δαυίδ (στ.9,5-6). Ὅλες αὐτές οἱ προσδοκίες τῶν Ἰσραηλιτῶν, οἱ ὁποῖες προέρχονται ἀπό διαφορετικά στάδια συγγραφῆς τοῦ κειμένου, γιά τόν λυτρωτή-βασιλιά δέν μποροῦν νά ὀδηγήσουν σέ κάποιον ἐπίγειο βασιλιά, παρὰ μόνον στόν βασιλιά-μεσσία.⁸⁶¹ Αὕτη ἡ προσδοκία ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο μέρος τῆς ἱσραηλιτι-

⁸⁵⁷ Βλ. J. Lust, «Messianism in the Septuagint: Isaiah 8:23b-9:6 (9:1-7)», *Messianism and the Septuagint: Collected Essays*, [BETL 178], Leuven: University Press 2004, σσ. 153-170.

⁸⁵⁸ J. D. W. Watts, *Isaiah 1-33*, [WBC 24], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁸⁵⁹ A. van der Kooij, «Wie heißt der Messias? Zu Jes 9,5 in den alten griechischen Versionen», *Vergegenwärtigung des Alten Testaments: Beiträge zur biblischen Hermeneutik. Festschrift für Rudolf Smend zum 70*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2002, σσ. 160-161.

⁸⁶⁰ Ἐπιπλέον, στήν βιβλική παράδοση «μερικοί ἀγγελικοί λυτρωτές εἶναι ἀνθρώπινες μεσσιανικές μορφές, οἱ ὁποῖες κέρδισαν ἀγγελικό κῦρος χωρίς νά χάσουν τήν σχέση τους μέ τήν γραμμή τῶν Ἰσραηλιτῶν κυβερνητῶν» (W. Horbury, *Jewish Messianism and the Cult of the Christ*, London: SCM Press 1998, σσ. 84-86). Βλ. J. Lust, «Messianism in the Septuagint: Isaiah 8:23b-9:6 (9:1-7)», *Messianism and the Septuagint: Collected Essays*, [BETL 178], Leuven: University Press 2004, σσ. 153-170. R.F. de Sousa, *Eschatology and Messianism in LXX Isaiah 1-12*, [Library of Hebrew Bible/ Old Testament Studies 516], New York-London: T&T Clark 2010, σσ. 107-108.

⁸⁶¹ J. D. W. Watts, *Isaiah 1-33*, [WBC 24], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

κῆς παράδοσης.⁸⁶² Τό θέμα δέν εἶναι ὅτι ὁ Θεός ἀδυνατεῖ νά ἐκπληρώσει τίς ὑποσχέσεις Του ἢ ὅτι εἶναι ἀναξιόπιστος σέ ἐκείνους, ἀλλά τό γεγονός ὅτι ὁ Ἰσραήλ ἔχει ἀπομακρυνθεῖ ἀπό τήν πρόνοια τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι ὁ Θεός βρίσκεται σέ μία διαδικασία κρίσης καί κάθαρσης, ὥστε τά σχέδιά Του γιά τόν λαό Του νά μπορέσουν νά ἐκπληρωθοῦν. Τέλος, ὡς πρὸς τήν ἱστορία τῶν μορφῶν, τό ὄραμα αὐτό φαίνεται νά συνάδει μέ ἐκεῖνα τοῦ Ἰερεμιά⁸⁶³ καί τοῦ Μιχαία.⁸⁶⁴

Προχωροῦμε στήν ἀναλυτική ἐρμηνεία τῆς περικοπῆς, κατά τήν ὁποία θά ἐστιάσουμε τήν προσοχή μας στήν ἔννοια τοῦ «Ἐμμανουήλ».

⁸⁶² Ἐνθ' ἄνωτ.

⁸⁶³ Ἰερ. 23,5.

⁸⁶⁴ Μιχ. 5, 1-3.

β) Ἡσ. 8,23

Ἡ ἰδέα περί Ἐμμανουήλ.

МК

23 כִּי לֹא מוֹעֵף לְאַשֶׁר מוֹצֵק לָהּ כָּעֵת הָרִאשׁוֹן הַקָּל אֶרְצָה וְבָלוֹן
וְאֶרְצָה נִפְתָּלִי וְהֶאֱחָרוֹן הַכְּבִיד דְּרָךְ הַיָּם עֶבֶד הַיָּרֵדִין גְּלִיל הַגּוֹיִם:

Ο'

8,23. καὶ οὐκ ἀπορηθήσεται ὁ ἐν στενοχωρίᾳ ὢν ἕως καιροῦ τοῦτο πρῶτον ποιεῖ ταχὺ ποιεῖ χώρα Ζαβουλών, ἡ γῆ Νεφθαλίμ ὁδὸν θαλάσσης καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν κατοικοῦντες καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν, τὰ μέρη τῆς Ἰουδαίας.

Γενικῶς, ἡ προφητεία αὐτὴ ἀφορᾷ στὸν Ἰούδα, ὁ ὁποῖος βρίσκεται μέσα σέ θλίψη καὶ σκότος. Ἡ ποιητικὴ μορφή τῆς προφητείας, πού ἀρχίζει στό 9,1, εἰσάγεται μέ μία μετάβαση σέ πεζό λόγο στό 8,23. Τό κεφ. 8 σχετίζεται μέ τό ἐπόμενο, διότι παρατηροῦμε ὅτι στά 8, 19-22 παρουσιάζεται μία ἀλλαγὴ ἀπὸ τύπους πρῶτου ἐνικοῦ σέ τύπους δευτέρου καὶ τρίτου πληθυντικοῦ προσώπου, πρᾶγμα πού δείχνει ὅτι τά 8, 19-22 ἀποτελοῦν μία συντακτικὴ προσθήκη. Παράλληλα, κατὰ τὸν Wegner, καὶ τό 8,23 φαίνεται νά εἶναι συντακτικὴ προσθήκη καὶ συνεπῶς τό Ἡσ. 9,1 ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ 8,18, ἐνῶ τὰ ἐδάφια 19-22 εἰσήχθησαν ἀργότερα γιὰ νά ἀναπτύξουν τὴν ὑποσχόμενη καταστροφὴ τῶν προηγουμένων ὁράσεων. Κατὰ τὸν Brueggemann στήν ἀρχὴ τῆς περικοπῆς φαίνεται μία μετάβαση ἀπὸ τὴν δυσοίωνα κρίση τοῦ 8,22 στήν ὑπεσχημένη ἀπὸ τὴν προφητεία εὐημερία στὸν στ. 8,23.⁸⁶⁵ Ἔτσι, ὡς πρὸς τίς μεταφράσεις τοῦ στίχου, πρέπει νά λεχθεῖ ὅτι ἀκόμη καὶ ἡ ἀρίθμησή του ποικίλλει. Στό Μ.Κ καὶ στοὺς Ο' ἐντάσσεται στό τέλος τοῦ 8ου

⁸⁶⁵ W. Brueggemann, *Isaiah 1-39*, Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press 1998, σ. 81.

κεφαλαίου (Hσ. 8,23), σέ ἄλλες μεταφράσεις⁸⁶⁶ ἐκλαμβάνεται ὡς ἡ ἀρχή τοῦ 9ου κεφαλαίου (Hσ. 9,1). Τέλος, ἡ V ἀποδίδει ἓνα τμήμα του ὡς τέλος τοῦ κεφαλαίου 8 (Hσ. 8,22) καί ἄλλο ἓνα ὡς ἀρχή τοῦ κεφαλαίου 9 (Hσ. 9,1). Ἄν κρίνουμε λοιπόν τὰ ἀναφερόμενα στά Hσ. 8,21-22, θά ἀντιληφθοῦμε ὅτι ὅσα πρόκειται νά ὑποστεῖ ὁ ἰσραηλιτικός λαός, εἶναι ἡ πείνα, ἡ θλίψη, ἡ στενοχώρια καί ἡ ἀπελπισία.⁸⁶⁷

Γενικῶς, τό κείμενο δέν εἶναι πεζό ἢ ποιητικῆς μορφῆς. Ὁ στίχος εἰσάγεται μέ τόν σύνδεσμο **וְ**: καί ἀποδίδεται ὡς «ἀλλά», καθὼς ἡ πρόταση τοῦ στίχου εἶναι μία ἄρνηση στά προαναφερόμενα. Ἡ συνέχεια τοῦ στίχου ὅμως ἀμβλύνει τήν ἀντίθεση, ἀποδίδοντας τὰ ρήματα σέ δύο διαφορετικούς χρόνους καί χρησιμοποιώντας ἀνεστραμμένη τήν σειρά τῶν λέξεων, ὅπως ἐπίσης καί τετελεσμένους χρόνους, γιά τήν ἐπίτευξη τοῦ ἐπιδιωκόμενου ἀποτελέσματος. Μέ τόν στίχο αὐτό καταπαύει ὁ θρῆνος, πού κυριαρχοῦσε στούς προηγούμενους στίχους, μέ τήν δήλωση ὅτι τό μέλλον μπορεῖ νά γίνεи αἴσιο.⁸⁶⁸ Ἔτσι, ἡ BHS ἔχει στήν ἀρχή τοῦ στ. **וְ** (ἀχ καί, μακάρι) ἀντί τοῦ **וְ** (δέν, χωρίς).⁸⁶⁹ Ὁ λόγος τοῦ στ. 8,23 ἀρνεῖται ὅτι ἡ κατάθλιψη καί τό ἄγχος εἶναι ἀναπόφευκτα ἀποτελέσματα τῶν πεπραγμένων γεγονότων. Τά ρήματα τετελεσμένου χρόνου ἐγκαινιάζουν μία σειρά γεγονότων, ἡ ὁποία ἐπεκτείνεται καί στό Hσ. 9,5. Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι τὰ ρήματα αὐτά χρησιμοποιοῦνται ἐδῶ τόσο γιά τό ἄμεσο (ἕως καιροῦ τοῦτο πρῶτον ποίει), ὅσο καί γιά τό ἀπώτερο μέλλον.⁸⁷⁰ Ἡ V, στήν ἀρχή, ἀποδίδει τόν στ. ὡς ἐξῆς: «*et non potent avolare de angustia sua*», δηλαδή «καί δέν εἶναι ἱκανός νά πετάξει λόγω τοῦ ἄγχους του». Αὐτό συμβαίνει διότι ἡ μετοχή **וְ** θεωρεῖται ὡς τύπος του ρήματος **וְ** «νά πετάξει»,⁸⁷¹ ἀλλά ἀποτυγχάνει μέ αὐτόν

⁸⁶⁶ CSB, NAS καί MGK.

⁸⁶⁷ Πράγματι, τό πικρό ποτήρι πού ὑπονοεῖται στόν στίχο αὐτό ἀπαντᾷ ὡς ἔννοια, πού περιγράφει τήν δυσκολία καί τίς θλίψεις ἀπό τόν λόγο τοῦ Χριστοῦ πρὸς τοὺς μαθητές του (Μτ. 20,22).

⁸⁶⁸ J. D. W. Watts, *Isaiah 1-33* [WBC 24], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁸⁶⁹ «Jesaia», BHS, σ. 688.

⁸⁷⁰ Βλ. Υ. Uri, *Isaiah 9:5-6[6-7] – Is it messianic or historical?*, Messiah Truth Project Inc 2001-2011, σσ. 4-5.

⁸⁷¹ HALOT, τόμ. 1, στ. 800β-801α.

τόν τρόπο τήν συσχέτιση μέ τόν προηγούμενο στίχο (22). Ἡ φράση «ἕως καιροῦ τοῦτο πρῶτον» προφανῶς ἀναφέρεται στίς εἰσβολές καί στήν ἐπακολουθήσασα κατοχή ἀπό ξένους ἄρχοντες τῆς ἰσραηλιτικῆς γῆς.

Καί στά δύο ρήματα αὐτοῦ τοῦ στίχου λείπει ἓνα ὑποκείμενο. Τρεῖς ἐξηγήσεις εἶναι πιθανές. Ὁ Budde⁸⁷² θεώρησε ὅτι ἡ λέξη יְשׁוּעָה («πρῶτος») ἀφορᾷ στόν Θαγλαθφελλασάρ καί εἶναι ὑποκείμενο τοῦ πρώτου ρήματος, ἐνῶ ἓνας νεώτερος δυνάστης, πιθανῶς ὁ Σενναχηρίμ,⁸⁷³ ἀντιπροσωπεύεται μέ τήν λέξη יְרֵמְיָהוּ («λοιποί»).⁸⁷⁴ Ἡ ἄλλη ἐξήγηση εἶναι ὅτι ὁ Γιαχβέ εἶναι τό ὑποκείμενο καί κάποιοι ἐρμηνευτές, ὅπως ὁ Alt⁸⁷⁵ θεωροῦν ὅτι τό ὄνομα τοῦ Θεοῦ (יהוה (Γιαχβέ)) πρέπει νά προστεθεῖ στό κείμενο. Σύμφωνα μέ τήν BHS, ἡ λέξη יהוה (Γιαχβέ) ὑπῆρχε στό κείμενο καί ἀφαιρέθηκε.⁸⁷⁶ Ὡστόσο, αὐτό θά ἦταν πιθανότερο, ἐάν καί τά δεύτερα πρόσωπα τῶν ρημάτων στούς στ. Ἠσ. 9,3-4 ἀπευθύνονταν σέ Ἐκεῖνον. Ἡ τρίτη ἐξήγηση εἶναι ὅτι ὡς ὑποκείμενο ἐκλαμβάνονται οἱ χρονικές ἐκφράσεις τήν «προηγούμενη ἐποχή» καί τήν «πρόσφατη ἐποχή». Σέ συνάφεια τῶν κεφ. 6-8 ἡ «προηγούμενη ἐποχή» εἶναι ἐμφανῶς ἐκείνη τῆς ἀποτυχίας καί τῆς καταπίεσης ὑπό τήν κυριαρχία τοῦ Ἀχαζ, ἐνῶ ἡ «πρόσφατη ἐποχή» εἶναι ἡ μετά τόν Ἀχαζ, ὅταν ἡ νέα βασιλική ἡγεσία ὑπό τόν Ἐζεκία κάνει ἐφικτή μία νέα «εἰρήνη καί εὐημερία».⁸⁷⁷ Παράλληλα, υἱοθετώντας τήν ἀποψη τοῦ Watts θεωροῦμε πιθανότερη τήν τρίτη αὐτή ἐξήγηση. Ὁ Watts πιστεύει μάλιστα ὅτι ἡ ἔμφαση ἔγκειται στήν ἐλπίδα, ὅτι τό μέλλον μπορεῖ νά ὀδηγήσει στόν τερματισμό τῆς κακοδαιμονίας τῶν περιοχῶν πού πάσχουν, ἀλλά ἡ ἀσάφεια τοῦ ὑποκει-

⁸⁷² K. Budde, *Jesaja's Erleben. Eine Gemeinverstandliche Auslegung der Denkschrift, Des Propheten* (Kap 6:1-9:6), Gotha: L. Klotz 1928, σ. 99.

⁸⁷³ H. Wildberger, «Die Thronnamen des Messias. Jes. 9:5b.», TZ 16 (1960), σσ. 314-332.

⁸⁷⁴ G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 163. Π. Μπρατσιώτου, *Ὁ Προφήτης Ἡσαΐας*, κεφ. Α' - ΙΒ', τεῦχος Α', Ἀθήνα 1956, σ. 144. Βλ.

⁸⁷⁵ A. Alt, «Jesaja 8:23-9:6. Befreiungsnacht und Krönungstag», *Festschrift Alfred Berthole zum 80. Geburtstag gewidmet von Kollegen und Freunden*, Tübingen: J. C. B. Mohr 1950, σσ. 29-49.

⁸⁷⁶ «Jesaja», BHS, σ. 688.

⁸⁷⁷ B.A. R. E. Clements, *Isaiah 1-39*, [The New Century Bible Commentary], Grand Rapids: Eerdmans 1980.

μένου είναι σκόπιμη και στοχεύει στο να αφήσει τόν ακροατή ή τόν αναγνώστη να κάνει τήν επιλογή του.⁸⁷⁸

Διαφορετική ἐρμηνευτική προσέγγιση τοῦ στίχου ὁδηγεῖ στήν εἰκασία ὅτι, ἀναγινώσκοντας τήν ἀντίθεση μεταξύ τοῦ «προηγούμενου-πρόσφατου χρόνου» σέ μεγάλο μέρος τοῦ βιβλίου τοῦ Ἡσαΐα⁸⁷⁹, παρατηροῦμε ὅτι ὁ «προηγούμενος χρόνος» ἀποτελεῖ τήν ἐμπειρία τῆς κακομεταχείρισης καί τῆς ταλαιπωρίας πρίν καί κατά τήν διάρκεια τῆς ἐξορίας, ἐνῶ ἡ «πρόσφατη ἐποχή» εἶναι ἐκείνη τῆς ἀποκατάστασης. Ἐπειδή ἡ προφητεία αὐτή ἔχει ἐκληφθεῖ ἐκκλησιολογικά καί χριστολογικά, ἡ ἴδια αὐτή ἀντίθεση μπορεῖ νά γίνει κατανοητή ὡς «πρό Χριστοῦ καί μετά Χριστόν», ὥστε ἡ ἔλευση τοῦ Χριστοῦ νά σηματοδοτεῖ τήν ἀποφασιστική τροπή πρὸς τήν εὐημερία.⁸⁸⁰

Στό ΜΚ, ὅπως προείπαμε, ὁ στ. Ἡσ. 9,1 ἀποτελεῖ τόν στ. 23 τοῦ 8ου κεφαλαίου καί διαφέρει ἀπό ἐκεῖνον τῶν Ο΄, οἱ ὅποιοι τό μετέφρασαν διαφορετικά. Μέ τήν ἐκφραση «ταχύ ποίει»,⁸⁸¹ πού ἀκολουθεῖ στόν ἴδιο στίχο, δηλώνεται ἡ ταχεία ἔλευση τῶν προειρημένων δεινῶν. Τό ΜΚ ὡς πρὸς τήν γλώσσα, πού χρησιμοποιεῖ, θεωρεῖται μετά βίας ἕνας ἀραμαϊσμός, ὅπως τονίζει ὁ Kaiser, ἀλλά μᾶλλον ἀντιστοιχεῖ σέ τοπική διάλεκτο ὅπως ἐπισημαίνουν οἱ Ringell⁸⁸² καί Emerton.⁸⁸³ Παράλληλα, τά χειρόγραφα τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης ἀναγινώσκουν 𐤓𐤕𐤕𐤍 (καί ἡ γῆ) ἀντί γιά 𐤓𐤕𐤕𐤍 (καί στή γῆ), ὥστόσο, τό ΜΚ θεωρεῖται συνεπέστερο.⁸⁸⁴ Ἐπίσης, ἡ ἀλλαγὴ στήν ἐκφραση «ἡ γῆ» σέ «καί γῆ» θά συμφωνοῦσε μέ τό ΜΚ καί τό Μτ. 4,15 ἔτσι, ὥστε ὁ συγγρα-

⁸⁷⁸ J. D. W. Watts, *Isaiah 1-33*, [WBC 24], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁸⁷⁹ Ἡσ. 43,18-19.

⁸⁸⁰ W. Brueggemann, *Isaiah 1-39*, Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press 1998, σ. 82.

⁸⁸¹ Σημειώνεται ὅτι, ἂν ἡ ἀνάγνωση τῶν Ο΄ ἦταν ὀρθή, τότε θά ἔπρεπε στό «τοῦτο πρῶτον ποίει» νά νοήσουμε τό ποτήρι (βλ. Ἡσ. 51,22. Ἰερ. 29(49) 12, 32,1 (25,15). Ψλ. 59,5 74,8. Ἀβ. 2,16, Μτ. 20,22, Ἀπ. 14,10, 16,6). Ἡ λέξη «ποτήριον» εἶναι αὐτή πού ὑπονοεῖ τίς δοκιμασίες τοῦ λαοῦ καί ὁδηγεῖ σέ εὐστοχη ἐρμηνεία τοῦ στίχου (Π. Τρεμπέλα, *Ἡσαΐας, [Ἡ Παλαιά Διαθήκη μετὰ συντόμου ἐρμηνείας]*, τόμ. 16, Ἀθῆναι: ἀδελφότης θεολόγων «Ὁ Σωτήρ» 2002, σ. 123).

⁸⁸² L.G. Rignell, «Das Orakel 'Maher-salal Has-bas': Jesaja 8», *ST* 10 (1956), σ. 51.

⁸⁸³ J.A. Emerton, «Some Linguistic and Historical Problems in Isaiah vii.23», *JSS* 14 (1969), σ. 152.

⁸⁸⁴ Ἐνθ' ἄνωτ., ὑποσ. 877.

φέας νά παρηγορεῖ καί τίς δύο περιοχές Ζαβουλών καί Νεφθαλίμ, οἱ ὅποιες δοκιμάσθηκαν ἀπό τήν ἀσσυριακή ἐπιδρομή στά 734-732 π.Χ.⁸⁸⁵ Οἱ περιοχές Ζαβουλών καί Νεφθαλίμ θά γευθοῦν πρῶτες τό ποτήρι τῆς δοκιμασίας, διότι δι' αὐτῶν πρῶτα θά εἰσβάλει γιά τήν κατάλυση τῆς Γαλιλαίας ὁ Θαυλαθφελλασάρ.⁸⁸⁶ Ἀλλά, αὐτές θά εἶναι καί οἱ περιοχές, κατά τόν Εὐσέβιο Καισαρείας, πού θά λάβουν τό ἀνέσπερο Φῶς, ὅταν ὁ Μεσσίας θά ἀρχίσει τό ἀπολυτρωτικό ἔργο Του ἐπὶ τῆς γῆς.⁸⁸⁷ Τό ἄμεσο μέλλον γιά τήν γῆ τῆς Ζαβουλών⁸⁸⁸ καί τῆς Νεφθαλίμ⁸⁸⁹ δέν εἶναι εὐκολο νά ταυτοποιηθεῖ.⁸⁹⁰ Τό ἄμεσο μέλλον στό ὁποῖο ἀναφέρεται ὁ στίχος, θά μπορούσε νά ἀφορᾷ σέ μία ἐποχή, πού ἀρχίζει πρὶν ἀπό τήν μοναρχία. Εἶναι, ὅμως, ἐξίσου πιθανό ὅτι αὕτη ἡ ἀναφορά εἶναι ἀπλῶς μεταφορική γιά τήν περιοχή τοῦ βορείου βασιλείου, πού ἦταν ἤδη κατελημμένη ἀπό τήν Ἀσσυρία, τό 732 π.Χ.⁸⁹¹ Ἡ πρόταση τοῦ Alt γιά τήν προσθήκη ἑνός στίχου στόν Ἠσ. 8,23, μέ ἀναφορά στήν κοιλάδα

⁸⁸⁵ Οἱ περιοχές αὐτές βρίσκονται πέριξ τῆς λίμνης Γεννησαρέτ, ἡ μὲν πρώτη, ἡ Ζαβουλών βορειοδυτικά της, (ἡ Ζαβουλών κεῖται δυτικά τῆς Νεφθαλίμ κατά τό Ἠσ. 19, 10 ἐξ.), ἐνῶ ἡ δεύτερη, ἡ Νεφθαλίμ, δυτικά της, πρὸς τήν παραθαλάσσια ὁδὸ τῆς Μεσογείου, ἡ ὁποία συνέδεε τήν Αἴγυπτο μέ τήν Συρία, ὅπως σημειώνεται στήν Παλαιά Διαθήκη (Ἠσ. 9,32 ἐξ. Κρ. 4,6 ἐξ. καί Δ' Βασ. 15,29).

⁸⁸⁶ Π. Τρεμπέλα, Ἡσαΐας, [Ἡ Παλαιά Διαθήκη μετὰ συντόμου ἐρμηνείας], τόμ. 16, Αθήναι: ἀδελφότης θεολόγων «Ὁ Σωτήρ» 2002, σ. 123.

⁸⁸⁷ Μτ. 4,12-16. Βλ. B.S. Childs, *The struggle to understand Isaiah as Christian Scripture*, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σσ. 85-86.

⁸⁸⁸ Ἡ Ζαβουλών ἔκειτο στήν νότια Γαλιλαία, ἐπάνω στήν δυτική κοιλάδα τοῦ Καρμήλου, ἡ ὁποία διασχίζεται ἀπό τόν ποταμό Κισών. Ἀλλά ἡ ἀναφορά περὶ τῆς φυλῆς τοῦ τόπου εἶχε ἐκλείψει ἀπό τήν ἐποχὴ τῶν Κριτῶν. Ἡ περιοχὴ αὕτη, τήν ἐποχὴ τοῦ Σολομώντα, ἀπορροφᾶται ἐδαφικά ἀπὸ τήν Ἀσὴρ (Γ' Βασ. 4,16). Ἀλλά ὁποιο μέρος τῶν ἐδαφῶν της δέν καταλήφθηκε κατά τήν ἐπιδρομὴ τοῦ Θαυλαθφελλασάρ τό 734 π.Χ., καταλήφθηκε τόν ἐπόμενο χρόνο κατά τήν εἰσβολὴ στήν Νεφθαλίμ. Ἡ ἐπαρχία τοῦ Δῶρ καθιερώθηκε στήν παράκτια περιοχὴ τοῦ Καρμήλου, νότια τῆς Ἰσταπατά (Υ. Aharoni - M. Ari-Yonah, *Macmillan Bible Atlas*, New York: Macmillan 1977, σ. 148).

⁸⁸⁹ Ἡ Νεφθαλίμ ἦταν ἡ βορειότατη ἐπικράτεια τοῦ βασιλείου τοῦ Ἰσραήλ, ἐκτεινόμενη στήν βορειοδυτικὴ πλευρὰ τῆς λίμνης τῆς Γαλιλαίας ἐπὶ τῶν νοτίων κορυφῶν τοῦ ὄρους Ἑρμών. Ἐπίσης, εἶχε δοθεῖ σημασία στήν περιοχὴ αὕτη ἀπὸ τήν περίοδο τῶν Κριτῶν, ἂν καί ὁ Σολομὼν εἶχε στήν ἐπικράτειά του ἤδη μία περιοχὴ, πού ὀνομαζόταν Νεφθαλίμ.

⁸⁹⁰ Υ. Aharoni - M. Ari-Yonah, *Macmillan Bible Atlas*, New York: Macmillan 1977, σσ. 147-148.

⁸⁹¹ Ἡ ἀσσυριακὴ ἐκστρατεία τοῦ 733 π.Χ. ὁδήγησε πέρα ἀπὸ τήν καρδιά τοῦ ἰσραηλικοῦ βασιλείου, μέ ἐπίθεση στίς σημαντικότερες πόλεις του, μέ ἀποτέλεσμα τήν συρρίκνωσή του σέ μία ἐπαρχία ὑπὸ ἀσσυριακὴ διακυβέρνηση (Δ' Βασ. 15,29). Ἡ ἴδια ἐκστρατεία κατέκτησε τήν Γαλαὰδ, μετατρέποντάς την καί αὕτη σέ ἀσσυριακὴ ἐπαρχία. Κάποιοι μάλιστα ἀπὸ τοὺς ἡγέτες της μεταφέρθηκαν ἐξόριστοι στήν Ἀσσυρία (Α' Παρλ. 5,6).

τῆς Σαρών καί τό ὄρος τῆς Γαλαάδ, εἶναι ἀναγκαία ὡς σχόλιο ὡς πρὸς τὴν γεωγραφικὴ τοποθεσία.⁸⁹²

Στὴν συνέχεια τοῦ στίχου ὑπάρχει ἡ ἔκφραση «ὁδὸν θαλάσσης», ἡ ὁποία ὑποστηρίζεται ὅτι εἶναι μεταγενέστερη προσθήκη στοὺς Ἀλεξανδρινό, Μαρσαλλιανό καί Σιναϊτικὸ κώδικες, ἐνῶ στοὺς Ο΄ ὑπῆρχε μόνον ἡ ἔκφραση «οἱ τὴν παραλίαν». Καί τίς δύο, ὅμως, δηλαδή τὴν «ὁδὸν θαλάσσης» καί τὴν «οἱ τὴν παραλίαν», τὰ προσδιορίζει ἡ μετοχὴ «οἰκοῦντες». Τὰ ὀνόματα στὴν φράση «ὁδὸν θαλάσσης καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν κατοικοῦντες καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν» πιθανολογοῦνται ὡς ἐβραϊκά καί ταυτίζονται μέ τίς περιοχές, πού οἱ Ἀσσύριοι ὀνόμαζαν Δώρ, Μεδδιγῶ καί Γιλεάδ.⁸⁹³ Σημειώνεται ἐδῶ ὅτι ἡ λίμνη Γεννησαρέτ ἀπὸ τοὺς Εὐαγγελιστές χαρακτηρίζεται ὡς θάλασσα τῆς Γαλιλαίας καί μπορεῖ νά ἀντιστοιχεῖ στό «ὁδὸν θαλάσσης».⁸⁹⁴ Ἡ ἔκφραση «καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου» δέν ἐννοεῖ τὴν πέρα ἀπὸ τὸν Ἰορδάνη χώρα, ἀλλὰ ἀπλῶς τὴν περιοχὴ ἀνατολικά τοῦ ποταμοῦ καί τῆς λίμνης Γεννησαρέτ.⁸⁹⁵ Ἄλλη ὑπόθεση ἀναφέρει ὅτι τὰ «ὁδὸν θαλάσσης» καί «παραλίαν» ἀναφέρονται στὴν δυτικὴ πλευρὰ τῆς λίμνης, καί ὅχι ὅπως θεωρήθηκε, στὴν μεγάλη ὁδὸ πρὸς τὴν Μεσόγειο, τὴν λεγόμενη «*via maris*» τῶν Σταυροφόρων, πού ἀρχίζει ἀπὸ τὴν Δαμασκὸ καί διασχίζει τὴν Γαλιλαία.⁸⁹⁶ Ἡ ἐπόμενη ἔκφραση «Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν»,⁸⁹⁷ ὀνομάζεται ἔτσι, ἐπειδὴ στὴν περιοχὴ τῆς ἀπὸ τοὺς παλαιότερους χρόνους⁸⁹⁸ καί μέχρι τὴν ἐποχὴ τῆς ἐπίγειας ζωῆς τοῦ Χριστοῦ ὑπῆρχαν

⁸⁹² A. Alt, «Jesaja 8:23–9:6. Befreiungsnacht und Krönungstag», *Festschrift Alfred Berthole zum 80. Geburtstag gewidmet von Kollegen und Freunden*, Tübingen: J. C. B. Mohr 1950, σσ. 24-49.

⁸⁹³ Y. Aharoni - M. Ari-Yonah, *Macmillan Bible Atlas*, New York: Macmillan 1977, σ.148.

⁸⁹⁴ Ἀλλωστε τὸ οὐσιαστικὸ « $\square$ » δηλώνει καί τὴν λίμνη καί τὴν θάλασσα (Π. Μπρατσιώτου, *Ὁ Προφήτης Ἡσαΐας*, κεφ. Α' - IB', τεῦχος Α', Ἀθήνα 1956, σ. 144). Βλ. G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 162.

⁸⁹⁵ Π. Τρεμπέλα, *Ἡσαΐας*, [Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη μετὰ συντόμου ἐρμηνείας], τόμ. 16, Ἀθῆναι: ἀδελφότης θεολόγων «Ὁ Σωτήρ» 2002, σ. 124.

⁸⁹⁶ G.B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 162. Π. Μπρατσιώτου, *Ὁ Προφήτης Ἡσαΐας*, κεφ. Α' - IB', τεῦχος Α', Ἀθήνα 1956, σ. 143.

⁸⁹⁷ Ἡ λέξη Γαλιλαία πρώτη φορὰ ἀπαντᾷ στό Ἰησ. 20, 7.

⁸⁹⁸ Ὁ ἀριθμὸς τοὺς αὐξήθηκε ἀπὸ τὴν ἀσσυριακὴ ἐπιδρομή.

πολλοί ἔθνικοί.⁸⁹⁹ Τέλος, ἡ φράση «τά μέρη τῆς Ἰουδαίας» φαίνεται νά εἶναι μεταγενέστερη προσθήκη, παραλείπεται στό Βατικανό κώδικα, ἐνῶ κάποια μορφή τοῦ Λουκιανοῦ κώδικα ἀναφέρει «τά μέρη τῆς Γαλιλαίας».⁹⁰⁰ Ὁ Lust θεωρεῖ ὅτι αὐτή ἡ προσθήκη ὄχι μόνο μεταφέρει τό ὄραμα στίς νότιες περιοχές τῆς Παλαιστίνης, ἀλλά ἀκόμα ὑπονοεῖ ὅτι οἱ ἐπαρχίες τῆς Ἰουδαίας ἀφοροῦν στήν γῆ πού καλεῖται νά δεῖ τό φῶς τοῦ ἀπελευθερωτῆ μεσσία.⁹⁰¹

Οἱ Ο΄ ἐννόησαν τόν στίχο αὐτό ὡς εἰσαγωγή τοῦ ἐπομένου, δηλαδή τῆς προφητείας περὶ τοῦ Ἐμμανουήλ. Κατά τό Μ.Κ. πρόκειται γιά εἰσαγωγή προεξαγγελτική τῆς προφητείας, δηλαδή ἀπό ἐκεῖ ὅπου ἄλλοτε πέρασε ὁ κατακτητής καί προκάλεσε τήν καταστροφή, ἀπό ἴδια ὁδὸ θά περάσει καί ὁ Ἐμμανουήλ, ὁ ὁποῖος κατ' οὐσίαν θά φέρει τήν σωτηρία. Ὁ Ἡσαΐας, στό σημεῖο αὐτό, διακόπτει τήν πένθιμη ροή τοῦ κειμένου, γιά νά παρεμβάλει μία μεσσιανική προφητεία. Στό περιεχόμενό της, τό μήνυμα εἶναι μία ἐκκληση γιά ἐλπίδα, ὅτι τό μέλλον θά εἶναι αἰσιότερο καί ὅτι θά ἀποκατασταθοῦν οἱ κακές στιγμές τοῦ παρελθόντος.⁹⁰²

⁸⁹⁹ Π. Μπρατσιώτου, *Ὁ Προφήτης Ἡσαΐας*, κεφ. Α' - Β', τεῦχος Α', Ἀθήνα 1956, σ. 144.

⁹⁰⁰ Ἐνθ' ἄνωτ.

⁹⁰¹ J. Lust, «Messianism in the Septuagint: Isaiah 8:23b–9:6 (9:1–7)», *Messianism and the Septuagint: Collected Essays*, [BETL 178], Leuven: University Press 2004, σ. 155.

⁹⁰² J. D. W. Watts, *Isaiah 1-33*, [WBC 24], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

γ) Ἡσ. 9,1

Τό Μέγα Φῶς

МК

הָעַם הַהִלְכִים בַּחֹשֶׁךְ רָאוּ אֹר נִדּוּל יֹשְׁבֵי בְּאֶרֶץ צִלְמוֹת אֹר נִגְהָ
עֲלֵיהֶם:1

Ο'

9,1. ὁ λαὸς ὁ πορευόμενος ἐν σκότει, ἴδετε φῶς μέγα· οἱ κατοικοῦντες ἐν χώρᾳ καὶ σκιά θανάτου φῶς λάμψει ἐφ' ὑμᾶς.

Στόν Ἡσ. 9,1 πρέπει νά ἐπισημανθεῖ ὅτι ὁ παραλληλισμός τῶν δύο ἐπιμέρους μελῶν εἶναι ἄρτιος καί συνωνυμικός. Οἱ ἐπικρατοῦσες δύσκολες καταστάσεις παρουσιάζονται μέ μετοχές, ἐνῶ ἡ ἐλπίδα ἐκφράζεται μέ συντελεσμένα ρήματα, ὅπως στόν προηγούμενο στίχο. Τό «ἴδετε» τῶν Ο' εἶναι τό פָּאָרָה «εἶδε»⁹⁰³ στό Μ.Κ καί συνάδει μέ τήν σύνταξη τῆς πρότασης. Ἡ ἀντίθεση τώρα ἔγκειται μεταξύ τοῦ «φωτός» καί τοῦ «σκοτούς». Ἡ λέξη צִלְמוֹת σύμφωνα μέ τίς ἐρμηνευτικές ἀποδόσεις, θεωρήθηκε ὅτι προέρχεται ἀπό τήν σύνθεση τῶν λέξεων צֶלַם πού σημαίνει «σκιά»⁹⁰⁴, καί מוֹת πού σημαίνει «θάνατος»⁹⁰⁵ Ἐτσι οἱ Ο' ἀπέδωσαν ὡς: «ἐν χώρᾳ καὶ σκιά θανάτου», τό ὁποῖο προσέλαβαν καί οἱ Εὐαγγελιστές στά Μτ. 4,16 καί Λκ. 1,79.⁹⁰⁶ Τό Ταργκούμε ἀναφέρει τήν φράση מוֹתָא טוֹלָא, ἐνῶ ἡ ἀπόδοση στήν V εἶναι τό *umbrae mortis*. Ὡστόσο, πρόσφατα ὑποστηρίχθηκε ὅτι ἡ ρίζα τῆς λέξης εἶναι צַלַם πού σημαίνει κυριολεκτικά «εἰκόνα, ἄγαλμα, εἰδωλο» καί μεταφορικά «σκιά, σκοτάδι»⁹⁰⁷ καί ἡ κατάλληλη φώνηση εἶναι צִלְמוֹת.⁹⁰⁸ Ἡ ἀντίθεση φωτός καί σκό-

⁹⁰³ HALOT, τόμ. 2, στηλ. 1157α-1161β.

⁹⁰⁴ HALOT, τόμ. 2, στηλ. 1028 α-β.

⁹⁰⁵ HALOT, τόμ. 1, στηλ. 563α-564α.

⁹⁰⁶ J. D. W. Watts, *Isaiah 1-33*, [WBC 24], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁹⁰⁷ HALOT, τόμ. 2, στηλ. 1028 α-β.

⁹⁰⁸ D. W. Thomas, «צִלְמוֹת in the OT», *JSS* 7 (1962), σσ. 191-200.

τους, πού περιγράφει ό στίχος, ακολουθείται από μία τριπλή έπανάληψη του כִּי «σύμφωνα μέ» πού έξηγεϊ γιατί τό φώς είναι σημαντικό για τον λαό πού έχει περπατήσει στό σκοτάδι.⁹⁰⁹

Μέ τό Ήσ. 9,1 γίνεται ή κυρίως έναρξη τής μεσσιακής προφητείας. Αυτή ή εύγλωττη ποίηση έπιδέχεται πολλαπλή ανάγνωση. Είναι δυνατόν νά υποστηριχθεί ότι ό συγγραφέας προεξαγγέλλει καλύτερες μέρες για τον λαό, προβλέποντας τήν καλή διαχείριση τής εξουσίας έκ μέρους όρισμένων συνετών βασιλέων, όπως του Έζεκία καί του Ίωσία, οί όποιοι θά μεριμνήσουν για τίς ανάγκες του έμπερίστατου λαού. Πιό συγκεκριμένα, ή φράση «ό λαός ό πορευόμενος έν σκότειν» στό Ήσ. 9,1-4, κατά τούς Ngunga⁹¹⁰, Wegner⁹¹¹ καί Brueggemann⁹¹² άφορā στους Ίουδαίους οί όποιοι ύφίστανται βαρύ φορολογικό φορτίο, του όποιου αναμένουν τήν ελάφρυνση μέσω τής γέννησης ενός παιδιού βασιλικής καταγωγής, κληρονόμου του θρόνου του Δαβίδ. Ένω, ό Lindblom,⁹¹³ ό Seitz,⁹¹⁴ ό Slotki⁹¹⁵ καί ό Driver⁹¹⁶ υποστηρίζουν ότι ό βασιλιάς αυτός είναι ό Έζεκίας. Έπειδή ό Άχαζ, στό τμήμα αυτό του βιβλίου του Ήσαϊα, φαίνεται νά είναι ή προσωποποίηση τής άποτυχημένης εξουσίας, ό υίός του, ό Έζεκίας, αναγνωρίζεται ως τό ένδοξο ύποκείμενο τής προφητείας. Πράγματι, ό Έζεκίας ήλθε, όπως σημειώνεται στά Ήσ. 36-39, έκπροσωπώντας τήν αποκατάσταση του Ίούδα, άκόμη καί μπροστά στην άσσυριακή δύναμη.

⁹⁰⁹ F. Deliizsch, *Biblical Commentary on the Prophecies of Isaiah*, τόμ. 1, Michigan, Edinburg: T&T Clark 1890, σ. 325.

⁹¹⁰ A. T. Ngunga, *Messianism in the Old Greek of Isaiah*, USA: Vandenhoeck & Ruprecht 2013, σ. 165.

⁹¹¹ P. D. Wegner, *An Examination of Kingship and Messianic Expectation in Isaiah 1-35*, New York: The Edwin Mellen Press 1992, σ. 256.

⁹¹² W. Brueggemann, *Isaiah 1-39*, Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press 1998, σ. 82.

⁹¹³ J. Lindblom, *Prophecy in Ancient Israel*, Oxford: Basil Blackwell 1962, σ. 369.

⁹¹⁴ C.R. Seitz, *Isaiah 1-39, Interpretation, A Bible Commentary for Teaching and Preaching*, Louisville: John Knox Press 1993, σ. 85.

⁹¹⁵ I.W. Slotki, *Isaiah: Hebrew Text and Hebrew Translation with an Introduction and Commentaty*, London: Soncino Press 1961, σσ. 44-45.

⁹¹⁶ S. R. Driver, *An Intriduction to the Literature of the Old Testament*, Edinburgh/ New York 1913 καί F. Delitzsch, *Biblical Commentary on the Prophecies of Isaiah*, τόμ. 1, Edinburg: T&T Clark 1890, σσ. 208-210.

Δέν είναι ὁμως ἀπίθανο ὁ Ἡσαΐας νά διαβλέπει τόν νέο κόσμο στά χρόνια τῆς ἔλευσης τοῦ Χριστοῦ.⁹¹⁷ Ἀπό τήν Ναζαρέτ, ἡ ὁποία ἀνήκε στήν περιοχή τῆς Ζαβουλών, ὅπως ἀναφέρεται στόν πρῶτο στίχο τῆς περικοπῆς, θά ἀνέτειλε τό φῶς μέ τόν Εὐαγγελισμό τῆς Θεοτόκου. Ἀλλά καί ἡ Καπερναούμ, πού βρισκόταν μεταξύ Ζαβουλών καί Νεφθαλίμ, θά ἀποτελοῦσε ὀρμητήριο τοῦ Χριστοῦ.⁹¹⁸ Ὁ λαός, πού ἀναφέρεται στόν στίχο, εἶναι ὅλος ὁ περιούσιος λαός, δηλαδή τό βόρειο καί τό νότιο βασίλειο.⁹¹⁹ Αὐτός ὁ λαός βρίσκεται στό πνευματικό σκοτάδι, πού δημιουργεῖται ἀπό τήν εἰδωλολατρία.⁹²⁰ Σύμφωνα μέ τόν Π. Μπρατσιώτη, ἡ ἔκφραση «χώρα σκιᾶς θανάτου», ἀφορᾷ στήν χώρα ὅπου ὁ θάνατος ἔχει ρίξει τήν σκιά του, δηλαδή πιθανῶς πρόκειται γιά πόλεμο ἢ θεομηνία.⁹²¹ Ἀντιθέτως, ὁ Brueggemann ὑποστήριξε, προσεγγίζοντας χριστολογικά, ὅτι στόν στίχο αὐτό γίνεται ὑπαινιγμός τοῦ Ἄδη.⁹²²

Ἡ λέξη «φῶς» τοῦ στίχου αὐτοῦ χαρακτηρίζει πιθανῶς τόν Χριστό, καί συγκεκριμένα αὐτό ἐκφράζεται σαφέστερα μέ τήν ἔκφραση «φῶς μέγα».⁹²³ Ἐτσι ἡ προφητεία ἐπιχειρεῖ μία ριζική καί ἀποφασιστική τομή στίς τύχες τοῦ Ἰούδα, ὅταν τό «σκότος» θά ὑπερκερασθεῖ ἀπό «νέο φῶς», δηλαδή ἀπό ἕναν μεσσία, ἀπόγονο τοῦ Δαβίδ, δηλαδή τόν Χριστό.

⁹¹⁷ Μ. Βασιλείου, «Ἑρμηνεία εἰς τόν Προφήτην Ἡσαΐαν», PG 30, 428.

⁹¹⁸ Π. Τρεμπέλα, *Ἡσαΐας, [Ἡ Παλαιά Διαθήκη μετά συντόμου ἐρμηνείας]*, τόμ. 16, Ἀθήναι: ἀδελφότης θεολόγων «Ὁ Σωτήρ» 2002, σ. 98.

⁹¹⁹ M. Sweeney, *Isaiah 1-39 with an Introduction to Prophetic Literature, [Forms of the Old Testament Literature 16]*, Michigan: Grand Rapids, Eerdmans 1966, σ. 178.

⁹²⁰ Εὐσεβίου Καισαρείας, «Ὑπόμνημα εἰς τόν προφήτην Ἡσαΐαν», PG 24, 89-528. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, «Ἐξηγήσις ὑπομνηματική εἰς τόν προφήτην Ἡσαΐαν», PG 70, 261.

⁹²¹ Π. Μπρατσιώτου, *Ὁ Προφήτης Ἡσαΐας*, κεφ. Α' - Β', τεῦχος Α', Ἀθήνα 1956, σ. 144.

⁹²² W. Brueggemann, *Isaiah 1-39*, Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press 1998, σ. 82.

⁹²³ Ἡσ. 42,6 καί 49,6. Πρβλ. καί Ἰω. 1,4 ἑξ. Μ. Βασιλείου, «Ἑρμηνεία εἰς τόν Προφήτην Ἡσαΐαν», PG 30, 428. Ὁ Μπρατσιώτης ὑποστήριξε ὅτι τό μεγάλο αὐτό φῶς παραπέμπει στήν πρώτη ἡμέρα τῆς δημιουργίας κατά τήν ὁποία τό φῶς διαδέχθηκε τό σκότος. Π. Μπρατσιώτου, *Ὁ Προφήτης Ἡσαΐας*, κεφ. Α' - Β', τεῦχος Α', Ἀθήνα 1956, σ. 145.

δ) Ὑσ. 9,2-4

Τό πλειϊστον τοῦ λαοῦ.

МК

2 הַרְבֵּית הַנָּוִי (לֹא) [לֹו] הַגְדִּילָתָהּ הַשְּׂמֻחָה שְׂמָחוּ לְפָנַיִךְ כְּשִׂמְחַת
בְּקִצִּיר כְּאֲשֶׁר יִגִּילוּ בְּחֻלְקָם שְׁלֵל: 3 כִּי אֶת־עַל סִבְלוֹ וְאֵת מִטָּה
שְׂכָמוֹ שָׁבַט הַנִּגָּשׁ בּוֹ הַחֲתָתָה כְּיוֹם מִדְּיָן: 4 כִּי כָל־סֹאן סֶאֶן בְּרַעַשׁ
וְשִׂמְלָה מְגוֹלְלָהּ בְּדָמִים וְהִיתָה לְשָׂרְפָה מְאֹכֶלֶת אֶשׁ:

Ο'

2. τὸ πλειϊστον τοῦ λαοῦ, ὁ κατήγαγες ἐν εὐφροσύνη σου καὶ
εὐφρανθήσονται ἐνώπιόν σου ὡς οἱ εὐφραινόμενοι ἐν ἀμῆτῳ
καὶ ὃν τρόπον οἱ διαιρούμενοι σκυῶλα 3. διότι ἀφήρηται ὁ ζυγὸς ὁ
ἐπ' αὐτῶν κείμενος καὶ ἡ ῥάβδος ἡ ἐπὶ τοῦ τραχήλου αὐτῶν·
τὴν γὰρ ῥάβδον τῶν ἀπαιτούντων διεσκέδασεν κύριος ὡς τῇ
ἡμέρᾳ τῇ ἐπὶ Μαδιάμ 4. ὅτι πᾶσαν στολὴν ἐπισυνηγμένην δόλω
καὶ ἱμάτιον μετὰ καταλλαγῆς ἀποτείσουσιν καὶ θελήσουσιν εἰ
ἐγενήθησαν πυρίκαυστοι

Στόν Ὑσ. 9,2 ἡ δομὴ τοῦ χωρίου ἀλλάζει. Ἡ ἀνεστραμμένη
σειρά τῶν λέξεων ἐγκαταλείπεται, ὅπως συμβαίνει καὶ στά
ἀπρόσωπα ῥήματα. Χρησιμοποιεῖται τὸ δεύτερο πρόσωπο ἐνι-
κοῦ καὶ στήν περίπτωση αὐτή ὁ Θεός εἶναι τὸ ὑποκείμενο. Εἶναι
πιθανότερο ὅτι αὐτή ἡ ἀλλαγὴ στήν δομὴ τοῦ χωρίου μαρτυρεῖ
ένα διαφορετικὸ ὁμιλητὴ, ὁ ὁποῖος ἀπευθύνεται σέ αὐτόν πού
μόλις ἔχει μιλήσει στοὺς στίχους 8,23 καὶ 9,1. Στὴν φράση **וְהָנִי**
אֶל «τοῦ λαοῦ (δέν)», σύμφωνα μέ τὴν γραφὴ τοῦ МК, τὸ ἀρνη-
τικὸ μόριο **אֶל** «δέν»⁹²⁴ πρέπει νά διαβασθεῖ μέ τὴν ἐπόμενη
φράση «κατήγαγες ἐν εὐφροσύνη σου». Ὡστόσο, ἂν καὶ ἔγινε

⁹²⁴ Ε. Χριστινάκη, *Γραμματικὴ τῆς Ἑβραϊκῆς Γλώσσας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, Ἀθήνα: Συμμετρία 2008, σ. 353.

ἐπίμονη προσπάθεια νά διαιρεθεῖ ὁ στίχος μετά τό ἀρνητικό μόριο **לֹא**, οἱ Ο' δέν τό μετέφρασαν ἔτσι.⁹²⁵ Κάποια χειρόγραφα, καί συγκεκριμένα τά Tg, καί Syr, διαβάζουν τό **לֹא יְהִי** ὡς «τό ἔθνος, τό ὁποῖο ἀνήκει σέ αὐτόν». Ὁ Wildberger συμφωνεῖ μέ τήν ὑπόθεση ὅτι ἕνας λανθασμένος διαχωρισμός τῶν λέξεων συνέβη κατά τήν μετάδοση τοῦ κειμένου καί προτείνει νά διαβασθεῖ ἡ φράση **לֹא יְהִי** ὡς **לֹא יְהִי** «κατήγαγες (ἐν εὐφροσύνη σου)». Ἡ τροποποίηση αὐτή συνάδει καί μέ τό νόημα καί μέ τό μέτρο τοῦ στίχου.⁹²⁶ Ἡ λέξη **תְּהִי** («εὐφροσύνη») εἶναι ἕνας σύνθετος τύπος λέξης, πού ἀκολουθεῖ τήν πρόθεση **ה**. Ὁ S. Rin θεωρεῖ ὅτι αὐτή ἡ λέξη εἶναι παλαιά κατάληξη πληθυντικοῦ, ἀπολύτου καταστάσεως.⁹²⁷ Ὁ τύπος τῆς λέξης εἶναι ἀσυνήθιστος, ἀλλά ὄχι καί ἀπίθανος.

Στόν Ἠσ. 9,3 τόσο κατά τό MK ὅσο καί κατά τούς Ο' ὁμιλεῖ ὁ προφήτης πρὸς τόν Θεό μέ εὐγνωμοσύνη, διότι Ἐκεῖνος εἶναι ὁ αἴτιος τῶν μεγίστων δωρεῶν, πού δηλώθηκαν στόν προηγούμενο στίχο. Τό χωρίο ὅμως ἐπιδέχεται ποικίλες διορθώσεις καί ἐρμηνεῖες. Ἡ λέξη «κατάγειν» (Ο') ἐρμηνεύεται ὡς «ἀποκαθιστᾶ»,⁹²⁸ ἐνῶ τό MK ἔχει τήν λέξη **לְהַלְלֵהוּ** «δοξάζω, αὐξάνω».⁹²⁹ Ἐπίσης τό οὐσιαστικό «ἄμητος» σημαίνει θερισμός, ἐνῶ τό «ἀμητός» ἐρμηνεύεται ὡς καρπός, συγκομιδή,⁹³⁰ τό MK ἔχει τήν λέξη **קָצִיר** «θερισμός».⁹³¹ Τό μέγεθος τῆς χαρᾶς γιά τήν λύτρωση, πού αἰσθάνεται ὁ προφήτης, ἐκφράζεται μέ δύο εἰκόνες,⁹³² μέ αὐτήν τοῦ θερισμοῦ⁹³³ καί μέ τήν στιγμή τοῦ πολέμου κατά τήν ὁποία οἱ νικητές αἰσθάνονται χαρά ὅταν διανέμουν μεταξύ

⁹²⁵ H. W. Wolff, *Frieden ohne Ende*, [BSt 35], Neukirchen 1962, σ. 22.

⁹²⁶ H. Wildberger, «Die Thronnamen des Messias. Jes. 9:5b.», TZ 16 (1960), σσ. 314–332.

⁹²⁷ S. Rin, «**ִי** as an absolute plural ending», BZ 5 (1961), σσ. 255–258.

⁹²⁸ T. Muraoka, «κατάγω», *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Leuven: Peeters 2009, σ. 369.

⁹²⁹ HALOT, τόμ. 1, στ. 177β–178α.

⁹³⁰ T. Muraoka, «ἄμητος, ἀμητός», *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Leuven: Peeters 2009, σ. 32.

⁹³¹ HALOT, τόμ. 2, στ. 1122α–1123β.

⁹³² J.F. Walvoord, R.B. Zuck, (ἐκδ.), *The Bible Knowledge Commentary (Old Testament)*, [Bible Knowledge Series], United States of America: Victor Books 1985, σ. 1053.

⁹³³ Ψλ. 4,8, 125,6. Ωσ. 9,1.

τους τά λάφυρα τῶν ἡττημένων.⁹³⁴ Ἡ πρώτη εἰκόνα ἀφορᾷ σέ περίοδο εἰρήνης καί ἡ δεύτερη σέ περίοδο ἐμπόλεμης κατάστασης. Ἀκολούθως, ὁ ὑπό ἐξέταση στίχος ἀποτελεῖ τόν πρῶτο ἀπό τούς τρεῖς ἐπόμενους καί εἰσάγεται μέ τό μόριο ׀. Σέ κάθε ἕναν ἀπό τούς τρεῖς αὐτούς στίχους τό νόημα τοῦ μορίου εἶναι διαφορετικό.⁹³⁵ Ἡ χρήση αὐτή τοῦ μορίου μάλλον ἀποδίδεται καλύτερα μέ τόν ὑποθετικό σύνδεσμο «ἐάν» καί δηλώνει συγκυρίες, οἱ ὁποῖες θά πρέπει νά συμβοῦν ἔτσι, ὥστε ἡ ἀνακοίνωση πού ἔγινε στούς προηγούμενους στίχους, νά πραγματοποιηθεῖ.⁹³⁶ Ὁ πρῶτος λοιπόν ἐκ τῶν τριῶν στίχων, πού θά ἀκολουθήσουν, θέτει τό θέμα τῆς παρουσίας ἐνός παντοδύναμου δυνάστη, ὁ ὁποῖος ἔχει ὑποτάξει τήν γῆ. Ἐάν ὁ ὁμιλητής μπορεῖ νά συντρίψει τήν δύναμη αὐτή, ἡ ἀπόδοση τοῦ στίχου εἶναι κατανοητή, ἀλλά ὄχι ἐπαρκῶς καθορισμένη. Ἡ ἀνεστραμμένη σειρά τῶν λέξεων, ὅπως ἔχει προαναφερθεῖ, δημιουργεῖ μεγαλύτερη ἔμφαση γι' αὐτόν τόν κατακτητή.⁹³⁷ Ὁ Wildberger⁹³⁸ ὑποστηρίζει παλαιότερες θέσεις γιά ἀλλαγή τῆς ὑπόδειξης φωνήεντος στήν λέξη ׀ׁׂ׃ «ράβδος» σέ ׀ׁׂ׃ «πόλος, σφαῖρα», κάτι τό ὁποῖο ἀναφέρεται καί στήν BHS.⁹³⁹ Ὡστόσο, ἡ ἀλλαγή αὐτή φαίνεται ἀσύμβατη, ἀφοῦ ἡ ἀπόδοση τῆς λέξης εἶναι σχετική μέ τό νόημα τοῦ κειμένου στό σημεῖο αὐτό. Ἡ χρήση τῆς λέξης «Μαδιάμ» ἀπό τούς Ο' γιά τήν ἐβραϊκή λέξη ׀ׁׂ׃ φαίνεται νά ἀνταποκρίνεται πρὸς τήν ὀρθή προφορά της. Παράλληλα ἡ λέξη «δόλω» (ׁׂ׃ׁׂ׃) πού χρησιμοποιεῖται ἀπό τούς Ο' μέ τήν ἔννοια τῆς ἐξαπάτησης ἢ τῆς προδοσίας, ὑποστηρίζεται ἀπό τό Tg ὅτι πρέπει νά διαβαστεῖ ὡς ׁׂ׃ׁׂ׃.

Τό «πλεῖστον τοῦ λαοῦ» σχετίζεται μέ τήν πλειονότητα τῶν ἀνθρώπων καί ὄχι φυσικά μέ ὅλο τόν λαό.⁹⁴⁰ Ὅπως δέν λυτρώθηκαν ὅλοι ἀπό τά δεινά τῶν Ἀσσυρίων καί Βαβυλωνίων,

⁹³⁴ Κρ. 5,30. Ψλ. 118,162. Ἠσ. 53,12.

⁹³⁵ J. D. W. Watts, *Isaiah 1-33*, [WBC 24], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁹³⁶ W. Gesenius, *Gesenius' Hebrew Grammar* (μτφρ. A. E. Cowley), Oxford: Clarendon Press 1910, § 159l.

⁹³⁷ Ἐνθ' ἀνωτ., ὑποσ. 934.

⁹³⁸ H. Wildberger, «Die Thronnamen des Messias. Jes. 9:5b.», TZ 16 (1960), σσ. 314–332.

⁹³⁹ «Jesaja», BHS, σ. 688. Βλ. καί Ἠσ. 58,6.

⁹⁴⁰ Μεγάλου Βασιλείου, «Ἐρμηνεία εἰς τόν Προφήτην Ἡσαΐαν», PG 30, 428.

ἀλλά ἀρκετοί μέ δική τους θέληση παρέμειναν στήν Βαβυλώνα, κατά ἀνάλογο τρόπο καί στήν ἐποχή τοῦ μεσσία θά παραμείνουν ὅσοι θελήσουν στό σκότος τῆς ἄγνοιας καί δέν θά ἀπολαύσουν τήν χαρά τῆς λύτρωσης ἀπό τήν ἁμαρτία.⁹⁴¹ Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ἡ λέξη «εὐφροσύνη» ἀναφέρεται τρεῖς φορές στό Ἡσ. 9,2 ἀκριβῶς γιά νά τονισθεῖ τό μέγεθος τῆς χαρᾶς τῶν ἀνθρώπων γιά τήν σωτηρία τους.⁹⁴² Στήν περικοπή Ἡσ. 9,3-4 μέ τό μόριο **וְ** εἰσάγονται δύο χαρακτηριστικά στοιχεῖα γιά τήν μελλοντική λύτρωση. Τό πρῶτο ἀπαντᾷ στόν στ. 9,3 καί δίνει ἔμφαση στήν ἐλευθερία ἀπό τήν ξένη κυριαρχία. Θεωρεῖ ὅτι αὐτό εἶναι πιθανό νά συμβεῖ, ἐπειδή ὁ Θεός καί παλαιότερα εἶχε ὁδηγήσει τόν Ἰσραήλ σέ νίκες κατά τῶν ἐχθρῶν του, ὅταν τό ἐνδεχόμενο αὐτό φαινόταν ἀδύνατο, ὅπως στήν περίπτωση τοῦ Γεδεών.⁹⁴³ Ἀντιθέτως ὁ Williamson ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ στίχοι 3-4 ἀναφέρονται στό ἔργο τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων ἀπό τόν Θεό χωρίς καμία ἀναφορά σέ ἀνθρώπινο παράγοντα.⁹⁴⁴ Τό δεύτερο στοιχεῖο στόν ἐπόμενο στίχο ἀποτελεῖ μία ὑπενθύμιση τῶν δυνάμεων τῆς βίας καί τοῦ χάους, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν ἐμπόδια στόν δρόμο πρὸς τήν λύτρωση καί γι' αὐτό πρέπει νά ἀποσοβηθοῦν. Ἀκόμα, ὁ στίχος θεωρεῖται ἡμιτελής, ἀφοῦ τό πρῶτο μέρος του δέν περιέχει ρῆμα καί ἔτσι διακόπτεται ἀπότομα ἡ ροή τοῦ λόγου, ἐνῶ τό δεύτερο μέρος του ἔχει ρῆμα. Οἱ σειρές τοῦ στίχου φαίνεται νά διαστρεβλώθηκαν, ἀλλά τό νόημα εἶναι σαφέστατο. Τόσα ἔτη πολέμου εἶναι ἀδύνατον νά λησμονηθοῦν σέ μία νύκτα. Παράλληλα ὅμως ἀπεικονίζεται τό τέλος τοῦ πολέμου, διότι κάθε βαρύγδουπο ὑπόδημα πολεμιστῆ καί κάθε στολή αἱματοβαμμένη θά καεῖ. Ἡ «χαρά» («εὐφροσύνη», κατά τούς Ο') εἶναι ἔννοια πού ἀπαντᾷ στό βιβλίο τοῦ Ἡσαΐα καί ἀναφέρεται περισσότερες ἀπό δώδεκα φορές.⁹⁴⁵ Ἡ αἴσθηση

⁹⁴¹ Ἐνθ' ἄνωτ.

⁹⁴² Π. Τρεμπέλα, *Ἡσαΐας, [Ἡ Παλαιά Διαθήκη μετά συντόμου ἐρμηνείας]*, τόμ. 16, Αθήναι: ἀδελφότης θεολόγων «Ὁ Σωτήρ» 2002, σ. 98. Βλ. Μ. Η. Goshen-Gottstein, «Theory and Practice of Textual Criticism: The Text-Critical Use of the Septuagint», *Text* 3 (1963), σ. 150.

⁹⁴³ Κρ. 7.

⁹⁴⁴ H.G.M., Williamson, *Variations on A Theme: King, Messiah and Servant in the Book of Isaiah*, [The Didsbury Lectures 1997], Carlisle: Paternoster Press 1998, σσ. 165-66.

⁹⁴⁵ Ἡσ. 9,3 (2). 12,3. 14,7. 14,11. 16,10. 22,13. 24,8-11. 25,6. 29,19. 32,13. 32,14. 35,7. 35,10. 44,23. 48,20. 49,13. 51,3. 51,11. 52,9. 55,12. 60,15. 61,3. 61,7. 61,9. 61, 10. 65,14. 65,18. 66,5.

αὐτή τῆς χαρᾶς θά συνοδεύεται μέ τήν ἀνακούφιση τῆς ἀφαίρεσης ἑνός φορτίου ἀπό τούς ὤμους κάποιου, ὅπως σημειώνεται στό Ἡσ. 9,5. Μέ τήν ἔλευση τοῦ Ἐμμανουήλ τά μέσα τοῦ πολέμου, ὅπως εἶναι γνωστά, θά καταστραφοῦν, διότι κατά τήν βασιλεία τῆς παγκόσμιας εἰρήνης, αὐτά δέν θά εἶναι πλέον ἀναγκαῖα.⁹⁴⁶ Ἡ περιγραφή συνεχίζεται μέ ὅρους στρατιωτικούς στούς στ. 4-5. Ὁ «ζυγός»⁹⁴⁷ καί ἡ «ράβδος»⁹⁴⁸ ἐκφράζουν καταπίεση, ἴσως μέ τήν μορφή τῶν ἐπιβληθέντων βασιλικῶν φόρων ἀπό τούς Ἀσσυρίους. Ἡ μεταστροφή στούς στ. 3-4 ὁμοιάζει μέ τήν ἡμέρα, κατά τήν ὁποία, ὁ Γεδεών κέρδισε μία μεγάλη καί ἀπολύτως μὴ ἀναμενόμενη νίκη ἐναντίον τῶν καταπιεστῶν Μαδιανιτῶν.⁹⁴⁹ Ἡ ἐπερχόμενη ἀσσυριακή κυριαρχία εἶναι τόσο ἀνεξήγητη, ὅσο καί ἡ ἥττα τῶν Μαδιανιτῶν, ἀλλά ἐπιβεβαιώνεται ἐδῶ μέ τόν ἴδιο θαυμαστό τρόπο.⁹⁵⁰ Ἡ ἀναμενόμενη καί εὐπρόσδεκτη ἥττα πού περιγράφεται στό Ἡσ. 9,4 πιθανόν ἀφορᾷ σέ μία βίαιη στρατιωτική δραστηριότητα, ὅπου ὁ ἐξοπλισμός τῶν ἐχθρικῶν στρατευμάτων μέσα στά αἵματα τῆς σφαγῆς τους καταστρέφεται ὡς ἀποτέλεσμα ὅχι τῆς ἔλλειψης ὅπλων, ἀλλά τῆς χαιρεκακίας καί τῆς συνακόλουθης ταπείνωσης τοῦ ἐχθροῦ.⁹⁵¹

Ἐνῶ εἶναι δύσκολο νά παρθεῖ μία ἀκριβῆς ἀπόφαση γιά τήν ἐρμηνεία τῶν Ἡσ. 9,2-4, εἶναι σαφές ὅτι ἡ κύρια ἐπίδραση τῆς μετάφρασης τῶν Ο' εἶναι νά ἐπαναπροσδιοριστεῖ τό ἀπολυτρωτικό σχέδιο τοῦ μεσσία. Ἀντί νά ὁραματίζεται τήν καταστροφή τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ πού βρίσκονται ἔξω ἀπό τά ὅρια τοῦ βασιλείου, προσπαθεῖ νά ὑποστηρίξει τήν ἀπελευθέρωση ἀπό ξένους ἐχθρούς πού καταπιέ-

⁹⁴⁶ Ἡσ. 2,4. Κατά τόν Τρεμπέλα, ὁ Μεσσίας θά ἐρχόταν γιά νά ἐλευθερώσει ἀπό τά πάθη καί ὄχι ἀπό τόν Ρωμαϊκό ζυγό κατά τήν ἀποψη τῶν Ἰουδαίων τῆς ἐποχῆς τοῦ Χριστοῦ (Π. Τρεμπέλα, *Ἡσαΐας, [Ἡ Παλαιά Διαθήκη μετά συντόμου ἐρμηνείας]*, τόμ. 16, Ἀθήναι: ἀδελφότης θεολόγων «Ὁ Σωτήρ» 2002, σ. 98).

⁹⁴⁷ T. Muraoka, «ζυγός», *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Leuven: Peeters 2009, σ. 611.

⁹⁴⁸ T. Muraoka, «ράβδος», *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Leuven: Peeters 2009, σ. 315

⁹⁴⁹ Κρ. 6,2-6.

⁹⁵⁰ Ι. Γιαννακοπούλου, ἀρχιμ., *Ὁ Προφήτης Ἡσαΐας*, Θεσσαλονίκη: Β. Πηγοπούλου 21970, σ. 95. Βλ. R.F. de Sousa, *Eschatology and Messianism in LXX Isaiah 1-12*, [*Library of Hebrew Bible/Old Testament Studies* 516], New York-London: T&T Clark 2010, σ. 132.

⁹⁵¹ Ψλ. 8-9. Βλ. Y. Uri, *Isaiah 9:5-6[6-7] – Is it messianic or historical?*, Messiah Truth Project Inc 2001-2011, σ. 17.

ζουν ἐντός τῶν συνόρων τὰ μέρη τῆς Ἰουδαίας. Αὕτη ἡ καταπίεση ἀφορᾷ πιθανόν σέ κοινωνικό, οἰκονομικό καί θρησκευτικό τομέα.⁹⁵²

⁹⁵² R.F. de Sousa, *Eschatology and Messianism in LXX Isaiah 1-12*, [Library of Hebrew Bible/ Old Testament Studies 516], New York-London: T&T Clark 2010, σ. 136.

Παιδίον καὶ Μεγάλης βουλήs ἄγγελος.

MK

כִּי־יֵלֵךְ יְלֶד־לָנוּ וְנִתְּחִי הַמַּשְׁרָה עַל־שִׁכְמוֹ וַיִּקְרָא שְׁמוֹ פֶּלֶא יוֹעֵץ אֱל
נְבוֹר אֲבִיעַד שֶׁר־שְׁלֹם: 5

O'

5. ὅτι παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν οὗ ἡ ἀρχὴ ἐγενήθη ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλήs ἄγγελος· ἐγὼ γὰρ ἄξω εἰρήνην ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας, εἰρήνην καὶ ὑγίειαν αὐτῶ

Ὁ στ. 9,5 εἰσάγεται, ὅπως καὶ οἱ δύο προηγούμενοι, με τὸ μόριο כִּי καὶ δίδει μία ἀμεσότερη πρόβλεψη σωτηρίας. Τό πρῶτο πληθυντικό πού χρησιμοποιεῖται, θεωρεῖται ὅτι λαμβάνεται ἀπὸ τό «φῶς μέγα» τοῦ πρώτου στίχου· ἄρα βρίσκονται σέ ἄμεση σχέση οἱ δύο αὐτοὶ στίχοι.⁹⁵³ Ὁ στίχος περιέχει τέτοιους χαρακτηρισμούς πού δίνουν τὴν ἐλπίδα τῆς ἔνωσης τῶν δύο βασιλείων, ἢ ὅποια ἀποτελεῖ ἔνθερμο πόθο τῶν Ἰσραηλιτῶν. Πρόκειται γιὰ τὴν διάθεση ἐγκαθίδρυσης μιᾶς νέας ἐποχῆς εἰρήνης καὶ εὐημερίας, ὅπως ἐκείνη πού ἐπικρατοῦσε στοὺς ἔνδοξους χρόνους τοῦ Δαβὶδ καὶ τοῦ Σολομῶντος.⁹⁵⁴ Ἡ λέξη יֵלֵךְ («παιδίον») ἀφορᾷ σέ ἓνα βρέφος πού δέν ἔχει ἀκόμα ἀπογαλακτιστεῖ ὅπως στό Γεν. 21,8, καθὼς καὶ σέ μεγαλύτερα παιδιά.⁹⁵⁵ Ἡ παρήχησις στήν φράση יְלֶד־לָנוּ יֵלֵךְ («υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν») χρήζει προσοχῆς, ὅπως καὶ ἡ ἀποφασιστικὴ ἀλλαγὴ χρόνων, δηλαδή οἱ συντελεσμένοι χρόνοι, οἱ ὅποιοι χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὰ ρήματα πού βρίσκονται μέχρι τὸν στ. 8,23,

⁹⁵³ Ἡσ. 8,23. G. B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 172.

⁹⁵⁴ J. D. W. Watts, *Isaiah 1-33*, [WBC 24], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁹⁵⁵ G. B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 172.

ἀντικαθίστανται ἀπό συνεχεῖς, μή συντετελεσμένους, χρόνους, καί τελικά ἀπό προστακτική στόν στ. 6. Παράλληλα παρατηρεῖται σύνδεση μεταξύ τῶν στ. 9,5 καί 9,6, ἀφοῦ οἱ χαρακτηρισμοί στό τέλος τοῦ πέμπτου στίχου, ἐπεκτείνονται καί στόν ἕκτο μέ τήν χρήση οὐσιαστικῶν καί τήν παράλειψη ρημάτων.⁹⁵⁶ Ἡ ἑβραϊκή λέξη מְשַׁרְרָה ἐμφανίζεται μόνο στόν στίχο αὐτό σέ ὅλη τήν Ἀγία Γραφή καί ἀπό τούς Ο' μεταφράζεται ὡς «ἡ ἀρχή». Ὡστόσο, ὁ F. Brown⁹⁵⁷ θέτει μία διαφορετική, ἄγνωστη ἑβραϊκή ρίζα מְשַׁרְרָה γιά νά ὑποστηρίξει τό νόημα. Ὁ Gray τό συσχέτισε μέ τό מְשַׁרְרָה («ἐξουσιάζω»), πού προέρχεται ἀπό τό οὐσιαστικό מְשַׁרְרָה («πρίγκηπας») καί πρότεινε ὅτι αὐτό πρέπει νά σημειωθεῖ στό מְשַׁרְרָה/מְשַׁרְרָה.⁹⁵⁸ Ἐάν ἡ φράση τοῦ M.K. אֵל בּוֹרְאֵן ἀποδίδεται ἀπό τούς Ο' μέ ἓνα ἀπρόσωπο ὑποκείμενο «καί καλεῖται», τότε ὁ στίχος στέκει νοηματικά καί συνάδει μέ τόν χρόνο τοῦ χρησιμοποιούμενου ρήματος.⁹⁵⁹ Ἡ φράση «οὗ ἡ ἀρχή ἐγενήθη ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ» δεικνύει ὅτι τό ὄνομα δόθηκε στό παιδί σέ μεγαλύτερη ἡλικία καί τό ἀπέκτησε λόγω τῶν κατορθωμάτων του.⁹⁶⁰ Ὁ Munnich⁹⁶¹ ἐπισημαίνει ὅτι στόν στ. 5 τα אֵל בּוֹרְאֵן καί אֵל מְשַׁרְרָה, ἀποδίδονται σέ παρελθοντικό χρόνο ἀπό τόν Ἀκύλα «ἐγένετο καί ἐκάλεσε», ἐνῶ στούς Ο' ἔχουμε ἀόριστο στήν πρώτη περίπτωση («ἐδόθη») ἀλλά ἐνεστώτα στήν δεύτερη («καλεῖται»), γεγονός τό ὁποῖο θά μπορούσε νά ἀποτελεῖ μία ἐνδειξη προτίμησης γιά φουτουριστική ἐρμηνεία.⁹⁶²

Οἱ ἀποδόσεις τοῦ χωρίου βρίσκονταν σέ σύγχυση ὡς πρὸς τήν μετάφραση τῶν χαρακτηρισμῶν «:אֵל בּוֹרְאֵן מְשַׁרְרָה»:

⁹⁵⁶ J. D. W. Watts, *Isaiah 1-33*, [WBC 24], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁹⁵⁷ F. Brown, S. R. Driver, C. A. Briggs (ἐκδ), «מְשַׁרְרָה», *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Oxford/New York: Clarendon/OUP 1962, σ. 976.

⁹⁵⁸ G. B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 180.

⁹⁵⁹ Ἐνθ' ἄνωτ., ὑποσ. 955.

⁹⁶⁰ Βλ. B. Duhm, *Das Buch Jesaja, übersetzt und erklärt*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1922.

⁹⁶¹ O. Munnich, «Le Messianisme à la lumière des livres prophétiques de la Bible grecque», *The Septuagint and Messianism*, Leuven: Leuven University Press 2006, σσ. 344-345.

⁹⁶² R.F. de Sousa, *Eschatology and Messianism in LXX Isaiah 1-12*, [Library of Hebrew Bible/ Old Testament Studies 516], New York-London: T&T Clark 2010, σ. 106.

יְהוָה אֱלֹהֵינוּ» Θαυμαστός Σύμβουλος, Θεός ισχυρός, Πατήρ του μέλλοντος αἰῶνος, Ἄρχων εἰρήνης», οἱ ὅποιοι θεωροῦνται ὡς χαρακτηρισμοί τοῦ Ἑμμανουήλ.⁹⁶³ Τά χειρόγραφα τοῦ Qumran συμφωνοῦν μέ τό M.K. ἐκτός ἀπό τήν προσθήκη τοῦ ἄρθρου πρὶν ἀπό τήν λέξη «εἰρήνη». Οἱ Ο' ἀποδίδουν: «μεγάλης βουλῆς ἄγγελος· ἐγὼ γάρ ἄξω εἰρήνην ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας εἰρήνην καὶ ὑγίειαν αὐτῶ». ⁹⁶⁴ Ὡστόσο, καμμία ἐπίσημη μετάφραση δέν ἀποδίδει τό אֱלֹהִים ὡς «Θεός», παρὰ μόνο κάποια χειρόγραφα τό προσθέτουν στό κείμενο τῶν Ο' ὡς «θαυμαστός σύμβουλος, θεός ισχυρός», πιθανῶς ὑπό τήν ἐπίδραση τῶν Ἑξαπλῶν τοῦ Ὠριγένους.⁹⁶⁵

Κατά τόν Clements, ἡ φράση «Θαυμαστός Σύμβουλος»⁹⁶⁶ περιγράφει τόν ρόλο τοῦ βασιλιᾶ ὡς πολιτικοῦ καθοδηγητῆ, ἐνῶ τό «Θεός Ἰσχυρός» τονίζει τήν ἐξαιρετική ἱκανότητα καὶ τήν δύναμη τοῦ βασιλιᾶ ὡς πολεμιστῆ. ⁹⁶⁷ Ὁ ὅρος אֱלֹהִים (Θεός) στήν Π.Δ. ἔχει τρεῖς ἔννοιες. Ἡ πιό συχνή χρήση τοῦ ὅρου γίνε-

⁹⁶³ B. Βέλλα, *Τό χωρίον Ἡσαΐου 3,10 κατὰ τό κείμενον τῶν Ο', [Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Τόμου Ἑκατονταετηρίδος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν]*, Ἀθῆναι 1939, σ. 89.

⁹⁶⁴ Οἱ μελετητές ἐρίζουν γιά τό ποιός εἶναι ὁ ὁμιλητής τοῦ στίχου. Ὁ Θεός ἢ ὁ ἀγγελιαφόρος-ἄγγελός Του εἶναι αὐτός πού ἀναλαμβάνει τόν ρόλο νά ἀνακοινώσει καί νά φέρει τήν εἰρήνη. Ὁ Schaper προτιμᾷ τήν δεύτερη ἐπιλογή, ἐνῶ οἱ περισσότεροι ἐρμηνευτές τήν πρώτη. J. Schaper, «Messianism in the Septuagint of Isaiah and Messianic Intertextuality in the Greek Bible», *The Septuagint and Messianism*, Leuven: Leuven University Press 2006, σ. 372. J.J. Collins, «Messianism in the Maccabean Period», *Judaisms and Their Messiahs at the Turn of the Christian Era*, Cambridge: Cambridge University Press 1988, σ. 103. Y. Yadin, *The Scroll of the War of the Sons of Light against the Sons of Darkness* (μτφρ. B. Rabin - C. Rabin), Oxford: Oxford University Press 1962, σσ. 234-235.

⁹⁶⁵ Τά Ἑξαπλᾶ τοῦ Ὠριγένους ἀποτελοῦν μία «πολύγλωττη» ἔκδοση τῶν ἐβραϊκῶν Γραφῶν σέ 50 τόμους καί ἐγράφησαν περί τό 245 μ.Χ. Ὁ Ὠριγένης ταξινόμησε τά Ἑξαπλᾶ σέ ἕξι παράλληλες στήλες, οἱ ὁποῖες περιεῖχαν: α) τό ἐβραϊκό καί τό ἀραμαϊκό κείμενο σέ τετράγωνη γραφή, β) τό ἴδιο κείμενο μέ ἑλληνικούς χαρακτήρες, γ) τήν ἑλληνική μετάφραση τοῦ Ἀκύλα, δ) τήν ἑλληνική μετάφραση τοῦ Συμμάχου, ε) τήν μετάφραση τῶν Ο' , τήν ὁποία ἀναθεώρησε ὁ Ὠριγένης σημειώνοντας τίς ἀποκλίσεις της ἀπό τό ἐβραϊκό, ὥστε νά καταδείξει τήν σχέση τῶν δύο κειμένων καί στ) τήν ἑλληνική μετάφραση τοῦ Θεοδοτίωνα (Μ. Ὁρφανός, «Ὠριγένης», *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, τομ. 9Β, Ἀθήνα: Ἐκδοτική Ἀθηνῶν 1991, σσ. 494-495.)

⁹⁶⁶ Ὁ χαρακτηρισμός «יְהוָה אֱלֹהֵינוּ (Θαυμαστός Σύμβουλος)» δέν ἀπαντᾷ ἄλλοῦ στήν Βίβλο. Ἐνῶ οἱ δύο ὅροι μποροῦν νά σταθοῦν ἀπό μόνοι τους ὡς οὐσιαστικά, λαμβάνουν διαφορετικές σημασίες. Βλ. Y. Uri, *Isaiah 9:5-6[6-7] – Is it messianic or historical?*, Messiah Truth Project Inc 2001-2011, σσ. 7-8.

⁹⁶⁷ R. E. Clements, *Isaiah 1-39, [The New Century Bible Commentary]*, Grand Rapids: Eerdmans 1980, σ. 108.

ται αναφορικά προς τόν Θεό (π.χ. Έξ. 34,6). Μία άλλη έννοια γίνεται αναφορικά προς τά είδωλα (π.χ. Έξ. 34,14). Η τρίτη έννοια του ὅρου προσδιορίζει κάποιον ἢ κάτι ισχυρό (π.χ. Ίεζ. 17,13, Ψλ. 29,1. 90,11).⁹⁶⁸ Ο ὅρος **יָצַב** (ισχυρός) χρησιμοποιεῖται στήν Π.Δ. γιά τόν προσδιορισμό κάποιου πού εἶναι ισχυρός, γενναῖος, ἥρωας (π.χ. Γεν. 10,9, Ζαχ. 9,13). Η συνδυασμένη ἔκφραση **יָצַב לְ** κατά τόν Uri μπορεῖ νά ἔχει διαφορετικές σημασίες ανάλογα μέ τό πλαίσιο τοῦ ἀποσπάσματος πού τήν περιβάλλει.⁹⁶⁹ Ἐτσι, μπορεῖ νά σημαίνει ισχυρός ἥρωας ὅταν τό πλαίσιο μιλάει γιά ἕνα πρόσωπο ἢ μπορεῖ νά σημαίνει ισχυρός Θεός, ὅταν τό πλαίσιο ἀναφέρεται στόν Θεό, ὅπως καί στό Ἡσ. 9,5. Σύμφωνα μέ τόν de Sousa⁹⁷⁰ οἱ Ο' θά μπορούσαν νά ἔχουν κατανοήσει τό **לְ** μέ μία ἀγγελική έννοια,⁹⁷¹ ἢ μπορεῖ νά ἀπέφευγαν τήν χρήση τοῦ θείου τίτλου σέ ἕνα ἀνθρώπινο ὄν.⁹⁷² Γιά τήν ἔκφραση «Θεός Ἰσχυρός» ἡ Song ἐξηγεῖ ὅτι πρόκειται γιά ἀρχαία ιδέα τῆς βασιλείας τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς, κατά τήν ὁποία ὁ βασιλιάς παρουσιαζόταν σάν τήν θεότητα πού ἀντιπροσωπεύει.⁹⁷³ Ἀντίθετα, ὁ Oswalt τονίζει ὅτι ἡ ἔκφραση αὐτή χωρίς ἀμφιβολία ἀντιστοιχεῖ στόν Θεό ὅπως ἀπαντᾷ καί στά Ἡσ. 10,21, Δτ. 10,17 καί Ίερ. 32,18.⁹⁷⁴

Ο ὅρος «**יְצַבֵּנוּ** (Πατήρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος)» ἀπαντᾷ στή μορφή αὐτή μόνο μία φορά στήν Π.Δ., στό Ἡσ. 9,5. Τό οὐσιαστικό **בָּנִי** ἀποδίδεται κυρίως ὡς πατέρας, ἀλλά καί ὡς: α) προπάτορας (π.χ. Γεν. 31,42. 32,10), β) ἐφευρέτης (π.χ. Γεν. 4,20,21), γ) καθοδηγητής, σύμβουλος, προστάτης (π.χ. Γεν. 45,8, Ιωβ 29,16), δ) ἰδρυτής (π.χ. Ίησ. 17,1. Α' Παρλ. 2,50). Ἐπιπλέον, ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται ὡς μία μορφή προσφώνησης γιά κάποιον

⁹⁶⁸ HALOT, τόμ. 1, στ. 48α-50α.

⁹⁶⁹ Y. Uri, *Isaiah 9:5-6[6-7] – Is it messianic or historical?*, Messiah Truth Project Inc 2001-2011, σ. 9.

⁹⁷⁰ R.F. de Sousa, *Eschatology and Messianism in LXX Isaiah 1-12*, [Library of Hebrew Bible/ Old Testament Studies 516], New York-London: T&T Clark 2010, σ. 107.

⁹⁷¹ R. Hanhart, «Die Septuaginta als Interpretation und Aktualisierung: Jesaja 9:1(8:23)– 7(6)», *Isac Leo Seeligmann Volume Vol III: Non-Hebrew Section*, Jerusalem: Rubinstein's 1983, σ. 335.

⁹⁷² Bλ. G. B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 173

⁹⁷³ Bλ. G. Song, «Hezekiah or Jesus: Who is the Child of Isaiah 9:6-7», *RPM* 10/14 (2006).

⁹⁷⁴ J. Oswalt, *The Book of Isaiah: Chapters 1-39*, [NICOT], Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1986, σ. 246.

προφήτη, βασιλιά, καί ἄλλους (π.χ., Α' Σαμ. 24,12. Β' Βασ. 5,13).⁹⁷⁵ Ὁ ὅρος **רַב** χρησιμοποιεῖται ὡς πρόθεση, ὅπως τό «μέχρι» (μέ τήν χρονική ἔννοια, ὅπως μέχρι ἓνα ὀρισμένο χρονικό διάστημα) «ἕως», «ἕως-ότου», «ὥσπου» καί ἐπίσης ὡς οὐσιαστικό «αἰωνιότητα», ὅταν βρίσκεται σέ συνδυασμό μέ ἄλλους ὅρους.⁹⁷⁶ Ἐτσι, ἡ μετάφραση τοῦ ὅρου **רַב־עוֹלָם** θά μπορούσε νά εἶναι «αἰώνιος σύμβουλος», ἢ «αἰώνιος καθοδηγητής», ἢ «αἰώνιος προστάτης». Σέ σχέση ὅμως μέ τό Ἡσ. 9,5 καί τό πλαίσιο του, σύμφωνα μέ τόν Uri, ἴσως οἱ πιό κατάλληλες μεταφράσεις θά ἦταν «Αἰώνιος πατέρας» ἢ «Παντοτινός Πατέρας» καί «Αἰώνιος Προστάτης».⁹⁷⁷ Μέ τήν ἔκφραση «Πατήρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος», κατά τήν Song διατυπώνεται ἡ πατρική ἀνησυχία τοῦ βασιλιᾶ γιά τήν εὐημερία τοῦ λαοῦ του.⁹⁷⁸ Ἀντιθέτως, κατά τόν Gray, ὁ ὅρος «πατήρ» χρησιμοποιεῖται, ὅπως καί στά Ἡσ. 22,21 καί Ἰώβ. 29,16 μεταφορικά γιά νά δηλώσει ἕναν προστάτη καί εὐεργέτη.⁹⁷⁹ Ὁ Seeligmann ὑποστηρίζει ὅτι ἡ λέξη **רַב** (ἄρχων) ἦταν κατανοητή στόν ἐνικό ἀριθμό ὡς ὁ μεσσίας καί ὅτι ὡς προσθήκη στό κείμενο ἐξέφραζε τήν εὐλογία τοῦ Θεοῦ σέ αὐτόν.⁹⁸⁰ Ὅσον ἀφορᾷ στήν μορφή τῆς προσθήκης, ὁ Seeligmann ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἔκφραση **רַב־עוֹלָם** (ἄρχων εἰρήνης) πιθανότατα δανείστηκε ἀπό τό Σειρ. 1,18 τή λέξη εἰρήνη συσχετίζοντάς την μέ κάποιο ἑλληνιστικό τύπο πρὸς τιμὴ τῶν ἡγεμόνων.⁹⁸¹

Σύμφωνα μέ τόν Ngunga, στό Ἡσ. 9,5 ἡ χρήση τῶν λέξεων «ἐγὼ γάρ» μετά τό «μεγάλῃς βουλῇς ἄγγελος» ἀπό τοὺς Ο' δέν βρίσκει ἀντίστοιχη μετάφραση στό M.K. Ὡς ἐκ τούτου ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ λέξη «γάρ» σημειώνει μετατόπιση πρὸς τόν Θεό, ὁ

⁹⁷⁵ HALOT, τόμ. 1, στηλ. 1β-2α.

⁹⁷⁶ HALOT, τόμ. 1, στηλ. 786α-787β.

⁹⁷⁷ Y. Uri, *Isaiah 9:5-6[6-7] – Is it messianic or historical?*, Messiah Truth Project Inc 2001-2011, σσ. 10-11.

⁹⁷⁸ Βλ. G. Song, «Hezekiah or Jesus: Who is the Child of Isaiah 9:6-7», RPM 10/14 (2006).

⁹⁷⁹ G. B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 180.

⁹⁸⁰ I.L. Seeligmann, «Phases of Jewish Historical Consciousness», *The Septuagint Version of Isaiah and Cognate Studies*, Tübingen: Mohr Siebeck 2004, σ. 118.

⁹⁸¹ Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 75.

όποιος υπόσχεται νά φέρει «εἰρήνην ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας».⁹⁸² Σύμφωνα μέ τόν Gray, ὁ ὅρος «ἄρχων εἰρήνης» υπογραμμίζει τόν ρόλο τοῦ βασιλιᾶ ὡς ὑποστηρικτῆ τῆς εἰρήνης καί τῆς εὐημερίας.⁹⁸³ Ἀκόμα, κατὰ τόν Ekblad, ὁ ὅρος «βουλή» πού χρησιμοποιεῖται ἀπό τοὺς Ο' στό Ἡσ. 9,5 ἔχει ἕναν σαφέστερο θεολογικό καί πολιτικό ρόλο ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη λέξη στό Μ.Κ. (מְלִיכָה) καί ἀναφέρεται στὰ σχέδια τοῦ Θεοῦ.⁹⁸⁴

Στὴν MGK καί στὴν V. ὑπάρχουν ἕξι ὀνομαστικοί προσδιορισμοί γιὰ τόν Ἐμμανουήλ, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ τέσσερις πρῶτοι διαβάζονται αὐτοτελῶς καί οἱ δύο τελευταῖοι ὡς ζεύγη λέξεων.⁹⁸⁵ Οἱ Slotki,⁹⁸⁶ Song⁹⁸⁷ καί Gray⁹⁸⁸ ἐπίσης ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ φράση «ἄξω εἰρήνην ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας» στό Ἡσ. 9,5 ἀφορᾷ στό πέρασμα τοῦ βασιλείου τοῦ Ἐφραὶμ στὸν βασιλιά Ἐζεκία.⁹⁸⁹ Ἐπίσης, ὁ Sweeney ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ συντάκτης τῶν κεφ. 36-39 ἔχει διαμορφώσει ἔτσι τό κείμενο, ὥστε νά τοποθετήσῃ τόν Ἐζεκία στό Ἡσ. 9,5 μέ τόν πιό εὐνοϊκό τρόπο.⁹⁹⁰ Ὡστόσο, ὁ Ἐζεκίας δέν προσέφερε κάτι περισσότερο ἀπὸ μία προσωρινή καί τοπική εἰρήνη οὔτε καί ἐπέφερε διαρκή σωτηρία γιὰ νά γλιτώσῃ τό ἔθνος του.⁹⁹¹ Σύμφωνα ἐπίσης μέ τοὺς Oswalt⁹⁹²

⁹⁸² A. T. Ngunga, *Messianism in the Old Greek of Isaiah*, USA: Vandenhoeck & Ruprecht, 2013, σ. 165.

⁹⁸³ G. B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 180.

⁹⁸⁴ Ἐνθ' ἄνωτ., ὑποσ. 981.

⁹⁸⁵ F. Zorell, «Vaticinium messianicum Isaiae 9:1-6 Hebr. = 9:2-7 Vulg.», *Bib* 2 (1921), σ. 218.

⁹⁸⁶ I. W. Slotki, *Isaiah: Hebrew Text and Hebrew Translation with an Introduction and Commentary*. London: Soncino Press 1961, σσ. 44-45.

⁹⁸⁷ Βλ. G. Song, «Hezekiah or Jesus: Who is the Child of Isaiah 9:6-7?», *RPM* 10/14 (2006).

⁹⁸⁸ G. B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 180.

⁹⁸⁹ Βλ. Y. Uri, *Isaiah 9:5-6[6-7] – Is it messianic or historical?*, Messiah Truth Project Inc 2001-2011, σ. 19.

⁹⁹⁰ M. Sweeney, *Isaiah 1-39 with an Introduction to Prophetic Literature*, [Forms of the Old Testament Literature 16], Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1966, σ. 178. Βλ. G. B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 172. Y. Uri, *Isaiah 9:5-6[6-7] – Is it messianic or historical?*, Messiah Truth Project Inc 2001-2011, σ. 7.

⁹⁹¹ R. Heskett, *Messianism within the Book of Isaiah as a whole*, Toronto 2001, σ. 145.

⁹⁹² J. Oswalt, *The Book of Isaiah: Chapters 1-39*, [NICOT], Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1986, σ. 246.

καί Alexander⁹⁹³, ὁ «μεγάλης βουλῆς ἄγγελος» δέν μπορεῖ νά ἀντιστοιχεῖ στόν βασιλιά Ἐζεκία, διότι μία τέτοια ἄποψη δέν συμφωνεῖ μέ τήν χρονολογία γέννησης τοῦ Ἐζεκία καί διότι ἡ φύση τῆς βασιλείας πού ὑπόσχεται στόν στίχ. 6 ὁ προφήτης, ὑπερβαίνει μία τυπική γήινη βασιλεία. Ἀντιθέτως, οἱ Scott,⁹⁹⁴ Holladay,⁹⁹⁵ Hanson⁹⁹⁶ καί Song⁹⁹⁷ λένε ὅτι πρόκειται γιά ἕνα ὄραμα πού εἶδε ὁ Ἡσαΐας σχετικά μέ τήν ἐμφάνιση ἑνός νέου χρυσμένου βασιλιᾶ ἢ μέ τόν ἐπετειακό ἐορτασμό αὐτῆς τῆς ἐμφάνισης ἢ μία τελετή ἀνακήρυξης τοῦ βασιλικοῦ διαδόχου. Ὁ ἴδιος στίχος ἀποτελεῖ ἕναν ἀπό τούς ἐκφραστικότερους στίχους τῆς Π.Δ., πού ἀντικατοπτρίζει τήν βαθειά ιδεολογία καί παράδοση τῆς μοναρχίας. Οἱ φράσεις καί οἱ ἔννοιες, πού ἐμπεριέχονται ἐδῶ, ἀπηχοῦν αὐτές πού χρησιμοποιοῦνται στίς τελετές ἐνθρόνισης.⁹⁹⁸ Τό ἔνδοξο μέλλον ἑνός νέου διαδόχου τοῦ θρόνου τοῦ Δαβίδ μπορεῖ νά ἀναζωπυρώσει τήν ἐλπίδα τῆς ἐκπλήρωσης ὅλων τῶν ὑποσχέσεων πού δόθηκαν στόν Ἰσραήλ κατά τήν περίοδο τοῦ ἐνιαίου βασιλείου. Ἡ ἐκφραση «βασιλέα τῆς εἰρήνης» χαρακτηρίζει τόν νέο κυβερνήτη ὡς κάποιον πού θά προΐσταται, θά συντηρεῖ καί ἴσως θά ἐπιβάλλει τήν τάξη, σέ ἀντίθεση μέ τό χάος τῆς βασιλείας τοῦ Ἀχαζ.⁹⁹⁹ Σύμφωνα, λοιπόν, μέ τό Ἠσ. 9,5, τό παιδίον ἔχει ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά. Θά εἶναι ὁ Ἐξέχων (θαυμαστός), δηλαδή ὁ «ἐξαιρετικός» ἢ ὁ «ξεχωριστός» Σύμβουλος. Ταυτόχρονα θά εἶναι ὁ Ἰσχυρός καί Παντοδύναμος.¹⁰⁰⁰ Δέν μποροῦσε τό πρόσωπο αὐτό νά εἶναι

⁹⁹³ J. A. Alexander, *Commentary on the Prophecies of Isaiah*, Michigan, Grand Rapids: Zondervan 1974, σ. 205.

⁹⁹⁴ R.B.Y. Scott, *The book of Isaiah: Introduction and Exegesis, Chapters 1-39*, [IB], Nashville: Abingdon Press 1956, σσ. 231-32, 247.

⁹⁹⁵ W. L. Holladay, *Isaiah: Scroll of a Prophetic Heritage*, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1978, σ. 110.

⁹⁹⁶ P.D. Hanson, *The Diversity of Scripture*, [Overtures to Biblical Theology 12], Philadelphia: Fortress Press 1982, σσ. 67-74.

⁹⁹⁷ Βλ. G. Song, «Hezekiah or Jesus: Who is the Child of Isaiah 9:6-7», *RPM* 10/14 (2006).

⁹⁹⁸ J. D. W. Watts, *Isaiah 1-33*, [WBC 24], Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998.

⁹⁹⁹ G. B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII*, [ICC], Edinburgh: T & T Clark 1980, σ. 206. A. S. Herbert, *The Book of the Prophet Isaiah 1-39*, [Cambridge Bible Commentaries on the Old Testament], Cambridge: Cambridge University Press 1973, σ. 87.

¹⁰⁰⁰ Ἠσ. 10,21.

άπλά ένας ήρωας.¹⁰⁰¹ Τίθεται όμως τό ἐρώτημα ὡς πρὸς τό Ἡσ. 9,6, πῶς ὁ υἱὸς μπορεῖ νά εἶναι καὶ πατήρ¹⁰⁰² Ἴσως ὁ Ἡσαΐας εἶχε κατὰ νοῦν τὴν ὑπόσχεση στὸν Δαβίδ¹⁰⁰³ σχετικά μέ τὴν «αἰωνιότητα» τῆς βασιλείας καὶ τὴν ὑπόσχεση τοῦ Θεοῦ, σύμφωνα μέ τὴν ὁποία ὁ μεσσίας θά προερχόταν ἀπὸ τὴν γενεὰ τοῦ Δαβίδ.¹⁰⁰⁴ Ἐπίσης τό παιδίον, καθήμενο στὸν θρόνο τοῦ Δαβίδ,¹⁰⁰⁵ θά ἔχει αἰώνια ἐξουσία εἰρήνης καὶ δικαιοσύνης, ἡ ὁποία δέν θά ἔχει τέλος.¹⁰⁰⁶ Ὁ Ἡσαΐας δέν γνώριζε τό χρονικό κενὸ ἀνάμεσα στὶς δύο ἐλεύσεις τοῦ παιδίου, καθὼς οἱ προφῆτες «βλέπουν» τὰ μελλοντικά γεγονότα σάν ἐνωμένες κορυφές δύο βουνῶν σύμφωνα μέ τό φαινόμενο τῆς συνόρασης.¹⁰⁰⁷ Σύμφωνα μέ τὸν Hengstenberg, τό παιδίον ταυτίζεται μέ ἕναν πνευματικό ἡγέτη, ὁ ὁποῖος θά ἀπομακρύνει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν ἁμαρτία.¹⁰⁰⁸ Οἱ βασιλικοὶ αὐτοὶ τίτλοι ἀπορρέουν συχνά

¹⁰⁰¹ J.F. Walvoord, R.B. Zuck, (ἐκδ.), *The Bible Knowledge Commentary (Old Testament)*, [Bible Knowledge Series], United States of America: Victor Books 1985, σ. 1053. A. T. Ngunga, *Messianism in the Old Greek of Isaiah*, USA: Vandenhoeck & Ruprecht 2013, σ. 165. J. Calvin, *Commentary on the book of the Prophet Isaiah* (μτφρ. W. Pringle), τόμ. 4, Edinburgh: T. Constable 1850, σ. 244.

¹⁰⁰² J.F. Walvoord, R.B. Zuck, (ἐκδ.), *The Bible Knowledge Commentary (Old Testament)*, [Bible Knowledge Series], United States of America: Victor Books 1985, σ. 1053.

¹⁰⁰³ Β' Βασ. 7,16.

¹⁰⁰⁴ J. A. Motyer, *The prophecy of Isaiah: An introduction and Commentary*, Illinois: InterVarsity Press Downers Grove 1993, σ. 122. J. Collins, «Isaiah 8,23-9,6 and its Greek Translation», *Scripture in Transition. Essays in Septuagint, Hebrew Bible and Dead Sea Scrolls in Honor of Rajja Solam* [Supplements for the Journal for the Study of Judaism 126], Leiden: Brill 2008, σ. 218. R. K. Harrison, *Introduction to the Old Testament*, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1969, σσ. 784, 924. C. E. Mason, *Prophetic Problems with Alternative Solutions*, Chicago: Moody Press 1973, σσ. 47-50.

¹⁰⁰⁵ Λκ. 1,32-33.

¹⁰⁰⁶ Δν. 7,1, 27. Μτχ. 4,7. Λκ. 1,33. Απ. 11,15, Ίερ. 23,5. J.F. Walvoord, R.B. Zuck, (ἐκδ.), *The Bible Knowledge Commentary (Old Testament)*, [Bible Knowledge Series], United States of America: Victor Books 1985, σ. 1053.

¹⁰⁰⁷ Βλ. Α' Πε. 1,10-12. J.F. Walvoord, R.B. Zuck, (ἐκδ.), *The Bible Knowledge Commentary (Old Testament)*, [Bible Knowledge Series], United States of America: Victor Books 1985, σ. 1054. Ί. Φούντα, *μητροπολίτου Γόρτυνος καὶ Μεγαλοπόλεως, Θεολογία καὶ περιεχόμενο τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, Ἀθῆναι 2003, σσ. 12-13.

¹⁰⁰⁸ E.W. Hengstenberg, *Christology of the Old Testament and a Commentary on the Messianic Predictions*, τόμ. 1, United Kingdom: Kregel Publications 1970, σσ. 189, 191, 192, 199. Ὁ Λούθηρος ἐπίσης ὑποστηρίζει στὸ 9,1-6 μία μεσσιανικὴ ὑπόσχεση κατὰ τὴν ὁποία ὁ Χριστὸς θά φέρει μία πνευματικὴ καὶ ὄχι ὑλικὴ βασιλεία ἡ ὁποία θά εἶναι αἰώνια. Πρόκειται λοιπὸν γιὰ πνευματικὸ θρόνο καὶ κατ' ἐπέκταση γιὰ «πνευματικὴ βασιλεία» (βλ. J. Calvin, *Commentary on the book of the Prophet Isaiah* (μτφρ. W. Pringle), τόμ. 4, Edinburgh: T. Constable 1850, σ. 244. G. Song, «Hezekiah or Jesus: Who is the Child of Isaiah 9:6-7», *RPM* 10/14 (2006)).

ἀπό προγενέστερες αἰγυπτιακές ἐπιδράσεις.¹⁰⁰⁹ Οἱ Cheyne¹⁰¹⁰ καί Clements¹⁰¹¹ θεωροῦν ὅτι πρόκειται γιά ἕναν ὕμνο ἀνόδου στήν ἐξουσία κατὰ τὰ Αἰγυπτιακά πρότυπα, ὅπου χρησιμοποιοῦνταν ὅπως καί στό Ἡσ. 8,23-9,6 πέντε χαρακτηρισμοί γιά τόν βασιλιά. Ὅμως, οἱ αἰγυπτιακοί τίτλοι πού ἀποδίδονταν στούς βασιλεῖς ὑποδήλωναν τήν θεότητά τους. Ἡ πεποίθηση αὐτή ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τὰ πρότυπα τοῦ ἐβραϊκοῦ μονοθεϊσμοῦ.¹⁰¹² Σύμφωνα μέ τόν Heskett, ὅπως στόν Ψλ. 2¹⁰¹³ ἔτσι καί στό Ἡσ. 8,23-9,6, τό πιθανότερο εἶναι ὅτι ἀρχικά ἐπρόκειτο γιά μία ὄραση βασιλικῆς ἐνθρόνισης, ἡ ὁποία ἔλαβε μεσσιανική ἐρμηνεία ὅταν διαβάστηκε ἐντός τῆς μετά τήν ἐξορία διαμόρφωσης τοῦ κειμένου.¹⁰¹⁴ Ἡ ἀκολουθία τῶν χαρακτηρισμῶν στό Ἡσ. 9,5 φαίνεται νά ἀφορᾷ σέ ἐπευφημίες, «... Θαυμαστός Σύμβουλος, Ἰσχυρός Θεός, Πατήρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, Ἀρχων Εἰρήνης ...». Σύμφωνα μέ τόν Uri δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση ὅτι τό θέμα ἐδῶ εἶναι ὁ Θεός, ἡ οὐσία Του, καί τό ποιός εἶναι. Αὐτή, στήν πραγματικότητα, σχεδιάστηκε γιά νά δημιουργήσῃ χριστολογικό περιεχόμενο πού παραπέμπει σέ μία ὁρισμένη προσωπικότητα, δηλαδή τόν Ἰησοῦ.¹⁰¹⁵

Ἀπό τόν πέμπτο στίχο πρέπει κυρίως νά σταθοῦμε στήν ἐκφραση «καί καλεῖται τό ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος». Οἱ Horbury καί Bousset¹⁰¹⁶ ὑποστήριξαν ὅτι ἡ ἐκφραση αὐτή δηλώνει ὅτι «ὁ μεσσίας τῶν βιβλικῶν ὁραμάτων εἶχε προ-

¹⁰⁰⁹ W. Brueggemann, *Isaiah 1-39*, Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press 1998, σ. 84.

¹⁰¹⁰ T. K. Cheyne, T.K., *The prophecies of Isaiah*, τόμ. 1, London: Kegan Paul Trench 1889, σσ. 61-63.

¹⁰¹¹ R. E. Clements, *Isaiah 1-39*, [*The New Century Bible Commentary*], Grand Rapids: Eerdmans 1980, σ. 108.

¹⁰¹² J. Oswalt, *The Book of Isaiah: Chapters 1-39*, [NICOT], Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1986, σ. 246.

¹⁰¹³ Ἐπ' αὐτοῦ ὁ Mays λέει ὅτι τό Ψαλτήριον παρέχει μία βάση γιά τήν κατανόηση τοῦ μεσσιανισμοῦ στόν Ἡσαΐα (J. L. Mays, «Isaiah's Royal Theology and the Messiah», *Reading and Preaching the Book of Isaiah*, Philadelphia: Fortress Press 1988, σσ. 39-51).

¹⁰¹⁴ R. Heskett, *Messianism within the Book of Isaiah as a whole*, Toronto 2001, σ. 144.

¹⁰¹⁵ Y. Uri, *Isaiah 9:5-6[6-7] – Is it messianic or historical?*, Messiah Truth Project Inc 2001-2011, σ. 13.

¹⁰¹⁶ Βλ. D. W. Bousset, *Die Religion des Judentums in Späthellenistischem Zeitalter*, Tübingen: Mohr 1926.

βλεφθεῖ ὡς προϋπάρχουσα ἀγγελικὴ μορφή». ¹⁰¹⁷ Ἡ ἴδια ἔκφραση ὑπάρχει σέ κάποια σημεία μέσα στήν Π.Δ. καί χαρακτηρίζει τόν Ἰησοῦ Χριστό. ¹⁰¹⁸ Εἶναι Αὐτός πού ὡς προϋπάρχων Θεός ἐμφανίζεται καί δρᾷ στήν Π.Δ., ὅπως ἀναφέρει χαρακτηριστικά ὁ ἱερός Χρυσόστομος: «καί πρό τῆς παρουσίας τῆς ἐνσάρκου πάντα αὐτός ὠκονόμει καί πάντα αὐτός ἔπραττε, νομοθετῶν, προνοῶν, κηδόμενος, εὐεργετῶν». ¹⁰¹⁹ Αὐτός «ὁ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος» ἐμφανίζεται καί ὁμιλεῖ μέ τούς ἐκλεκτούς του διά μέσου διαφορετικῶν σχέσεων. Σέ ὀρισμένες περιπτώσεις ἀποκαλύπτεται μέ τήν μορφή τῆς νεφέλης, μέ ὁράματα ἢ μέ ὄνειρα. ¹⁰²⁰ Οἱ θεοφάνειες αὐτές τοῦ ἀσάρκου ἀκόμη Ἰησοῦ Χριστοῦ στήν Π.Δ. ἀποτελοῦν προμηνύματα τῆς ἐνσάρκου ἐπιδημίας Του στήν γῆ. ¹⁰²¹

Ἡ διαφοροποίηση τῶν δύο κειμένων ΜΚ καί Ο' ἀφορᾷ στό β' ἡμιστίχιο τοῦ Ἠσ. 9,5. Παρατίθενται καί οἱ μεταφράσεις τῶν ἀρχαίων Ἀκύλα, Συμμάχου καί Θεοδοτίωνος. Τοῦ μέν Ἀκύλα ἔχει ὡς ἐξῆς: «ὅτι παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν, υἱός ἐδόθη ἡμῖν· καί ἐγένετο τό μέτρον ἐπ' ὤμου αὐτοῦ, καί ἐκάλεσεν ὄνομα αὐτοῦ θαυμαστός σύμβουλος, ἰσχυρός, δυνατός, πατήρ

¹⁰¹⁷ W. Horbury, *Jewish Messianism and the Cult of the Christ*, London: SCM Press 1998, σσ. 89-90.

¹⁰¹⁸ Ι. Φούντα, μητροπολίτου Γόρτυνος καί Μεγαλοπόλεως, *Ἡ περί προϋπάρξεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διδασκαλία τῆς Ἀγίας Γραφῆς κατά τόν ἱερόν Χρυσόστομον (Διατριβή ἐπὶ διδακτορία)*, Ἀθήναι 2002, σ. 208. Βλ. Y. Uri, *Isaiah 9:5-6[6-7] – Is it messianic or historical?*, Messiah Truth Project Inc 2001-2011, σ. 12.

¹⁰¹⁹ Ἰωάννου Χρυσόστομου, «Πρός τε Ἰουδαίους καί Ἑλληνας ἀπόδειξις, ὅτι ἐστὶ Θεός ὁ Χριστός», PG 48, 815.

¹⁰²⁰ Ι. Φούντα, μητροπολίτου Γόρτυνος καί Μεγαλοπόλεως, *Ἡ περί προϋπάρξεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διδασκαλία τῆς Ἀγίας Γραφῆς κατά τόν ἱερόν Χρυσόστομον (Διατριβή ἐπὶ διδακτορία)*, Ἀθήναι 2002, σ. 226 καί τοῦ ἰδίου *Γένεσις*, [Ερμηνεία Παλαιᾶς Διαθήκης], Ἀθήνα: Ἀποστολική Διακονία 2002, σ. 286. Ὡστόσο, στόν Μωϋσῆ ὁ Θεός ὁμιλεῖ «στόμα κατὰ στόμα» (Ἀρ. 12,4-8). Εἶναι ὁ Ἰδιος ὁ Χριστός, ὡς ἄσαρκος ἀκόμη, πού ἔδωσε τόν Νόμο, μίλησε διά μέσου τῶν προφητῶν καί κυρίως διά τῆς Ἐνανθρωπήσεώς Του ἔσωσε τόν κόσμον, κατά τόν ἱστορικό Σωκράτη (Σωκράτους Σχολαστικοῦ, «Εκκλησιαστική Ἱστορία, 2,19», PG 67, 229B). Ὁ πατριάρχης Ἀβραάμ ἀξιώθηκε νά δεῖ τόν Υἱό τοῦ Θεοῦ ὡς ἄγγελο παραθέτοντάς Του πλούσιο γεῦμα. (Ερμείου Σωζομένου Σαλαμινίου, «Εκκλησιαστική Ἱστορία, 1,1», PG 67, 853A – 856A). Καί ὁ ἱερός Χρυσόστομος παρουσιάζει τόν Χριστό νά διαλέγεται μέ τόν προφήτη Ἠλία, καί μάλιστα παριστάνει τόν Ἰησοῦ Χριστό νά διαχωρίζει, ἐξαιτίας τοῦ ζήλου του, αὐτόν, δηλαδή τόν προφήτη, ἀπό τούς ἀνθρώπους (Ἰωάννου Χρυσόστομου, «Εἰς τόν προφήτην Ἠλίαν λόγος», PG 56, 586).

¹⁰²¹ Ι. Φούντα, μητροπολίτου Γόρτυνος καί Μεγαλοπόλεως, *Ἡ περί προϋπάρξεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διδασκαλία τῆς Ἀγίας Γραφῆς κατά τόν ἱερόν Χρυσόστομον (Διατριβή ἐπὶ διδακτορία)*, Ἀθήναι 2002, σ. 227.

ἔτι, ἄρχων εἰρήνης». Ὁ Σύμμαχος μεταφράζει ὡς ἀκολούθως: «νεανίας γάρ ἐγενήθη ἡμῖν, υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν καὶ ἔσται ἡ παιδεία ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ καὶ κληθήσεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ παραδοξασμός, βουλευτικός, ἰσχυρός, δυνατός, πατήρ αἰῶνος, ἄρχων εἰρήνης». Ὁ Θεοδοτίωνας, ἐξάλλου, ἀποδίδει: «Θαυμαστῶς βουλευών, ἰσχυρὸς δυνάστης, πατήρ, ἄρχων εἰρήνης».

Ὁ συγγραφέας, στήν συνέχεια τοῦ ἴδιου στίχου, δίνει μερικά χαρακτηριστικά περὶ τοῦ Ἑμμανουήλ-μεσσία. Καλεῖται «μεγάλης βουλῆς ἄγγελος», διότι ἔρχεται νὰ φανερώσει τὸ σχέδιο τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴν σωτηρία τοῦ κόσμου.¹⁰²² Κατὰ τὸν Μ. Βασίλειο, ἔρχεται γιὰ νὰ φανερώσει τὸν «ἀνεξιχνίαστον ἑαυτοῦ πλοῦτον ἐν τοῖς ἔθνεσι».¹⁰²³ Ἐνα ἄλλο χαρακτηριστικὸ τοῦ Ἑμμανουήλ εἶναι ὅτι καλεῖται «θαυμαστός σύμβουλος». Χαρακτηρίζεται ἔτσι, ἐπειδὴ οἱ συμβουλές, δηλαδή ἡ διδασκαλία Του πρὸς τοὺς ἀνθρώπους εἶναι ἀλάνθαστη, ὅπως συμβαίνει μέ τὸν Θεό.¹⁰²⁴ Ὁ Ἑμμανουήλ χαρακτηρίζεται «Ἀρχων εἰρήνης», καὶ αὐτὸ διότι ὁ Χριστὸς εἶναι καὶ δημιουργὸς καὶ συντηρητὴς τῆς εἰρήνης.¹⁰²⁵ Ἐνας ἀκόμη χαρακτηρισμὸς γιὰ τὸν Ἑμμανουήλ εἶναι ἡ ἔκφραση «πατήρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος». Αἰσιοσημείωτο εἶναι ὅτι ἡ μετάφραση τοῦ **אֲבִיבָא** «πατήρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος» (Ησ. 9,5) ἔχει ὁμοιότητες μέ τὸ **לְעַד נִבְרָא** «εἰς τὸν αἰῶνα ἔσομαι ἄρχουσα» (Ησ. 47,7) ἢ τὸ **עַדְכָּא עֲלִי** «δοῦλος εἰς τὸν αἰῶνα» (Α' Βασ. 27,12, Ἰώβ 40,28).¹⁰²⁶ Τὰ ὀνόματα καὶ οἱ φράσεις αὐτές ὑποδηλώνουν κάποιον πού ὑπερβαίνει τίς ἀνθρώπινες δυνατότητες.¹⁰²⁷ Ὁ Θεοδώρητος ἀναφέρει ὅτι χαρακτηρίζεται ἔτσι, διότι δι' αὐτοῦ θά ἐγκαινισθεῖ νέα ἀρχή γιὰ τὸν ἄνθρωπο· συγκεκριμένα ἀναφέρει: «Ὡσπερ γάρ ὁ Ἀδάμ τοῦ παρόντος αἰῶνος πατήρ ὀνομάζεται, οὕτως αὐτὸς τοῦ μέλλοντος».¹⁰²⁸ Ἀκόμη μόνον στό τρίτο καὶ τελευταῖο μέρος τῆς περικοπῆς

¹⁰²² Π. Τρεμπέλα, *Ἡσαΐας, [Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη μετὰ συντόμου ἐρμηνείας]*, τόμ. 16, Αθήναι: ἀδελφότης θεολόγων «Ὁ Σωτήρ» 2002, σ. 100.

¹⁰²³ Μεγάλου Βασιλείου, «Ἑρμηνεία εἰς τὸν Προφήτην Ἡσαΐαν», PG 30, 428.

¹⁰²⁴ Θεοδώρητου Κύρου, «Εἰς τὸν Ἡσαΐαν προφήτην ἐρμηνεία κατ' ἐκλογὴν», PG 81, 296.

¹⁰²⁵ Βλ. R. Heskett, *Messianism within the Book of Isaiah as a whole*, Toronto 2001, σσ. 148, 155.

¹⁰²⁶ J. A. Motyer, *The prophecy of Isaiah: An introduction and Commentary*, Illinois: InterVarsity Press Downers Grove 1993, σ. 439.

¹⁰²⁷ Ἐνθ' ἄνωτ., ὑποσ. 1024, σσ. 145-146.

¹⁰²⁸ Ἐνθ' ἄνωτ., ὑποσ. 1023, PG 81, 297.

προσδιορίζεται τό πρόσωπο, πού θά φέρει τήν λύτρωση στόν λαό. Μέχρι τώρα δέν κατονομάζεται κάποιο φυσικό πρόσωπο, ἀλλά τώρα ταυτίζεται τό πρόσωπο αὐτό μέ ἕνα παιδί, ἕναν υἱό, ἕναν κληρονόμο. Ἡ γέννηση τοῦ κληρονόμου αὐτοῦ στόν θρόνο τοῦ Δαβίδ, προσδιορίζεται ὡς περισσότερο ἀποτελεσματική ἀπ' ὅ,τι τοῦ προγόνου του καί ἀποτελεῖ αἰτία μεγάλης χαρᾶς.¹⁰²⁹ Ὁ Κυρίλλος Ἀλεξανδρείας ὑποστηρίζει ὅτι στήν φράση «οὗ ἡ ἀρχή ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ» ἔχουμε μία πρόρρηση περί τοῦ Σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ μέ τήν ἔννοια τῆς λύτρωσης διὰ τῆς θυσίας τοῦ Σταυροῦ.¹⁰³⁰ Στό τέλος τοῦ πέμπτου στίχου ὑπάρχει μία δυσερμηνευτή φράση. Ἀναφέρεται χαρακτηριστικά: «ἐγώ γάρ ἄξω εἰρήνη ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας, εἰρήνην καί ὑγίειαν αὐτῶ». Ὁ Μ. Βασίλειος περί τοῦ θέματος αὐτοῦ λέει ὅτι πρόκειται γιά τήν εἰρήνην, πού χάρισε ὁ Θεός διὰ τῆς Ἐκκλησίας Του στόν κόσμον, ἀλλά καί γιά τήν ἀνάπαυση καί τήν δόξα, πού ἔλαβε ὁ Χριστός μετά τήν Ἀνάσταση καί τήν Ἀνάληψή Του.¹⁰³¹

¹⁰²⁹ R. Heskett, *Messianism within the Book of Isaiah as a whole*, Toronto 2001, σσ. 96-97.

¹⁰³⁰ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, «Ἐξήγησις ὑπομνηματική εἰς τόν προφήτην Ἡσαΐαν», PG 70, 255-256.

¹⁰³¹ Μεγάλου Βασιλείου, «Ἑρμηνεία εἰς τόν Προφήτην Ἡσαΐαν», PG 30, 428.

στ) Ἦσ. 9,6

Ἡ διαφορετικὴ εἰρήνη.

MK

(לְסִרְיָה) [לְמִרְיָה] הַמִּשְׁרָה וְלִשְׁלוֹם אֵין-קֶץ עַל-כִּסֵּא דָוִד
וְעַל-מַמְלַכְתּוֹ לְהַכִּין אֶתָּה וְלִסְעָדָה בְּמִשְׁפָּט וּבִצְדָקָה מִעַתָּה
וְעַד-עוֹלָם קִנְאֵת יְהוָה צְבָאוֹת תַּעֲשֶׂה-זֹאת: 6

TG

סְגִי רַבּוֹ לַעֲבָדִי אוֹרִיתָא וּלְנַטְרֵי שְׁלָמָא לִית סוּף עַל כּוֹרְסֵי דָוִיד וְעַל
מַלְכְּתִיָּה לְאַתְקָנָא יְתָה וּלְמַבְנָה בְּדִינָא וּבִזְכוּתָא מְכַעַן וְעַד עָלְמָא
בְּמִימְרָא דִּיּוֹי תַתְּעִבִּיד דָּא:

O'

6. μεγάλη ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὄριον
ἐπὶ τὸν θρόνον Δαυῖδ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ κατορθῶσαι
αὐτὴν καὶ ἀντιλαβέσθαι αὐτῆς ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ἐν κρίματι
ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον ὁ ζῆλος κυρίου σαβαώθ
ποιήσει ταῦτα.

Στόν στίχο αὐτό ἡ λέξις לְסִרְיָה «νά αὐξήσῃ» φέρει ἓνα
τελικό Μαιμ □ ἐντός της καὶ αὐτό εἶναι δυσερμηνευτο. Πολλές
ἀποδόσεις τοῦ M.K., τὰ χειρόγραφα τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης καὶ
τό Qere,¹⁰³² ἀντικαθιστοῦν αὐτό μέ τό κανονικό מ. Ἡ φράση
«μεγάλη ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ», σύμφωνα μέ τούς O', ἔχει ὁδηγήσει σέ
τροποποιήσεις στήν ἀπόδοση τῆς φράσης, δηλαδή ὅτι τό לַם

¹⁰³² Πρόκειται γιά μία ἔκδοση τοῦ ἀφωνηέντιστου M.K. (Tanakh) μέ μικρό ἀριθμό
ἀλλαγών σέ σχέση μέ τό πρωτότυπο κείμενο. Οὐσιαστικά τό Qere ἦταν ὀρθογραφική
τεχνική, πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ Ἑβραῖοι, γιά νά ὑποδείξουν τήν προφορά τῶν λέξεων
τοῦ M.K. (Βλ. M. Graves, «The Origins of Ketiv-Qere Readings», *A Journal of Biblical Textual
Criticism* 8 (2003)).

μπορεῖ νά παραλειφθεῖ στήν μετάφραση, ἀφήνοντας τήν φράση ὡς **רַבָּר** «ή ἀρχή εἶναι μεγάλη». Ἄλλος τρόπος ἀνάγνω-
σης εἶναι **רַבָּר לְמֹו** ἢ **לְ רַבָּר**.

Ὁ Alt θεώρησε ὅτι χρησιμοποιεῖται ὁ ἀριθμός πέντε γιά τά ὀνόματα, πού ἀποδίδονται στόν Ἐμμανουήλ-μεσσία, ὅπως συμβαίνει στήν αἰγυπτιακή παράδοση γιά τούς βασιλεῖς. Θεώρησε μάλιστα ὅτι ἡ λέξη **רַבָּר** («μεγάλη») εἶναι τμήμα τῶν πέντε ὀνομάτων, ὅπως καί ἡ φράση **רַבָּר רַבָּר** («μεγάλη ἡ ἀρχή»). Οἱ ἐρμηνευτικές αὐτές προσεγγίσεις θέτουν κάθε ὄνομα ὡς συνέχεια τοῦ προηγουμένου στίχου. Ὡστόσο, τό M.K. βλέπει τήν ἐν λόγῳ φράση «μεγάλη ἡ ἀρχή αὐτοῦ» σέ στενό παραλληλισμό μέ τούς προσδιορισμούς πού ἀκολουθοῦν στόν ἴδιο στίχο καί εἰσάγονται μέ τήν πρόθεση **לְ** (εἰς).¹⁰³³

Στόν ἕκτο στίχο ὁ προφήτης ὁμιλεῖ γιά τήν ἐξουσία τοῦ «παιδίου αὐτοῦ». Ὁ Wildeberg ὑποστηρίζει ὅτι τό Ἡσ. 8,23-9,6 δέν ἀναφέρεται σέ ἕνα αἰώνιο σχέδιο σωτηρίας πού σφυρηλάτησε ὁ Θεός, ἀλλά ἀφορᾷ στήν συγκεκριμένη χρονική στιγμή πού ἐγράφη ἡ προφητεία.¹⁰³⁴ Ἀντίθετα ὁ Τρεμπέλας τονίζει ὅτι ἡ ἐπέκταση τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας τοῦ Ἐμμανουήλ εἶναι ἀπεριόριστη καί εἰκονίζει τήν καθολικότητα τῆς Ἐκκλησίας.¹⁰³⁵ Χρησιμοποιεῖ καί πάλι τήν λέξη εἰρήνη, γιά νά ξεκαθαρίσει ὅτι ὁ βασιλιάς πού θά γεννηθεῖ, δέν ὁμοιάζει σέ τίποτε μέ ἄλλους κοσμικούς ἄρχοντες, ἀλλά ἡ ἐξουσία του πράγματι σχετίζεται ἀποκλειστικά μέ τήν εἰρήνη. Ὁ ἴδιος θά εἶναι ἡ πηγή τῆς εἰρήνης, ἀφοῦ «τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὄριον...». Κατά τόν Clements, ἡ ἔκφραση αὐτή ἀφορᾷ σέ ὑπόσχεση γιά ἕνα σταθερό καί ἀνεξάρτητο βασίλειο ὑπό τήν καθοδήγηση ἑνός ἰσχυροῦ δαβιδικοῦ κυβερνήτη.¹⁰³⁶ Ἡ χρήση τοῦ ὅρου «ὄριον» γιά τήν

¹⁰³³ Β. Βέλλα, *Γραμματική τῆς Εβραϊκῆς γλώσσης*, Ἀθῆναι 1958, σ. 90. Β. Σιδέρη-Παπαδοπούλου, *Γραμματική τῆς Ἀρχαίας Εβραϊκῆς Γλώσσας*, Ἀθήνα: Ἐννοια 2008, σ. 252. Ε. Χριστινάκη, *Γραμματική τῆς Ἀρχαίας Εβραϊκῆς Γλώσσας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, Ἀθήνα: Συμμετρία 2008, σ. 124

¹⁰³⁴ H. Wildberger, *Isaiah 1-12: A Commentary* (μτφρ. T. H. Trapp), [Continental Commentaries], Minneapolis: Fortress 1991, σ. 406.

¹⁰³⁵ Π. Τρεμπέλας, *Ἡσαΐας, [Ἡ Παλαιά Διαθήκη μετά συντόμου ἐρμηνείας]*, τόμ. 16, Ἀθῆναι: ἀδελφότης θεολόγων «Ὁ Σωτήρ» 2002, σ. 100.

¹⁰³⁶ R. E. Clements, *Isaiah 1-39, [The New Century Bible Commentary]*, Grand Rapids: Eerdmans 1980, σ. 108.

ἀπόδοση τῆς λέξης ἸϞ ἀπαντᾷ σέ μία ἀντίληψη ἀπεριόριστων γεωγραφικῶν περιοχῶν ὅσον ἀφορᾷ στόν θρόνο τοῦ Δαβίδ.¹⁰³⁷ Αὐτήν τήν εἰρήνην θά ἀπολαμβάνουν οἱ ἄνθρωποι ὅλων τῶν ἐποχῶν, ἐάν πιστέψουν στόν Ἐμμανουήλ.¹⁰³⁸

Στήν συνέχεια τοῦ ἔκτου στίχου ἀναφέρεται ὅτι τό «παιδίον» θά καθήσκει στόν θρόνο τοῦ Δαβίδ, γεγονός πού σημαίνει ὅτι ὡς βασιλιάς δέν θά στηρίζεται στήν χρήση ὀπλων ὑλικῶν, ἀλλά πνευματικῶν, καί ἰδίως τῆς δικαιοσύνης.¹⁰³⁹ Ὡστόσο, ἀφοῦ κατά σάρκα κατάγεται ἀπό τόν Δαβίδ, θά ὑψώσει τήν βασιλική αὐτή οἰκογένεια, ἐνῶ ἡ διάρκεια τῆς βασιλείας του θά εἶναι αἰώνια.¹⁰⁴⁰ Ἡ τελευταία ἐκφραση, «ὁ ζῆλος Κυρίου Σαβαώθ ποιήσει ταῦτα», ἐξηγεῖ ὅτι ὁ Θεός ἐνεργεῖ ὅλα αὐτά ἀπό ἀγάπη γιά τούς ἀνθρώπους.¹⁰⁴¹

¹⁰³⁷ O. Munnich, «Le Messianisme à la lumière des livres prophétiques de la Bible grecque», *The Septuagint and Messianism*, Leuven: Leuven University Press 2006, σ. 344. Βλ. R.F. de Sousa, *Eschatology and Messianism in LXX Isaiah 1-12*, [Library of Hebrew Bible/ Old Testament Studies 516], New York-London: T&T Clark 2010, σσ. 119-120.

¹⁰³⁸ Ἰω. 13,33. Ἐφ. 4,3-4. Κολ. 3,15. Β΄ Πε. 3,14. Ἀπ. 11,15. Πρόκειται γιά μία αἰώνια εἰρήνη, ἀπεριόριστη, ἀτελεύτητη μέχρι τήν Δευτέρα Παρουσία τοῦ Χριστοῦ (Μεγάλου Βασιλείου, «Ἑρμηνεῖα εἰς τόν Προφήτην Ἡσαΐαν», PG 30, 428).

¹⁰³⁹ Π. Τρεμπέλα, *Ἡσαΐας, [Ἡ Παλαιά Διαθήκη μετά συντόμου ἐρμηνείας]*, τόμ. 16, Αθήναι: ἀδελφότης θεολόγων «Ὁ Σωτήρ» 2002, σ. 100.

¹⁰⁴⁰ Ψλ. 144,13. Λκ. 1,33. Ἐβρ. 12,28.

¹⁰⁴¹ Ἐνθ' ἀνωτ., ὑποσ. 1038, σ. 101.

Β' ΜΕΡΟΣ

Ι. Εισαγωγή

Στό δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας θά καταγραφούν οι διαφορετικές μορφές του προσώπου του παιδός όπως διατυπώνονται στα Ήσ. 42,1-9, 52,13-53,12 και 7,14-16, 8,23-9,6,¹⁰⁴² καταλήγοντας στα συμπεράσματά μας.

III. Οί διαφορετικές μορφές του προσώπου του παιδός στα Ήσ. 42,1-9, 52,13-53,12 και 7,14-16, 8,23-9,6.

α) Άτομική μορφή του παιδός.

Ένα από βασικά θέματα που προέκυψαν σχετικά με την μορφή του παιδός είναι ή προβληματική αν ό παῖς είναι ένα

¹⁰⁴² Σύμφωνα μέ τόν Watts, τά Ήσ. 7,14 και 9, 5-6 θεωρούνται μεσσιανικά στόν βαθμό που αναφέρονται στην δαβιδική δυναστεία (J. D.W. Watts, *Isaiah 1-33*, [WBC 21], Waco: Word Books 1985, σσ. 102, 137, 174-176). Υπάρχει και ή υπόθεση από τόν Scott μιᾶς ἀμφίδρομης μεσσιανικῆς ἐρμηνείας. Ο ἴδιος θεωρεῖ πιθανό μία ἀρχική μεσσιανική ἐρμηνεία τῶν ἀνωτέρω νά ἔπαψε νά υφίσταται ἢ νά συμβαίνει τό ἀκριβῶς ἀντίστροφο (R.B.Y. Scott, *The book of Isaiah: Introduction and Exegesis, Chapters 1-39*, [IB], Nashville: Abingdon Press 1956, σσ. 231-32, 247). Παράλληλα, προσεγγίζει τό θέμα ό Barth, ἀφοῦ τοποθετεῖ τό Ήσ. 7,21-22 στην ἐποχή του 701 π.Χ. γιά νά ἐρμηνεύσει ἐκ νέου τό Ήσ. 7,14-15 υπό τό φῶς τῆς καταστροφῆς του Σενναχηρίμ, ἀλλά τό ἐπόμενο ἐπίπεδο διόρθωσης κειμένου πραγματοποιήθηκε κατά τήν διάρκεια τῆς ἐποχῆς του Ἰωσία γιά νά τόν περιγράψει σάν ἕναν ἰδανικό βασιλιά μετά τήν ἀπομάκρυνση τῆς Ἀσσυριακῆς κυριαρχίας (H. Barth, *Die Jesaja-Worte in der Josiazeit. Israel und Assur als Thema einer produktiven Neuinterpretation der Jesajauferlieferung*, [WMANT 48], Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1977, σσ. 226-232). Παρόμοια, ό Vermeylen ἐρμηνεύει τό Ήσ. 9,1-6 ὡς μέρος μιᾶς σύνταξης κειμένου τῆς ἐποχῆς του Ἰωσία, ὅταν αὐτός ἀνῆλθε στόν θρόνο ἢ ὡς ἕνα ἄσμα βασιλικῆς ἐνθρόνισης παρόμοιο μέ τούς Ψλ. 2,45,72 και 110 στην ἐποχή τῆς μοναρχίας ἢ ἀκόμα σέ ἐπόμενο χρονικό πλαίσιο ἐπί τῶν χρόνων του Ζοροβάβελ, ὅταν ἐκεῖνος ἐπέστρεψε ἀπό τήν ἐξορία (J. Vermeylen, *Du Propete Isaie A l'Apocalyptique, Isaie I-XXXV, miroir d' un demi-millénaire d' experience religieuse en Israël*, [Etudes Bibliques], Paris: Librairie Lecoffre 1977, σσ. 233-236). Ο Barton, παράλληλα μέ τά παραπάνω, θεωρεῖ ὅτι τό Ήσ. 9,1-6 μπορεῖ νά ἐκληφθεῖ ὡς μεσσιανικό μόνον αν ὑποθέσουμε ὅτι συντάχθηκε στά χρόνια τῆς ἐξορίας (J. Barton, *Isaiah 1-39 [Old Testament Guides 19]*, Sheffield: Sheffield Academic Press 1995, σ. 116).

πρόσωπο ἢ ἓνα σύνολο προσώπων.¹⁰⁴³ Ὁρισμένοι μελετητές ὑποστήριξαν ὅτι τὰ ἄσματα τοῦ παιδός περιέχουν μία σκόπιμη ἀσάφεια γιὰ τόν λόγο τοῦ ὅτι θέλουν νά ἐπισημάνουν μία μελλοντική ἐκπλήρωση.¹⁰⁴⁴ Γιά τόν ἴδιο λόγο δέν ἐπικεντρώνονται στήν ταυτότητα τοῦ παιδός ἀλλά στήν ἀποστολή του.¹⁰⁴⁵ Ἐτσι ὑποστηρίζεται ὅτι ὅποιος καί ἄν εἶναι ὁ παῖς ἡ ἀποστολή του κυρίως εἶναι ἡ διαμεσολάβηση μεταξύ τοῦ Γιαχβέ καί τῶν ἐθνῶν.¹⁰⁴⁶

Κατά τόν Ngunga, στούς Ο' τό οὐσιαστικό «παιδίον» ἐμφανίζεται σέ ὀκτώ διαφορετικές μορφές,¹⁰⁴⁷ τίς περισσότερες φορές μεταφράζοντας ἐπτά διαφορετικές ἐβραϊκές λέξεις.¹⁰⁴⁸ Ὅσον ἀφορᾷ τήν ἔννοια τῆς λέξης «παιδίον» ὁ Ekblad¹⁰⁴⁹ ἐπισημαίνει ὅτι συχνά ἀναφέρεται: α) σέ ἓνα νέο παιδί,¹⁰⁵⁰ β) σέ ἓνα ζῶο,¹⁰⁵¹ γ) στά παιδιά τοῦ προφήτη Ἡσαΐα πού

¹⁰⁴³ H.W. Robinson, *The Cross in the Old Testament*, London 1956, σ.80. R.N. Whybray, *Isaiah 40-66*, [NCBC], London: Marshall, Morgan and Scott 1975, σ. 171. J. Scullion, *Isaiah 40-66*, Delaware: Glazier 1982, σσ. 122-123. G. Knight, *Isaiah 40-55, Servant Theology*, Michigan: Handsel Press 1984, σσ. 169-170. R. Brooks – J. Collins (ἐκδ.), *Hebrew Bible or Old Testament? Studying the Bible in Judaism and Christianity*, N. Dame 1990, σσ. 201-210. Βλ. Ν. Μπρατσιώτου, *Ἡ θέσις τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ*, Ἀθήνα 1983.

¹⁰⁴⁴ Βλ. D.J.A. Clines, *I, He, We and They: A Literary Approach to Isaiah 53*, [JSOTSup 1], Sheffield: JSOT Press 1976 σσ. 25-33. C. Westermann, *Isaiah 40-66*, Philadelphia: Westminster 1969, σ. 93. W. M. W. Roth, «The Anonymity of the Suffering Servant», *JBL* 83 (1964), σσ. 171-179. H. C. P. Kim, *Ambiguity, Tension, and Multiplicity in Deutero-Isaiah*, [SBL 52], New York & others: Peter Lang 2003, σ. 59-60. R.F. Melugin, *The Formation of Isaiah 40-55*, New York: Walter de Gruyter 1976, σσ. 67-68. H.G.M. Williamson, *Variations on A Theme: King, Messiah and Servant in the Book of Isaiah*, [The Didsbury Lectures 1997], Carlisle: Paternoster Press 1998, σ. 135.

¹⁰⁴⁵ H. Kim, «Textual Tradition in Hebrew and Greek: Isaiah 52:13-53:12», *Textual Traditions of the Old Testament (Seminar)* 2008, σ. 5. P. D. Hanson, *Isaiah 40-66*, Louisville: Westminster John Knox Press 1995, σ. 41.

¹⁰⁴⁶ F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 114.

¹⁰⁴⁷ Ὡς παιδίον στό Ἡσ. 3,5. 7,16. 8,4. 9,5. 10,19. 11,6,8. 53,3. Ὡς παιδιά στό Ἡσ. 20,3. 24,2. 41,8,9. 42,1. 43,10. 44,1,2,21. 52,13. Ὡς παιδίον στό Ἡσ. 22,20. 37,35. 44,21. 49,6. Ὡς παῖδας στό Ἡσ. 36,11. Ὡς παῖδες στό Ἡσ. 37,5. 42,19 καί ὡς παιδός στό Ἡσ. 44,26. 45,4. 50,10.

¹⁰⁴⁸ עֶרֶן (Ἡσ. 3,5. 7,16. 8,4. 10,19. 11,6). יָלָד (Ἡσ. 8,18. 9,6. 11,7). בֵּן (Ἡσ. 38,19. 66,8). יוֹנֵק (Ἡσ. 11,8. 53,2). עוֹל (Ἡσ. 49,15). רֶחֶם (Ἡσ. 46,3). עֶבֶר (Ἡσ. 20,3. 22,20. 24,2. 37,5,15. 36,11. 41,8-9. 42,1,19. 43,10. 44,1,2,21,26. 45,4. 49,6. 50,10. 52,13). Ὡστόσο, ἐπεὶ ἡ λέξη παιδιά στό Ἡσ. 34,15 καί 66,12 δέν ἔχει ἀντίστοιχη λέξη στό Μ.Κ., φαίνεται πῶς εἶναι μιὰ προσθήκη τοῦ μεταφραστῆ (Α. Τ. Ngunga, *Messianism in the Old Greek of Isaiah*, USA: Vandenhoeck & Ruprecht 2013, σ. 95).

¹⁰⁴⁹ E.R. Ekblad, *Isaiah's Servant Poems According to the Septuagint: An Exegetical and Theological Study*, [CBET 23], Leuven: Peeters 1999, σ. 201.

¹⁰⁵⁰ Ἡσ. 3,5. 10,19. 11,6,8. 49,15. 66,8,12.

¹⁰⁵¹ Ἡσ. 11,7. 34,15.

χρησιμεύουν ως σημεία¹⁰⁵² ἢ δ) στό μικρό παιδί πού ἀναμένεται
ὡς λυτρωτής.¹⁰⁵³ Ἐπίσης, ὑποστηρίζει ὅτι τό παιδίον μπορεῖ νά
μεταφραστεῖ ὡς «πάσχω παῖς» στό Ἡσ. 53,2.¹⁰⁵⁴ Ἐπειδή τό
κείμενο ἀναφέρει τήν προσδοκία ἑνός ἐρχόμενου κυβερνήτη-
λυτρωτῆ, ὁ ὁποῖος θά φέρει τήν εἰρήνη καί θά ἐγκαθιδρύσει
τήν δικαιοσύνη, θεωρήθηκε ὡς ἕνας μελλοντικός ἐθνικός
εὐεργέτης. Αὐτό δημιούργησε τήν ἐλπίδα σέ μία ἐρχόμενη
ἰσχυρή μεσσιανική προσωπικότητα πού ἐκλαμβάνεται ὡς
ἀντίδοτο στίς θλίψεις καί τά προβλήματα τοῦ λαοῦ.¹⁰⁵⁵ Μέσα
στό ἔθνος τοῦ Ἰσραήλ ἐπρόκειτο νά γεννηθεῖ ἕνα παιδίον, υἱός
ἀπό τόν λαό αὐτό.¹⁰⁵⁶ Ἡ ἐξουσία, τήν ὁποία θά εἶχε, ἀναφέ-
ρεται σχηματικά μέ τό βασιλικό ἔνδυμα, πού θά φορέσει. Ὡς
βασιλιάς θά κυβερνοῦσε τό ἔθνος ἐπιτυχῶς,¹⁰⁵⁷ ἐνῶ κατά τούς
χρόνους τοῦ Ἡσαΐα οἱ ἡγέτες τοῦ Ἰούδα ἦταν ἀνεπαρκεῖς πρός
ἄσκηση τῆς διακυβέρνησης.¹⁰⁵⁸ Σύμφωνα μέ τόν Ngunga, ἡ
ἐννοια τοῦ «Μεγάλης Βουλῆς ἀγγέλου» στό Ἡσ. 9,5 πιθανόν
περιγράφει μία ἱερατική μορφή καί αὐτό διότι οἱ ἱερεῖς βρῖσκον-
ταν ἀνάμεσα στόν λαό προκειμένου νά τόν ἐμψυχώσουν σέ
καιρούς θλίψης καί μεγάλων προβλημάτων. Σέ αὐτούς τούς
ἱερεῖς ὑποστηρίζει ὅτι ἀπευθύνεται καί τό Ἡσ. 40,2. Ἡ ἀνωτέρω
περιγραφή αὐτοῦ τοῦ ἀγγέλου ὡς ἱερέα εἶναι κατά τήν γνώμη
τοῦ Ngunga, σωστή πέρα ἀπό κάθε ἀμφιβολία.¹⁰⁵⁹ Ὅμως τό
ἐρώτημα πού τίθεται, εἶναι ἂν αὐτός ὁ ἄγγελος μπορεῖ νά
ἀναγνωριστεῖ ὡς «μεσσίας». Τήν ἀπάντηση δίνει ὁ Horbury¹⁰⁶⁰
πού ἔχει τήν ἴδια ἄποψη μέ τόν de Sousa, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει

¹⁰⁵² Ἡσ. 7,16. 8,4,18.

¹⁰⁵³ Ἡσ. 9,6.

¹⁰⁵⁴ E.R. Ekblad, *Isaiah's Servant Poems According to the Septuagint: An Exegetical and Theological Study*, [CBET 23], Leuven: Peeters 1999, σ. 202.

¹⁰⁵⁵ W. Horbury, *Jewish Messianism and the Cult of the Christ*, London: SCM Press 1998, σ. 84.

¹⁰⁵⁶ Θά κυβερνήσει τόν λαό τοῦ Θεοῦ, ὅπως περιγράφεται στό Μιχ. 5,2, καί στόν κόσμον, ὅπως ἀναφέρεται στό Ζαχ. 14,9.

¹⁰⁵⁷ J.A. Alexander, *Commentary on the Prophecies of Isaiah*, Grand Rapids: Zondervan 1974, σ. 205.

¹⁰⁵⁸ J. Oswalt, *The Book of Isaiah: Chapters 1-39*, [NICOT], Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1986, σ. 246.

¹⁰⁵⁹ A. T. Ngunga, *Messianism in the Old Greek of Isaiah*, USA: Vandenhoeck & Ruprecht 2013, σ. 95.

¹⁰⁶⁰ Ἐνθ' ἄνωτ., ὑποσ. 1054, σ. 86.

ὅτι «μιλᾶ γιά μία μεσσιανική μορφή μέ γήινα καί ἀγγελικά χαρακτηριστικά».¹⁰⁶¹

Ὡς πρός τά κεφ. 1-39, σύμφωνα μέ τόν Schaper, οἱ ὅροι «παιδίον» καί «υἱός» πού χρησιμοποιοῦνται στό Ἡσ. 7,14-16 ἐπαναλαμβάνονται στό Ἡσ. 9,5 ἀπό τούς Ο΄. Δεδομένης αὐτῆς τῆς ἐπανάληψης, ἰσχυρίζεται ὅτι: «τό Ἡσ. 9,6 τῆς μετάφρασης τῶν Ο΄ συνειδητά χρησιμοποιεῖ μία κόκκινη κλωστή πού φαίνεται πρῶτα στό Ἡσ. 7,16, ὅπου τό παιδί ἀπαντᾷ στήν λέξη **בְּנֵי** (τό παιδίον), ἐνῶ στό Ἡσ. 9,5 στήν λέξη **בֶּן** (υἱός). Αὐτό δείχνει τήν ἐπιθυμία τῶν Ο΄ νά συστηματοποιηθεῖ ἡ χρήση ἐβραϊκῶν ὀρων πού ἀναφέρονται στόν προσδοκώμενο κυβερνήτη-μεσσία πού ἀρχικά παρουσιάστηκε στό κεφάλαιο 7».¹⁰⁶² Ὁ Mauchline θεωρεῖ ὅτι στό Ἡσ. 7,14 πρόκειται γιά τήν μελλοντική γέννηση τοῦ μεσσία ἀλλά στό Ἡσ. 9,5 μιλάει γιά παιδίον, ἀφ’ ὅτου αὐτό ἔχει γεννηθεῖ.¹⁰⁶³ Πιο συγκεκριμένα, ὁ Vermeylen ἔχει ὑποστηρίξει ὅτι ἡ φράση «**בְּנֵי-בְנֵי**» (καί ἐδόθη ἡμῖν) στό Ἡσ. 9,5 θυμίζει τό ὄνομα Ἐμμανουήλ στό Ἡσ. 7,14 καί ἔτσι πιθανόν τό ἕνα χωρίο ὀδηγεῖ στό ἄλλο.¹⁰⁶⁴ Ἄν καί ὁ de Sousa¹⁰⁶⁵ ἀπορρίπτει τήν προσέγγιση αὐτή, ὁ Ngunga¹⁰⁶⁶ τονίζει ὅτι στά κεφ. 7 καί 9 ἡ ἐβραϊκή κοινότητα εἶναι αὐτή που βλέπει μέσα στίς προφητεῖες τήν ἀποκατάσταση τῆς δύναμης καί τῆς δόξας τοῦ οἴκου τοῦ

¹⁰⁶¹ R.F. de Sousa, *Eschatology and Messianism in LXX Isaiah 1-12*, [Library of Hebrew Bible/ Old Testament Studies 516], New York-London: T&T Clark 2010, σ. 114 καί W. Horbury, *Jewish Messianism and the Cult of the Christ*, London: SCM Press 1998, σσ. 83-84. Παρόμοιες μεσσιανικές μορφές ἀγγέλων - ἱερέων ὁ Horbury ἀναγνωρίζει καί σέ ἄλλα βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (Ψλ. 2,4-9. 18,50. 21,1-7,13. 22,21. 35,5-6. Δν. 7. 12,1).

¹⁰⁶² J. Schaper, «Messianism in the Septuagint of Isaiah and Messianic Intertextuality in the Greek Bible», *The Septuagint and Messianism*, Leuven: Leuven University Press 2006, σσ. 371-372. P.D. Wegner, *An Examination of Kingship and Messianic Expectation in Isaiah 1-35*, New York: The Edwin Mellen Press 1992, σ. 131.

¹⁰⁶³ Βλ. J. Mauchline, *Isaiah 1-39: Introduction and Commentary*, [Torch Bible Commentaries], London: SCM Press 1962.

¹⁰⁶⁴ J. Vermeylen, *Du Propete Isaie A l'Apocalyptique, Isaie I-XXXV, miroir d' un demi-millénaire d' experience religieuse en Israël*, [Etudes Bibliques], Paris: Librairie Lecoffre 1977, σ. 223.

¹⁰⁶⁵ R.F. de Sousa, *Eschatology and Messianism in LXX Isaiah 1-12*, [Library of Hebrew Bible/ Old Testament Studies 516], New York-London: T&T Clark 2010, σσ. 76-77.

¹⁰⁶⁶ Σύμφωνα μέ τόν Ngunga, παρατηρεῖται προσπάθεια σύνδεσης ἀπό τόν μεταφραστή τῶν Ο΄ τοῦ Ἡσ. 9,6 μέ τό Ἡσ. 7,10-17 ὥστε νά κατανοηθεῖ τό παιδί ὡς μεσσιανική βασιλική μορφή (A. T. Ngunga, *Messianism in the Old Greek of Isaiah*, USA: Vandenhoeck & Ruprecht 2013, σ. 165).

Δαβίδ.¹⁰⁶⁷ Όλοκληρώνοντας ό Schaper τήν άποψη του, αναφέρει ότι: «Είναι πέρα από κάθε άμφιβολία ότι ό αναγνώστης τών κειμένων συναντά μέ τήν χρήση τών άνωτέρω όρων μία ισχυρή μεσσιανική πεποίθηση, επικεντρωμένη στην προσδοκία ενός έντιμου δαβιδικοῦ κυβερνήτη πού ύποτίθεται ότι θα άποκαθιστοῦσε τόν Ισραήλ μέσα από τό έργο τής μεγάλης βουλήs του Κυρίου». ¹⁰⁶⁸

Ό Sanders στά έργα του *Canon and Community. A Guide to Canonical Criticism* (1984) καί *From Sacred Story to Sacred Text: Canon as Paradigm* (1987) επιχειρηματολογεί ότι ή όρθή έννοια τής προφητείας δίνει τήν λύση περί τής ταυτότητας του παιδός στο βιβλίό, άφού μās έξηγεϊ ποιός είναι ό «Έμμανουήλ» στά κεφ. 1-39 καί ποιός ό «πάσχωι παϊs» στά κεφ. 40-55.¹⁰⁶⁹ Μέ αὐτήν τήν προσέγγιση, ό Έζεκίας, κατά τόν Schibler (1995) στο έργο του *Messianism and Messianic Prophecy in Isaiah 1-12 and 28-33*, είναι ένα πρόσωπο πού μπορεί νά σχετίζεται μέ τίς προφητικές ρήσεις του Ήσαϊα, άφού θα προάγει μέ τήν πολιτική του τόν Ισραήλ, κυρίως όμως λειτουργεί ως προάγγελος του «τελικού» μεσσία.¹⁰⁷⁰ Παράλληλα, ό Mowinckel στο έργο του *He That Cometh* ύποστήριξε ότι ή προφητεία του Ήσ. 7,14 άφορᾷ σέ έναν επίγειο βασιλιά, πιθανόν τόν Έζεκία, ό όποιος θα άποτελοῦσε τόν συνδετικό κρίκο ανάμεσα στον Θεό καί τούς ανθρώπους.¹⁰⁷¹ Είναι, κατά τόν Wilson, ό βασιλιάs του όποιου, τήν γέννηση περιμένουν όλοι καί θα τόν ύποδεχθουν μέ τήν λατρευτική κραυγή «ό Θεός είναι μαζί μας», δηλαδή ως «Έμμανουήλ». ¹⁰⁷² Όστόσο, ό βασιλιάs αὐτός, όπως αναφέρει ό Smith (1927) στο

¹⁰⁶⁷ A. T. Ngunga, *Messianism in the Old Greek of Isaiah*, USA: Vandenhoeck & Ruprecht 2013, σ. 165.

¹⁰⁶⁸ J. Schaper, «Messianism in the Septuagint of Isaiah and Messianic Intertextuality in the Greek Bible», *The Septuagint and Messianism*, Leuven: Leuven University Press 2006, σ. 374.

¹⁰⁶⁹ J. A. Sanders, *Canon and Community. A Guide to Canonical Criticism*, [Old Testament Series], Philadelphia: Fortress, 1984. Του ιδίου, *From Sacred Story to Sacred Text: Canon as Paradigm*, Philadelphia: Fortress 1987.

¹⁰⁷⁰ D. Schibler, «Messianism and Messianic Prophecy in Isaiah 1-12 and 28-33», *The Lord's Anointed: Interpretation of Old Testament Messianic Texts*, Carlisle, U.K.: The Paternoster Press 1995, σ. 89.

¹⁰⁷¹ S. Mowinckel, *He that cometh, The Messiah concept in the Old Testament and later Judaism* (μτφρ. J.J. Collins), Cambridge: Eerdmans Publishing Company 2005, σ. 118.

¹⁰⁷² R. R. Wilson, *Prophecy and Society in Ancient Israel*, Philadelphia: Fortress Press 1984, σσ. 270-273.

έρμηνευτικό του έργου *The Book of Isaiah* δεν ήταν ο μόνος που άφοροῦσε ή προφητεία, άφοῦ ή προφητεία δεν έξαντλεϊται σέ αὐτόν, αλλά έπεκτείνεται πρὸς τὰ Ἔσχατα.¹⁰⁷³ Ἔτσι οἱ έρμηνευτές ανήγαγαν τήν προφητεία στό άπώτερο μέλλον καί οἱ Oswalt (1986) καί Seitz (1993) συγκεκριμένα στόν Ἰησοῦ Χριστό.¹⁰⁷⁴

Οἱ Hengel καί Bailey, ισχυρίζονται ὅτι τό Ἡσ. 53,2, συνδέεται ἄρρηκτα μέ τὰ Ἡσ. 9,5 καί 7,14-16, διότι «ή άσυνήθιστη χρήση τοῦ παιδός στό Ἡσ. 53,2 γιά νά προσδιορίσει τό **יְהוֹשִׁעַ** (ρίζα) θά μπορούσε μέ εύκολία νά παραπέμψει στό μεσσιανικό παιδίον τῶν Ἡσ. 9,5 καί 7,14-16».¹⁰⁷⁵ Κάποια χαρακτηριστικά διαχωρίζουν τήν μορφή τοῦ παιδός στό Ἡσ. 52,13-53,12 ἀπό τόν δαβιδικό βασιλιά τῶν Ἡσ. 7,10-16 καί Ἡσ. 9,1-7.¹⁰⁷⁶ Ἔτσι, ὁ Δαβιδικός βασιλιάς περιγράφεται ὡς **יְהוֹשִׁעַ** «έμφανίσιμος»,¹⁰⁷⁷ ἐνῶ ὁ παῖς, μετά τόν βασανισμό του, ὡς άποκρουστικός στήν ὄψη.¹⁰⁷⁸ Πάντως, τό πρόσωπο τοῦ παιδός, ὅπως παρουσιάζεται

¹⁰⁷³ G. A. Smith, *The Book of Isaiah*, [The Expositor's Bible], τόμ. 1, London: Hodder and Stoughton 1927, σσ. 138, 140.

¹⁰⁷⁴ R.B.Y. Scott, *The book of Isaiah: Introduction and Exegesis, Chapters 1-39*, [IB], Nashville: Abingdon Press 1956 σσ. 231-32, σ. 247. J.A. Motyer, *The prophecy of Isaiah: An introduction and Commentary*, Illinois: InterVarsity Press Downers Grove 1993, σ. 122. C.R. Seitz, *Isaiah 1-39, Interpretation, A Bible Commentary for Teaching and Preaching*, Louisville: John Knox Press 1993, σ. 75. J. Oswalt, *The Book of Isaiah 1-39*, [NICOT], Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1986, σ. 208. L. R. Farley, *The Christian Old Testament*, Chesterton Indiana: Conciliar Press 2012, σσ. 159-162.

¹⁰⁷⁵ M. Hengel «The Effective History of Isaiah 53 in the Pre-Christian Period», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 135. Σύμφωνα μέ τόν Ekblad, ἄν οἱ Ο' στό Ἡσ. 7,10-17 διαβαστοῦν σέ συνδυασμό μέ τὰ άποσπάσματα Ἡσ. 53,2 καί 11,1-2 παρουσιάζεται αναμφισβήτητα μία μεσσιανική έρμηνεία. Σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὑφίσταται σχέση τοῦ παιδός μέ τόν άπόγονο τοῦ Ἰεσσαί (E.R. Ekblad, *Isaiah's Servant Poems According to the Septuagint: An Exegetical and Theological Study*, [CBET 23], Leuven: Peeters 1999, σ. 202).

¹⁰⁷⁶ E. Schürer, *A History of the Jewish People in the age of Jesus Christ 175 BC-AD 135*, τόμ. 1-3, Edinburgh: T & T Clark 1979, σσ. 488έξ.

¹⁰⁷⁷ Ἡσ. 33,17.

¹⁰⁷⁸ M. Augustin, *Der Schone Mensch Im Alten Testament und Im Hellenistischen*, Frankfurt am Main, New York: Lang 1983, σ. 179. J. L. Koole, *Isaiah III: Volume 2/Isaiah 49-55*, [HCOT], Kampen: Kok Pharos 1997, σ. 270. Αντίθετα ἀπό τόν Δαβίδ, ὁ ὁποῖος άπεικονίζεται μέ θετικό τρόπο μέ τήν χρήση τοῦ **יְהוֹשִׁעַ** (άγαθος τῷ εἶδει) (Α' Βασ. 16,18), τό Ἡσ. 53,2 άνατρέπει τήν ἴδια λέξη **יְהוֹשִׁעַ** (οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῷ) γιά νά περιγράψει τόν παῖδα, ἐνῶ στήν συνέχεια, στό Ἡσ. 53,3, ὁ παῖς περιγράφεται ὡς καταφρονεμένος καί άπορριπτέος (R. Heskett, *Messianism within the Book of Isaiah as a whole*, Toronto 2001, σ. 300).

στά κεφ. 40-55 δέν ὁμοιάζει φαινομενικά μέ τόν Κύριο τῆς δόξης τῶν κεφ. 1-39.

i) Ὁμοιότητες καί διαφορές τοῦ Ἡσ. 42,1-4 μέ τό 8,23-9,6.

Ἐκτός τῶν προαναφερθέντων, ὑπάρχουν πιό εἰδικά ἐμφανῆ σημεία σύνδεσης τῶν περικοπῶν Ἡσ.42,1-4 καί Ἡσ. 8,23-9,6, ἀφοῦ οἱ λέξεις καί τά θέματα στό Ἡσ. 8,23-9,6 ἀναφέρονται καί στό Ἡσ. 42,1 ὅπως καί στά Ἡσ. 41,22-42,7. Ὁ Ekblad ἔχει σημειώσει πέντε κοινά στοιχεῖα στίς δύο περικοπές. Πρῶτον, ἀκόμη καί ἂν ἡ λέξη παῖς στό Ἡσ. 9,5 δέν χρησιμοποιεῖται γιά τήν μετάφραση τοῦ יָלֵךְ (υἱός), δέν πρέπει νά ἀμφισβητηθεῖ ἡ σχέση του μέ τήν λέξη «בֶּן־עָמִי (παῖς)» τοῦ Ἡσ. 42,1.¹⁰⁷⁹ Δεύτερον, ὑποστηρίζει ὅτι, ἂν οἱ ἀναγνῶστες τῆς Ἰουδαϊκῆς κοινότητας στήν Ἀλεξάνδρεια εἶχαν σκοπό νά ἐρμηνεύσουν τό Ἡσ. 42,1 ὑπό τό φῶς τοῦ Ἡσ. 9,5-6, τό οὐσιαστικό בִּזְעָזְעָ (βουλή) γιά τά ἔθνη (Ἡσ. 41,21) βρίσκεται σέ ἀντίθεση μέ τήν Δαβιδική βασιλεία τοῦ παιδίου (Ἡσ. 9,5), ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ μεταφορέας τῆς μεγάλης βουλῆς (עֲשֵׂה) καί στόν ὁποῖο εἶχε ἀνατεθεῖ νά φέρει εἰρήνη στούς ἄρχοντες.¹⁰⁸⁰ Τρίτον, ὑποστηρίζει ὅτι μέ τήν χρήση τοῦ «ἀντιλαμβάνω» γιά τήν ἀπόδοση τοῦ «אֶמְצָא, (ὑποστηρίζω)» (42,1) καί τοῦ «אֶשְׁעֵב, (ὑποστηρίζω)» (9,6), ὁ μεταφραστής τοῦ βιβλίου ἔχει δημιουργήσει μία σαφή σύνδεση τοῦ Ἡσ. 9,6 μέ τό Ἡσ. 42,1. Τέταρτον, σημειώνει τήν χρήση τῆς λέξης «עֲשֵׂה (κρίματι)» στό 9,6, τό ὁποῖο θεωρεῖται ὡς μέσο γιά τήν στήριξη τοῦ θρόνου καί τῆς βασιλείας τοῦ Δαβίδ, ὅπως φανερώνεται στό Ἡσ. 42,1 μέ τήν λέξη «κρίσιν».¹⁰⁸¹ Πέμπτον, τονίζει τήν ἔκφραση «אֶמְצָא (τό ὄνομα αὐτοῦ)» (στό Ἡσ. 9,5), μέ τήν ὁποία ἐπαναλαμβάνεται ἡ φράση «אֶפְרָחֶיךָ (ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ)» στό 42,4 μέ ἀναφορά στόν παῖδα τοῦ Κυρίου.¹⁰⁸² Κατά τόν

¹⁰⁷⁹ E.R. Ekblad, *Isaiah's Servant Poems According to the Septuagint: An Exegetical and Theological Study*, [CBET 23], Leuven: Peeters 1999, σ. 63.

¹⁰⁸⁰ Ἐνθ' ἄνωγ.

¹⁰⁸¹ «κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει».

¹⁰⁸² E.R. Ekblad, *Isaiah's Servant Poems According to the Septuagint: An Exegetical and Theological Study*, [CBET 23], Leuven: Peeters 1999, σ. 63. Ἐπίσης, σύμφωνα μέ τόν Koenig, ἡ μετάβαση ἀπό τό «ὄνόματι» τοῦ Ἡσ. 42,4 ἀπὸ τήν ἔκφραση «ἠλπίσαμεν ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου» στό Ἡσ. 26,8 (J. Koenig, *Herméneutique Analogique Du Judaïsme Antique d'Après les Témoins Textuels*

Horbury, ένα επιπλέον κοινό σημείο τῶν Ἡσ. 8,23-9,6 καί Ἡσ. 42,1-4, ἀφορᾷ στήν ἀποστολή πού ἔχει νά φέρει εἰς πέρας ἡ μορφή πού ἀπεικονίζεται σέ καθεμία ἀπό αὐτές τίς περικοπές. Ἔτσι, τό παιδίον στό Ἡσ. 9,5-6 καί ὁ παῖς τοῦ Θεοῦ στό Ἡσ. 42,1-4 θά παραγάγουν δικαιοσύνη πρὸς τὰ ἔθνη.¹⁰⁸³

Ἐπίσης, μία σημαντική ἔννοια πού ἀπαντᾷ στά Ἡσ. 8,23-9,6 καί 42,1-4, εἶναι τό φῶς.¹⁰⁸⁴ Τό ἴδιο φῶς πού ἀναφέρεται στό Ἡσ. 9,1, ἀπαντᾷ καί στά Ἡσ. 42,4, καί 42,6. Ἐδῶ παρατηρεῖται ἕνας θεματικός σύνδεσμος ἀνάμεσα στίς δύο περικοπές, ἀφοῦ ὁ ἀναγνώστης τοῦ Ἡσ. 8,23-9,6 προσμένει τὰ ἀναφερόμενα στό Ἡσ. 42,1-6.¹⁰⁸⁵ Εἶναι ἀξιοσημεῖωτο ὅτι καί τὰ δύο ἀποσπάσματα ἐστιάζουν σέ μελλοντικές ἐλπίδες γιά τήν καθίδρυση καί ἐγκατάσταση τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀλήθειας καί τῆς εἰρήνης πού φέρνει ἡ μορφή τοῦ παιδός.¹⁰⁸⁶

d'Isaïe, [SVT XXXIII], Leiden: E. J. Brill 1982, σ. 233). Δηλαδή, οὐσιαστικά στήν ἐξήγηση τοῦ «ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου» ἔχουμε μία ἐρμηνευτική προσέγγιση τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ μέ τόν νόμο του, πρᾶγμα πού ἀποτελεῖ μία παλαιά Ἰουδαϊκή ἐρμηνευτική πρακτική (βλ. 1QIsa^a 26,8. A.T. Ngunga, *Messianism in the Old Greek of Isaiah*, USA: Vandenhoeck & Ruprecht 2013, σ. 168).

¹⁰⁸³ W. Horbury, *Jewish Messianism and the Cult of the Christ*, London: SCM Press 1998, σ. 84.

¹⁰⁸⁴ Οἱ ἔννοιες «φῶς» καί «σκοτός» στό Ἡσ. 8,22-9,1 ἀποτελοῦν ἕνα χαρακτηριστικό μοτίβο τῶν κεφ. 40-66 τοῦ Ἡσαΐα. Ἐπίσης, μπορεῖ τό σκοτάδι νά περιγράψει τὰ χρόνια τῶν Ἰσραηλιτῶν στήν ἐξορία (Ἡσ. 49,9). Στά Ἡσ. 42,7 καί 60,1 χαρακτηριστική εἰκόνα φωτός εἶναι ὅταν οἱ ἐξόριστοι ἐπιστρέφουν στήν πατρίδα τους, ὅπου ἐκεῖ τό φῶς δηλώνει τήν ἐλευθερία. Στά Ἡσ. 42,16 καί 45,7, στόν πνευματικό τομέα, τό σκοτός ἐκλαμβάνεται μεταφορικά καί δηλώνει τήν ἀνηθικότητα (Ἡσ. 59,9), ἐνῶ τό φῶς σχετίζεται μέ τό ἔλεος πρὸς τόν πεινασμένο (Ἡσ. 58,10). Κατεξοχήν φῶς ὅμως εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Γιαχβέ πού θά ὑπάρχει αἰώνια, ἀκόμα καί τότε πού ὁ ἥλιος καί τὰ ἀστέρια θά χάσουν τό φῶς τους (Ἡσ. 13,9-10).

¹⁰⁸⁵ F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 134. W. Horbury, *Jewish Messianism and the Cult of the Christ*, London: SCM Press 1998, σ. 84.

¹⁰⁸⁶ Ἀξιοσημεῖωτη εἶναι ἡ υπόδειξη τοῦ προφήτη ὅτι ὁ ἄνθρωπος προσεγγίζει, πλησιάζει καί στό τέλος ἐνώνεται μέ τό φῶς καί μάλιστα μετά τήν ταλαιπωρία θά χορτάσει ἀπό φῶς (Ἡσ. 53,11. Α. Παπαρνάκη, *Προφῆτες καί Λατρεία, Ἡ κριτική τῆς λατρείας τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ στό προφητικό κήρυγμα*, Θεσσαλονίκη: Γράφημα 2012, σ. 150). Κατά τόν Λούθηρο, τό φῶς πού ἀντιπαραβάλεται μέ τό σκοτάδι εἶναι τό Εὐαγγέλιο (M. Luther, *Works*, St. Louis: Concordia Publishing House 1955, σσ. 84-85). Διαφορετική προσέγγιση στό θέμα ἔχει ὁ Randall Heskett ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ χρήση τῶν λέξεων «φῶς» καί «σκοτός» ἀποτελεῖ μία ἀντιδιαστολή πού ἀπεικονίζει μία κατάσταση ἀναμονῆς μιᾶς σωτηρίας δύναμης, ἐνός μελλοντικοῦ βασιλιᾶ (R. Heskett, *Messianism within the Book of Isaiah as a whole*, Toronto 2001, σ. 96).

Ποιό ὅμως εἶναι ἀκριβῶς αὐτό τό φῶς γιά τόν προφήτη Ἡσαΐα; Ἀναφέρει ἀρχικῶς ὁ προφήτης τόν Ἰσραήλ ὡς φῶς.¹⁰⁸⁷ Ὁ Ἰσραήλ πράγματι ἐκλέχθηκε καί ἔγινε ὁ περιούσιος λαός ὥστε παρομοιάζεται μέ φῶς.¹⁰⁸⁸ Τό φῶς, γιά τό ὅποιο μιᾶ ὁ Ἡσαΐας, θά ἐρχόταν στόν κόσμο πού βρισκόταν «ἐν χώρα καί σκιᾷ θανάτου» ἀπό ἓνα παιδί, τό ὅποιο θά γεννιόταν ὡς ἄνθρωπος ἀλλά θά ἦταν καί Θεός καί θά ἔπασχε ὑπέρ τῶν ἀνθρώπων.¹⁰⁸⁹ Εἶναι ὁ Ἐμμανουήλ στά Ἡσ. 7,14-16 καί 8,23-9,6 πού ταυτίζεται ὅμως μέ τόν πάσχοντα παῖδα στά Ἡσ. 52,13-53,12. Εἶναι ἐπίσης τό ἴδιο πρόσωπο γιά τό ὅποιο θά μιλήσει ἀργότερα ὁ Ἰωάννης,¹⁰⁹⁰ λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν του τά προφητικά κείμενα.¹⁰⁹¹ Ἔτσι, τό φῶς παρουσιάζεται στά κείμενα τοῦ προφήτη ὡς μία ἀπρόσωπη ἔννοια, προσδιορισμένη στόν Ἰσραήλ γενικά καί τήν Σιών, ἀλλά στήν συνέχεια προσωποποιεῖται, κατὰ τούς Hooker καί Hanson, στό πρόσωπο τοῦ παιδός τοῦ Θεοῦ, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.¹⁰⁹²

β) Ὁ παῖς ὡς συλλογική προσωπικότητα

Κατά τόν Ngunga, ἡ λέξη «παῖς» χρησιμοποιεῖται γιά: α) σημαντικές προσωπικότητες τοῦ παρελθόντος τοῦ Ἰσραήλ, ὅπως τόν Ἡσαΐα,¹⁰⁹³ τόν ἀνώτερο ἱερέα Ἐλιακίμ,¹⁰⁹⁴ καί τόν Δαβίδ,¹⁰⁹⁵ β) σέ ἓναν ἀπλό δοῦλο καί σέ σχέση μέ τόν κύριό του¹⁰⁹⁶ καί γ) εἰδικά στόν Ἰσραήλ-Ἰακώβ ὡς τόν παῖδα πού κατανοεῖται

¹⁰⁸⁷ Ἡσ. 10,17.

¹⁰⁸⁸ Ἡσ. 42,6. Φῶς, ἐπίσης, χαρακτηρίζει τήν Σιών γιά τήν ὁποία προφητεύθηκε ὅτι θά πλημμυρίσει στό φῶς (Ἡσ. 60,2).

¹⁰⁸⁹ Ἡσ. 9,1.

¹⁰⁹⁰ Ἰω. 8,12.

¹⁰⁹¹ G. W. Grogan, «The New Testament and the Messianism of the Book of Isaiah (the Finlayson Lecture for 1985)», *SBET* 3 (1985), σσ. 1-12

¹⁰⁹² M.D. Hooker, *Jesus and the Servant: The Influence of the Servant Concept of Deutero-Isaiah in the New Testament*, Eugene: Wipf and Stock 2010, σ. 163. A. T. Hanson, *Jesus Christ in the Old Testament*, Eugene: Wipf and Stock 2011, σ. 178.

¹⁰⁹³ Ἡσ. 20,3.

¹⁰⁹⁴ Ἡσ. 22,20.

¹⁰⁹⁵ Ἡσ. 37,55.

¹⁰⁹⁶ Ἡσ. 24,2. 36,11. 37,5. Βλ. Α. Παπαρνάκη, *Ἡ ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν στή θεολογία τοῦ βιβλίου τοῦ προφήτου Ἡσαΐα*, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 63-64.

μέ τήν ἔννοια τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραήλ ὡς συνόλου.¹⁰⁹⁷ Παρόμοια ὁ Roulsten ὑποστηρίζει ὅτι σημαντικότερο εἶναι ἡ ἐκπλήρωση τοῦ ἔργου τοῦ Γιαχβέ γιά τήν σωτηρία τοῦ λαοῦ Του καί ὄχι τόσο τό πρόσωπο πού θά τό φέρει εἰς πέρας. Ἐτσι εἰσάγει τόν γενικό ὄρο «παῖδες» γιά νά δηλώσει ὅποιονδήποτε ἀνά τούς αἰῶνες ἀναλάβει τό ἀνωτέρο ἔργο.¹⁰⁹⁸

Ὅπως ἔχει ἀναφερθεῖ, ἡ συλλογική ἔννοια τοῦ παιδός ὡς Ἰακώβ-Ἰσραήλ στό Ἡσ. 42,1 σχετίζεται μέ τό προσωποποιημένο παιδίον τοῦ Ἡσ. 9,5-6.¹⁰⁹⁹ Ἀναγνωρίζεται ἔτσι μία πορεία ἀπό τά γενικά στά εἰδικά. Γίνεται μετάβαση ἀπό τό σύνολο τῶν Ἰσραηλιτῶν, στό ἐκλεκτό ἐξ αὐτῶν ὑπόλοιπο ἀλλά καί στόν μεσσία ὡς δαβιδικό βασιλιά γιά τόν προσδιορισμό τῆς ταυτότητας τοῦ παιδός.¹¹⁰⁰

Ἡ προσέγγιση τῆς συλλογικῆς ἔννοιας περί τῆς ταυτότητας τοῦ παιδός τόν βλέπει ὡς ἔθνος τοῦ Ἰσραήλ, ἀλλά καί ὡς ἐκλεκτό ὑπόλοιπο.¹¹⁰¹ Ἐτσι, στό Ἡσ. 42,6 ἡ ταύτιση τῆς λέξης «γένος» μέ τόν Ἰσραήλ μπορεῖ νά σημαίνει ὅτι στούς Ὁ ἔντοπίζεται μία σύγκρουση μεταξύ τοῦ παιδός ὡς Ἰακώβ/Ἰσραήλ (στ. 42,1) καί τοῦ παιδός ὡς διαθήκη στό Ἰσραήλ (στ. 42,6). Μία

¹⁰⁹⁷ Ἡσ. 40-66. Μ. Κωνσταντίνου, *Παλαιά Διαθήκη (Αποκρυπτογραφώντας τήν πανανθρώπινη κληρονομιά)*, Αθήναι: Ἀρμός 2008, σ. 81. G. Knight, *Isaiah 40-55, Servant Theology*, Michigan: Handsel Press 1984, σσ. 169-171. M. Hengel, «The Effective History of Isaiah 53 in the Pre-Christian Period», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σ. 79.

¹⁰⁹⁸ F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σσ. 222-226.

¹⁰⁹⁹ J. A. Robinson, «Isaiah», *DB II*, Edinburgh 1942, σ. 501.

¹¹⁰⁰ A. Van der Kooij, «The Servant of the Lord: A Particular Group of Jews in Egypt According to the Old Greek of Isaiah. Some Comments on LXX Isa 49,1-6 and Related Passages», *Studies in the Book of Isaiah: Festschrift Willem A.M. Beuken [BELT 132]*, Leuven: Leuven University Press 1997, σσ. 384 καί 394. J. Jeremias, «παῖς Θεοῦ», *TWNT* 5 (1954), σ. 682 (γραμμές 13-23). C. Gore, (ἐκδ.), *A new commentary on Holy Scripture: Including the Apocrypha*, London: Sheffield Academic 1987, σ. 469. H.G.M. Williamson, *Variations on A Theme: King, Messiah and Servant in the Book of Isaiah*, [The Didsbury Lectures 1997], Carlisle: Paternoster Press 1998, σ. 152. Στό Ἡσ. 49,5 ἀναφέρεται ὡς σύνολο προσώπων μέ τήν ἔκφραση: «... δοῦλον ἐαυτῶ τοῦ συναγαγεῖν τόν Ἰακώβ καί Ἰσραήλ...». Παράλληλα, ὁ παῖς ἀναπαριστᾷ στά κεφ. 1-55 τό συνδετικό στοιχεῖο ἀνάμεσα στόν ἱστορικό Ἰσραήλ καί στήν μετά τήν ἐξορία ομάδα τῶν εὐσεβῶν ἢ τό λεγόμενο ἐκλεκτό ὑπόλοιπο (βλ. U. Berges, «The Literary Construction of the Servant in Isaiah 40-55», *SJOT* 24 (2010), σσ. 28-38). Ἀπό τήν μία, ὁ παῖς ἀναπαριστᾷ τό Ἰσραήλ καί ἀπό τήν ἄλλη, συμβολίζει ἐκείνους πού στόν Τριτοσηαῖα ἀποκαλοῦνται «δοῦλοι τοῦ Θεοῦ» (Ἡσ. 65,8).

¹¹⁰¹ H.W. Robinson, *The Cross in the Old Testament*, London 1956, σ. 80. G. Sigal, *Isaiah 53, Who is the Servant?*, USA: Xlibris 2007.

τέτοια σύγκρουση δέν υπάρχει ρητά στό ΜΚ ἐπειδή ἡ μορφή τοῦ παιδός εἶναι μή ἀναγνωρίσιμη. Πιό εἰδικά, ὁ Maillet ἀναφέρει: «ὁ στ. 6 παρουσιάζει μία ἐκπληκτική ἀνατροπή...γιά τούς ἀναγνώστες καί ἀκροατές τῶν Ο' τοῦ Πρώτου Ἀσματος τοῦ παιδός, στούς ὁποίους μέχρι τώρα δέν ἔχει δοθεῖ καμμία ἔνδειξη ὅτι ὁ Ἰσραήλ/Ἰακώβ σέ αὐτή τήν περικοπή σημαίνει ὅτιδήποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό ὁλόκληρο τό ἔθνος».¹¹⁰² Ὡς πρός τήν ὑποτιθέμενη σύγκρουση ὁ Poulsen ἀναφέρει ὡς λύση τήν διάκριση δύο εἰδῶν Ἰσραήλ: τόν λαό ὡς σύνολο ἢ μία συγκεκριμένη ομάδα τοῦ λαοῦ (ἓνα ἐκλεκτό ὑπόλοιπο).¹¹⁰³

Ἡ συλλογική ἐρμηνεία τῆς μορφῆς τοῦ παιδός δέν εἶναι σαφής, ἐπειδή ὑπάρχει ἓνα πλήθος ἐδαφίων μέ συνδυασμό πληθυντικοῦ καί ἐνικοῦ ἀριθμοῦ. Αὐτή ἡ εὐελιξία ἀνάμεσα στόν πληθυντικό καί στόν ἐνικό εἶναι ἰδιαίτερος ἔντονη στό Μ.Κ., παρά στίς μεταγενέστερες μεταφραστικές ἀποδόσεις, ὅπως τῶν Ο', οἱ ὁποῖες τείνουν νά ὁμαλοποιοῦν τό κείμενο.¹¹⁰⁴ Κατά τόν U. Berges καί τόν G. Sigal, ὁ παῖς στό Ἠσ. 53,10 δέν εἶναι ἓνα μεμονωμένο πρόσωπο, ἀλλά ἡ προσωποποίηση τοῦ λαοῦ καί ἔχει σάν σκοπό μία ἐλπίδα γιά μελλοντική «ἀνάδυση ἀπό τήν σκόνη». ¹¹⁰⁵ Ὁ «παῖς», στά κεφ. 40-55, δέν παρουσιάζεται ὡς ἓνας ἐθνικός ἥρωας τοῦ Ἰσραήλ οὔτε ἐπιδιώκει πολιτικούς σκοπούς ἐγκαθίδρυσης μιᾶς κυριαρχίας τοῦ Ἰούδα, ἀλλά τό ἔργο του ἔχει θρησκευτικό χαρακτήρα καί παγκόσμιο προορισμό.¹¹⁰⁶ Ὡστόσο, ἡ εἰκόνα αὐτή ἀπαντᾷ ἐκ

¹¹⁰² P. Maillet, *The Servant Songs of Deutero-Isaiah in the MT and the LXX: A Comparison of Their Portrayals of God*, ἀ.έ. 2010, σ. 89.

¹¹⁰³ F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 144.

¹¹⁰⁴ Βλ. U. Berges, «The Literary Construction of the Servant in Isaiah 40-55», *SJOT* 24 (2010), σσ. 28-38. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ἀποτελεῖ τό Ἠσ. 43,10 ὅπου ὁ Θεός μιᾶς στούς ἀποδέκτες του : **אַתֶּם עַדְי נְאֻם־יְהוָה וְעַבְדִּי אֲשֶׁר בְּרַחֲמֵי** («Εσεῖς Ἰσραηλίτες, εἰστε οἱ μάρτυρές μου, οἱ δοῦλοι μου πού ἐγώ σᾶς διάλεξα»). Σύμφωνα ὅμως μέ τήν μετάφραση τῶν Ο', ἔχουμε χαρακτηριστική χρήση ἐνικοῦ ἀριθμοῦ: «γένεσθέ μοι μάρτυρες καὶ γὰρ μάρτυς λέγει κύριος ὁ θεός καί ὁ παῖς ὃν ἐξελεξάμην».

¹¹⁰⁵ Ἐνθ' ἄνωτ., ὑποσ. 1103, σσ. 28-38. G. Sigal, *Isaiah 53, Who is the Servant?*, USA: Xlibris 2007. Πρβλ. S. H. Blank, *Prophetic Faith in Isaiah*, Detroit: Wayne State University Press 1967, σ. 99.

¹¹⁰⁶ Α. Παπαρνάκη, *Ἡ ἄφηση τῶν ἁμαρτιῶν στή θεολογία τοῦ βιβλίου τοῦ προφήτου Ἡσαΐα*, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 63-70. Βέλλα Β., «Ὁ Μεσσίας κατά τό Β' μέρος τοῦ βιβλίου τοῦ Ἡσαΐου», *Ἀνάπλασις ΜΖ'* (1934), σ. 278. Στά σχετικά κεφάλαια περί τοῦ «παιδός» ὁ προφήτης ἀποφεύγει τό ὄνομα «Ἰσραήλ», χρησιμοποιώντας τίς γενικότερες ἐκφράσεις

νέου στόν πάσχοντα παῖδα στό Ἠσ. 53, 3 καί ἔξ. Ὅμως, οἱ δύο αὐτοί «πάσχοντες» δέν μποροῦν νά ταυτιστοῦν, διότι στό Ἠσ. 53,3 καί ἔξ. ὁ παῖς πάσχει ἐκουσίως γιά τίς ἁμαρτίες τῶν ἀνθρώπων, ἐνῶ ὁ ἰσραηλιτικός λαός πάσχει ἐξαιτίας τῶν ἁμαρτημάτων του. Σέ ἀντίθεση μέ αὐτό, ὁ Sigal ἀναφέρει ὅτι τό Ἰσραήλ ὑποβλήθηκε σέ δοκιμασίες ἀπό τοὺς ἐχθροὺς του καί στήν συνέχεια ἀνταμείφθηκε ἀπό τόν Θεό γιά τήν πίστη του στήν Τορά,¹¹⁰⁷ ἀφοῦ ἡ ἐβραϊκή ἱστορία ἔχει δείξει ὅτι ἡ ἁμαρτία τιμωρεῖται μέ ἐξορία καί ὄχι μέ ἀπόρριψη.¹¹⁰⁸

Ὁ R.N. Whybray ὑποστήριξε σέ ἀντίθεση μέ τά ἀνωτέρω, ὅτι ὁ παῖς δέν πάσχει χάριν τῶν ἁμαρτιῶν τῶν ἄλλων, ἀλλ' ἐξαιτίας τῶν ἁμαρτιῶν του.¹¹⁰⁹ Ὅμως εἶναι σαφές ὅτι ὑπομένει τό πάθος ἐκουσίως, καθώς παρουσιάζεται νά ἔχει βαθιὰ ἐπίγνωση τοῦ σκοποῦ γιά τόν ὁποῖο θυσιάζεται.¹¹¹⁰ Ὁ λαός, ἀπό τήν ἄλλη, ὑφίσταται ἀκουσίως τήν κακοπάθεια.¹¹¹¹ Ἐπιπροσθέτως, ἀκόμα καί ἂν δέν δεχτοῦμε τήν ἄποψη τοῦ Ekblad ὅτι ἡ κατάταξη τοῦ Ἰσραήλ-Ἰακώβ ὡς ὀνόματος τοῦ παιδός τοῦ Κυρίου θά πρέπει νά κατανοηθεῖ συλλογικά, ὡς ὁ λαός τοῦ Ἰσραήλ, πρέπει νά θεωρηθεῖ ὅτι ὁ παῖς θά ἔχει μία εἰδική ἀποστολή. Ἐτσι στήν μετάφραση τῶν Ο', περιγράφεται ὅτι τό παιδίον (ἢ οἱ ὁμόρριζες λέξεις του)¹¹¹² ὡς κάποιος (ἢ κάποιον) πού: α) θά σκοντάψει πάνω στήν ἐξουσία τῶν πρεσβυτέρων,¹¹¹³ β) θά παίξει σημαντικό ρόλο ὡς σημεῖο αὐτοῦ πού πρόκειται νά συμβεῖ στό Ἰσραήλ,¹¹¹⁴ γ) θά εἶναι ἓνας ὁργανικός παράγοντας

«ἡμεῖς-πολλοί-ἔθνη» στά ἀντίστοιχα χωρία Ἠσ. 42,1. 49,6. 53, 4-6,11,12, ἀκριβῶς γιά νά τονίσει τόν παγκόσμιο χαρακτήρα τῆς προσωπικότητος τοῦ παιδός (B. Βέλλα, «Νεώτεροι ἐκδοχαί περί τοῦ προσώπου τοῦ «Δούλου» τοῦ Θεοῦ», *Ἀνάπλασις* MZ' (1934), σ. 203).

¹¹⁰⁷ G. Sigal, *Isaiah 53, Who is the Servant?*, USA: Xlibris 2007.

¹¹⁰⁸ Πρβλ. Λευ. 26,44.

¹¹⁰⁹ R.N. Whybray, *Isaiah 40-66*, [NCBC], London: Marshall, Morgan and Scott 1975, σ. 175.

¹¹¹⁰ Βλ. B. Reice, «The Knowledge of the Suffering Servant», *Das Ferne und Nahe Wort. Festschrift L.Rost zur Vollendung seines 70* (1966), σσ. 186-192.

¹¹¹¹ Α. Παπαρνάκη, *Ἡ ἄφηση τῶν ἁμαρτιῶν στή θεολογία τοῦ βιβλίου τοῦ προφήτου Ἠσαΐα*, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 63-64.

¹¹¹² נַעַר (Ἠσ. 3,5. 7,16. 8,4. 10,19. 11,6). יָלֵךְ (Ἠσ. 8,18. 9,6. 11,7). בֵּן (Ἠσ. 38,19. 66,8). יֹנִיךָ (Ἠσ. 11,8. 53,2). עוֹלָם (Ἠσ. 49,15). רָקִיךָ (Ἠσ. 46,3). עֶבֶד (Ἠσ. 20,3. 22,20. 24,2. 37,5,15. 36,11. 41,8-9. 42,1,19. 43,10. 44,1,2,21,26. 45,4. 49,6. 50,10. 52,13).

¹¹¹³ Ἠσ. 3,5.

¹¹¹⁴ Ἠσ. 8,4,18.

πού θά φέρει εἰρήνη,¹¹¹⁵ δ) θά τοῦ ἔχει δοθεῖ μία εἰδική ἀποστολή,¹¹¹⁶ ε) θά ὀδηγήσει στήν ἀγαθή συνύπαρξη τῶν ἀνθρώπων μέ τό παράδειγμα τῶν ἀγρίων καί τῶν ἡμερῶν ζώων¹¹¹⁷ καί στ) θά ὁμοιάσει μέ τόν κύριό του.¹¹¹⁸ Ἄλλο χαρακτηριστικό, κατά τήν ἐπιτέλεση τοῦ ἔργου του, εἶναι ὅτι ὁ παῖς δέν παρουσιάζεται ὡς ἀδυσώπητος κριτής τῶν ἐθνικῶν, ὁ ὁποῖος φωνασκεῖ σάν τούς δημαγωγούς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀλλά ἀντίθετα ἐνεργεῖ ἀθόρυβα καί διακριτικά.¹¹¹⁹ Κατά τούς Dekker,¹¹²⁰ Williamson¹¹²¹ καί Poulsen,¹¹²² ἐπειδή ὁ Ἰσραήλ ἀπέτυχε στήν ἀποστολή πού τοῦ ἐμπιστεύθηκε ὁ Κύριος, μία νέα προφητική μορφή καθορίζεται ὡς παῖς τοῦ Γιαχβέ. Ἐτσι, μέ βάση τά ἀνωτέρω, τό παιδίον προσιδιάζει περισσότερο σέ μία συγκεκριμένη προσωπικότητα.

Δύο ἐπιχειρήματα ἔχουν ἐκφραστεῖ ἐναντίον τῆς συλλογικῆς ἐρμηνείας. Πρῶτον, ὑποστηρίζεται ὅτι ἐκτός τῶν «Ἀσμάτων τοῦ παιδός», ὁ παῖς εἶναι πάντα παθητικός. Ὡστόσο, μέσα στό πλαίσιο τοῦ Ἠσ. 42,1-9, ὁ Ἰακώβ-Ἰσραήλ, πιστεύεται ὅτι ἔχει ἐνεργό ρόλο στόν βαθμό πού ὁ λαός τοῦ Γιαχβέ μπορεῖ νά ἀπομακρύνει τίς δυσκολίες (Ἠσ. 41,15-16). Δεύτερον, προβάλεται ὁ ἰσχυρισμός ὅτι ὁ παῖς τοῦ 42,1-9 ἀπεικονίζεται σαφῶς ὡς ἓνα μόνο ἄτομο πού βρίσκεται πρόσωπο μέ πρόσωπο μέ τόν συλλογικό Ἰσραήλ. Εἶναι βέβαιο, κατά τόν Poulsen, ὅτι ὁ χαρακτηρισμός στό 42,1-9 παραπέμπει σέ στοιχεῖα ἀτόμου, ὅπως φαίνεται καί στό Ἠσ. 41,8-16. Πιθανόν πρόκειται γιά τό σύνηθες φαινόμενο στήν Π.Δ. τῆς ἐξατομίκευσης μιᾶς ομάδας, ὅπως γιά παράδειγμα στήν ἀπεικόνιση τοῦ Ἰσραήλ (Ἠσ. 1,5-6), τῆς Βαβυλώνας (Ἠσ. 47) καί τῆς Σιῶν (Ἠσ. 54).¹¹²³

¹¹¹⁵ Ἠσ. 9,1-6.

¹¹¹⁶ Ἠσ. 10,19.

¹¹¹⁷ Ἠσ. 11,6,8.

¹¹¹⁸ Ἠσ. 24,2.

¹¹¹⁹ Ἠσ. 42,2.

¹¹²⁰ J. Dekker, «The Servant and the Servants in the Book of Isaiah», *Sárospataki Füzetek* 3-4 (2012), σ. 36.

¹¹²¹ H.G.M. Williamson, *Variations on A Theme: King, Messiah and Servant in the Book of Isaiah*, [The Didsbury Lectures 1997], Carlisle: Paternoster Press 1998, σ. 154.

¹¹²² F. Poulsen, *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014, σ. 223.

¹¹²³ Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 116.

Ἐν κατακλεῖδι, σύμφωνα μέ τόν Grogan, ὁ παῖς μπορεῖ νά ἐρμηνευθεῖ μέ τό σχῆμα τῆς πυραμίδας, ὅπου βάση της εἶναι τό Ἰσραήλ, κέντρο της οἱ ὑπόλοιποι πιστοί καί κορυφή της τό πρόσωπο τοῦ παιδός. Ἡ προσέγγιση αὕτη ἔχει ὡς σκοπό τό κείμενο νά μορφώνει σταδιακά τόν ἀναγνώστη καί νά τόν ὀδηγεῖ στήν ταύτιση τοῦ παιδός μέ τό μοναδικό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ.¹¹²⁴

¹¹²⁴ G. W. Grogan, «The New Testament and the Messianism of the Book of Isaiah (the Finlayson Lecture for 1985)», *SBET* 3 (1985), σσ. 1-12.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ξεκινώντας από την παραδοχή ότι τό βιβλίο του Ἡσαΐα ἀποτελεῖ σήμερα ἓνα ἐνιαῖο βιβλίο μέ ἀρχή καί τέλος παρὰ τίς ἑτερόκλητες καταβολές τῶν συγγραφῶν του καί τό μεγάλο χρονικό διάστημα ἀνάμεσα στά ἐπιμέρους μέρη του, ἐπιχειρήσαμε νά μελετήσουμε συγκεκριμένα χωρία ὑπό τήν προοπτική ὅτι τά κείμενα αὐτά τελικῶς, δηλαδή μετά τόν δεύτερο ναό, διαβάστηκαν μέ μεσσιανικό τρόπο.

Ἐξετάσαμε ἀρχικά τό πρόσωπο τοῦ παιδός, ὅπως αὐτό παρουσιάζεται στίς περικοπές Ἡσ. 42,1-9 καί 52,13-53,12, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν δύο ἀπό τά λεγόμενα «ᾠσματα τοῦ παιδός».

Πιό εἰδικά, στό Ἡσ. 42,1-9 παρουσιάζεται ἡ ἀποστολή καί ἡ παγκοσμιότητα τοῦ ἔργου τοῦ παιδός καί ἡ προσπάθεια ταύτισής του μέ τόν Ἰσραήλ μέ βάση τούς Ο' (στ. 1) ἢ μέ τόν Πέρση βασιλιά Κῦρο (στ. 5).

Στό Ἡσ. 52,13-53,12 περιγράφεται ἡ ἑκπληξη τῶν λαῶν ἐνώπιον τοῦ πάσχοντος παιδός, ἡ ἀπόρριψή του, ἡ θυσία του ἀλλά καί ἡ τελική ἐξύψωσή του. Τό περιεχόμενο τῆς περικοπῆς φαίνεται ἀντιφατικό διότι ἀναγγέλλει, ἀπό τήν μία, τήν ἐπιτυχία τοῦ παιδός (52,13-15) καί, ἀπό τήν ἄλλη, τόν παῖδα νά ψυχορραγεῖ μέσα στήν καταφρόνηση τοῦ πλήθους καί νά ἐκτελεῖται, ἄν καί ἀθῶος (53,1-12). Παράλληλα, ὑποστηρίχθηκε ὅτι ὁ Ζοροβάβελ ἢ ὁ Δαρεῖος δροῦν ὡς πρωταγωνιστές τῆς περικοπῆς.

Γιά τήν διασάφηση τῆς χρήσης τῶν Ἡσ. 7,14-16 καί Ἡσ. 8,23-9,6 στήν χριστολογική ἐρμηνεία τοῦ παιδός, ἀρχικά ὑποστηρίχθηκε ὅτι τό Ἡσ. 7,14 ἀφοροῦσε στίς συνθήκες τοῦ Συρο-ἐφραιμιτικοῦ πολέμου καί τό Ἡσ. 8,23-9,6 δημιουργήθηκε σάν μία ὄραση βασιλικῆς ἀνόδου πρὶν ἀπό τήν ἐξορία, ὅποτε θεωρήθηκε πιθανότερο νά περιέγραφαν τόν ἐπόμενο βασιλιά ἀλλά ὄχι ἓναν ἐσχατολογικό σωτήρα. Ὡστόσο, ἡ ἀρχική προσδοκία

ένος ιδανικοῦ βασιλιᾶ ὀρίζεται πληρέστερα ὡς μεσσιανική-χριστολογική προσδοκία πού ἀναπτύχθηκε μέσα στόν Ἰσραήλ.

Προκειμένου νά διερευνηθεῖ ἡ ταυτότητα τοῦ παιδός πραγματοποιήθηκε ἡ συγκριτική ἀνάλυση τῶν Ἡσ. 7,14-16 καί Ἡσ. 8,23-9,6 πού ἀφοροῦν στό «παιδίον» μέ τά Ἡσ. 42,1-9 καί 52,13-53,12 πού ἀφοροῦν στόν «πάσχοντα». Γιά νά μελετηθεῖ ἡ σύνδεση τῶν ἀνωτέρω περικοπῶν ἀπαριθμήθηκαν ἀρχικά οἱ ὁμοιότητες καί διαφορές τῶν κεφ. 1-39 καί 40-55. Ἀκολουθῶς ἐρευνήθηκαν ἡ ἀτομική καί συλλογική ἐρμηνεία τοῦ παιδός μέ ἰδιαίτερη ἀναφορά στήν σύγκριση τῶν Ἡσ. 42,1-4 καί 8,23-9,6. Ὁ παῖς πού παρουσιάζεται ὡς πάσχων στά Ἡσ. 42,1-9 καί 52,13-53,12 φέρεται νά μή συνδέεται μέ τόν ἀναφερόμενο κραταῖό βασιλιά τῶν τῶν Ἡσ. 7,14-16 καί Ἡσ. 8,23-9,6. Πρόκειται ὁμως γιά τό ἴδιο πρόσωπο ὅπως προδίδει ἡ χρήση τῶν ὀρων πού γίνεται μέ τρόπο πού τό καλοῦσαν οἱ ἱστορικές στιγμές. Ὁ παῖς θεωρήθηκε ὡς συλλογική ἔννοια βάσει τῆς ταύτισης πού παρατηρεῖται στό κείμενο μέ τό σύνολο τῶν Ἰσραηλιτῶν ἢ τό ἐκλεκτό ὑπόλοιπο αὐτῶν. Ἡ ἰδανική ἐξήγηση θέλει ὁ παῖς νά ἐρμηνευθεῖ μέ τό σχῆμα τῆς πυραμίδας, ὅπου βάση της εἶναι τό Ἰσραήλ, κέντρο της οἱ ὑπόλοιποι πιστοί καί κορυφή της τό πρόσωπο τοῦ παιδός.

Ἡ μελέτη αὐτῆς τῆς ἱστορικῆς ἀποτύπωσης δέν συγκρούεται μέ τήν μεσσιανική κατανόηση, ἀλλά ἡ τελευταῖα διανοίγει αὐτήν σέ μία παράδοση ἑκατοντάδων ἐτῶν ἡ ὁποία θά καταλήξει στούς χριστιανούς νά ταυτοποιεῖται στό πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ παραλαβή αὐτή ἀπό τήν Ἐκκλησία σημαίνει τήν ἐξέταση τῶν ἰδίων περικοπῶν ὡς ἀντικαθρέφτισμα τῆς χριστολογικῆς προσέγγισης.

Στά ὑπό ἐξέταση κείμενα παρατηρήθηκε ἀπροσδιοριστία ἡ ὁποία βοηθᾷ στό νά παραμένει ἀνοικτό τό κείμενο γιά διάφορες ταυτίσεις. Ἡ μή ἀπόλυτη ταυτοποίηση μέ κάποιο πρόσωπο εἶναι πρωτίστως ἐγγενῆς-ἐσωτερική στό κείμενο, ὥστε στό ἓνα σημεῖο νά ὑπονοεῖται π.χ. ὅπως προαναφέραμε ὁ Κῦρος, καί στό ἄλλο σημεῖο νά μένει μετέωρο τό πρόσωπο καί τελείως καθόριστο γιά τήν ἱστορική ἐρευνα, ἐπειδή δέν συνδέονται.

Λόγω τῆς ἐνότητος τοῦ κειμένου, ὑπό τό πρίσμα τῆς ὁποίας γίνεται ἡ παροῦσα ἐξέταση, συνδέονται ὑποχρεωτικά αὐτά τά χωρία ὅπως καί μέ ἄλλα ἐδάφια, τά ὅποια προσθέτουν καί συνθέτουν τά χαρακτηριστικά τοῦ προσώπου τό ὁποῖο ὑπονοοῦνταν. Ἀλλωστε καί ὁ ἴδιος ὁ μεταγενέστερος συγγραφέας, π.χ. ὁ Δευτεροθαΐας, δέν εἶναι δυνατόν νά γράφει ἐντελῶς ἐρήμην τῶν προγενεστέρων μερῶν. Ἐτσι, ἐνῶ ὑπάρχει σχεδόν ἡ βεβαιότητα ὅτι πρόκειται γιά τόν Κῦρο στό Ἡσ. 49,5-9 αὐτό ἀνατρέπεται π.χ. στό Ἡσ. 50,4-9. Καταλήγουμε κατ' αὐτόν τόν τρόπον ὥστε καμία ἀπό τίς δύο περιπτώσεις νά μήν ἀποτελεῖ ἀπομονωμένη ἐπαρκῆ συνθήκη τελεσίδικης ἀπόφανσης π.χ. Ὁ Ἰσραήλ, ὡς παθητικός μάρτυρας τοῦ Γιαχβέ, ἀποτελεῖ σύμφωνα μέ τόν Ἡσαΐα τό ἀντικείμενο τῆς λυτρωτικῆς του δραστηριότητος καί ὄχι τό πρόσωπο πού φέρει τήν λύτρωση. Τήν ἴδια στιγμή ὅμως καί ὁ Κῦρος, ὅσον ἀφορᾷ π.χ. στήν κατάκτηση τῆς Μέσης Ανατολῆς, τήν ἐγκαθίδρυση τῆς ἐγκόσμιας κυριαρχίας του καί στήν ὑποταγή τῶν ἐθνῶν, δημιουργεῖ μόνο ἓνα προσωρινό βασίλειο.

Οἱ ἀντιφάσεις αὐτές πού ἐρμηνεύονται μέ ἀπλό τρόπο ἱστορικά στό ἐνιαῖο κείμενο, δέν ἐξηγοῦνται παρὰ μόνο ἂν τό εὖρος τῆς χριστολογίας συναντήσῃ τό εὖρος τῆς θεολογίας περὶ «χριστοῦ Κυρίου».

Ἡ λέξη «παῖς» συνενώνει τά χωρία καί ἔτσι «ὁ πάσχων παῖς» καί «ὁ παῖς τοῦ Γιαχβέ» ἀποτελοῦν τό ἴδιο πρόσωπο. Ἡ ἀνάδειξη τῶν ἰδιαιτέρων χαρακτηριστικῶν τοῦ παιδός εἶναι καθοριστική. Πρόκειται γιά τήν ἐξατομίκευση, γιά τό γεγονός ὅτι ὁ παῖς ἔχει εἰδική ἀποστολή σημαντικότερη ἀπό τήν ταυτότητά του, ὅτι εἶναι ἐκεῖνος πού ἔχει πάνω του πνεῦμα, πού θά φέρει κρίση στά ἔθνη, στόν ὁποῖο θά ἐλπίσουν ὅλοι, θά παραμείνει καθόλη τήν πορεία τοῦ ἀκέραιος καί μέ ἡσυχία θά ἐκτελέσῃ τό ἔργο του, τό ὁποῖο θά στεφθεῖ μέ ἐπιτυχία χωρίς βία, διότι ἔχει τόν Γιαχβέ ὡς πατέρα του καί ὑπέμεινε ἀδιαμαρτύρητα τό μαρτύριό του, πρόκειται γιά τήν ἐκτέλεση ἑνός ἀθώου. Τό ἔργο τοῦ παιδός θά ἔχει δύο ὄψεις: ἡ μία θά εἶναι ἡ διαθήκη μεταξύ ἀνθρώπων καί Θεοῦ καί ἡ ἄλλη ὁ φωτισμός τῶν ἐθνῶν, πού ὁδηγοῦν στήν ταύτιση τοῦ ἔργου τοῦ Γιαχβέ

καί τοῦ παιδός! Ὅμως ὁ παῖς ὑπερβαίνει τό ἔργο τοῦ Γιαχβέ καθὼς προσδιορίζει τήν διαθήκη τόσο μέ τούς Ἰουδαίους ὅσο καί μέ τούς ἐθνικούς. Τό ἴδιο συμβαίνει μέ τό μαρτύριό του καθὼς ἐπέφερε μία καθολική ἀποκατάσταση ἐπειδή ὑπέφερε γιά τίς ἁμαρτίες τῶν ἄλλων.

Ἡ μέν χριστολογική προοπτική π.χ. τοῦ χωρίου Ἠσ. 53, 7-9 τεκμηριώνεται κυρίως ἤδη ἀπό τήν χρήση του στίς *Πράξεις* τῶν Ἀποστόλων, ἡ δέ ἐμβάθυνση γίνεται ἀπό τούς Πατέρες. Βεβαίως στούς Πατέρες δέν ὑπῆρχε τό ἐρώτημα ἂν πρόκειται γιά ἄλλο πρόσωπο πλὴν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅμως, ἀπό τήν ἄλλη, ὀφείλει νά παραδεχθεῖ κανεῖς ὅτι διαβλέπουν προοπτικές στό κείμενο πού δέν ἀντιτίθενται σέ αὐτά πού τό ἴδιο κείμενο λέει. Ἔτσι ἡ ἀτιμασμένη μορφή ἀναφέρεται στό πῶς θά ἦταν κατά τήν ἡμέρα τοῦ πάθους του, σύμφωνα μέ τόν Θεοδώρητο, ἡ τόνιζει τήν ἀνθρώπινη φύση του, ὅπως ὑποστηρίζουν ἄλλοι Πατέρες. Ἡ λέξη «ἄνθρωπος» πού χρησιμοποιεῖται στόν ἴδιο στίχο, ἐρμηνευόμενη κατά τόν Μέγα Ἀθανάσιο, ὑπογραμμίζει τήν γνησιότητα τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ἐνῶ φθάνει νά ἐντοπίσει τήν ἐκπλήρωση τῶν λόγων στόν λογισμό τῆς πλευρᾶς τοῦ Ἰησοῦ.

Ἡ περικοπή Ἠσ. 7,10-16 παρουσιάζει ἰδιαίτερα ἐρμηνευτικά προβλήματα. Ἡ περικοπή ἀποτελεῖται ἀπό δύο τμήματα: τό πρῶτο εἶναι ὁ διάλογος γιά τό σημεῖο (στ. 10-13) καί τό δεύτερο (στ. 14-16) τό ἴδιο τό σημεῖο. Ἦδη ἡ ἱστορική ἐξέταση καθιστᾷ ἀδιάψευστο ὅτι ἀκόμα καί ἂν ὁ Ἐμμανουήλ ἦταν ἀπό τήν γενεά τοῦ Δαβίδ, αὐτό δέν μᾶς βεβαιώνει ὅτι εἶναι ὁ μεσσίας. Ὡστόσο ἡ γνώση ὅτι ὁ Εὐαγγελιστής Ματθαῖος παραθέτει ὑλικό ἀπό τήν περικοπή αὐτή γιά νά τήν ἐφαρμόσει στόν Μεσσία, σημαίνει ὅτι αὐτό τό ὑλικό εἶχε ἤδη διαμορφωθεῖ γιά νά ἀποδίδεται μεσσιανικά ἴσως ἀπό πολύ νωρίς, γι' αὐτό καί οἱ ἐρευνητές συνδέουν αὐτό μέ πιθανούς βασιλεῖς-σωτῆρες τοῦ Ἰσραήλ ὅπως καί τόν Ἐζεκία, πού ἀνήκει στήν προαιχμαλωσιακή ἐποχή. Ἐφόσον ὅμως ὁ βασιλιάς Ἐζεκίας, καί κάθε ἐπόμενος μέχρι καί τήν κατάργηση τῆς βασιλείας, ἀπογοήτευσε ἓνα μεγάλο μέρος ἀνθρώπων πού πίστεψαν σέ ἐκεῖνον, ἡ ἐλπίδα ματαιώνεται ἀλλά δέν ἀκυρώνεται ὀριστικά καί ἔτσι

κάθε διάδοχος βασιλιάς τοῦ Δαβιδικοῦ γένους εἶχε τήν ἐλπίδα ὅτι ὁ βασιλικός κληρονόμος θά εἶναι ὁ μεσσίας καί σέ αὐτό μᾶς παραπέμπει ἡ χρήση λέξεων καί ρημάτων.

Ἡ ἔκφραση «βούτυρο καί μέλι» εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένη μέ τήν γῆ τῆς Ἐπαγγελίας καί τήν ἀπαρχή μιᾶς περιόδου ἀκμῆς ἡ ὁποία θά συνδεθεῖ μέ τό πρόσωπο τοῦ Δαβίδ καί τήν βασιλεία. Ἡ ἴδια ὅμως φράση ἀναφέρεται σέ ἓνα ἀπείκασμα τοῦ παραδείσου μέ βασιλέα τόν ἄνθρωπο ὡς κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Ἀντιλαμβάνεται κανείς πῶς ὁ Ι. Χρυσόστομος ἐρμηνεύοντας τήν φράση «βούτυρο καί μέλι», ὅτι τό παιδί «μετέσχε τῆς φύσεως τῆς ἡμετέρας» καί ὅτι νέα γῆ τῆς ἐπαγγελίας θά φέρει ὁ Ἰδιος ὁ Χριστός, ἔχει μία πληρότητα τῆς Γραφῆς, τά χωρία τῆς ὁποίας διασυνδέει ἐντός τῆς ὁλότητάς της.

Ἡ φράση πού προκάλεσε τό ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν ὅσο καμία ἄλλη ἦταν τό «ἰδού ἡ παρθένος». Ἄν καί ἡ λέξη «παρθένος» στόν ἐλληνικό κόσμο χαρακτήριζε τήν θεά Ἀθηνᾶ ἢ τήν θεά Ἀρτεμη, θεές πού θεωροῦνταν παρθένες, στήν ἐλληνική βιβλιογραφία ἀναφέρονται παιδιά, τά ὁποία στήν ἀρχαία Ἑλλάδα εἶχαν γεννηθεῖ ἀπό «παρθένο». Ἔτσι ἀντί τό κείμενο τῶν Ὅ' νά διασαφηνίζει τίς δυσκολίες, τίς περιπλέκει. Ἡ προσδοκία μιᾶς «παρθενικῆς γεννήσεως ἐνός σωτήρα – βασιλιᾶ» στούς αἰγυπτιακοὺς καί ἐλληνιστικοὺς λαοὺς δέν εἶναι ἄγνωστη, μένει ὅμως ἀκόμα πρὸς μελλοντική διερεύνηση ἂν αὐτή ἐγκρύπτεται πίσω ἀπό τήν ἐπιλογή τῶν ἐλληνικῶν ὅρων στόν στίχο Ἠσ. 7,14. Ὁ μεταφραστής φαίνεται ὅτι συσχέτισε τήν «παρθένο» μέ τήν πόλη τῆς Σιῶν. Ἔτσι καταδεικνύεται ὅτι καί στούς δύο στίχους ἡ λέξη «παρθένος» ἀπλῶς ἀντικατοπτρίζει τήν ἑβραϊκή λέξη **הַיְוֹנָה** ἢ **הַיְוֹנָה** στό πρωτότυπο κείμενο, ὅποτε εἶναι δύσκολη ἡ διάκριση μιᾶς εἰδικῆς μορφῆς στήν μεταφράση τῶν Ὅ'. Ἔτσι ὅμως διαπιστώνεται ὅτι τοποθετώντας τήν λέξη «παρθένος» στό κείμενο, τό εὖρος τοῦ ὅρου δέν συρρικνώνεται ἀλλά παραμένει ἐπιδεκτικό διαφόρων ἐρμηνειῶν. Ἔτσι τό πρόβλημα διασαφήνισης μεταφέρεται στό θαυμαστό σημεῖο. Ὁ μέσος ἀναγνώστης γιά τόν ὁποῖο εἶναι προορισμένα τά κείμενα, ἀναρωτιέται ἂν ἡ προφητεία μιλοῦσε γιά τήν γέννα ἀπλῶς μιᾶς νεαρῆς γυναίκας, π.χ. γέννηση

Ἐζεκία, τότε ποῦ βρίσκεται τό θαυμαστό σημεῖο; Ἀπό τήν ἄλλη ἢ Μαρία, ἡ μητέρα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καλύπτει τόσο τό εὖρος τοῦ ὅρου «παρθένος», καθώς ἦταν νεαρά κοπέλα, ὅσο καί τόν συνδυασμό μέ τό θαυμαστό σημεῖο. Ἐπομένως ἡ κατανόηση τῆς Καινῆς Διαθήκης καί τῆς Ἐκκλησίας δέν ἀφορᾷ ἀποκλειστικά δογματικές προϋποθέσεις ἀλλά ἡ ἐξέταση μιᾶς παράδοσης ὑπό τό πρίσμα τῆς πρό ὀφθαλμῶν πραγματικότητας. Τά κείμενα εἶναι φορεῖς πού ἀποτυπώνουν τήν πίστη τῶν κοινοτήτων βάσει μιᾶς πραγματικότητας καί φαίνεται ὅτι αὕτη ἡ πραγματικότητα καί στίς δύο περιπτώσεις (Παλαιᾶς καί Καινῆς Διαθήκης) ἀποτελεῖ τήν ἔμπνευση ὥστε νά ἀποτυπωθεῖ μέ τήν ἴδια δυναμική σέ ἀμφότερα ὥστε νά ἐπιτρέπει τήν «σύμπτωση». Αὕτη ὅμως δέν εἶναι ἓνα τυχαῖο γεγονός, καθώς ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ προῆλθε ἀπό τούς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας τοῦ «Γιαχβέ».

Ἀπό τήν ἀνάλυση τῆς περικοπῆς (Ἡσ. 8,23-9,6) προκύπτει μία σημαντική εἰκόνα στήν ὁποία τό προσδοκώμενο παιδί πού ἀπεικονίζεται στόν Ἡσ. 9,5-6 ἐκλαμβάνεται ὡς βασιλιάς, ἱερέας καί ἀγγελικός λυτρωτής. Κάποια χαρακτηριστικά διαχωρίζουν τήν μορφή τοῦ παιδός στό Ἡσ. 52,13-53,12 ἀπό τόν δαβιδικό βασιλιά τῶν Ἡσ. 7,10-16 καί Ἡσ. 9,1-7. Ὅμως ἂν ὅλα θεωρηθοῦν ἐντός ἑνός ἐνιαίου βιβλικοῦ συνόλου πείθεται κανεῖς μέ τήν ἄποψη τῶν Hooker καί Hanson ὅπου πρόκειται γιά μία συμπληρωματική πορεία ἀπό τά γενικά στά εἰδικά. Ἔτσι, τό φῶς παρουσιάζεται στά κείμενα τοῦ προφήτη ὡς μία ἀπρόσωπη ἔννοια, προσδιορισμένη στόν Ἰσραήλ γενικά καί τήν Σιών, ἀλλά στήν συνέχεια προσωποποιεῖται στό πρόσωπο τοῦ παιδός τοῦ Θεοῦ. Τό παιδίον ἄλλωστε προσιδιάζει περισσότερο σέ μία συγκεκριμένη προσωπικότητα. Ἄν μάλιστα στό Ἡσ. 53,3 καί ἐξ. ὁ παῖς πάσχει ἐκουσίως γιά τίς ἁμαρτίες τῶν ἀνθρώπων, ἐνῶ ὁ ἰσραηλιτικός λαός πάσχει ἐξαιτίας τῶν ἁμαρτημάτων του, τότε ὁμιλοῦμε γιά μία ἀνεπτυγμένη θεολογία περί τοῦ «χριστοῦ τοῦ Κυρίου», ἡ ὁποία, διαμορφωμένη σέ μία πιό ἀτομοκεντρική περὶοδο, εὐκόλα συναντᾷ τό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ στήν χριστολογία τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἡ ὁποία φαίνεται νά εὗρσκεται ἀκόμα στά σπάργανα.

Ἡ ἀποψή μας ἐπὶ τῆς χριστολογικῆς ἐρμηνείας τῶν ὑπὸ ἐξέταση περικοπῶν εἶναι ὅτι ὁ συγγραφέας μπορεῖ νὰ ἐκφέρει μία προφητεία πού ἀφορᾷ στήν ἐποχή του, ἀλλά ἡ προφητεία αὐτή δέν σταματᾷ νὰ ἐκπληρώνεται στήν ἐποχή αὐτή καθώς θά ἐκπληρωθεῖ καί στό μέλλον, ὅπως εἰκονικά διαγράφεται μέ τόν σχηματισμό ὁμόκεντρων κύκλων στά ἡρεμα νερά μιᾶς ὑδάτινης ἐπιφάνειας. Κάθε ὁμόκεντρος κύκλος πού σχηματίζεται, ἀφορᾷ μία καινούργια ἐποχή, μία καινούργια ἐκπλήρωση τῆς προφητείας. Ἔτσι, ὁ Ἰσραήλ, κάποιος βασιλιάς ἢ ἐξέχουσα πολιτική φυσιογνωμία, μπορεῖ νὰ εἶναι τό πρόσωπο πού σχετίζεται μέ τίς προφητικές ρήσεις τοῦ συγγραφέα, ἀφοῦ καί αὐτός θά βοηθήσει μέ τήν πολιτική του τόν λαό, κυρίως ὅμως λειτουργεῖ ὡς προάγγελος τοῦ «τελικοῦ» Μεσσία, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, δηλ. τοῦ Μεσσία τοῦ τελικοῦ κειμένου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ

Biblia Hebraica Stuttgartensia, έπιμ. K. Elliger - W. Rudolph 1990.

Η Παλαιά Διαθήκη κατά τούς Ο΄, έπιμ. A. Rahlfs, Αθήναι: Αποστολική Διακονία τής Έκκλησίας τής Ελλάδος 1981.

Η Αγία Γραφή (Παλαιά και Καινή Διαθήκη), μετάφραση από τά πρωτότυπα κείμενα, Αθήνα: Έλληνική Βιβλική Έταιρεία 1997.

Novum Testamentum Graece, έπιμ. B. και K. Aland, C. M. Martini, J. Karavidopoulos, B. M. Metzger, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1993.

Konkordanz zum Hebräischen Alten Testament, έπιμ. G. Lisowsky, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1993.

The Greek New Testament, έπιμ. B. και K. Aland, C. M. Martini, J. Karavidopoulos, B. M. Metzger, Stuttgart 1993.

Η Καινή Διαθήκη μέ νεολληνική δημοτική μετάφραση τών έξι καθηγητών (Σ. Αγουρίδη, Π. Βασιλειάδη, Ι. Γαλάνη, Γ. Γαλίτη, Ί. Καραβιδόπουλου, Β. Στογιάννου) 1989.

Η Καινή Διαθήκη, μετ. Π. Τρεμπέλα, 1997.

Η Καινή Διαθήκη, μετ. Ί. Κολιτσάρα, 1997.

Τά Απόκρυφα τής Παλαιάς Διαθήκης, Τόμ. I -II (Κείμενα – Εισαγωγή – Σχόλια), έπιμ. Σ. Αγουρίδη, Αθήναι: Άρτος Ζωής, 1980.

2. ΛΕΞΙΚΑ

Alonso-Schokel, L. , «Isaie», *DDS*, τόμ. 7, Paris 1971, σ. 2074.

Bietenhard, H., «ὄνομα», *TDNT*, τόμ. 5, Grand Rapids: Eerdmans 1967, σσ. 242-283.

Brown, F., Driver, S. R., Briggs C. A. (ἐκδ.), *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Oxford/New York: Clarendon/OUP ³1962, ²1955, 1907.

Coggins, R.J. & Houlden, J.L. (ἐκδ.), «Isaiah», *A Dictionary of Biblical Interpretation*, London 1992, σσ. 326-327.

Delling, G., «παρθένος», *TDNT*, τόμ. 5, Eerdmans 1967, σσ. 826-837.

Gnilka, J., «Christologie», *LThK*, τόμ. 2, Freiburg: Herder-Verlag ³1994, σσ. 1170-1174.

Gunkel, H., «Knecht Jahwes», *RGG*, τόμ. 3, Tübingen: Mohr/Siebec 1927-32, σσ. 1100-1103.

Koehler, L., Baumgartner, W., (ἐκδ.), *HALOT*, τόμ. 1-2, Leiden: Brill 2001.

H.G. Liddell, R. Scott (ἐκδ.), «βούλομαι», *Μέγα Λεξικό τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης* (μτφρ. Ξ. Π. Μόσχου), τόμ. Α', Ἀθήνα: Ἐκδοτικός οἶκος «Ἰ. Σιδέρης» 1904, σ. 503.

Muraoka, T., *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Leuven: Peeters 2009.

Pokorný, P., «Jesus Christus», *RGG*, τόμ. 4, Tübingen: Mohr Siebeck 2001, σσ. 469-470.

Robinson, J. A., «Isaiah», *DB II*, Edinburgh 1942, σ. 486.

Tobac, E., «Isaïe», *Dictionnaire de Théologie Catholique* 8, Paris: Librairie Letouzey et ané 1924, σσ. 14-79.

Wegner, P.D., «Isaiah, Theology of», *Baker's Evangelical Dictionary of Biblical Theology*, Grand Rapids, Michigan: Baker Book House Company 1996, σ. 376

Werlitz, J., «Jesaja, Jesajabuch», *LThK*, τόμ. 5, Freiburg: Herder-Verlag ³1996, σσ. 787-789.

Zimmerli, W., Jeremias, J. , «παῖς θεοῦ», *TDNT* 5, 654-677.

Εὐστρατιάδου, Σ., *Λεξικόν τῆς Καινῆς Διαθήκης*, Ἀλεξάνδρεια 1910.

Κωνσταντινίδη, Γ.Ζ., *Νέον Ἐγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν τῆς Ἁγίας Γραφῆς*, Ἀθῆναι: Ὁ Λόγος 1985.

Σιαμάκη, Κ., *Σύντομο Λεξικό τῆς Καινῆς Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη: Δόναξ 2012.

Χατζηαργυροῦ Α., *Λεξικό τῆς Καινῆς Διαθήκης*, Ἀθήνα: Ἀρμός 2012.

Λεξικό Βιβλικῆς Θεολογίας (μτφρ. ἀπό τήν γαλλική γλώσσα, Σ. Ἀγουρίδη καί Σ. Βαρζανιάν), Paris: Les Editions De Cerf 1971.

3. ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΕΣ

Bromiley, G. W. (ἐκδ.), *ISBE*, τόμ. 2, Michigan: Grand Rapids, Eerdmans ³1979-1995.

Payne, J.B., *Encyclopedia of Biblical Prophecy*, New York: Harper & Row 1973.

Pokorný, P., «Jesus als Christus», *RGG*, τόμ. 4, Tübingen 2001, σσ. 469-470.

Schäfer, K., «Christologie», *RGG*, τόμ. 2, Tübingen 2001, σ. 273.

Steinmueller, J. E. – Sullivan, K., *CBEOT*, New York 1956.

Straub, H., «Messias», *TRE*, τόμ. 22, New York 1992, σ. 617.

Εγκυκλοπαίδεια τῶν Θρησκευτῶν, τόμ. 3ος, Ἀθήνα: Ἀλκυὼν 1994.

Π. Ν. Σιμωντᾶ, «Ναβαταῖοι», *ΘΗΕ*, τόμ. 9, Ἀθῆναι 1966, σ. 10.

«Ἐλούσα», *Ἐγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα*, τόμ. 23, Ἀθήνα 1996, σ. 47.

Μ. Ὀρφανός, «Ὠριγένης», *Παγκόσμιο Βιογραφικὸ Λεξικό*, τόμ. 9Β, Ἀθήνα: Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν 1991, σσ. 494-495.

«Ὠρος», *Ἐγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα*, τόμ. 61, Ἀθήνα 1996, σσ. 481-482.

4. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ - ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΑ

Archer, G., *The Wycliffe Bible Comentary*, Chicago: Moody, 1962.

Baltzer, K.,

- «Deutero-Isaiah: A Commentary on Isaiah 40-55», *A Journal of Biblical textual Criticism* 8 (2003).
- *Deutero-Isaiah (A Commentary on Isaiah 40-55)*, Minneapolis: Fortress 2001.
- *Deutero-Jesaja [KAT X,2]*, Gütersloh: Güterloher Verlagshaus 1999.

Brueggemann W.,

- *Isaiah 1-39*, Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press 1998.
- *Isaiah 40-66*, Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press 1998.

Calvin, J.,

- *Commentary on Isaiah* (μτφρ. W. Pringle), τόμ. 1-3, Michigan: Baker 2009.
- *Commentarry on the book Book of the Prophet Isaiah* (μτφρ. W. Pringle), τόμ. 1-4, Edinburgh: T. Constable 1850.

Clements, R. E., *Isaiah 1-39, [The New Century Bible Commentary]*, Grand Rapids: Eerdmans ²1980.

Delitzsch, F., *Biblical Commentary on the Prophecies of Isaiah*, τόμ. 1-2, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans ²1957, Edinburg: T&T Clark 1890.

Goldingay, J. – Payne, D., *A Critical and Exegetical Commentary on Isaiah 40-55*, τόμ. 1-2, Great Britain: T & T Clark International 2007.

Gore, C., (ἐκδ.), *A new commentary on Holy Scripture: Including the Apocrypha*, London: Sheffield Academic 1987.

Gray, G. B., *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII, [ICC]*, Edinburgh: T & T Clark 1980.

Guthrie, D., (ἐκδ.), *The New Bible Commentary revised*, Grand Rapids: Eerdmans ³1970.

Homer, H., *A commentary on Isaiah: with emphasis on the messianic hope*, Michigan: Grand Rapids, Baker Book House 1985.

Isaksson, B., *The textlinguistics of the Suffering Servant: Subordinate structures in Isaiah 52,13-53,12 [Εν πάση γραμματικῇ καί σοφίᾳ]*, Franciscan Printing Press – Edizioni Terra Santa 2011.

Jamieson, R.- Fausset, A.R.- Brown, D., *Commentary Practical and explanatory On the Whole Bible*, Michigan, Grand Rapids: Zondervan 1961.

Jensen, J., *Isaiah 1-39, [Old Testament Message 8]*, Wilmington DE: Michael Glazier 1984.

Keil, C.E.– Delitzsch, F.,

- *Isaiah, [Commentary on the Old Testament in ten volumes 7]*, Michigan 1975.
- *Joshua, Judges, Ruth, 1 and 2 Samuel, [Commentary on the Old Testament in ten volumes 2]*, Michigan 1975.

Kim, H., «Textual Tradition in Hebrew and Greek: Isaiah 52:13-53:12», *Textual Traditions of the Old Testament (Seminar)* 2008, (electronic edition).

Knabenbauer, I., *Commentarius in Isaiam prophetam I*, Paris 1922.

Knight, G., *Isaiah 40-55, Servant Theology*, Michigan: Handsel Press 1984.

Koole, J. L.,

- *Isaiah III: Volume 1/Isaiah 40-48, [HCOT]*, Kampen: Kok Pharos 1998.
- *Isaiah III: Volume 2/Isaiah 49-55, [HCOT]*, Kampen: Kok Pharos 1997.

Kruse, H., «Alma Redemptoris Mater: Eine Auslegung der Immanuel Weissagung Is. 7,14», *TTZ* 74 (1965), σσ. 15-36.

Levey, S. H., *The Messiah: An Aramaic Interpretation: the Messianic Exegesis of the Targum [Monographs of the Hebrew Union College 2]*, Cincinnati: Hebrew Union College-Jewish institute of Religion 1974.

Marcus, D., *The Book of Isaiah, [Exposition of the Bible 3]*, S.S. Scranton 1910.

Mauchline, J. *Isaiah 1-39: Introduction and Commentary, [Torch Bible Commentaries]*, London: SCM Press 1962.

Motyer, J.A., *The prophecy of Isaiah: An introduction and Commentary*, Illinois: InterVarsity Press, Downers Grove 1993.

Munnich, O., «Le Messianisme à la lumière des livres prophétiques de la Bible grecque», *The Septuagint and Messianism*, Leuven: Leuven University Press 2006, σσ. 327-356.

Ngunga, A. T., *Messianism in the Old Greek of Isaiah*, USA: Vandenhoeck & Ruprecht 2013.

Oswalt, J.

- *The Book of Isaiah: Chapters 40-66, [NICOT]*, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1998.
- *The Book of Isaiah: Chapters 1-39, [NICOT]*, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1986.

Scott, R.B.Y., *The book of Isaiah: Introduction and Exegesis, Chapters 1-39, [IB]*, Nashville: Abingdon Press 1956.

Scullion, J., *Isaiah 40-66*, Delaware: Glazier 1982.

Seitz, C.R., *Isaiah 1-39, Interpretation, A Bible Commentary for Teaching and Preaching*, Louisville: John Knox Press 1993.

Skinner, J., *Isaiah Chapters XL-LXVI [The Cambridge Bible for Schools and Colleges]*, Cambridge: Cambridge University Press 1922.

Slotki, I. W., *Isaiah: Hebrew Text and Hebrew Translation with an Introduction and Commentary*. London: Soncino Press 1961.

Smith, G.A., *The Book of Isaiah, [The Expositor's Bible]*, τόμ. 1-2, London: Hodder and Stoughton 1927.

Smith J. E., *An Expository Commentary on the Book of Isaiah (A work in Progress)*, (electronic edition), α.ε. 2005.

Soggin J.A., *Introduction to the Old Testament*, Philadelphia: Westminster Press 1980.

Stromberg, J., *An Introduction to the Study of Isaiah [T&T Clark Approaches to Biblical Studies]*, New York: T&T Clark International 2011.

Walvoord, J.F., Zuck R.B., (ἐκδ.), *The Bible Knowledge Commentary (Old Testament), [Bible Knowledge Series]*, United States of America: Victor Books 1985.

Watts, J.D.W.,

- *Isaiah 1-33, & 34-66 [WBC 24 & 25]*, (electronic edition), Dallas: Logos Library System, Word Incorporated 1998
- *Isaiah 34-66, [WBC 22]*, Waco: Word Books 1987.
- *Isaiah 1-33, [WBC 21]*, Waco: Word Books 1985.

Westermann, C., *Isaiah 40-66*, Philadelphia: Westminster 1969.

West, J.K., *Introduction to the Old Testament*, New York: Macmillan
1981

Whybray, R.N., *Isaiah 40-66*, [NCBC], London: Marshall, Morgan
and Scott 1975.

Widyapranawa, S. H., *The Lord is Savior: Faith in National Crisis ,
A Commentary on the Book of Isaiah 1-39*, [International Theological
Commentary], Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1990.

Wilderberger, H., *Isaiah 1-12: A Commentary* (μτφρ. T. H. Trapp),
[Continental Commentaries], Mineapolis: Fortress 1991.

Young, E.J.,

- *The Book of Isaiah*, τόμ. 1-3, [NICOT], Grand Rapids: Eerd-
mans 1965-72.
- *An Introduction to the Old Testament*, Michigan: Eerdmans
1964.

Isaiah, [TOB], Paris: Ancien Testament 1975.

3. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Αδαμτζιλόγλου, Εύ.,

- «Ἡ Σοφιολογία τοῦ Δευτεροησαΐα. Διάλογος μέ τή θεωρία τοῦ Ἡρακλείτου», *Θεολογία* 83 (Ἰανουάριος – Μάρτιος 2012), σσ. 133-171.
- «Οὐκ ἔνι ἄρσεν καί θήλυ», *Τά βασιλικά χαρίσματα τῶν δύο φύλων* (Γαλ. 3,28γ, Γεν.1,26-27), Θεσσαλονίκη: University Studio 1998.

Ἀγουρίδη, Σ.,

- *Ερμηνευτική τῶν ἱερῶν κειμένων*, Ἀθήνα: Ἄρτος Ζωῆς 2000.
- *Ἱστορία τῶν Χρόνων τῆς Καινῆς Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη 1985.
- *Ἐνώχ. Ἦτοι ὁ Χαρακτήρ τῆς περί τῶν Ἐσχάτων Διδασκαλίας τοῦ Βιβλίου τοῦ Ἐνώχ*, Ἀθῆναι 1955.

Αἰσχύλου, Προμηθέας Δεσμώτης, (*«Prometheus», Aeschylus*, μτφρ. H. W. Smyth), London: William Heinemann Ltd 1926.

Ἀνδριοπούλου, Π., *Μαθήματα Βιβλικῆς Ἱστορίας*, Ἀθήνα 1989.

Ἀντωνιάδου, Β.,

- *Εἰσαγωγή εἰς τήν Παλαιάν Διαθήκην*, Ἀθήνα 1936.
- «Ἐκ τῶν τοῦ Ἡσαΐου, ὁ Μεσσίας καί ὁ Δοῦλος τοῦ Κυρίου», *Ὁρθοδοξία* 18 (1927), σσ. 329-331.

Βαργᾶ, Μ., *Ἱστορική ἀνάπτυξη τῶν χωρίων τοῦ Ἡσαΐα ΛΘ' 5-8 καί ἡ Βαβυλώνια αἰχμαλωσία*, Θεσσαλονίκη 1985.

Βασιλειάδη, Ν., *Ἡ Παλαιά Διαθήκη στήν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν*, Ἀθῆναι 2003.

Βέλλα, Β.,

- *Θρησκευτικάί Προσωπικότητες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, μέρος Α΄, Ἀθήνα: Ἕννοια 2008.
- *Ἐκλεκτοί Ψαλμοί*, ἐκδ. Αποστολική Διακονία, Ἀθήνα 1996.
- *Ὁ παῖς τοῦ Κυρίου*, Ἀθήναι 1969.
- *Γραμματική τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης*, Ἀθήναι 1958.
- *Τό χωρίον Ἡσαΐου 3,10 κατά τό κείμενον τῶν Ο΄*, [Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Τόμου Ἑκατονταετηρίδος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν], Ἀθήναι 1939.
- «Κριτική τῆς Βίβλου καί ἐκκλησιαστική αὐθεντία», *ΕΕΘΣΑ*, τόμ. 3 (1936-37).
- «Τό πρόβλημα τοῦ Δευτεροησαΐου καί Τριτοησαΐου», *Ἀνάπλασις ΜΖ΄* (1934), σ. 47.
- «Ἡ δρᾶσις τοῦ προφήτου Ἡσαΐου», *Ἀνάπλασις* 8-9 (1934).
- «Ὁ Μεσσίας κατά τό Β΄ μέρος τοῦ βιβλίου τοῦ Ἡσαΐου», *Ἀνάπλασις ΜΖ΄* (1934).
- «Νεώτεραι ἐκδοχαί περί τοῦ προσώπου τοῦ “Δούλου” τοῦ Θεοῦ», *Ἀνάπλασις ΜΖ΄* (1934).

Βλάχου, Σ.Κ.,

- *Συγχρονική Ἱστορία τῆς Ἰσραηλιτικῆς βασιλείας*, Ἀθήνα ²1996.
- *Βιβλικά Α΄*, Ἀθήνα: Δέσποινα Μαυρομάτη 1995.

Βούλγαρη, Ν., «Προλεγόμενα εἰς τό πρόβλημα τῶν ἐδαφίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ», *Θεολογία* 68 (1997/1-2), σσ. 194-195.

Γιαννακοπούλου, Ἰ., Ἀρχιμ.,

- *Ὁ Προφήτης Ἡσαΐας*, [Ἡ Παλαιά Διαθήκη κατά τούς Ο΄], τόμ. 8, Θεσσαλονίκη ⁴1986.
- *Ὁ Προφήτης Ἡσαΐας*, Θεσσαλονίκη: Β. Ρηγοπούλου ²1970.

Γιανναρᾶ, Χ., *Ἡ Εὐρώπη γεννήθηκε ἀπό τό «Σχίσμα»*, Ἀθήνα: Ἰκαρος 2015.

Δεσπότη, Σ.,

- *Ὁ Απόστολος Παῦλος στήν Ἀθήνα*, Ἀθήνα 2009.
- *Ὁ Κώδικας τῶν Εὐαγγελίων*, Ἀθήνα 2007.
- *Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη*, τόμ. Β', Ἀθήνα 2007.
- *Ἡ Ἀγία Γραφή στόν 21ο αἰῶνα*, Ἀθήνα 2006.
- *Ὁ Ἰησοῦς ὡς «Χριστός» καί ἡ πολιτική ἐξουσία στούς συνοπτικούς Εὐαγγελιστές*, Ἀθήνα: Ἄθως 2005.
- *Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη*, τόμ. Α', Ἀθήνα 2005.

Εὐριπίδου, Βάκχες. (μτφρ. von Armin, J.), *Supplementum Euripideum*, Marcus & Weber 1913.

Ζάρρα, Θ.Κ.,

- *Μεσσιανικές ἀντιλήψεις στό ραββινικό καί μεσαιωνικό ιουδαϊσμό (Ἡ μεσσιανική ἰδέα καί οἱ μεταμορφώσεις της)*, Ἀθήνα: Ἄρτος Ζωῆς 2011.
- *Ἀρχαῖος Ἰουδαϊσμός, Μελέτες Α΄*, Ἀθήνα: Ἐννοια 2011.
- *Λαοί καί πολιτισμοί τῆς περιόδου τοῦ Δεύτερου Ναοῦ*, Ἀθήνα: Ἐννοια 2008.
- *Ἱστορία τῆς Ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης*, Ἀθήνα: Ἐννοια 2005.

Ἰαμβλίχου, *Περί τοῦ Πυθαγορείου Βίου*, (μτφρ. Πέτρου Α.), Ἀθήνα: Ζήτρος 2001.

Ἰωαννίδη, Θ.,

- «Γενεαλογία Ἰησοῦ Χριστοῦ (Ματθ. 1, 1-17· Λουκ. 3, 23-38) στήν ἀρχαία ἐκκλησιαστική παράδοση», *Κληρονομία* 32, Α'-Β' (2000), σσ. 23-51 [*Τό κατά Λουκᾶν Εὐαγγέλιο, Εἰσηγήσεις Γ' Συνάξεως Ὁρθοδόξων Βιβλικῶν Θεολόγων* 2003, σσ. 131-163].
- *Οὐκ ἦλθον καταλύσαι ἀλλά πληρῶσαι*, (Σχόλια στό Μτ. 5,17-20), [*Εἰσηγήσεις Ζ' Συνάξεως Ὁρθοδόξων Βιβλικῶν Θεολόγων*], Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 147-161.

Καϊμάκη, Δ.,

- «Τά ἐλοχίμ δέν θά ταραχθοῦν εἰς τόν αἰῶνα...» (Ζητήματα Παλαιοδιαθηκικῆς Γραμματείας), Θεσσαλονίκη 2006.
- Τά χειρόγραφα τοῦ Κουμράν καί ἡ Θεολογία τους, Θεσσαλονίκη: Βάνιας 2004.
- Θέματα Παλαιοδιαθηκικῆς Θεολογίας, Θεσσαλονίκη: Simbo 1999.
- Ἡ Ἀνάστασις τῶν νεκρῶν στήν Παλαιά Διαθήκη, Θεσσαλονίκη 1994.
- «Ἰδού ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει καί τέξεται υἱόν καί καλέσεις τό ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ (Ἠσ. 7,14)», Πρακτικά Θεολογικοῦ Συνεδρίου Ἱ. Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης πρὸς τιμὴν τοῦ Παμβασιλέως Χριστοῦ (1990), Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 253-262
- Σιών καί Ἱερουσαλήμ στόν Δευτεροψηά, Θεσσαλονίκη 1990.
- «Ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου στούς προφῆτες τῆς Π.Δ. καί στήν Β' Πρὸς Θεσσαλονικεῖς Ἐπιστολή, Ἀπ. Παῦλος», Πρακτικά Συνεδρίου Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης 1989, σσ. 171-179.
- «Ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου στούς προφῆτες τῆς Π.Δ.», ΕΕΣΘΣ 29 (1986-1989), σσ. 207-289.
- «Ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου καί ἡ Παλαιοδιαθηκική ἐσχατολογία», Γρηγορίου Παλαμᾶ 70 (1987), σσ. 412-421.
- Θέματα προφητικῆς ἐσχατολογίας, Θεσσαλονίκη 1987.
- «Ἰδού ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει καί τέξεται υἱόν καί καλέσεις τό ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ (Ἠσ 7,14)», Γρηγορίου Παλαμᾶ 69 (1986), σ. 515.
- «Ἡ θεολογία τῆς δημιουργίας», Γρηγορίου Παλαμᾶ 69 (1986), σσ. 106-110.
- Ὁ Δευτεροψηά καί τό μήνυμά του, Θεσσαλονίκη 1985.
- Παραδόσεις ἐκλογῆς καί Δευτεροψηά (Διδακτορική Διατριβή), Θεσσαλονίκη 1983.

Καλαντζάκη, Σ.Ε,

- Εἰσαγωγή στήν Παλαιά Διαθήκη, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2006.

- «Βιβλική χρήση τοῦ ὄρου Ἀμήν», Γρηγορίου Παλαμᾶ 72 (1989), σσ. 179-215.
- Ὁ δισταγμός τῶν ἐκλεκτῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης στήν κλήση τοῦ Θεοῦ, Θεσσαλονίκη 1988.
- Τό ἀγαθό τῆς εἰρήνης στή βιβλική σκέψη, Θεσσαλονίκη 1988.
- «Οἱ Θεολογικές διαστάσεις τῆς εἰρήνης στήν Π.Δ.», ΕΕΘΣΘ 29 (1986-1989), σσ. 103-188.

Καραβιδοπούλου, Ἰω., *Ελληνική Βιβλική Βιβλιογραφία τοῦ 20^{οῦ} Αἰώνα*, Θεσσαλονίκη 1997.

Καραγιάννη, Γ.Χ.,

- *Ἀρχαιολογία καί Θεσμολογία τοῦ Βιβλικοῦ Ἰσραήλ*, Ἀθήνα: Ἑννοια 2013.
- «Ἡ ἐποχή τῶν Κριτῶν καί ἡ ἐγκαθίδρυση τοῦ θεσμοῦ τῆς Βασιλείας», *Θεολογία* 81, τεύχος 3 (2010), σσ. 65-80.
- *Ἡ Εἵσοδος τῶν Ἰσραηλιτῶν στή γῆ τῆς Ἐπαγγελίας*, *Ἱστορική ἀναδρομή καί ἀρχαιολογική προσέγγιση*, Ἀθήνα: Ἑννοια 2008.
- *Ἡ ἔννοια τοῦ ὑπολοίπου στήν Παλαιά Διαθήκη (Διατριβή ἐπί διδακτορία)*, Ἀθήνα 2004.

Καρακόλη, Χρ., *Ἡ παραβολή τοῦ ἀσώτου Υἱοῦ. Μιά ἀλληγορική προσέγγιση τῆς ἱστορίας τῆς σωτηρίας*, [Θέματα Ἑρμηνείας καί Θεολογίας τῆς Καινῆς Διαθήκης], Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2002.

Κωνσταντίνου, Δ.Μ.,

- *Ἡ διαμόρφωση τῆς μεσσιανικῆς ἰδέας στήν Π.Δ. καί ἡ ἐπανερμηνεία της στήν Κ.Δ. (Ἡ μεσσιανική ἰδέα καί οἱ μεταμορφώσεις της)*, Ἀθήνα: Ἄρτος Ζωῆς 2011.
- *Παλαιά Διαθήκη (Ἀποκρυπτογραφώντας τήν πανανθρώπινη κληρονομιά)*, Ἀθήνα: Ἄρμος 2008.
- *Ὁ προφήτης τῆς Δικαιοσύνης (Ἑρμηνευτική ἀνάλυση προφητειῶν ἀπό τό βιβλίό τοῦ Ἀμώς)*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής 1999.

- *Θυσία ειρηνική (Ιστορική-θεολογική μελέτη)*, Θεσσαλονίκη 1988.
- *Ο Ναός στο όραμα της κλήσης του προφήτη Ησαΐα*, Θεσσαλονίκη 1985.
- *«Ο Κύριος ἐβασίλευσεν», Ἡ Απόδοση του τίτλου «βασιλιάς» στο Γιαχβέ (Διατριβή ἐπί διδακτορία)*, Θεσσαλονίκη 1983.

Ματσούκα, Ν.,

- *Δογματική καί Συμβολική Θεολογία Β΄*, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2004.
- *Παλαιᾶς καί Καινῆς Διαθήκης Σημεῖα, Νοήματα, Αποτυπώματα*, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2002.

Μούρτζιου, Ίω.,

- *«Προφητεία καί Λατρεία στην προαιχμαλωσιακή περίοδο»*, *Θεολογία* 83 (2012), σ. 122.
- *Ερμηνεία καί Θεολογία βιβλικῶν κειμένων*, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2011.
- *Ἡ Παράδοση γιά τόν Δαβίδ στην Παλαιά Διαθήκη*, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2006.
- *Ἡ Παλαιά Διαθήκη. Διάγραμμα περιεχομένου τῶν ποιητικῶν καί προφητικῶν βιβλίων*, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2000.

Μπρατσιώτου, Ν.

- *Ἡ θέσις τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ*, Ἀθήνα 1983.
- *Ἐξ Ἀποκαλύψεως γνῶσις Θεοῦ - Σχέσις Θεοῦ καί ἀνθρώπου – Πίστις καί ἀθεΐα*, Ἀθήνα: Ἀποστολική Διακονία 2015.

Μπρατσιώτου, Π.,

- *Ο Προφήτης Ησαΐας*, Ἀθήνα 1993.
- *Ἀνθρωπολογία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης Ι - Ο ἄνθρωπος ὡς θεῖον δημιούργημα*, Ἀθῆναι 1976
- *Εἰσαγωγή εἰς τήν Παλαιάν Διαθήκην*, Ἀθήνα ²1975, 1937.

- «Ήσαΐας», ΘΗΕ, τόμ. 6 (1965), στηλ. 75.
- «Κριτικόν καί βιβλιογραφικόν δελτίον», Θεολογία ΚΖ' (1956), σ. 170.
- Ὁ Προφήτης Ήσαΐας, κεφ. Α' - ΙΒ', τεῦχος Α', Ἀθήνα 1956.
- Αἱ παραβολαί τοῦ Κυρίου καί ἡ νεωτέρα κριτική, Ἀθήνα 1925.

Νταλιάνη, Π., «Ἑλληνική Ὁρθόδοξη Ἑρμηνευτική καί Κανονική Ἑρμηνεία», Θεολογία 85/2 (2014), σσ. 35-62.

Οἰκονόμου, Β. Ή., Ἀρχαιολογία καί Θεσμολογία τῆς Γῆς τῆς Παλαιστίνης, Ἀθήνα 2004.

Ὀλυμπίου, Π. Ν.,

- Ἀπό τή θυσία τοῦ Ἀβραάμ στήν *Akedah Yitzhak*, [Ἑρμηνεία Παλαιᾶς Διαθήκης], τόμ. Α', Ἀθήνα: Ἐννοια 2006.
- Τό βαμά ὡς χῶρος λατρείας στό ἀρχαῖο Ἰσραήλ, Ἀθήνα 1991.
- Προϊσραηλιτικοί Ἱεροί Χῶροι καί Ναοί εἰς τήν Παλαιστίνην, χῶροι συνεχοῦς Ναοδομίας (Διδακτορική Διατριβή), Ἀθῆναι 1984.

Παναγοπούλου, Ἰ., Ἡ Ἑρμηνεία τῆς Ἀγίας Γραφῆς στήν Ἐκκλησία τῶν Πατέρων, τόμ. Β', Ἀθήνα: Ἀθως 2003.

Παπαδοπούλου, Ν.,

- Σύντομος Εἰσαγωγή εἰς τήν Παλαιάν Διαθήκην, Ἀθήνα 1994.
- Ὑπόμνημα εἰς τό βιβλίον τοῦ Μιχαίου, Ἀθήνα 1975.

Παπαδοπούλου, Σ.Γ., Ἰωάννης Χρυσόστομος: Ὑπέρβαση των Χριστολογικῶν Παρεκκλίσεων, Ἀθήνα 1997.

Παπαδοπούλου, Στ., Πατρολογία Α', Ἀθήνα 1982.

Παπαρνάκη Α.,

- *Προφήτες και Λατρεία. Η κριτική της λατρείας του αρχαίου Ισραήλ στο προφητικό κήρυγμα, Θεσσαλονίκη: Γράφημα 2012.*
- *Ερμηνεία κειμένων της Παλαιᾶς Διαθήκης κατά τούς Πατέρες της Ἐκκλησίας, Θεσσαλονίκη 2009.*
- «Ἡ ἐπίκληση τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ στήν Παλαιά Διαθήκη», *Ερμηνεία και Θεολογία της Παλαιᾶς Διαθήκης*, τόμ. 2, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2006.
- *Ἡ ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν στή θεολογία τοῦ βιβλίου τοῦ προφήτου Ἡσαΐα, Θεσσαλονίκη 2004.*
- *Ἡ Μεσσιακή προφητεία τοῦ βιβλίου τῶν Ἀριθμῶν 24,7 και ἡ ἐρμηνευτική της δυσχέρεια, [Ἀφιέρωμα στή μνήμη τοῦ Καθηγητοῦ Παναγιώτου Κ. Χρήστου, τόμ. 6], Θεσσαλονίκη 1999.*

Πατρώνου, Γ.Π., *Μεσσιανισμός και ἐσχατολογικές προσδοκίες, στά Ἀποκρυφα και Ἀποκαλυπτικά κείμενα της περιόδου 200 π.Χ. -100 μ.Χ., Ἀθῆνα: Παρρησία 2014.*

Ρωμανίδη, Ἰ. *Δογματική και Συμβολική Θεολογία της Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. Α΄, Θεσσαλονίκη 1973.

Σαρηγιάννη, Χ., *Συνοπτική ἱστορία της ἐποχῆς της Παλαιᾶς Διαθήκης*, Κύπρος 1990.

Σιδέρη-Παπαδοπούλου, Β.,

- *Γραμματική της Αρχαίας Εβραϊκῆς Γλώσσας, Ἀθήνα: Ἐννοια 2008.*
- *Ἡ θέση της γυναίκας στήν Παλαιά Διαθήκη, [Θεολογικόν Συνέδριον μέ θέμα Ἡ γυναίκα στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία], Πύργος: Ἰ. Μητρόπολις Ἡλείας 2008, σσ. 21-45.*

Σιμωνᾶ, Π. Ν., *Ἀπό τόν κόσμον της Παλαιᾶς Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη 1996.

Σιώτου, Μ., *Αἱ Τελευταῖαι Ἀνακαλύψεις Αρχαίων Χειρογράφων*, Ἀθήνα 1986.

Σωτηροπούλου, Ν.,

- *Η Καινή Διαθήκη με μετάφραση στή Δημοτική*, Αθήναι, 2001.
- *Ερμηνεία Δυσκόλων Χωρίων τῆς Ἀγίας Γραφῆς*, τόμ. 1-3, Αθήνα 1988-1994.

Τρακατέλλη, Δημ., Ἀρχιεπισκόπου Ἀμερικῆς, Χριστός ὁ Προϋπάρχων Θεός, Αθήνα: Δόμος, 1992.

Τρεμπέλα, Π. Ν.,

- *Ἡσαΐας*, [Ἡ Παλαιά Διαθήκη μετά συντόμου ἐρμηνείας], τόμ. 16, Αθήναι: ἀδελφότης θεολόγων «Ὁ Σωτήρ» 2002.
- *Υπόμνημα εἰς τόν Προφήτην Ἡσαΐαν*, Αθήνα 1990, 1984.

Τσάκωνα, Β.Γ., *Ἡ περί Μεσσίου διδασκαλία τῆς διαθήκης τῶν Δώδεκα Πατριαρχῶν*, Αθήναι 1968.

Τσαλαμπούνη, Ἀ., «Τό κύρυγμα τοῦ ἀποστόλου Παύλου γιά τόν Μεσσία-Χριστό» (Ἡ μεσσιανική ἰδέα καί οἱ μεταμορφώσεις της), Αθήνα: Ἄρτος Ζωῆς 2011.

Φαράντου, Μ., *Χριστολογία. «Το ἐνυπόστατον»*, Αθήναι 1972.

Φιλιππίδου, Λ., *Ἱστορία τῆς Θρησκείας τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ*, τόμ. Α', Αθήνα: Πυρσός 1938.

Φλαυίου Ἰωσήπου, *Ἰουδαϊκή Ἀρχαιολογία*, τόμ. ια', Berlin: Weidmann 1892.

Φούντα, Ἰ., *Μητροπολίτου Γόρτυνος καί Μεγαλοπόλεως*,

- *Ὁ προφήτης Ἡσαΐας* (κεφ. 1-5), Δημητσάνα 2015.
- *Ἡ Δημιουργία τοῦ κόσμου καί τοῦ ἀνθρώπου*, Δημητσάνα-Μεγαλόπολη 2011.
- *Οἱ Πατριάρχες τοῦ Ἰσραήλ*, Δημητσάνα-Μεγαλόπολη 2010.
- *Ἡ ἱστορία τοῦ Ἰσραήλ*, Δημητσάνα – Μεγαλόπολη 2009.

- Άγιος Γρηγόριος ό Ε΄ 2 (2008).
- «Η γέννηση καί ή παιδική ήλικία του Ίησου Χριστου (1,1-2,23)», Απλή Κατήχηση 12 (2007).
- Οί προφήτες τής Παλαιᾶς Διαθήκης καί ή διδασκαλία τους, Αθήνα 2005.
- Χρονοδιάγραμμα τής Παλαιᾶς Διαθήκης, Αθήνα 2005.
- Η Παλαιά Διαθήκη (περιεχόμενο καί θεολογία της), Αθήνα 2005.
- Γένεσις, [Έρμηνεία Παλαιᾶς Διαθήκης], Αθήνα: Αποστολική Διακονία 2002.
- Η Περί προϋπάρξεως του Ίησου Χριστου διδασκαλία τής Αγίας Γραφής κατά τον ιερόν Χρυσόστομον (Διατριβή επί διδακτορία), Αθήναι 2002.
- Ό Προφήτης Ήσαΐας, τεϋχ. α', κεφ. 1 έως 12 (έρμηνεία Παλαιᾶς Διαθήκης), Αθήνα 2001.

Χατζηεφραιμίδου, Είρ., Αρχιμ., Ό προφήτης Ήσαΐας στην Καινή Διαθήκη, Φλώρινα 2000.

Χαστούπη, Α. Π.,

- Ταλμούδ, Αθήνα 1981.
- Μελέται Εισαγωγικάί εις την Παλαιάν Διαθήκην, Αθήνα 1973.

Χριστινάκη, Ε.,

- Γραμματική τής Αρχαίας Έβραϊκής Γλώσσας τής Παλαιᾶς Διαθήκης, Αθήνα: Συμμετρία 2008.
- Βιβλική Αρχαιολογία - Θεσμολογία: Ειδικά Θέματα, τεϋχος Β', Αθήνα : Συμμετρία 2008.
- Έγχειρίδιο θεμάτων Βιβλικής Αρχαιολογίας καί Θεσμολογίας, Αθήνα: Συμμετρία 2006.
- Ιστορική πορεία τής Γυναίκας στή Βίβλο, Αθήνα: Συμμετρία, 2005.
- Πανεπιστημιακές Παραδόσεις Θεολογίας τής Παλαιᾶς Διαθήκης, Αθήνα 2004.
- Εισαγωγικές παραδόσεις Παλαιᾶς Διαθήκης, Αθήνα 2003.
- Εισαγωγή στή Βιβλική Αρχαιολογία, Αθήνα 2001.

4. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΑ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Abott, J., *History of Darius the Great*, New York: Harper & Bros 1850.

Ackroyd, P. R., *The Vitality of the Word of God in the Old Testament: A Contribution to the Study of the Transmission and Exposition of Old Testament Material*, [Studies in the Religious Tradition of the Old Testament], London: SCM Press, 1987.

Ådna, J., «The Servant of Isaiah 53 as Triumphant and Interceding Messiah: The Reception of Isaiah 52:13-53:12 in the Targum of Isaiah with Special Attention to the Concept of Messiah», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Source* (μτφρ. D. P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σσ. 189-224.

Aharoni, Y.,

- *The Land of the Bible*, Philadelphia: Westminster ²1979.
- and Ari-Yonah, M., *Macmillan Bible Atlas*, New York: Macmillan 1977.

Aejmelaeus, A., «Levels of interpretation Tracing the Trail of the Septuagint Translators», *Studies across Disciplines in the Humanities and Social Sciences* 7, Helsinki: Helsinki Collegium for Advanced Studies 2012, σσ. 4-22.

Albertz, R.,

- *Ιστορία τῆς θρησκείας τοῦ Ἰσραήλ*, (μετ. Πολυξένη Ἀντωνοπούλου), Ἀθήνα: Ἄρτος Ζωῆς 2006.
- «Darius in Place of Cyrus: The First Edition of Deutero-Isaiah (Isaiah 40.1–52.12) in 521 BCE», *JSOT* 27/3 (2003), σσ. 371-381.
- *Weltschöpfung und Menschenschöpfung Untersucht bei Deuterojesaja Hiob und in Den Psalmen*, Stuttgart: Calwer, 1974.

Albright, W. F.,

- *Yahweh and the God's of Canaan*, London: Athlone 1968.
- «The Assyrian March on Jerusalem», *AASOR* 4 (1922-23), σσ. 134-140.

Alexander, J. A.,

- *Commentary on the Prophecies of Isaiah*, Michigan, Grand Rapids: Zondervan 1974.
- *The Later Prophecies of Isaiah*, New York 1847.

Allis, O.T., *The Unity of Isaiah*, Philadelphia 1950.

Allison, D.C., *The New Moses. A Matthean Typology*, Minneapolis: Fortress Press 1993.

Alt, A., «Jesaja 8:23–9:6. Befreiungsnacht und Krönungstag», *Festschrift Alfred Berthole zum 80. Geburtstag gewidmet von Kollegen und Freunden*, Tübingen: J. C. B. Mohr 1950.

Archer, G.,

- «Isaiah», *Encyclopedia of Bible Difficulties*, Grand Rapids: Zondervan 1982, σσ. 267-268.
- *The Wycliffe Bible Commentary*, Chicago: Moody 1962.

Auerbach, E., «Figura», *the Drama of European Literature: Six Essays by Erich Auerbach*, Gloucester: Peter Smith 1977.

Augustin, M., *Der Schone Mensch Im Alten Testament und Im Hellenistischen*, Frankfurt am Main, New York: Lang 1983.

Auvray, P. - Steinmann, J., *Isaie*, Paris: Cerf 1951.

Bailey, D. P., «"Our Suffering and Crucified Messiah" (Dial. 111.2)», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σσ. 324-417.

Balentine, S.E., «The Prophet as Intercessor: A Reassessment», *JBL* 103 (1984), σσ. 161-173

Barr, J., «The Most Famous Word in the Septuagint», *Studia Semitica: The Journal of Semitic Studies Jubilee Volume (JSS Supplement Series)* 16 (2005), σσ. 59-72.

Barth, H., *Die Jesaja-Worte in der Josiazeit. Israel und Assur als Thema einer produktiven Neuinterpretation der Jesajaüberlieferung*, [WMANT 48], Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1977.

Barton, J., *Isaiah 1-39*, [Old Testament Guides 19], Sheffield: Sheffield Academic Press 1995.

Beaulieu, P. A., *The reign of Nabonidus king of Babylon 556-539 B.C.*, New Haven CT: Yale University Press 1989.

Beck, J., *Messianic Expectation in the Old Testament* (μτφρ. David E. Green), Philadelphia: Fortress 1980.

Becker, J., *Isaias-der Prophet und sein Buch*, [SBS 30], Stuttgart: Katholische Bibelwerk 1968.

Beers, H., *The Followers of Jesus as the "Servant" – Luke's Model from Isaiah for the Disciples in Luke-Acts*, London: Bloomsbury T&T Clark 2015.

Begrich, J., *Studien zur Deuterojesaja*, München: Chr. Kaiser Verlag 1969.

Bellinger, W. H. - Farmer, W. R., (ἐκδ.), *Jesus and the suffering servant: Isaiah 53 and Christian Origins*, Harrisburg P.A.: Trinity Press International 1998.

Bentzen, A., *Jesaja*, Copenhagen: G. E. C. Gads Forlag 1943.

Berges, U.,

- «The Literary Construction of the Servant in Isaiah 40-55», *SJOT* 24 (2010), σσ. 28-38.
- *Jesaja 40-48 (Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament)*, Freiburg: Herder 2008.

Beuken, W.A.M., «Mispat: The First Servant Song and Its Context», *VT* 22 (1972), σσ. 1-30.

Blank, S.H., *Prophetic Faith in Isaiah*, Detroit: Wayne State University Press 1967

Blenkinsopp, J.,

- *Isaiah 40-55, [Anchor Bible 19^A]*, New York: Doubleday 2000, ²2002.
- *A History of Prophecy in Israel*, Louisville: Westminster John Knox 1998.

Blocher, H., *Songs of the Servant*, London: Inter-Varsity 1975.

Bohlinger, T. *The origin and Influence of the Septuagint*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 2013.

Bonnard, P.E., *Le second Isaïe. Son disciple et leurs éditeurs. Isaïe 40-66, [Etudes Bibliques]*, Paris: Gabalda et Cie 1972.

Boslooper, T.D., *The Virgin Birth*, Philadelphia: Westminster 1962.

Bousset, D. W., *Die Religion des Judentums in Späthellenistischen Zeitalter*, Tübingen: Mohr 1926.

Briggs, C., *Messianic Prophecies*, New York: Scribner's Sons ²1893.

Bright, J., *The Kingdom of God: The Biblical Concept and its meaning for the Church*, New York/Nashville: Abingdon-Cokesbury 1953.

Brockington, L.H., «The Greek Translator of Isaiah and His Interest in DOXA», VT 1 (1951), σσ. 23-32.

Brooks R. – Collins J. (ἐκδ.), *Hebrew Bible or Old Testament? Studying the Bible in Judaism and Christianity*, N. Dame 1990.

Brunet, G., *Essai sur l' Isaïe de l' histoire*, Paris: A.J. Picard 1975.

Budde, K.,

- *Jesaja's Erleben. Eine Gemeinverständliche Auslegung der Denkschrift, Des Propheten (Kap 6:1-9:6)*, Gotha: L. Klotz 1928.
- «Die Jesajas prophetischer Botschaft zu setzen sind», ZAW 41 (1923), σσ. 154 – 203.

Buder, M., *Der Glaube der Propheten*, Zurich: Manesse Verlag 1950.

Caird, G. B., *The Language and Imagery of the Bible*. London: Gerald Duckworth & Co 1980.

Callaway, M., *A Study in Comparative Midrash*, [Society of Biblical Literature, Dissertation Series 91], Atlanta: Scholars 1986.

Carr, D., «Reaching for Unity in Isaiah», JSOT 57 (1993), σσ. 61-80.

Carroll, R. P., *When Prophecy Failed Reactions and Responses to Failure in the Old Testament Prophetic Tradition*, London: SCM Press 1979.

Ceresko, A.R., «The Rhetorical Strategy of the Fourth Servant Song (Isaiah 52:13-53:12): Poetry and the Exodus-New Exodus», CBQ 56 (1994).

Chamberlain, J. V., «The Functions of God as Messianic Titles in the Complete Qumran Isaiah Scroll», VT 5 (1955).

Chavasse, C., «The Suffering Servant and Moses», *Church Quarterly Review* 165 (1964).

Cheyne, T.K., *The prophecies of Isaiah*, τόμ. 1-2, London: Kegan Paul Trench 1889.

Childs, B. S.,

- *The struggle to understand Isaiah as Christian Scripture*, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004.
- *Isaiah: A Commentary*, Louisville: Westminster John Knox Press 2001.
- *Biblical Theology of the Old and New Testaments*, Philadelphia: Fortress 1993.
- *Introduction to the Old Testament as Scripture*, Philadelphia: Fortress 1979.

Chilton, B.D., *The Isaiah Targum*, Edinburg: Michael Glazier 1987.

Clements, R. E.,

- «The Immanuel prophecy of Isa. 7:10-17 and its Messianic Interpretation», *Die Hebraische Bibel und ihre zweifache Nachgeschichte - Festschrift Fur Rolf Rendtorff zum 65. Geburtstag*, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1990.
- «Beyond Tradition- history: Deutero-Isaianic development of First Isaiah's themes», *JSOT* 31 (1985), σσ. 95-113.
- «The Unity of the Book of Isaiah» *INT36* (1982), σσ. 117-129.
- «Isaiah and the Deliverance of Jerusalem: A Study of the Interpretation of Prophecy in the Old Testament», *JSOT Supplementary Series* 13, Sheffield: JSOT Press 1980, σσ. 84-85.
- «Messianic Prophecy or Messianic History?» *Horizons of Biblical Theology* 1 (1979), σ. 87.

Clifford, R.J.,

- «The Unity of the Book of Isaiah and Its Cosmogonic Language», *CBQ* 55 (1993), σσ. 1-17.
- «Isaiah 40-66». *Harper's Bible Commentary*, San Francisco: Harper & Row 1988.

Clines, D.J.A., *I, He, We, and They: A Literary Approach to Isaiah 53*, [JSOTSup 1], Sheffield: JSOT Press 1976.

Cobb, W.H., «On integrating the Book of Isaiah», *JBL* 20 (1901), σσ. 77-100.

Coggins, R.J., «Do We Still Need Deutero-Isaiah», *JSOT* 80 (1998), σσ. 77-92.

Cohen, M., «The Idiom *qr' bsm* in Second Isaiah», *JANES* 11 (1968-1969), σσ. 32-34.

Cohn-Sherbok, D., *The Jewish Messiah*, Edinburgh: T & T Clark 1997.

Collins, J. J.,

- «Isaiah 8,23-9,6 and its Greek Translation», *Scripture in Transition. Essays in Septuagint, Hebrew Bible and Dead Sea Scrolls in Honor of Rajja Solamm* [Supplements for the Journal for the Study of Judaism 126], Leiden: Brill 2008, σσ. 205-221.
- *Jewish Cult and Hellenistic Culture: Essays on the Jewish Encounter with Hellenism and Roman Rule*, Leiden: Brill 2005.
- *The Scepter and the Star: The Messiahs of the Dead Sea Scrolls and Other Ancient Literature*. New York: Doubleday 1995.
- «Messianism in the Maccabean Period», *Judaisms and Their Messiahs at the Turn of the Christian Era*, Cambridge: Cambridge University Press 1988, σσ. 97-110.

Compton, R.B., «The Immanuel Prophecy in Isaiah 7:14-16 and its use in Matthew 1:23: Harmonizing historical context and single meaning», *DBSJ* 12 (2007), σσ. 3-15.

Conrad, E., *Reading the Book of Isaiah*, [Overatures to Biblical Theology], Minneapolis: Fortress Press 1991.

Coppens, J., *Le messianisme et sa relève prophétique. Les anticipations vétérotestamentaires. Leur accomplissements en Jésus*, [BETL 38], Leuven: University Press – Peeters 1989.

Cornil, C. H., «Die Composition des Buches Jesaja», *ZAW* 4 (1884) σσ. 103-104.

Culver, R. D., *The Sufferings and the Glory of the Lord's Righteous Servant*, Illinois: Christian Service Foundation, Moline 1958.

Dahl, N.A., *Messianic Ideas and the Crucifixion of Jesus*, [Messiah: Developments in Earliest Judaism and Christianity], Minneapolis: Fortress Press, 1992.

Dahood, M., «Isaiah 53:8-12 and Masoretic Misconstructions» *Biblica* 63 (1982), σσ. 566-570.

Dalley, S., *Myths for Mesopotamia: Creation. the Flood Gilgamesh, and Others*. Oxford: Oxford University Press 1991.

Dan, J., «Scholem's View of Jewish Messianism», *Modern Judaism* 12, (1992), σσ. 117-128.

Davies, P. R., *God of Cyrus, God of Israel*, [Words Remembered, Texts Renewed: Essays in Honour of John F.A. Sawyer 195], Sheffield: Sheffield Academic Press, 1995.

Davies, W.D., «Torah in the Messianic Age and/or the Age to come», *JBLMS* 7 (1952), σσ. 54-56.

Day, J., «Shear-Jashub [Isaiah VII 3] and the 'The Remnant of Wrath' [Psalm LXXVI 11]», *VT* 31 (1981), σσ. 76-78.

De Boer, P. A., *Jesus, the Servant Messiah*, New Haven: Yale 1991.

Dion, P. *Hebrew Poetics*, Ontario: Benben Publications ²1992.

Dekker, J., «The Servant and the Servants in the Book of Isaiah», *Sárospataki Füzetek* 3-4 (2012).

Delitzsch, F., *Assyrisches Handwörterbuch*, Leipzig 1896.

Denis, A.M., (ἐκδ.), *Concordance greque des pseudépigraphes d' Ancient Testament*, Leiden: Brill 1987.

Dillmann, A., *Der Prophet Jesaja*, Leipzig ⁵1890.

Dobbs-Allsopp, F. W. *Weep, O Daughter of Zion: A Study of the City-Lament Genre in the Hebrew Bible*. Roma: Editrice Pontificio Instituto Biblico, 1993.

Döderlein, J.C., *Esaias*, Altdorf ³1789, 1775.

Donner, H., *Israel Unter Den Volkern. Die Stellung der Klassischen Propheten Des 8. Jahrhunderts v. Chr. Zur Aussenpolitik der konige von Israel und Juda*, [SVT 11], Leiden: E.J. Brill 1964.

Dorival, G.- Harl, M.- Munnich, O., *La Bible grecque des Septante. Du judaïsme hellénistique au christianisme ancien*, Paris: Editions du Cerf 1988.

Driver, G.R., «Three Notes», VT 2 (1952), σσ. 356-357.

Driver, S.R., *An Introduction to the Literature of the Old Testament*, Edinburgh/ New York ⁹1913.

Duhm, B., *Das Buch Jesaja, übersetzt und erklärt*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht ⁵1968, ⁴1922, 1892.

Duling, D.C., *Testament of Solomon: A New Translation and Introduction*, Garden City: Doubleday 1983.

Dumbrell, W.J., «The Purpose of the Book of Isaiah», TynB 36 (1985), σσ. 111-128.

Dunn, J.D.G., *Messianic Ideas and Their Influence on the Jesus of History* [Messiah: Developments in Earliest Judaism and Christianity], Minneapolis: Fortress Press 1992.

Δάφνη, Ε. «Die Sogennanten “Ebed-Jahwe-Lieder” in der Septuaginta», *XII Congress of the International Organization for Septuagint and Cognate Studies, Leiden 2004*, [SBLSCS 54], Leiden: Brill 2006.

Edmond, J., *Theology of the Old Testament*, (μτφρ. Arthur W. Heathcote and Philip J. Allcock), New York: Harper & Row 1958.

Edwards, J., *The Blank Bible*, [The works of Jonathan Edwards Series 24], New Haven: Yale University Press 2006.

Ehrlich, A. B., *Randglossen zur Hebräischen Bibel*, τόμ. 4, Leipzig 1912.

Eichhorn, J. G.,

- *Die Hebräischen Propheten*, τόμ. 1-3, Gottingen: Vandenhoeck und Ruprecht 1816-1819.
- *Einleitung in das Alte Testament*, τόμ. 3, Leipzig: Weidmann 1803.

Eisenman, R. H. - Wise, M., *The DeadSea Scroll Uncovered The First Complete Translation and Interpretation of 50 Key Documents Wihheld Over 35 Years*, Rockport, MA: Element, 1992.

Eissfeldt, O.,

- *The Old Testament: An Introduction* (μτφρ. P.R. Ackroyd), Oxford: Basil Blackwell; New York: Harper & Row 1965. [Ἀγγλική μετάφραση τοῦ *Einleitung in das Alte Testament unter Einschluss der Apokryphen und Pseudepigraphen sowie der apokryphen und pseudepigraphischen Qumranschriften. Entstehungs-geschichte des AT*, Tübingen: Mohr, 1964].
- «Der Gottesknecht bei Deuterjesaja (Jes. 40-55) im Lichte der Israelitischen Anschauung von Gemeinschaft und Individuum», *Beitrage zur Religionsgeschichte des Altertums*, τόμ. 2, Halle: Niemeyer 1933

Ekblad, E.R., *Isaiah's Servant Poems According to the Septuagint: An Exegetical and Theological Study*, [CBET 23], Leuven: Peeters 1999.

Elliger, K.,

- *Deuterojesaja. 1. Teilband: Jesaja 40,1-45,7*, Neurirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1978.
- *Deuterojesaja im seinem Verhältnis zu Tritojesaja* [BWANT 63], Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag 1933.

Emerton, J. A.

- *The Translation and Interpretation of Isaiah VI, 13*. [Inrrepreting the Hebrew Bible. Essays in Honour of E I. J. Rosenthal], Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
- «Some Linguistic and Historical Problems in Isaiah vii.23», JSS 14 (1969).

Engnell, I.,

- «Messiah», *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Oxford: Basil Blackwell 1967, σ. 1915.
- *The Ebed Yahweh Songs and the Suffering Servant in "Deutero-Isaiah"*, Manchester: Manchester University Press 1948.
- *Studies in Divine Kingship*, Uppsala: Almqvist & Wiksells 1943.

Evans, C.A., «On the Unity and Parallel Structure of Isaian», VT 38 (1988), σσ. 129-147.

Farley, L. R., *The Christian Old Testament*, Chesterton Indiana: Conciliar Press 2012.

Fischer, J., *Das Buch Isaias II. Teil: Kapitel 40-66*, Bonn 1939.

Fishbane, M. A. *Biblical Interpretation in Ancient Israel*. Oxford: Clarendon 1985.

Fish, S., *Is There a Text in this Class? The Authority of Interpretive Communities*, Cambridge, MA: Harvard University Press 1980.

Fitzmyer, J. A.

- *The One Who is to Come*, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2007.
- «Historical Criticism: Its Role in Biblical Interpretation and Church Life», *Theological Studies* 50 (1980), σσ. 244-259.
- *A Wandering Aramean*, Califocnia: Scholar Press 1979.

Fohrer G.,

- *Das Buch Jesaja*, τόμ. 1-3, [ZBK], Zurich-Stuttgart: Zwingli 1964-1967.
- «Zu Jes 7,14 Im Zusammenhang von Jes 7,10-22», *ZAW* 68 (1956), σσ. 54-56.

Fowler, J. D., «Theophoric Names in Ancient Hebrew. A Comparative Study», *JSOT Supplementary Series* 49, Sheffield: JSOT Press 1988.

France, R. T., *Jesus and the Old Testament*, London: Tyndale Press 1971.

Franke, C. A., «The Function of the Satiric Lament Over Babylon in Second Isaiah (Xlvii)», *VT* 41 (1991), σσ. 408-418.

Fretheim, T., *The Suffering of God: An Old Testament Perspective*, [Overtures in Biblical Theology 14], Philadelphia: Fortress 1984.

Friedlander, M., *The Commentary of Ibn Ezra on Isaiah*, τόμ. III, London: The Society of Hebrew Literature ntuby Trubner and Co 1877.

Froehlich, K., *Biblical Interpretation in the Early Church* [Sources of Early Christian Thought], Philadelphia: Fortress 1984.

Geoffrey, G.,

- *Isaiah*, [EBC], τόμ. 6, Michigan, Grand Rapids: Zondervan 1986.
- «The New Testament and the Messianism of the Book of Isaiah (the Finlayson Lecture for 1985)», *SBET* 3 (1985).

Gerleman, G., *Studien Zur Alttestamentlichen Theologie*, Heidelberg: Schneider 1980.

Gerstenberger, E., *Psalms: Part 1: With an Introduction to Cultic Poetry* [Forms of the Old Testament Literature 14], Michigan: Grand Rapids, Eerdmans 1987.

Gesenius, W., *Gesenius' Hebrew Grammar*, (ἐκδ. E. Kautzsch, μτφρ. A. E. Cowley), Oxford: Clarendon Press 1910¹.

Girard, R., *La Violence et le sacré*, Paris 1972.

Gitay, Y.,

- «Prophetic Criticism - "What are they doing?" : The case of Isaiah – A Methodological Assessment», *JSOT* 96 (2001), σσ. 101-127.
- «Reflections on the Study of the Prophetic Discourse. The Question of Isaiah I 2-20», *VT* 33 (1983), σσ. 207-221.

Goldingay, J.,

- *The message of Isaiah 40-55: A Literary-Theological Commentary*, London & New York: T&T Clark International 2005.
- «The Arrangement of Isaiah XI-XIV», *VT* 29 (1979), σσ. 289-299.

Gooder, P., *Αναζητώντας τό νόημα*, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2011.

Gordon, R. P., «Isaiah LIII 2.», *VT* 21 (1970), σσ. 491-492.

Goshen-Gottstein, M. H., «Theory and Practice of Textual Criticism: The Text-Critical Use of the Septuagint», *Text* 3 (1963), σσ. 130–158.

Gosse, B., «Isaïe I dans la Rédaction Du Livre d' Isaïe», *ZAW* 104 (1992), σσ. 52-66.

Gottwald, N. K.,

- *All the Kingdoms of the Earth (Israelite prophecy and International Relations in the Ancient Near East)*, Mineapolis: Fortress Press 2007.
- *The Hebrew Bible*, Philadelphia: Fortress Press 1985.

Goulder, M., «Deutero-Isaiah of Jerusalem», *JSOT* 28/3 (2004), σσ. 351-362.

Graham, W.C.. «Isaiah's Part in the Syro-Ephraimitic Crisis», *AJSL* 50 (1933/34), σσ. 201-216.

Graves, M., «The Origins of Ketiv-Qere Readings», *A Journal of Biblical Textual Criticism* 8 (2003).

Gray, J., *The Biblical Doctrine of the Reign of God*, Edingurgh: T. & T. Clark 1979.

Greenstone, J. H., *The Messiah Idea in Jewish History*, Philadelphia: Jewish Publication Society of America ²1948.

Grelot, G.B., *Les Poemes du Serviteur: De la Lecture Critique a l'Hermeneutique*, [*Lectio Divina* 103], Paris: Cerf 1981.

Grelot, P., «Le Messie dans les Apocryphes de l' Ancien Testament. Etad de la Question», *La Venue Du Messie* 5 (1962), σσ. 19-50.

Gressmann, H., *Der Ursprung der israelitisch-jüdischen Eschatologie*, [*FRLANT* 6], Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1905.

Grimm, W. – Dittert, K., *Deuterojesaja*, Stuttgart: Deutung – Wirkung 1990.

Grogan, G. W., «The New Testament and the Messianism of the Book of Isaiah (the Finlayson Lecture for 1985)», *SBET* 3 (1985), σσ. 1-12.

Gundry, R., *The use of the Old Testament in the st. Matthew's Gospel*, [Supplements NT 18], Leuven: Brill 1967.

Gunkel, H.,

- *The Prophets as Writers and Poets [Prophecy in Israel]*, Philadelphia: Fortress 1987.
- *The Folktale in the Old Testament* (μτφρ. M.D. Ruter), Sheffield: Almond 1987.

Gzella, H., «New Ways in Textual Criticism, Isa 42,1-4 as a Paradigm Case», *ETL* 81/4 (2005), σσ. 387-423.

Haag, H., *Der Gottesknecht bei Deuterojesaja*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1985.

Hall, C. A., *Reading Scripture with the Church Fathers*, Downers Grove: InterVarsity 1998.

Hanhart, R., «Die Septuaginta als Interpretation und Aktualisierung: Jesaja 9:1(8:23)– 7(6)», *Isac Leo Seeligmann Volume Vol III: Non-Hebrew Section*, Jerusalem: Rubinstein's 1983, σσ. 331-346.

Hanson A. T., *Jesus Christ in the Old Testament*, Eugene: Wipf and Stock 2011.

Hanson, P.D.,

- *Isaiah 40-66*, Louisville: Westminster John Knox Press 1995.
- *The Diversity of Scripture, [Overtures to Biblical Theology 12]*, Philadelphia: Fortress Press 1982.

Hardmeier, C., *Prophetie im Streit vor der Untergang Judas*, [BZAW 187], Berlin and New York: de Gruyter 1990.

Hare, D. R. A., *The Lives of the Prophets*, [OTP 2], Garden City NG: Doubleday 1983-85.

Harrison, R. K., *Introduction to the Old Testament*, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1969.

Hartley, D.E., *The Wisdom Background and Parabolic Implications of Isaiah 6,9-10 in the Synoptics* [SBL 100], New York: Peter Lang International Academic Publishers (2006).

Hasel, G.F., *The Remnant: The History and Theology of the Remnant Idea from Genesis to Isaiah*, [Andrews University Monographs 5], Berrien Springs: Andrews University Press 1972.

Hatav, G., *The Semantics of Aspect and Modality: Evidence from English and Biblical Hebrew* [Studies in Language Companion Series 34], Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins 1997.

Hayes, J. H.,

- and Hooker, P.K., *A New Chronology for the Kings of Israel und Judah and Its Implications for Biblical History and Literature*, Atlanta: John Knox 1988.
- and Irvine, S. A., *Isaiah. The Eighth Century Prophet: His Times and His Preaching*, Nashville: Abington 1987.
- and Miller, J. M., *A History of Ancient Israel and Judah*. Philadelphia: Westminster 1986.

Hays, R. B., *Echoes of Scripture in the Letters of Paul*, New Haven: Yale University Press 1993.

Hegermann, H., *Jesaja 53 in Hexapla, Targum und Peschitta*, [BFCT 56], Gütersloh: Bertelsmann 1954.

Hengel, M.,

- «The Effective History of Isaiah 53 in the Pre-Christian Period», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σσ. 75-146.
- *The Son of God: The Origin of Christology and the History of Jewish-Hellenistic Religion* (μτφρ. J. Bowden), Eugene: Wipf and Stock Publishers 1976.

Hengstenberg, E. W., *Christology of the Old Testament and a Commentary on the Messianic Predictions*, τόμ. 1-4, Edinburgh: T&T Clark ³2009, United Kingdom: Kregel Publications ²1970, 1847.

Herbert, A. S.,

- *The Book of the Prophet Isaiah 40-66, [Cambridge Bible Commentaries on the Old Testament]*, Cambridge: Cambridge University Press 1975.
- *The Book of the Prophet Isaiah 1-39, [Cambridge Bible Commentaries on the Old Testament]*, Cambridge: Cambridge University Press 1973.

Hermisson, H.J.,

- «The Fourth Servant Song in the context of Second Isaiah», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σσ. 16-47.
- «Israel und der Gottesknecht bei Deuterojesaja», *ZTK* 79 (1982), σσ. 1-24.

Heskett, R., *Messianism within the Book of Isaiah as a whole*, Toronto 2001.

Hillers, D.R., «Berit am: Emancipation of the People», *JBL* 97 (1978), σσ. 175-182.

Hindson, E. E.,

- *Isaiah's Immanuel: A Sign of His Times of the Sign of the Ages?*, Phillipsburg: Presbyterian & Reformed 1979.

- «Isaiah's Immanuel», *GJ* 10/3 (1969).

Hoffmann, K. W., «Die Intention der Verkündigung Jesajas», *BZAW* 136, Berlin and New York: Walter de Gruyter 1974.

Holladay, W. L., *Isaiah: Scroll of a Prophetic Heritage*, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1978.

Hooker, M.D., *Jesus and the Servant: The Influence of the Servant Concept of Deutero-Isaiah in the New Testament*, Eugene: Wipf and Stock 2010.

Horbury, W., *Jewish Messianism and the Cult of the Christ*, London: SCM Press 1998.

Hugenberger, G. P. «The Servant of the Lord in the 'Servant Songs' of Isaiah: a Second Moses Figure», *The Lord's Anointed: Interpretation of Old Testament Messianic Texts*, Michigan, Grand Rapids: Baker Books 1995.

Irvine, S. A., *Isaiah, Ahaz and the Syro-Ephraimitic Crisis*, [SBLDS 123], Atlanta: Scholars Press 1990.

Janowski, B., «He Bore Our Sins: Isaiah 53 and the Drama of Taking Another's Place», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σσ. 48-74.

Jeanron, W. G., *Text and Interpretation as Categories of Theological Thinking*, New York: Crossroad 1988.

Jeremias, J.,

- «מְשִׁיחַ in ersten Gottesknechtlied (Jes. Xlii 1-4)», *VT* 22 (1972), σσ. 32-33.
- *Abba: Studien zur neutestamentlichen Theologie und Zeitgeschichte*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1966.
- «παῖς θεοῦ», *TWNT* 5 (1954), σ. 682 (γρᾱμμές 6-23).

Saint Jerome, *Commentary on Matthew*, [The Fathers of the Church: A New Translation 117], Washington, DC: Catholic University of America 2008.

Jones, W., *From Gilgamesh to Qohelet* [The Bible in Light of Cuneiform Literature], New York: The Edwin Mellen Press 1990.

Juel, D., *Messianic Exegesis: Christological Interpretation of the Old Testament in Early Christianity*, Philadelphia: Fortress 1988.

Kaiser, O.,

- *Isaiah 1-12* (μτφ. Bowden J.), [Old Testament Library] Philadelphia: Westminster Press 1972,²1983.
- *Der Königliche Knecht: Eine traditionsgeichtlich-exegetische über die Ebed-Yahwe Lieder bei Deuterojesaja*, [Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments 70], Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1959.

Kaiser, W. C.,

- *Τά κείμενα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης* (μτφρ. Α. Φούρναρης, Ν. Κροκίδης), Αθήνα 2005.
- *The Messiah in the Old Testament*, Michigan, Grand Rapids: Zondervan Publishing House 1995.
- «The Unfailing Kindnesses Promised to David: Isaiah 55,3», *JSOT* 45 (1989), σσ. 96-98.
- «The Promise of Isaiah 7,14 and the Single-Meaning Hermeneutic», *Evangelical Journal* 6 (1988), σσ. 55-70.

Kaminka, A., *Nouvelles Recherches Sur Le développement des idées du prophète Isaie et l'unité de son livre*, Paris : Librairie Orientaliste Paul Geuthner 1922.

Keel, O., *The Song of Songs*, [Continental Commentaries], Minneapolis 1994.

Kellermann, U., *Messias und Gesetz Gnuiddlinien einer alttestamentlichen Heilserwartung. Eine traditions-geschichtliche Einföhrung*, Neukirchén-Vluyn: Neukrchena Veriag, 1971.

Kessler, R., *Staat and Gesellschaft im vorexilischen Juda.Vom 8. Jahrhundert bis zum Exil [SVT XL VII]*, Leiden - New York - Koln 1992.

Kida, K., «The Prophet, The Servant and Cyrus in the Prophecies of Second Isaiah», *AJBI* 16 (1990), σσ. 3-29.

Kilian, R., *Die Verheissung Immanuels Jes. 7,14, [SBS 35]*, Stuttgart: KWB 1968.

Kim, H. C. P.,

- *Ambiguity, Tension, and Multiplicity in Deutero-Isaiah, [SBL 52]*, New York & others: Peter Lang 2003.
- «An intertextual reading of 'a crushed reed' and 'a dim wick' in Isaiah 42.3», *JSOT* 83 (1999), σσ. 113-124.

Kittel, R.,

- *Biblica Hebraica Stuttgartensia*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft ³2009.
- *Die hellenistische Mysterienreligion und das Alte Testament [BWAT 32]*, Stuttgart 1924.

Klein, W. W., Blomberg, C. L., Hubbard, R. L., *Introduction to Biblical Interpretation*, Dallas: ²Word 2004.

Koch, K.,

- *Latter Prophets, The Major Prophets, [The Blackwell companion to the Hebrew Bible]*, Oxford: Blackwell 2001.
- «Deuterojesaja», *Die Phopheten 2*, Stuttgart: Kohlhammer 1980.

Koenig, J., *Herméneutique Analogique Du Judaïsme Antique d'Après les Témoins Textuels d'Isaïe, [SVT XXXIII]*, Leiden: E. J. Brill 1982.

Kohler, L., «Zum Verstandnis von Jes 7,14», *ZAW* 67 (1955).

Kolberg, B., *Redating the Hebrew Kings*, (electronic edition), Australia 2010.

Van der Kooij, A.,

- «Wie heißt der Messias? Zu Jes 9,5 in den alten griechischen Versionen», *Vergegenwärtigung des Alten Testaments: Beiträge zur biblischen Hermeneutik. Festschrift für Rudolf Smend zum 70. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2002*, σσ. 156–169.
- «The Servant of the Lord: A Particular Group of Jews in Egypt According to the Old Greek of Isaiah. Some Comments on LXX Isa 49,1-6 and Related Passages», *Studies in the Book of Isaiah: Festschrift Willem A.M. Beuken [BELT 132]*, Leuven: Leuven University Press 1997, σσ. 382-395.
- «Accident or Method?: On “Analogical” Interpretation in the Old Greek of Isaiah and in 1QIs», *Bibliotheca Orientalis* 43 (1986).
- «Die Septuaginta Jesajas als Document Jüdischer Exegese. Einige Notize zu LXX-Jes 7», *Übersetzung und Deutung. Studien zu dem Alten Testament und seiner Umwelt: Alexander Reinard Hulst gewidmet*, Nijkerk 1977.

Kraus, H.J., *Das Evangelium der unbekannten Propheten: Jesaja 40-66*, Minneapolis 1990.

Kuenen, A., *The Prophets and Prophecy in Israel: An Historical and Critical Enquiry* (μτφρ. Milroy A.), London: Longmans, Green and Co 1877.

Kutsch, E., *Verheissung und Gesetz. Untersuchungen zum sogenannten “Bund,, im Alten Testament*, [BZAW 131], Berlin: Walter de Gruyter 1973.

Laato, A.,

- «*About Zion I Will not Be Silent*»: *The Book of Isaiah as an Ideological Unity*, [Coniectanea Biblica Old Testament Series 44], Stockholm: Almqvist & Wiksell 1998.
- *The Servant of YHWH and Cyrus: A Reinterpretation of the Exilic Messianic Program in Isaiah 40-55*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International 1992.
- *Who is Immanuel? The Rise and the Foundering of Isaiah's Messianic Expectations*, Abo: Abo Akademi Press 1988.

Leupold, H.C., *Exposition of Isaiah 2*, Michigan: Grand Rapids, Baker 1968-71.

Levey, S. H., *The Messiah: An Aramaic Interpretation: the Messianic Exegesis of the Targum*, [Monographs of the Hebrew Union College 2], Cincinnati 1974.

Lindblad, U., «A Note on the Nameless Servant in Isaiah XLII 1-4», VT 43/1 (1993), σσ. 115-119.

Lindblom, J.,

- *Prophecy in Ancient Israel*, Oxford: Basil Blackwell 1962.
- *A study on the Immanuel section in Isaiah: Isa. vii,1-ix, 6*, Lund, Sweden: CWK Gleerup 1958.

Lindsey, F.D., *The Servant Songs: A Study in Isaiah*, Chicago: Moody Press 1985.

Liss, H., «Undisclosed Speech: Patterns of Communication in the Book of Isaiah», JHS 4/4 (2002), σσ. 1-51.

Long, P.J., «The Wisdom Background and Parabolic Implications of Isaiah 6:9-10 in the Synoptics by D. E. Hartley» (review article), T.C. : *A Journal of Biblical Textuel Criticism* 13 (2008).

Long, T. G., *Matthew*, Louisville: Westminster John Knox 1997.

Loon H. v., *The Dyophysite Christology of Cyril of Alexandria*, Leiden: Brill 2009.

Lust, J.,

- «A Septuagint Christ Preceding Jesus Christ? Messianism in the Septuagint Exemplified in Isa 7,10-17», *Messianism and the Septuagint: Collected Essays*, [BETL 178], Leuven: University Press 2004, σσ. 211-226.
- «Messianism in the Septuagint: Isaiah 8:23b–9:6 (9:1–7)» in *Messianism and the Septuagint: Collected Essays* [BETL 178], (ἐκδ. K. Hauspie), Leuven: University Press 2004, σσ. 153–170.
- «The Demonic Character of Yahweh and the Septuagint of Isaiah», *Bijdragen* 40(1979), σσ. 2-14.

Luther, M.,

- *Lectures on Isaiah Chapters 1-39* [Vol 16 of *Lutther's Works*]. St. Louis: Concordia 1969.
- *Works*, St. Louis: Concordia Publishing House 1955.

Machen, G. J., *The Virgin Birth of Christ*, Grand Rapids: Baker ²1974.

Maillet, P., *The Servant Songs of Deutero-Isaiah in the MT and the LXX: A Comparison of Their Portrayals of God*, (electronic edition) ἄ.ἔ. 2010.

Mason, C. E., *Prophetic Problems with Alternative Solutions*, Chicago: Moody Press 1973.

Massey, G., *Egyptian Wisdom in other Jewish writings*, New York: Cosimo 2008.

Mathis, T., *The Rest of the Bible, A Guide to the Old Testament of the Early Church*, Chesterton Indiana: Conciliar Press 2011.

Mays, J. L.,

- «The Question of Context in Psalm Interpretation», *Shape and Shaping of the Psalter*, Sheffield: JSOT Press 1993.
- «Isaiah's Royal Theology and the Messiah», *Reading and Preaching the Book of Isaiah*, Philadelphia: Fortress Press 1988, σσ. 39-51.
- «The Place of the Torah Psalms in the Psalter», *JBL* 106 (1987), σσ. 3-12.

McKane, W., «The interpretation of Isaiah VII. 14-25», *VT* XVII (1967).

McKenzie, J.L., *Second Isaiah*, [Anchor Bible 20], Garden City: Doubleday 1968.

Melanchthon, P., *Melanchthon and Bucer*, [Library of Christian Classics 19], London: SCM 1969.

Melugin, R.F., *The Formation of Isaiah 40-55*, New York: Walter de Gruyter 1976.

Merendino, R.P., *Der Erste Und Der Letzte: Eine Untersuchung Von Jes 40-48*, [SVT 31], Leiden: Brill 1981.

Mettinger, T.N.D.,

- «In Search of the Hidden Structure: YHWH as King in Isaiah 40-55», *SEÅ* 51-52 (1986-1987), σσ. 148-157.
- *A Farewell to the Servant Songs: A Critical Examination of an Exegetical Axiom*, Lund: Gleerup 1983.

Miller, A.W., *Introduction of the Old Testament*, New York: Pillar Books 1976.

Miller, P.D., «Moses My Servant. The Deuteronomic Portrait of Moses», *Interpretation* 41 (1987).

Moody, D., «The Miraculous Conception», *RevExp* 51 (1954), σσ. 495-507.

Most, W. G., «The Problem of Isaiah 7:14», *Faith and Reason* 18 (1992).

Motyer, J. A., «Context and Content in the Interpretation of Isaiah 7,14», *TynB* 21 (1970), σσ. 118-125.

Mowinckel, S.,

- *He that cometh, The Messiah concept in the Old Testament and later Judaism* (μτφρ. J.J. Collins), Cambridge: Eerdmans Publishing Company 2005.
- «Die Komposition des deuterocesajanischen Buches», *ZAW* 49 (1931), σσ. 87-112, 242-260.
- *Psalmstudien* 2, Kristiania: Dybwad 1921.
- *Der Knecht Jahwäs*, Giessen: Töpelmann 1921.

Muilenburg, J., *The Book of Isaiah: Chapters 40-66, [IB]*, τόμ. 5, Nashville: Abingdon 1956.

Müller, M., *The First Bible of the Church. A Plea for the Septuagint*, Sheffield, UK: Sheffield Academic Press 1996.

Munnich, O., *Le messianisme à la lumière des livres prophétiques de la bible grecque [The Septuagint and Messianism]*, Leuven: University Press 2006, σσ. 327-355.

Myers, A., «Use of 'Almah' in the O.T.», *LQ* 7 (1955), σσ. 137-140.

Naegelsbach, C.W.E., *Der Prophet Jesaja theologisch - homiletisch bearbeitet*, Bielefeld und Leipzig 1877.

Niditch, S., «The Composition of Isaiah 1», *Biblica* 61 (1980), σσ. 509-529.

North, C. R.,

- *Isaiah 40-55, Introduction and Commentary, [The Torch Bible Commentaries Series]*, London: SCM Press 1992.

- *The suffering servant in Deutero-Isaiah: an historical and critical study*, London: Oxford University Press 1956, Oxford: Oxford University Press 1969.

Nötscher, F. «Entbehrliche Hapaxlegomena in Jesaia», *VT* 1 (1951), σσ. 299-302.

Novakovic, L., «Matthew's Atomistic Use of Scripture – Messianic Interpretation of Isa. 53:4 in Mt 8,17», *Biblical Interpretation in Early Christian Gospels. II. The Gospel of Matthew*, London: T&T Clark 2008.

Oegema, G. S. *The Anointed and His People: Messianic Expectations from Maccabees to Bar Kochba*, Sheffield: Sheffield Academic Press, 1998.

Oeming, M., *Contemporary Biblical Hermeneutics: An Introduction* (μτφρ. J. Vette), Aldershot: Ashgate 2006.

Olivier, J. P., «The Day of Midian and Isaiah 9:3b» *JNSL* 9 (1981), σσ. 143-149.

Olley, J.W., «Righteousness» in the Septuagint of Isaiah: A Contextual Study, [*Septuagint and Cognate Studies* 8], Montana: Scholars Press 1979.

Olmstead, A.T. , *History of the Persian Empire*, Chicago and London: University of Chicago Press 1963.

O'Connor, M.P., *Hebrew Verse Structure*, Winona Lake: Eisenbrauns, 1997².

Ortlund, R., *Isaiah: God Saves Sinners*, Wheaton: Crossway 2005.

Ortlund, E., «Reversed (Chrono-)Logical Sequence in Isaiah 1-39: Some Implications for Theories of Redaction», *JSOT* 35 (2010), σσ. 209-224.

Oswalt, J. N., «Who Were the Addressees of Isaiah 40-66?», *BS* 169/673 (2012), 33-47.

Ottley, R.R., *The Book of Isaiah According to the Septuagint (Condex Alexandrinus): II, Text and Notes*, Cambridge: Cambridge University Press 1906.

Owen, J., *On the Person of Christ, [The works of John Owen 1]*, Carlisle PA: The Banner of Truth Trust 1977.

Patterson, R. D., «A Virgin Shall Conceive (Isa 7:14; Treasures from the Text)» *Fundamentalist Journal* 4/11 (Dec 1985), σ. 64.

Paul, S. M., *Isaiah 40-66: Translation and Commentary*, Grand Rapids & Cambridge: Eerdmans 2012.

Payne, D. F., «Isaiah», *A Bible Commentary for Today*, Grand Rapids: Zondervan 1979.

Peckham, B. *History and Prophecy The Development of Late Judean Literary Traditions [The Anchor Bible Reference Library]*, New York: Doubleday 1993.

Pfeiffer, R.H., *Introduction to the Old Testament*, New York: Harper and Brothers Publishers 1948.

Pitra, J.B., *Analecta sacra spicilegio Solesmensi parata*, τόμ. 3, Venice 1883.

Pope, M., «Isaiah 34 in Relation to Isaiah 35:40-66», *JBL* 71 (1952), σσ. 235-243.

Porter, S.E., *Idioms of the Greek New Testament*, Sheffield: Sheffield Academic Press 1994.

Poulsen, F., *God, His Servant and the Nations in Isaiah 42:1-9*, [Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 73], Tübingen: Mohr Siebeck 2014.

Power, E., «Isaias» *A Cotholic Commentary on Holy Scripture*, New York: Thomas Nelson and Sons 1953.

Preub, H.D., *Θεολογία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης* (μτφρ. Ἰω. Μούρτζιου), τόμ. Α', Θεσσαλονίκη: Πουρναρᾶ 2011.

Price, R., *The Concept of the Messiah in the Old Testament*, San Marcos: World of the Bible Ministries 2005.

Pritchard, J., (ἐκδ.), *Ancient Near Eastern Texts Related to the Old Testament*, Princeton: Princeton University Press ³1969.

Procksch, O., *Jesaja I*, [KAT IX/1], Leipzig: Deichert 1930.

Puech, E., *Qumrân Grotte 4 XXII: Textes Araméens, première partie*, 4Q529-549, [DJD 31], Oxford: Clarendon 2001.

Pulikottil, P., *Transmission of Biblical Texts in Qumran: The Case of the Large Isaiah Scroll 1QIsa* [JSPS 34], Sheffield 2001.

G. von Rad, *Old Testament Theology* (μτφρ. D.M.G. Stalker), τόμ. 2, New York: Harper & Row 1962-1965.

Ratsinger, J., *Ὁ Ἰησοῦς ἀπό τῆ Ναζαρέτ*, τόμ. Α', Ἀθήνα: Ψυχογιός 2013, σ. 10.

Reardon, P. H., *The Trial of Job* [Oxford Christian Reflections on The Book of Job], California: Conciliar Press 2005.

Reice, B., «The Knowledge of the Suffering Servant», *Das Ferne und Nahe Wort. Festschrift L.Rost zur Vollendung seines 70* (1966), σσ. 186-192.

Rembaum, J. E. «The Development of a Jewish Exegetical Tradition Regarding Isaiah 53», *Harvard Theological Review* 75 (1982), σσ. 289-311.

Rendtorff, R.,

- *Jesaja 56,1 als Schlüssel für die Komposition des Buches Jesaja*, [Kanon und Theologie], Neukirchen 1991(μτφρ. στο *Canon and Theology*, Minneapolis 1993).
- *Toward a Common Jewish-Christian Reading of Hebrew Bible*, [Hebrew Bible or Old Testament: Studying the Bible in Judaism and Christianity], Notre Dame: University of Notre Dame Press 1990.
- «How to read Isaiah 1-39 against its historical background: some hermeneutical reflections», *OTE* 1/3(1988), σσ. 1-10.

Renker, A., *Propheten-das Gewissen Israels*, Freiburg: Herder 1990.

Reventlow, H. G.,

- «Basic Issues in the Interpretation of Isaiah 53», *Jesus and the Suffering Servant: Isaiah 53 and Christian Origins*, Harrisburg: Trinity Press 1998.
- *Gebet im Alten Testament*, Stuttgart: Kohlhammer 1986.

Richards, K. H., «A Note on the Bisection of Isaiah», *RevQ* 5 (1964-66), σσ. 257-258.

Richards, L. O., *Illustrated Bible Handbook*, United Kingdom: Nelson, Thomas Inc 2003.

Richter, A., «Hauptlinien der Deuterocesaja-forschung von 1964-1979», *Sprache und Struktur der Prophetie Deuterocesajas*, Stuttgart: Calwer Verlag 1981, σσ. 89-131.

Rignell, L. G.,

- «Isaiah Chapter I», *ST* 11 (1957), σσ. 140-158.

- «Das Orakel 'Maher-salal Has-bas': Jesaja 8», *ST* 10 (1956), σσ. 40-52.

Rin, S., «𐤀 as an absolute plural ending», *BZ* 5 (1961), σσ. 255-258.

Roberts, A. – Donaldson, J., (ἑκδ.), *Irenaeus. Against Heresies. [Ante-Nicene Fathers: Translations of the Writings of the Fathers Down to AD 325]*, τόμ. 1, Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1981.

Roberts, J.J.M., *The Ancient Near Eastern Environment [The Hebrew Bible and Its Modern Interpreters]*, Philadelphia: Scholars Press 1988.

Robinson, H. W.,

- *The Cross in the Old Testament*, London 1956.
- *Inspiration and Revelation in the Old Testament*, Oxford: The Clarendon Press 1946.
- *The Cross of the servant: a study in Deutero-Isaiah*, London 1926.

Rösel, M., «Die Jungfrauengeburt des endzeitlichen Immanuel», *JBTh* 6 (1991), σσ. 135-151.

Rosenbau, J., «Hezekiah's Reform and the Deuteronomistic Tradition», *HTR* 72/1-2 (1979), σσ. 23-44.

Ross, A., *The Triumph of the Suffering Servant (Isaiah 52:13—53:12)*, [The Book of Isaiah], ἄ.ἔ 2004 (electronic edition).

Roth, W. M. W., «The Anonymity of the Suffering Servant», *JBL* 83 (1964), σσ. 171-179.

Rowley, H. H.,

- «Hezekiah's Reform and Rebellion», *BJRL* 43 (1960-61), σσ. 395-461.
- *The Servant of the Lord: and other essays on the Old Testament*, London: B. Blackwell 1952.

Sanders, J. A.,

- *From Sacred Story to Sacred Text: Canon as Paradigm*, Philadelphia: Fortress 1987.
- *Canon and Community. A Guide to Canonical Criticism*, [Old Testament Series], Philadelphia: Fortress 1984.

Sawyer, J. F.A., *Prophecy and the Biblical Prophets*, [The Oxford Bible Series], Oxford: Oxford University Press, 1993.

Scharbert, J., *Die Propheten Israels um 600 v.Chr.*, Köln 1967.

Schaper, J., «Messianism in the Septuagint of Isaiah and Messianic Intertextuality in the Greek Bible», *The Septuagint and Messianism*, Leuven: Leuven University Press 2006, σσ. 371-380.

Schibler, D., «Messianism and Messianic Prophecy in Isaiah 1-12 and 28-33», *The Lord's Anointed: Interpretation of Old Testament Messianic Texts*, Carlisle, U.K.: The Paternoster Press 1995.

Schipper J.,

- «Why Does Imagery of Disability Include Healing in Isaiah», *JSOT* 39/3 (2015), σσ. 319-333.
- *Disability and Isaiah's Suffering Servant*, Oxford: Oxford University Press 2011.
- «Healing and Silence in the Epilogue of Job», *Word and World* 30 (2010), σσ. 16-22.

Schmidt, W.H., *Alttestamentlicher Glaube in seiner Geschichte*, [Neukirchener Studienbücher 6], Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1996.

Schmitt, J., «L'Oracle d'Is. LXI 1Ss. et Sa Relecture par Jésus», *RSR* 54 (1980), σσ. 97-108.

Schoors, A. , *I Am God Your Savior: A Form Critical Study of the Main Genres of Is. XL-LV*, [SVT XXIV], Leiden: Brill 1973.

Schrey, H.H., «Die alttestam. Forschung der sogenannten Uppsala-Schule», *TZUB* 5 (1951).

Schultz, R., «The King in the Book of Isaiah», *The Lord's Anointed: Interpretation of Old Testament Messianic Texts*, Carlisle, U.K.: The Paternoster Press 1995.

Schürer, E., *A History of the Jewish People in the age of Jesus Christ 175 BC-AD 135*, τόμ. 1-3, Edinburgh: T & T Clark 1979.

Schutzius II, M.D., *The Hebrew Word for "sign" and its Impact on Isaiah 7:14*, Eugene: Wipf & Stock 2015.

Seeligmann, I.L.,

- «Phases of Jewish Historical Consciousness», *The Septuagint Version of Isaiah and Cognate Studies*, Tübingen: Mohr Siebeck 2004, σσ. 83-118.
- *The Septuagint Version of Isaiah: a Discussion of its Problems*, [MVEOL 195], Leiden: Brill 1948.

Sellin, E.,

- *Israelitisch – judische religionsgeschichte*, Leipzig 1933.
- *Mose und seine Bedeutung für die Israelitisch -judische Religionsgeschichte*, Leipzig 1922.
- *Einleitung in das Alte Testament*, Leipzig 1920.

Senecae, L.A., *Epistulae morales ad Lucilium*, Paris 1887.

Sheppard, G. T.,

- «Biblical Wisdom Literature at the End of the Modern Age» *Congress Volume*, Oslo 1998, Leiden: E. J. Brill, 2000, σσ. 369-398.
- «Issues in Contemporary Translation: Late Modern Vantages and Lessons From Past Epochs», *On the Way to Nineveh: Studies in Honour of George M. Landes*, Atlanta: American Schools of Oriental Research-Scholars Press 1999, σσ. 257-285.

- *The Scope of Isaiah as a Book of Jewish and Christian Scriptures* [New Visions of Isaiah, JSOT Supplementary 214], Sheffield: Sheffield Academic Press 1996.
- *The Book of Isaiah as a Human Witness to Revelation Within the Religions of Judaism and Christianity* [Society of Biblical Literature Seminar Papers 1993], Atlanta: Scholar's Press, 1993.
- «Two Turbulent Decades of Isaiah Research», *Toronto Journal of Theology* 9/1(1993), σσ. 107-110.
- *Canon Criticism* [ABD 1], New York: Macmillan Publishing Company, 1992.

Shokel, L. A., *Isaiah* [The Literary Guide to the Bible], Cambridge: Belnap Press, 1987.

Siegmán, E.F., «Teaching Parables», *CBQ* 23 (1961), σσ. 161-181.

Sigal, G., *Isaiah 53, Who is the Servant?*, USA: Xlibris 2007, (electronic edition).

Sissa, G., *Greek Virginity* (μτφρ. A. Goldhammer), [Revealing Antiquity 3], Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press 1990.

Simkins, R. A., *Nature in the Worldview of Ancient Israel: Creator and Creation*, Peabody MA: Hendrickson 1994.

Skehan, P. W.,

- «A Note on Is.10,1 Lb-12a», *CBQ* 14(1952), σ. 236.
- «Some Textual Problems in Isaiah», *CBQ* 22 (1960), σσ. 47-55.

Skemp, A. E., «Immanuel and the Suffering Servant of Yahweh» *ExpTim* 44 (1932/33), σσ. 94-95.

Smart, J. D.,

- *History and Theology in Second Isaiah: A Commemorative on Isaiah 35:40-66*, Philadelphia: Westminster 1965, London: Epworth Press 1967.
- «A New Approach to the 'Ebed-Yahweh Problem» *ExpTim* 45 (1933-34), σσ. 168-172.

Smelik, K. A. D., «Distortions of Old Testament Prophecy: The Purpose of Isaiah Xxxvi-Xxxvii», *OTS* 24 (1986), σσ. 70-93.

Smith, G. D., Jr., «Isaiah Updated Isa 7, 29; Mormon Interpretations», *Dialogue (Mormon)* 16 (1983), σσ. 37-51.

Smith, G. V., «Isaiah 40-55: Which Audience Was Addressed?», *JETS* 54/4 (2011), σσ. 701-713.

Smith, M., «11 Isaiah and the Persians», *JAOS* 83/4 (1963), σσ. 415-421.

Smith, M.S., *The Origins of Biblical Monotheism: Israel's Polytheistic Background and the Ugaritic Texts*, New York: Oxford University Press 2001.

Smith, P.A. *Rhetoric and Redaction in Trito Isaiah: The Structure, Growth and Authorship of Isaiah 56-66*, [SVT 62], Leiden: E. J. Brill, 1995.

Smith, S., *Isaiah Chapters XL-LV [Literary Criticism and History (Schweich Lectures of 1940)]* London: British Academy, 1944.

Smith, W. R., *The Old Testament in the Jewish Church*, Edinburgh: Adam and Charles Black 1881.

Smith, W. C.,

- *What is scripture?: A Comparative Approach*, Minneapolis: Fortress Press 1993.

- «The true meaning of scripture: An empirical historian's nonreductionist interpretation of the Qur'an», *IJMES* 11 (1980), σσ. 487-505.

Snodgrass, K., *The Use of the Old Testament in the New, [New Testament Criticism and Interpretation]*, Grand Rapids: Zondervan 1991.

Sommer, B.D.,

- *A Prophet Reads Scripture: Allusions in Isaiah 40-66*, Stanford: Stanford University Press 1998.
- «Allusions and Illusions: The Unity of the Book of Isaiah in Light of Deutero-Isaiah's Use of the Prophetic Tradition», *JSOT* 214 (1996), σσ. 156-186.
- *Scroll of Isaiah as Jewish Scripture, Or, Why Jews Don't Read Books*, [Society of Biblical Literature 1996 Seminar Papers], Atlanta: Scholars Press 1996.

Song, G., «Hezekiah or Jesus: Who is the Child of Isaiah 9:6-7», *RPM* 10/14 (2006).

de Sousa, R.F.,

- *Eschatology and Messianism in LXX Isaiah 1-12 [Library of Hebrew Bible/ Old Testament Studies 516]*, New York-London: T&T Clark 2010.
- «Is the choice of παρθενος in LXX Isa. 7:14 theologically motivated?», *JSS* LIII/2 (2008), σσ. 211-232.

Sperber, A., *The Bible In Aramaic: The Latter Prophets According to Targum Jonathan Vol III*, Leiden: Brill Academic Publishers 1992.

Spieckermann, H., «The Conception and Prehistory of the Idea of Vicarious Suffering in the Old Testament, *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D. P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σσ. 1-15.

Spyerboer, H. C., *The Structure und Composition of Deutero-Isaiah*, Meppel: Krips Repro BV 1976.

Staerk, W. O. A., *Die Ebed Jahwe-Lieder in Jesaja 40Ff-Ein Beitrag Zur Deuterojesaja-Kritik*. Leipzig: J.C.Hinrichs'sche 1913.

Stamm, J. J.,

- «Neuere Arbeiten Zum Immanuel-Problem», *ZAW* 68/1-3 (1956), σσ. 46-53.
- «La Prophetie d 'Emmanuel», *Revue de Theologie et de Philosophie* 32 (1944), σσ. 97- 123.

Stanseel, G., «Isaiah 32: Creative Redaction in the Isaian Traditions», *SBL Seminar Papers* 1983, σσ. 1-12.

Steck, O.H.,

- *Bereitete Heimkehr*, [SBS 121], Stuttgart: Katholisches Bibelwerk 1985.
- «Aspekte Des Gottesknechts in Jes. 52:13-53:12», *ZAW* 97 (1985), σσ. 36-58.
- «Deuterojesaja als theologischer Denker», *Wahrnehmungen Gottes im Alten Testament: Gesammelte Studien*, [TynB 70], München 1982, σσ. 204-220.

Steinmann, J.,

- *Le Livre de la Consolation d' Israel et les Prophetes Du Retour de Le Exil* [Lectio Divina 28], Paris: Editions du Cerf 1960.
- *Le prophète Isaïe: Sa vie, son œuvre et son temps* [Lectio Divina 5], Paris 1955².
- *Le prophète Isaïe. Sa vie, Son Oeuvre et Son Temps*, Paris: Editions du Cerf 1950.

Stenning, J. F., (ἐκδ.), *The Targum of Isaiah*, Oxford: Clarendon Press 1949.

Stuhlmacher, P., «Isaiah 53 in the Gospels and Acts», *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources* (μτφρ. D.P. Bailey), Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 2004, σσ. 147-162.

Sweeney, M.,

- *Isaiah 1-4 and the Post exilic Understanding of the Isaianic Tradition*, [BZAW 171], Berlin: W. de Gruyter 1988.
- *Isaiah 1-39 with an Introduction to Prophetic Literature*, [Forms of the Old Testament Literature 16], Michigan, Grand Rapids: Eerdmans 1966.

Talmon, S.,

- «The Concept of Mashiah and Messianism in Early Judaism», *The Messiah: Developments in Earliest Judaism and Christianity: The First Princeton Symposium on Judaism and Christian Origins*, Minneapolis: Fortress Press 1992, σσ. 79-115.
- *Waiting for the Messiah: The Spiritual Universe of the Qumran Covenanters* [Judaisms and Their Messiahs at the Turn of the Christian Era], Cambridge: Cambridge University Press 1987.
- «Typen der Messiaserwartung um die Zeitenwende», *Problem biblischer Theologie*, München: Kaiser 1971, σσ. 571-588.

Taylor, M. A., *The Old Testament in the Old Princeton School (1812-1929)* [Distinguished Dissertation Series], San Francisco: Mellen Research University Press 1992.

Tertullian, *Latin Christianity: Its Founder, Tertullian; Apologetic, Anti-Marcion, Ethical* [The Ante-Nicene Fathers: Translation of the Writings of the Fathers Down to A.D. 325, 3], Michigan, Grand Rapids 1957.

Tharekadavil, A., *Servant of Yahweh in Second Isaiah. Isaianic Servant Passages in Their Literary and Historical Context*, Frankfurt am Main 2007.

Thomas, D. W., «יְלִמּוּת in the OT», *JSS* 7(1962), σσ. 191–200.

Tidwell, N.L., «My Servant Jacob, Is xlii 1: A Suggestion», *Studies on Prophecy: A Collection of Twelve Papers* [SVT 26], Leiden: E.J. Brill 1974.

Todd, E.W., «The Reforms of Hezekiah and Josiah», *ScJTh* 4 (1956), σσ. 288-293.

Tomes, R., «The Reason for the Syro-Ephraimite War», *JSOT* 59 (1993), σσ. 55–71.

van der Toorn, C. K., «Judges XVI 21 in the Light of Akkadian Sources», *VT* 36 (1986), σσ. 248-253.

Torrey, C.C., *The Second Isaiah*, New York: Scribner 1928.

Tov, E.,

- *Textual Criticism of the Hebrew Bible*, Assen/Minneapolis: Van Gorcum/Fortress 1992, 2001.
- «The Text of Isaiah at Qumran, Writing and Reading the Scroll of Isaiah 1», *SVT* 7 (1997), σσ. 491-511.

Troxel, R.L., «Isaiah 7,14–16 through the Eyes of the Septuagint», *ETL* 79 (2003), σσ. 1-22.

Uri, Y., *Isaiah 9:5-6[6-7] – Is it messianic or historical?*, Messiah Truth Project Inc 2001-2011, σσ. 1-20.

Uytanlet, S., *Luke-Acts and Jewish Historiography*, Tübingen: Mohr Siebeck 2014.

Vermeylen, J., *Du Propete Isaie A l'Apocalyptique, Isaie I-XXXV, miroir d' un demi-millénaire d' experience religieuse en Israël, [Etudes Bibliques]*, Paris: Librairie Lecoffre 1977.

Vischer, W., *Die Immanuel-Botschaft im Rahmen des königlichen Zionfestes*, Zollikon-Zürich: Evangelische Verlag 1955.

Von Waldow, H.E., «The message of the Deutero-Isaiah», *Interpretation* 22 (1968), σσ. 259-287.

Watts, J. D.W., *The Formation of Isaiah I: Its Context in Chapters 1-4* [SBL 1978 Seminar Papers], Missoula: Scholars Press 1978.

Watts, R.,

- «Messianic Servant or the End of Israel's Exilic Curses? Isaiah 53,4 in Matthew 8,17», *JSOT* 38/1 (2015), σσ. 81-95.
- «Cansolation or Confrontaion: Isaiah 40-55 and the Delay of the New Exodus», *TynB* 41/1 (1990), σσ. 31-59.

Webb, B. G., *The Message of Isaiah* [*The Bible Speaks Today*], Illinois: Downers Grove, Intervarsity Press 1997.

Wegner, P.D.,

- «How many virgin births are in the bible? (Isaiah 7:14): a prophetic pattern approach» *JETS* 54.3 (2011), σ. 467-484.
- *An Examination of Kingship and Messianic Expectation in Isaiah 1-35*, New York: The Edwin Mellen Press 1992.

Weinfeld, M., «Berit – Covenant vs Obligation», *Bib* 56 (1975), σσ. 120-128.

Werblowsky, R. J. Z. and Wigoder, G., (ἐκδ), *The Encyclopedia of the Jewish Religion*, New York: Holt, Rinehart, and Winston 1965.

Westermann, C.,

- *Basic Forms of Prophetic Speech*, Louisville, Kentucky: Westminster/ John Knox Press 1991.
- *Prophetic Oracles of Salvation in the Old Testament*. Louisville, Kentucky: Westminster/John Knox Press 1991.
- *Sprache und Struktur der Prophetie DeuteroJesajas*, Stuttgart: Clauer 1981.

Whitney, J. T., «''Bamoth'' in the Old Testament», *TynB* 30 (1979), σσ. 125-148.

Whybray, R., *Thanksgiving for a Liberated Prophet*, [JSOTSup 4], Sheffield: Sheffield University 1978.

Wilcox, P., Paton-Williams, D., «The Servant Songs in Deutero-Isaiah», *JSOT* 42 (1988), σσ. 79-102.

Wildberger, H.,

- *Jesaja 1-12* [BKAT10/1, *Verbesserte Auflage*], Neukirchen:Vluyt 1980.
- «'Glauben'. Erwagungen zu **הַאֱמִיִן**», *VT Sup* 16 (1967), σσ. 372-386.
- «Das Abbild Gottes, Gen 1,26-30», *TZ* 21 (1965), σ. 492.
- «Die Thronnamen des Messias. Jes. 9:5b.», *TZ* 16 (1960), σσ. 314-332.

R. L. Wilken, (ἐκδ.), *Isaiah Interpreted by Early Church and Medieval Commentators*, [The Church's Bible], Grand Rapids: Eerdmans 2007.

Williamson, H.G.M.,

- *Variations on A Theme: King, Messiah and Servant in the Book of Isaiah*, [The Didsbury Lectures 1997], Carlisle: Paternoster Press 1998.
- *The Book Called Isaiah: Deutero-Isaiah's Role in Composition and Redaction*, Oxford: Clarendon 1994.

Willis, J.T., *Isaiah*, [The Living Word Commentary on the Old Testament], Abilene: Sweet Pub Co 1980.

Wilshire, L.E., «The Servant-City: A New Interpretation of the "Servant of the Lord" in the Servant Songs of Deutero-Isaiah», *JBL* 94 (1975), σσ. 356-367.

Wilson, R. R., *Prophecy and Society in Ancient Israel*, Philadelphia: Fortress Press 1984.

Van Winkle, D.W., «The Relationship of the Nations to Yahweh and to Israel in Isaiah 40-55», *VT* 35 (1985), σσ. 446-458.

Wolff, H.W.,

- *Frieden ohne Ende*, [BSt 35], Neukirchen 1962.
- *Jesaja 53 im Urchristentum: Die Geschichte der Prophetie "Siehe, es siegt mein Knecht" bis zu Justin*, Bielefeld: Buchdruckerei der Anstalt Bethel 1942.

Wolf, H.M., *Interpreting Isaiah: The Suffering and Glory of the Messiah*, Grand Rapids: Zondervan 1985.

Wood, L., *A Survey of Israel's History*, Michigan: Zondervan Publishing House 1986.

Yadin, Y., *The Scroll of the War of the Sons of Light against the Sons of Darkness* (μτφρ. B. Rabin - C. Rabin), Oxford: Oxford University Press 1962.

Young, E.J.,

- *Studies in Isaiah*, London 1954.
- «The Immanuel Prophecy: Isaiah 7,14-16», WTJ 15 (May 1953), σσ. 97-124 & WTJ 16 (Nov 1953), σσ. 23-50.

Young, F., *Vitioso Theology. The Bible and Interpretation*, Cleveland: The Pilgrim Press 1993.

Ziegler, J.,

- *Untersuchungen zur Septuaginta des Buches Isaias*, Münster Verlag der aschendorffschen Verlagsbuchhandlung 1934.
- *Isaias. Septuaginta XIV*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1967.

Zimmerli, W.,

- *Ἐπίτομη Θεολογία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, (μτφρ. Β.Π. Στογιάννου), Ἀθήνα: Ἄρτος Ζωῆς 2001.
- *Old Testament Theology in Outline*, Edinburgh: T. & T. Clark 1978.
- «Zur Vorgeschichte von Jes. Liii», [Congress Volume: Rome 1968], SVT 17 (1969), σσ. 236-44.

- *Das Gesetz und die Propheten*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1963.

Zorell, F. «Vaticinium messianicum Isaiae 9:1–6 Hebr. = 9:2–7 Vulg.», *Bib* 2 (1921).

5. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΤΕΡΕΣ

Ἀθανασίου Μεγάλου,

- «Περί Ἐνανθρωπήσεως 33», *PG* 25, 153.
- «Περί Ἐνανθρωπήσεως, 34», *PG* 25, 156.
- «Κατά Ἀπολλιναρίου 2,14», *PG* 26,1156.
- «Κατά Ἀρειανῶν, 2,16», *PG* 26, 180B-C.

Ἀμφιλοχίου, «Λόγος εἰς τὰ γεννέθλια τοῦ μεγάλου Θεοῦ καί σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ», *PG* 39, 37C-D.

Βασιλείου Μεγάλου,

- «Ἑρμηνεία εἰς τόν Προφήτην Ἡσαΐαν», *PG* 30, 428.
- «Ὑπόμνημα εἰς τόν Ἡσαΐαν», *PG* 30, 464B.
- «Κατά Εὐνομίου, 5», *PG* 29, 540B.

Γρηγορίου Νύσσης,

- «Λόγοι εἰς τήν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ, 1», *PG* 46, 601 D-602A.
- «Λόγος εἰς τό γενέθλιον τοῦ Σωτῆρος», *PG* 46, 1136A.
- «Ἐπιστολαί, 24, 6», *PG* 46, 1089Δ.

Ἐπιφανίου, «Κατά Ἐβιωναίων, Πανάριον, 1,2,20», *PG* 41, 437B.

Ἑρμείου Σωζομενοῦ Σαλαμινίου, «Ἐκκλησιαστική Ἱστορία, 1,1», *PG* 67, 853A – 856A.

Εὐθυμίου Ζιγαβηνοῦ, «Ἀρχή τῆς ἐξηγήσεως, Ψαλμός Β΄», *PG* 128, 84.

Εὐσεβίου Καισαρείας,

- «Ὑπόμνημα εἰς τόν προφήτην Ἡσαΐαν», *PG* 24, 89-528.
- «Εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως, κεφ. τοῦ Θ΄ βιβλίου, Ἀπό τοῦ Ἡσαΐου – Περί τοῦ μή φανητιᾶν ἐν τῷ παραδοξοποιεῖν τόν Χριστόν», *PG* 22, 704 C.
- «Εὐαγγελική ἀπόδειξις, 3,2,48», *PG* 22, 180D-181A.

- «Ἐκλογαί Προφητικάί (ἀποσπάσματα) κεφ. Κ'», *PG* 22, 1077E.

Ἡσυχίου Πρεσβυτέρου Ἱεροσολύμων, «Κεφάλαια Ἡσαΐου τοῦ Προφήτου», *PG* 93, 1372.

Θεοδωρήτου Κύρου,

- «Εἰς τόν Ἡσαΐαν Προφήτην ἐρμηνεία κατ' ἐκλογήν», *PG* 81, 237.
- «Εἰς τούς ΠΝ΄ Ψαλμούς», *PG* 80, 1908.
- «Ἐρμηνεία εἰς Ἡσ. 6,9», *PG* 81, 296.

Ἰουστίνος, «Διάλογος, 13,1 ἐξ.», *PG* 6, 501-504.

Ἰππόλυτος, «Ἀπόδειξις ἐκ τῶν ἀγίων Γραφῶν περί Χριστοῦ καί Ἀντιχρίστου, 44», *PG* 10,761B.

Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, «Ἱερά παράλληλα, Λ,1», *PG* 96,93A.

Ἰωάννου Χρυσοστόμου,

- «Ὁμιλία ΛΔ΄, εἰς τήν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν», *PG* 63, 821.
- «Εἰς τόν Προφήτην Ἡσαΐαν, 7», *PG* 56, 85.
- «Περί τοῦ μή δημοσιεύειν τά ἁμαρτήματα τῶν ἀδελφῶν, μηδέ κατεύχεσθαι τῶν ἐχθρῶν», *PG* 52, 353.
- «Ἐγκώμιον εἰς τήν ἁγίαν μεγαλομάρτυρα Δροσίδα», *PG* 51, 683.
- «Ὁμιλία κατὰ αἵρετικῶν καί εἰς τήν ἁγίαν Θεοτόκον», *PG* 59, 711.
- «Πρός τε Ἰουδαίους καί Ἑλληνας ἀπόδειξις, ὅτι ἐστί Θεός ὁ Χριστός», *PG* 48, 815.
- «Ὁμιλία εἰς τό «Ἐξῆλθε δόγμα Καίσαρος Αὐγούστου» καί εἰς τήν ἀπογραφὴν τῆς ἁγίας Θεοτόκου», *PG* 50, 796.
- «Ὁμιλία εἰς τόν Η' Ψαλμόν», *PG* 55, 120.
- «Ἐρμηνεία εἰς τόν ΜΔ΄ Ψαλμόν», *PG* 55, 195.

- «Ἄνθρωπος, οὐ Θεός, ἄνθρωπος γάρ ἦν, καί οὐ Θεός, ὁ πληττόμενος (Λόγος τῇ ἀγία καί μεγάλη Παρασκευῇ)», PG 50, 815.
- «Περί ἀκαταλήπτου κατὰ Ἀνομοίων, 1,5», PG 48, 706.

Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς, «Παιδαγωγός, 3,1», PG 8,557C.

Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, «Ἐξηγήσεις ὑπομνηματική εἰς τὸν Προφήτην Ἡσαΐαν», PG 70, 109.

Ἀγίου Νεκταρίου, *Χριστολογία*, Ἀθήνα: Νεκτάριος Παναγόπουλος 1992.

Προκοπίου Γάζης, «Εἰς τὸν Ἡσαΐαν», PG 87 (II), 2464-2465.

Σωκράτους Σχολαστικοῦ, «Ἐκκλησιαστική Ἱστορία, 2,19», PG 67, 229B.

Ὡριγένους,

- «Κατὰ Κέλσου, 34-35», PG 11, 725-8.
- «Ὁμιλίες εἰς τὸν Ἱερεμίαν, 1,7», PG 13, 264 A.
- «Κατὰ Κέλσου A' LV», PG 11, 652A.
- «Κατὰ Κέλσου Στ' XII», PG 11, 1288D.

Irenaeus, *Proof of the Apostolic Preaching* [*Ancient Christian Writers: The Works of the Fathers in Translation* 16], New York: Newman 1952.

Justin Martyr, «Dialogue with Trypho», *Writings of Justin Martyr*, [*The Fathers of the Church: A new Translation* 6], New York: Christian Heritage 1948, σσ. 33-111.